

પ્રમોત્યુ પ્રં સમાપ્તસ્સ ભગવતો મહાવીરસ્ય.

કર્મપ્રકૃતિ, ભાગ-૩
પ્રશ્નોત્તરી

મુનિ અભયશેખર વિજય

પ્રકાશક

શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ
શ્રી સંભવનાથ જૈન દેરાસર લેન
બોરીવલી (વિ) મુંબઈ ૪૦૦ ૦૬૨

ઇમોત્યુ ઇં સમાવસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ

કર્મ પ્રકૃતિ- ભાગ-૩

પ્રશ્નોત્તરી

લેખક-

શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુ-ધર્મજિત-જયસેખરસૂરીશ્વર શિષ્યાણુ

મુનિ અભયશેખર વિજય

સંશોધન- ગચ્છાધિપતિ પૂ.આ.શ્રી વિ. જયધોષ સૂ.મ.સા.

પ્રકાશક- શ્રી શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘ

શ્રી સંભવનાથ જૈન દેરાસર લેન (જામલીગલી)

બોરીવલી (વે) મુંબઈ ૪૦૦ ૦૬૨.

પ્રથમ આવૃત્તિ- વિ.સં.૨૦૪૬

પ્રત-૧૦૦૦

મૂલ્ય-રૂ.૫૦/-

નોંધ- આ પુસ્તક જ્ઞાનખાતાની રકમમાંથી છપાયું છે. ગૃહસ્થોએ એની માલિકી કરવી હોય તો પુસ્તકની કિંમત જ્ઞાનખાતે ચૂકવવી.

મુદ્રક- Hansa Compugraphics,

201, Walkeshware Road, BOMBAY- 6 ⑆ 3625639.

પ્રકાશકીય..

બોરિવલી એ વર્તમાન ભારતદેશની આર્થિક રાજધાની મુંબઈ મહાનગરીનું પ્રવેશદ્વારસમું એક મહત્વનું ઉપનગર છે. આજે તો અહીં ' હજારો ગુજરાતી, રાજસ્થાની, કચ્છી જૈનો વસે છે ને શ્રી સંભવનાથદાદાની કૃપાથી સ્થિતિસંપન્ન છે. પણ આજથી પચાશ વર્ષ પૂર્વે અહીં જૈનોની વસ્તી ખૂબ પાંખી અને મધ્યમવર્ગી હતી. પૂ.મુનિરાજશ્રી ઋષિમુનિજીના સદુપદેશથી સાદડી (રાજ૦) નિવાસી શેઠ શ્રી જુહારમલજી ઉત્તમાજી બાફનાએ વિ.સં.૨૦૦૦માં ૧૬૦૦ ચો૦વારનો એક વિશાળ પ્લોટ શ્રી સંઘને દેરાસર-ઉપાશ્રય માટે અર્પણ કર્યો. એના પર ચાર નાના રૂમો બાંધીને એક રૂમમાં પંચધાતુના પ્રતિમાજી પધરાવી અમે જિનભક્તિનો પ્રારંભ કર્યો.

વિ.સં.૨૦૦૫ માં સંઘના ભાઈઓએ શિખરબંધી જિનમંદિરના નિર્માણનો નિર્ણય કર્યો ને કાર્યનો પ્રારંભ કર્યો. નાણાભીડ હોવા છતાં પૂ. ગુલાબમુનિજીની પ્રેરણા અને અન્યાન્ય સંઘોના સહકારથી નિર્માણકાર્ય પૂર્ણ થયું અને મૂળનાયક શ્રી સંભવનાથ દાદા વગેરે પાંચ જિનબિંબોની પ્રતિષ્ઠા વિ.સં. ૨૦૧૧ વૈશાખ સુદ સાતમના મંગળ દિવસે પૂ.મુનિશ્રી પૂર્ણાનંદવિ.મ. તથા પૂ.મુનિશ્રી ગુલાબમુનિજી આદિની નિશ્રામાં મહોત્સવ પૂર્વક થઈ.

વિ.સં. ૨૦૨૭ પ્રથમ વાર જ જામલીગલી સંઘના ઉપાશ્રયે ભવ્ય ઉપધાનતપ યુગદિવાકર પૂ.આ. શ્રી ધર્મસૂરીશ્વરજી મ. ની પાવન નિશ્રામાં થયા જેમાં ૪૨૫ આરાધકો હતા. મહાસુદ તેરસના શુભદિને માળારોપણ ઉત્સવ થયો. ને એ જ વખતે શ્રી સીમંધર સ્વામી વગેરે ૬ જિનબિંબોની મૂળગભારામાં જ ડાબી-જમણી બાજુ ગોખલામાં પ્રતિષ્ઠા થઈ. તથા વર્ધમાનતપ આયંબિલ ખાતાનો શુભારંભ થયો. વિ.સં.૨૦૩૨માં દેરાસરજીની આગળની ચોકી પર ચાર શાશ્વતા જિનબિંબોની એક ચૌમુખદેરી તથા બાજુની બે ચોકી પર એક શ્રી ગૌતમસ્વામી તથા એક શ્રી પદ્માવતીદેવીની એમ ત્રણ દેરીઓ નિર્માણ કરાવી. તેમાં પૂ.આ. શ્રીધર્મસૂરીશ્વરજી મ.સા.ની શુભનિશ્રામાં અંજનશલાકા-પ્રતિષ્ઠા ખૂબ ઉલ્લાસપૂર્વક થઈ. ને વધતી જતી વસ્તીના કારણે નવા વિશાળ ઉપાશ્રય માટેનું ખનન પણ એજ વખતે થયું. આ માટે વિ.સં.૨૦૨૫ માં જ સંઘે જૂના ઉપાશ્રયની પાછળનો ૭૫૦

ચો.વારનો પ્લોટ લઈ લીધેલો.

નૂતન ઉપાશ્રયમાં વિ.સં. ૨૦૩૬ માં પ્રથમ ચાતુર્માસ પૂ.આ. શ્રી જ્યાનંદ સૂ.મ.સા.નું થયું. ચાતુર્માસ બાદ ઉપધાન થયા જેમાં ૪૭૫ આરાધકો હતા. દેરાસરજીના શિખરની ઉચ્ચાઈમાં ફેરફાર હોવાથી ઉપરના ગભારાના પાંચે પ્રતિમાજીઓનું ઉત્થાપન કરી શિખર ઉતારી નવું શિખર તૈયાર કરાવાયેલું. એ પાંચેય જિનભિંબોની પ્રતિષ્ઠા, અન્ય ચાર જિનભિંબોની અંજનશલાકા- પ્રતિષ્ઠા, પૂ. ક્વકવિજય મ. ને આચાર્યપદ પ્રદાન તથા ઉપધાનની માળારોપણ... આ બધા પ્રસંગો વિ.સં.૨૦૩૭, મહાવદ બીજના ધામધૂમથી ઉજવાયા.

અમારા શ્રી સંઘના અનન્ય ઉપકારી પૂ. આ.દેવ શ્રી ધર્મસૂરીશ્વરજી મ. સા. પોતાના કાળધર્મના પંદર દિવસ પૂર્વે જ બોરીવલી પધારેલા ને અમારા શ્રાવિકા ઉપાશ્રયનું ઉદ્ઘાટન કરાવીને તે માટેનું આવશ્યક ફંડ કરાવી આપેલું.

વિ.સં.૨૦૪૧ માં પૂ.આ.શ્રી જ્યાનંદ સૂ.મ.સા. ની પાવનનિશ્રામાં ઉપધાનતપ થયા જેમાં ૨૭૫ આરાધકો હતા. માળારોપણ પ્રસંગે શ્રી જિનમંદીરમાં ૧૦ અન્ય જિનભિંબોની પ્રતિષ્ઠા, દીક્ષા વગેરે પણ ભવ્ય રીતે થયા.

વિ.સં.૨૦૪૮ ના ચાતુર્માસ માટે ગચ્છાધિપતિ સંકળસંઘહિતૈષી પૂ.આ.શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મ.સા.ને આગ્રહપૂર્ણ વિનંતી કરતાં તેઓશ્રીએ વિનંતીનો સ્વીકાર કર્યો. જેઠ સુદ ચોથના પૂ.આ.શ્રી જયશેખર સૂ.મ.સા. પ્રવેશ કરી શ્રી સૂરિમન્ત્રની પાંચમા પ્રસ્થાનની ભવ્ય આરાધના કરી. ત્યારબાદ ચાતુર્માસમાં પૂજ્ય મુનિરાજશ્રી અભયશેખર વિ.મ.ની પાવનનિશ્રામાં સામુદાયિક શત્રુંજયતપ, શની-રવિવારની શિબિરો વગેરે ભવ્ય આરાધનાઓ થઈ. પૂ.મુનિરાજશ્રીની પાવન પ્રેરણાથી, પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી ભગવંતો તથા જિજ્ઞાસુ શ્રાવક-શ્રાવિકાઓ માટે અત્યંત ઉપકારક આ ગ્રન્થ, અમે અમારા જ્ઞાનખાતામાંથી પ્રકાશિત કરતાં અનેરો હર્ષ અનુભવીએ છીએ. આ ગ્રન્થના થનારા સ્વાધ્યાયાદિમાં નિમિત્ત બનવા દ્વારા પેદા થયેલો પુણ્ય પ્રાગ્ભાર અમને વધુને વધુ શાસનપ્રભાવનાના કાર્યોમાં પ્રેરક બને એવી પરમકૃપાળુ પરમાત્માને પ્રાર્થના...

સિ. બોરિવલી- જામલીગલી
જૈનસંઘ-ટ્રસ્ટીઓ.

જયડ સવ્વણ્ણુસાસણં

जं जह सुत्ते भणियं तं तहेव जइ वियालणा णत्थि ।

किं कालियाणुओणो दिट्ठो दिट्ठीप्पहाणेहिं ॥

સૂત્રમાં જે વાત જે રીતે કહી હોય એ જ રીતે જો સ્વીકારી લેવાની હોય અને એના પર કોઈ વિચારણા-નનુ- ન ચ કરવાના ન હોય તો દષ્ટિપ્રધાન શ્રી જિનેશ્વર દેવોએ કાલિક સૂત્રનો અનુયોગ શા માટે દર્શાવ્યો છે ?

આશય એ છે કે અનુયોગના સંહિતા, પદ, પદાર્થ, પદવિગ્રહ, ચાલના (= અસંગતિની ઉદ ભાવના કરવી) અને પ્રત્યવસ્થાન (= સમાધાન મેળવવું) એમ જે છ દ્વારો દર્શાવેલાં છે એમાં ચાલના પણ છે. સર્વજ્ઞનાં વચનોમાં શંકા કરવી એ સમ્યક ત્વનું દૂષણ છે. અને અહીં ચાલનાને કે જે જિનવચનમાં અસંગતિની શંકા ઉઠાવવા જેવી છે તેને અનુયોગના દ્વાર રૂપે જણાવેલી છે. તો શંકા કરવી એ વિહિત છે કે નિષિદ્ધ ?

આનો જવાબ એ છે કે શંકા કરવી એ વિહિત પણ છે ને નિષિદ્ધ પણ. એ કઈ રીતે ઊઠાવાઈ રહી છે એના પર આનો આધાર છે. આને જરા વિસ્તારથી વિચારીએ.

આ પ્રકૃતિનું-વડ્ઠવ્યમય વિશ્વનું સંચાલન ખૂબ નિયમબદ્ધ રીતે થાય છે. વિશ્વમાં ઘટતી કોઈ પણ ઘટના પાછળ એનાં ચોક્કસ કારણો હોય છે. કારણ વિના કોઈ કાર્ય થઈ શકતું નથી-થતું નથી. વિશ્વવત્સલ શ્રી તીર્થ કરદેવો પોતાના જાજવલ્યમાન કેવલજ્ઞાનમાં આ દરેક ઘટનાઓ ને તેનાં કારણો નિહાળતા હોય છે. ને એમાંથી જેટલું કહેવા યોગ્ય હોય તે ભવ્યજીવોને ઉપદેશતા હોય છે.

આ ક્રિકેટની કોમેન્ટરી જેવું છે. ક્રિકેટના ગ્રાઉન્ડ પર બોલીંગ, બેટીંગ, ફીલ્ડીંગ વગેરેની જ કોઈ હલચલ થાય છે એને કોમેન્ટેટર કોમેન્ટેટર બોક્સમાં બેસીને નિહાળે છે ને એમાંથી કહેવા યોગ્ય અંશો કોમેન્ટરીમાં કહે છે. કોમેન્ટેટર, સ્ટેડિયમમાં જેવી ઘટનાઓ જુએ છે એને અનુસરીને કોમેન્ટરી આપે છે. ને સ્વસ્વસ્થાને રહેલા શ્રોતાઓ, સ્ટેડિયમમાં થઈ રહેલા પ્રસંગોને નિહાળતા ન હોવા છતાં, કોમેન્ટેટર જે કોમેન્ટરી આપે છે તેના શબ્દો દ્વારા, તે પ્રસંગોથી માહિતગાર બને છે. શ્રોતાને કોમેન્ટેટર પર શ્રદ્ધા હોય છે ને કોમેન્ટેટરના શબ્દો જ રમતની જાણકારી માટે આધારભૂત હોય છે, માટે એ, એ શબ્દો દ્વારા મેચની જાણકારી મેળવતો રહે છે.

આ વિશ્વના સ્ટેડિયમમાં બનતા પ્રસંગોને સર્વજ્ઞ ભગવંતો નિહાળે છે ને વચનો દ્વારા વર્ણવે છે. હ્રસ્વ શ્રોતાને આ પ્રસંગોની જાણકારી માટે સર્વજ્ઞવચનો જ નિર્ભાન્ત આધાર છે.

અસત્યવચનપ્રયોગ થવાનાં કારણો ત્રણ છે. રાગ, દ્વેષ અને અજ્ઞાન. એક વિદ્યાર્થી પાસે બીજો વિદ્યાર્થી પેનની યાચના કરે છે, ત્યારે પ્રથમ વિદ્યાર્થી પાસે પોતાની પેન હોવા છતાં, એના પરના મમત્વના (રાગના) કારણે, (કદાચ એ મારી પેન ભગાડી નાખશે તો ? એવી દહેશતથી) જૂઠ્ઠા બોલવા પ્રેરાય છે કે “દોસ્ત ! હું પણ મારી પેન ભૂલી ગયો છું.”

જેના પ્રત્યે દ્વેષ હોય એવી વ્યક્તિ કાંઈ પૂછવા આવે ત્યારે, એ વધુ હેરાન થાય એવી ગણતરીથી માનવી જાણવા છતાં અસત્યવચનપ્રયોગ કરે છે.

જાણકારી ન હોય છતાં બોલવા જાય તો અસત્ય બોલાય એ તો સ્પષ્ટ જ છે. વીતરાગ સર્વજ્ઞ ભગવંતોને રાગ, દ્વેષ કે અજ્ઞાન આ ત્રણમાંથી એકેય કારણ વિદ્યમાન ન હોવાથી અસત્ય બોલવાને કોઈ કારણ હોતું નથી. માટે તેમનાં વચનો પરિપૂર્ણતયા શ્રદ્ધેય હોય છે ને શ્રદ્ધાળુ વર્ગ, શ્રદ્ધાપૂર્વક એ વચનો સાંભળી વિશ્વનું સ્વરૂપ-ઘટનાઓ વગેરેથી પરિચિત થતો જ રહે છે.

તેમ છતાં, શ્રી સર્વજ્ઞભગવંતોને કથનીય જે વસ્તુ છે-વૈશ્વિક ઘટનાઓ તે જ જ્યારે અત્યંત તર્કબદ્ધ રીતે-પ્રાકૃતિક સિદ્ધાન્તોનું ઉલ્લંઘન કર્યા વિના અસ્તિત્વમાં આવે છે, ત્યારે સર્વજ્ઞનાં વચનોથી પ્રતિપાદિત તે તે ઘટનાઓને તર્કથી ચકાસવી એ અનુચિત ન લેખી શકાય.

માટે, સૂરિપુરંદર શ્રી હરિભદ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે-

પક્ષપાતો ન મેં વીરે, ન દ્વેષઃ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્વચનં યસ્ય તસ્ય કાર્યઃ પરિગ્રહઃ ॥

જૈનદર્શનના પુરસ્કર્તા શ્રી વીર વિભુ પર મને પક્ષપાત નથી, કે સાંખ્યદર્શન વગેરેના પ્રણેતા કપિલ વગેરે પર મને દ્વેષ નથી. (તો પછી, તમે શ્રીવીરપ્રભુનાં વચનોનો સ્વીકાર કરો છો અને કપિલ વગેરેનાં વચનોનો ઈન્કાર કરો છો, આવું શા માટે ? એટલા માટે કે) જેનું વચન યુક્તિસંગત હોય તેનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. (શ્રી વીરપરમાત્માનાં વચનો તર્કસંગત છે, માટે હું તેનો સ્વીકાર કરું છું.)

શાસ્ત્રમાં પણ કહ્યું છે કે “ જે પદાર્થો આજ્ઞાગ્રાહ્ય હોય (ભગવાને આમ કહ્યું છે, માટે આ આમ જ છે એ રીતે જ સ્વીકારી લેવાના હોય) એને- બાબાવાક્યં પ્રમાણું-શ્રદ્ધાથી સ્વીકારવા, એમાં જશ્ન દ જ્ઞથ નનુ ન ચ ન કરવાં; અને સર્વજ્ઞકથિત જે પદાર્થો હેતુગ્રાહ્ય હોય (“ફલાણા ફલાણા કારણે આ આમ છે-આમ કહ્યું છે” એમ કારણ શોધવા પૂર્વક સ્વીકારવાના હોય) એને માત્ર શ્રદ્ધાથી સ્વીકારી ન લેતા હેતુવાદની (તર્કપરીક્ષણની) કસોટી પર પણ ચઢાવી પરીક્ષણ કરીને સ્વીકારવા જોઈએ. આમાં વૈપરીત્ય કરનારો

જિનવચનની આરાધના કરી રહ્યો નથી.”

શંકા:- જ્યારે પ્રકૃતિ જ તર્કને વરેલી છે ત્યારે, પૂર્વે કહ્યા પ્રમાણે એમાં ઘટનારી પ્રત્યેક ઘટના અને એનું નિરૂપણ કરનાર પ્રત્યેક વચન તર્કનો જ વિષય બની રહે છે. શ્રી સર્વજ્ઞો દુન્યવી ઘટનાઓ સિવાય તો કશું વર્ણવતા નથી. એટલે એમનું દરેક વચન અને તેનાથી પ્રતિપાદિત પદાર્થો તર્કનો જ વિષય બની રહેવાથી હેતુગ્રાહ્ય જ હોય છે. તો પછી, ‘આજ્ઞાગ્રાહ્ય અને હેતુગ્રાહ્ય’ આવા બે વિભાગ શા કારણે ?

સંમાધાન :- આમાં કારણ, છદ્મસ્થની પોતપોતાની ભૂમિકા છે. આને જરા વ્યવસ્થિત સમજાવે.

એક બાળક સ્વપિતાને કુતુહલતા પૂર્વક પ્રશ્ન પૂછે છે.

Father ! why the trees are green ?

(પિતાજી ! વૃક્ષો શા માટે લીલાં હોય છે ?)

ને એના પિતાજીએ જવાબ આપ્યો:

The trees are green because they are green.

(વૃક્ષો લીલાં હોય છે કારણ કે તે લીલાં હોય છે.)

ને એ બાળકે આનંદપૂર્વક એ ઉત્તરને સ્વીકારી લીધો.

આમાં એ પિતાએ વૃક્ષોની લીલાશને આજ્ઞાગ્રાહ્ય બનાવી, કારણકે એમાં, ‘કારણ કે...’ ઈત્યાદિ કહેવાયું હોવા છતાં કોઈ જ વાસ્તવિક કારણ દર્શાવાયું નથી.

જો એ બાળક વિજ્ઞાનનો વિદ્યાર્થી હોત ને એના પિતાજી કોઈ વનસ્પતિશાસ્ત્રી હોત તો જરૂર એને સૂર્યકિરણો-ફોટો સીન્થેસીસની પ્રક્રિયા-ક્લોરોફીલ વગેરેનાં નિરૂપણ પૂર્વક લીલાશનું કારણ દર્શાવ્યું હોત. અને તો એ લીલાશ હેતુગ્રાહ્ય બનાવી કહેવાત.

એક આદમી બિમાર પડ્યો. પોતાના ફેમિલી ડૉક્ટરની દવા લીધી. પણ ૮-૧૦ દિવસ સુધી કાંઈફેર ન પડ્યો એટલે ફેમિલી ડૉક્ટર મોટા ડૉક્ટરને બોલાવી લાવ્યો. એણે આખું શરીર તપાસ્યું, બધા રિપોર્ટો લીધા, રોગનું નિદાન કર્યું અને દવાનો આખો કોર્સ લખી આપ્યો.

પેલો દર્દી મોટા ડૉ.ને પૂછે છે કે આ ઈજેક્શન શા માટે ને આ મીક્ચર શા માટે ? આ ગોળીઓ શા માટે ને આ કેપ્સ્યુલ્સ શા માટે ? એટલે મોટા ડૉ. કહે છે, એ બધું તમારે પૂછવાનું નહીં, માત્ર ‘હું કહું છું ને..’ તમે દવા લેવા માંડો ને બધું સારું થઈ જશે. મારા પર વિશ્વાસ રાખો. આ, તે તે દવાને આજ્ઞાગ્રાહ્ય કરી કહેવાય.

પણ જ્યારે ફેમિલી ડૉ. પોતાના દર્દીનો કેસ સમજવા માગે છે ને બધી દવાઓનું કારણ

પૂછે છે ત્યારે મોટો ડૉ. 'હું કહું છું ને...' એમ જવાબ ન આપતાં એની સાથે બધું ડીસ્કશન કરશે, ને બધાનાં કારણો સમજાવવા પ્રયાસ કરશે. આ, તે તે દવાને હેતુગ્રાહ્ય કરી કહેવાય.

મોટા ડૉક્ટરે એક પણ દવા નિરર્થક નથી આપી, દર્દીના શરીરમાં એવા કોઈ કોઈ વિકારો જોયા છે ને એના ઉપશમન માટે તે તે દવાઓ આપી છે. એટલે કે દરેક દવા પાછળ કારણ તો છે જ. છતાં, દર્દી, શરીરનું બંધારણ, એની નિરોગી અવસ્થા, એમાં પેદા થતા વિકારો, એ વિકારોનાં કારણો, એ વિકારોને સૂચિત કરનારી બાબ અસરો, કયું તત્વ ઉમેરવાથી એ વિકારો શાન્ત થાય, કઈ દવામાંથી એ તત્વ મળી રહે... વગેરે કોઈ મેડિકલ ટર્મ્સ જાણતો નથી કે જાણવાની ભૂમિકામાં નથી. એટલે, કદાચ મોટા ડૉ. આ બધું એને, એની પથારી પાસે ઊભા ઊભા સમજાવવાનો પ્રયાસ કરે તો પણ એ ભેંસ આગળ ભાગવત જ થાય, બીજું કશું નહીં. માટે એના માટે દવા આજ્ઞાગ્રાહ્ય બની રહે છે.

પણ ફેમિલી ડૉક્ટર મેડિકલ ટર્મ્સનો જાણકાર છે. મોટા ડૉક્ટર ઝીણવટથી બધી વાતો સમજાવે તો એ સમજવાની એની ભૂમિકા છે. એટલે મોટા ડૉ. એને બધું સમજાવે છે, એના માટે તે તે દવા હેતુગ્રાહ્ય છે.

દર્દી પણ જો આ સમજણની ભૂમિકા ધરાવતો હોત, તો, એના માટે પણ દવા હેતુગ્રાહ્ય બનત જ. વળી, એને જો તે તે દરેક દવા પાછળનું કારણ જાણવા મળી જાય તો એનો ડૉક્ટર પર વધુ આદર-બહુમાન પેદા થાય તેમજ એ વધુ ખંતપૂર્વક નિયમિત રીતે દવા લઈ વહેલો નિરોગી બનવાનો જ. માટે, એવા દર્દીને તો, તે તે દરેક દવા કારણ દર્શાવવા પૂર્વક આપવી-હેતુગ્રાહ્ય બનાવવી એ જ હિતાવહ કહેવાય.

એવી ભૂમિકા નહીં પામેલા દર્દીને જો બધાં કારણો સમજાવવાનો પ્રયાસ થાય તો એ, એ કારણોને સમજી ન શકે અને તેથી તે તે દવાઓ એને નિષ્કારણ લાગી જવાની પણ શક્યતા ઊભી થાય, અથવા કારણ સમજવાની માયાકૂટમાં પડી જાય તો દવા લેવાની બાબતમાં બેકાળજી બની જવાની શક્યતા... ડૉ. કારણ સમજાવવામાં નિષ્ફળ જવાથી એને ડૉ. પર એટલા આદર-બહુમાન ન જાગે. આવાં બધાં કારણોએ એ જલ્દીથી નિરોગી ન બને. એટલે એને માટે દવાને હેતુગ્રાહ્ય બનાવવી એ નુકશાનકર્તા અને આજ્ઞાગ્રાહ્ય બનાવવી એ લાભકર્તા- આ સમજી શકાય એવી વાત છે.

આ જ રીતે સર્વજ્ઞકથિત તે તે પદાર્થો હેતુગ્રાહ્ય કે આજ્ઞાગ્રાહ્ય બને છે. જેના માટે જે હેતુગ્રાહ્ય હોય, એને એ હેતુપૂર્વક સમજાવવાથી હિતાવહ બને છે ને જેના માટે જે આજ્ઞાગ્રાહ્ય હોય, એને એ શ્રદ્ધાદ્વારા સમજાવવાથી હિતાવહ બને છે.

વળી, પ્રજ્ઞાપકે-પ્રજ્ઞાપકે અને શ્રોતાએ-શ્રોતાએ ભૂમિકા જુદી જુદી હોવાથી હેતુગ્રાહ્ય અને આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થો વચ્ચેની લક્ષ્યાણરેખા નિશ્ચિત-સ્થિર હોતી નથી. એના એ જ

શ્રોતા માટે જે પદાર્થો પ્રાથમિક ભૂમિકામાં આજ્ઞાગ્રાહ્ય હતા, તે જ પદાર્થો, જેમ જેમ એની ભૂમિકા આગળ વધતી જાય છે, એનો કયોપશમ ખીલતો જાય છે, બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા થતી જાય છે, સર્વજ્ઞકથિત તત્ત્વોનો પરિચય વધતો જાય છે... તેમ તેમ હેતુગ્રાહ્ય બનતા જાય છે.

‘હું કહું છું માટે કરી લેવાનું’ એમ આજ્ઞા દ્વારા, બાલ્યવયમાં રહેલા પુત્ર પાસે જે કરાવ્યું હતું તેને જ, તે પિતા, પુત્ર યુવાન થયે, કારણ સમજાવવા પૂર્વક કરાવે છે ને! નીચલા ધોરણમાં, બે હાઈડ્રોજન ને એક ઓક્સીજનનો પરમાણુ ભેગા થઈ પાણી (H_2O) બને છે એ શીખવાડાય છે. ને ઉપલા ધોરણમાં આ જ વાત હાઈડ્રોજન-ઓક્સીજનના પરમાણુભારાંક, ઈલેક્ટ્રોનની સંખ્યા વગેરે દ્વારા સકારણ સમજાવવામાં આવે છે. એટલે, શ્રી સર્વજ્ઞે કહેલ દરેક બાબત એકદમ તર્કપૂર્ણ જ છે, પણ આપણી તે તે દરેક તર્કને સમજી શકવાની ભૂમિકા નથી. જે જે તર્ક આપણી બુદ્ધિના ક્ષેત્રની બહાર છે એને સમજવાનો-સમજાવવાનો પ્રયાસ કરવો એ અંધારામાં આથડવાનું છે, માત્ર ક્લેશ સિવાય એનું બીજું કશું પરિણામ નીપજતું નથી. જન્મથી અંધ પુરુષ પૂછે છે. દૂધ કેવું હોય છે ? કો’કે જવાબ આપ્યો- ‘સફેદ’.

‘સફેદ એટલે કેવું ?’

‘સફેદ એટલે હંસ જેવું સફેદ...-’

‘હંસ કેવો (સફેદ) હોય ?’

‘હંસ ? હંસ બગલાની પાંખ જેવો સફેદ હોય...-’

‘બગલાની પાંખ કેવી હોય ?’

‘બગલાની પાંખ સફેદ હોય...-’

‘પણ સફેદ એટલે કેવી ?...-’

‘સફેદ એટલે સફેદ.. ધોળી..શ્વેત...-’

‘પણ આ સફેદ, ધોળી, શ્વેત એટલે કેવું ?’

જન્માંધને આ સમજાવવાનો પ્રયાસ નાહકનો ક્લેશ જ છે કે બીજું કાંઈ ? આવી આપણી અલ્પજ્ઞોની ભૂમિકા હોય છે. કેટલાય અતીન્દ્રિય વગેરે તત્ત્વો આપણી બુદ્ધિની પહોંચથી પર હોય છે. એટલે તે તે પદાર્થો સંપૂર્ણતયા તર્કપૂર્ણ હોવા છતાં, આપણા માટે આજ્ઞાગ્રાહ્ય બની રહે છે.

આવા આજ્ઞાગ્રાહ્ય પદાર્થો અંગે પણ જો આપણે આવું શા માટે કહ્યું હશે ? વગેરે મથામાણમાં પડીએ તો, જન્માંધ વ્યક્તિ જેમ સફેદ રંગનો પરિચય પામી શકતી નથી,

તેમ આ કારણો આપણાં ક્ષેત્રની બહારની વસ્તુ હોઈ આપણે ભરચક પ્રયાસો કરવા છતાં પામી શકતા નથી. તેથી પછી શંકા ઊભી થાય છે, ‘ભગવાને આવું શા માટે કહ્યું હશે ? શું આ સાચું હશે ? આપણા મગજમાં તો કંઈ બેસતું નથી-’ આ રીતે ઊઠાવાતી શંકા ગર્ભિત રીતે ભગવાનની સર્વજ્ઞતા પ્રત્યેની શંકા સ્વરૂપ હોય છે. અને એ સમ્યક ત્વના દ્વારા રૂપ છે, ત્યાજ્ય છે. આવી શંકા ઊઠે તો એના ઉપાયરૂપે ‘તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં જં જિણેહિ પવેઈયં’ એનો વારંવાર જાપ કરવો જોઈએ ‘શ્રીજિનેશ્વરદેવોએ જે પ્રરૂપેલું છે તે જ નિઃ શંક સત્ય છે. કુવાના દેડકા જેવું મારું જ્ઞાન અત્યંત અલ્પ છે, માટે મને સમજાતું નથી. બાકી ભગવાને કહેલું હોય તેમાં અસત્યતા સંભવે નહીં.’

પણ, આપણી જેટલી ભૂમિકા ઘડાયેલી હોય એટલી મર્યાદામાં આવતા તત્ત્વો માટે જિજ્ઞાસા ઊઠાવવી એ, તે તે બાબતોનું પરીક્ષણ કરવા બરાબર બની રહે છે, એનાથી ઘણાં રહસ્યો જાણવાં મળે છે. જેમ મરજીવો સમુદ્રમાં રત્નો પામવા માટે ઊંડે ઊંડે સુધી ડૂબકીઓ લગાવે છે છતાં બહારના ઓક્સીજન સાથે નળી વાટે કનેક્શન ઊભું જ રાખે છે. એમ, ‘શ્રી જિનેશ્વરદેવે કહેલી વાતો નિઃસંદેહપણે સત્ય જ છે’ એવી સચોટ શ્રદ્ધા સાથેનું જોડાણ ઊભું રાખીને શાસ્ત્રસમુદ્રમાં ઊંડે ઊંડે સુધી ડૂબકી મારવાથી અનેક અદ્ભુત રહસ્યો સ્વરૂપ રત્નોની પ્રાપ્તિ થાય છે. “સર્વજ્ઞવીતરાગ પ્રભુએ આમ કહ્યું છે તો જરૂર એની પાછળ કારણ હશે... આ કારણ શું હશે ? આવું હશે માટે આમ કહ્યું હશે ? અથવા આવું હશે માટે આમ કહ્યું હશે ?” “અહીં” આમ કહ્યું છે ને અન્યત્ર આમ કહ્યું છે. આ બેમાં પરસ્પર વિરોધ ભાસે છે. પણ વીતરાગનાં વચનોમાં પૂર્વાપર વિરોધ તો હોય નહીં. તો અહીં કઈ અપેક્ષાએ આમ કહ્યું હશે ? ને ત્યાં કઈ અપેક્ષાએ જુદી રીતે કહ્યું હશે ?” આવા પ્રશ્નો જિજ્ઞાસાના ધરના હોય છે ને એ નિષિદ્ધ નથી, પણ ઉપરથી વિહિત છે.

સમુદ્રમાં ઊંડે ઊંડે સુધી ડૂબકી લગાવવામાં મરજીવો એક કાળજી રાખતો હોય છે. ઉપરથી પ્રાણવાયુનું કનેક્શન કટ થઈ જવાની શક્યતા એને જો લાગે તો એ તૂર્ત ડૂબકી દેવાનું અટકાવી દે, પણ પ્રાણવાયુ સાથેનો સંબંધ કપાઈ જવા દેતો નથી. એ જાણે છે કે પ્રાણવાયુનો પૂરવઠો જો કપાઈ ગયો તો રત્નો તો નહીં જ મળે પણ જીવનથી પણ જઈશ. જિજ્ઞાસુ સાધકે પણ આ કાળજી રાખવાની હોય છે. શાસ્ત્રોના ગહન વિસ્તારમાં પ્રશ્નો દ્વારા ડૂબકી લગાવતાં લગાવતાં (સ્વલ્પોપશમની ઓછાશના કારણે સમાધાન મળતું ન દેખાય કે એવા કોઈ કારણે) શ્રદ્ધાના પ્રાણ ઊડી જવાની દહેશત ઊભી થાય તો એ Dangerous zone બની રહે છે. ‘તમેવ સચ્ચં નિસ્સંકં...’ કરીને એ પ્રશ્નને ત્યાં જ છોડી દેવો જોઈએ. રહસ્યનું રત્ન પામવા માટે આ ડેન્જરસ ઝોનમાં પ્રવેશવાનો કરાતો

પ્રયાસ એ શ્રદ્ધાના પ્રાણનો જોખમી જુગાર ખેલવા સમાન બની રહે છે.

કથિત કાળજી રાખવા સાથે કરવામાં આવતા 'નનુ નય' સમાધાન મેળવવાની આતુરતા ઊભી કરે છે જે પૂર્વાપર શાસ્ત્રવચનોની ઉપસ્થિતિ, પુનઃ અધ્યયન, ગહન વિચારણા, અનુપ્રેક્ષા વગેરેની તક પૂરી પાડે છે. એનાથી પૂર્વાપર શાસ્ત્રવચનોનું અનુસંધાન થાય છે અને અનેક નહીં ખૂલેલાં રહસ્યો છતાં થાય છે. તેમ જ શાસ્ત્રવચનોના પદાર્થ ને વાક્યાર્થથી પણ આગળ વધીને મહાવાક્યાર્થ ને ઐદમ્પર્યાર્થ સુધી પહોંચવાનું થાય છે. માટે આ રીતે ' શંકા કરવી ' પ્રશ્ન ઊઠાવવા' એ ખૂબ જ લાભપ્રદ હોવાથી એ વિહિત છે જ.

જ્યારે એક જ બાબત અંગે અન્યાન્ય શાસ્ત્રવચન દ્વારા થયેલું પ્રતિપાદન જુદા જુદા પ્રકારનું જોવા મળતું હોય ત્યારે તે બે વચ્ચેનો સમન્વય સાધવા પ્રામાણિક પ્રયાસ કરવો જોઈએ. જુદા જુદા પ્રતિપાદન પાછળ રહેલી અપેક્ષા શોધવી જોઈએ. કદાચ એમાં સફળતા ન મળે તો 'તત્ત્વં કેવલિનો વિદન્તિ' એ મંત્રાભરોનો સહારો લઈ સર્વજ્ઞ ભગવંતો પર છોડી દેવું જોઈએ. પણ આપણું ડહાપણ ડહોળવું નહીં. કારણ કે, ક્યારેક એવું પણ બનતું હોય છે કે આપણા જ્ઞાનનો વિષય બનનાર ક્ષેત્રમાં જે નિયમ લાગુ થતો હોય છે એના કરતાં, આપણાજ્ઞાનનો વિષય ન બનનાર ક્ષેત્રમાં સાવ વિપરીત નિયમ હોય, ને આપણે તો આપણા જ્ઞાનનો વિષય બનનાર ક્ષેત્રમાં લાગુ પડનાર નિયમને અનુસરીને જ વિચાર્યા કરીએ, વિપરીતનિયમની કલ્પના પણ ન આવે, તો સમન્વય શી રીતે સધાય ?.....

એક દાખલો આપું. વિશ્વના તમામ પદાર્થો માટે એક નિયમ છે કે જેમ ઉષ્ણતામાન ઘટે એમ એનું કદ ઘટે ને ઘનતા વધે. અને જેમ ઉષ્ણતામાન વધે તેમ એનું કદ વધે અને ઘનતા ઘટે. જ' સેન્ટીગ્રેડ ઉષ્ણતામાન સુધી પાણી પણ આ જ નિયમને અનુસરે છે. પણ એનાથી પણ ઓછું ઉષ્ણતામાન થાય તો પાણી માટે આ નિયમ સાવ વિપરીત થઈ જાય છે. પછી જેમ ઉષ્ણતામાન ઘટે છે તેમ તેમ પાણીનું કદ ઘટવાના બદલે વધવા માડે છે ને ઘનતા ઘટવા માડે છે. આ તો જ' સે.ની નીચેના ઉષ્ણતામાનની અવસ્થા પણ આપણો વિષય છે, માટે ત્યારથી નિયમ વિપરીત છે એ જાણી શકાયું. ધારો કે એ આપણા ક્ષેત્રની બહાર હોત ને તેથી એ વિપરીત નિયમ જાણી શકાયો ન હોત તથા બરફ તેમજ બરફ પાણી પર તરે છે વગેરે વાતો આપણી જાણકારીમાં ન હોત ને ક્યાંક ખાલી એટલું જ પ્રતિપાદન મળતું હોય કે, " પાણીને ખૂબ ઠંડું કરવામાં આવે ત્યારે એ ઘનઅવસ્થાને પામે છે જે બરફ કહેવાય છે. ને આ બરફ પાણી પર તરે છે" તો આપણે તો આપણા વિષયભૂત નિયમ કે " વસ્તુ ઠંડી થાય તેમ એનું કદ ઘટે, ને એ વધુ સઘન થાય " એ નિયમને અનુસરીને આ પ્રતિપાદનનું રહસ્ય મેળવવા પ્રયાસ કર્યા કરીએ

તો હવામાં બાયકા જ ભરવાનું થાય કે બીજું કંઈ ? “ બરફ પાણી કરતાં ઠંડો હોવાથી ભારે હોવો જોઈએ ને ડૂબવો જોઈએ ” એવું જ સ્વવિષયભૂત નિયમ જાણાવતો હોવાથી, બરફ તરવાની વાત તો અસત્ય જ લાગે ને ? ને છતાં, અમુક હદ પછી નિયમનું વૈપરીત્ય થઈ જતું હોવાના કારણે એ સત્ય જ છે ને... આવું જ અન્ય બાબતોમાં પણ બની શકે છે. એટલે અતીન્દ્રિય વગેરે તત્વો અંગેનાં અમુક શાસ્ત્રવચનો વગેરે દ્વારા અમુક પ્રકારનો નિયમ હોવાનો નિર્ણય થયો હોય, ને બીજા શાસ્ત્રવચનો દ્વારા થયેલું પ્રતિપાદન આ નિયમથી વિપરીત જતું દેખાતું હોય તો પણ સર્વજ્ઞવચનોને અસત્ય જાહેર કરી દેવાનું આંધળું સાહસ કરવું ન જોઈએ. આજે વિજ્ઞાન પણ પહેલાં અમુક નિયમ બાંધે છે, પછી એનાથી જુદા પ્રકારનું કંઈક જોવા મળે છે એટલે વધારે સંશોધનો-વિચારણાઓ કરે છે ને તારવાણી કાઢે છે કે પહેલાં બાંધેલો નિયમ અમુક મર્યાદા સુધી હતો, ક્ષિતિજો જ્યારે વધારે વિસ્તરી ત્યારે એ નિયમ જુદા પ્રકારનો ભાસે છે, ઈત્યાદિ.. ને વિજ્ઞાન વધુ ને વધુ સૂક્ષ્મ પ્રયોગોના આધારે નિયમો બદલ્યા કરે છે. જ્યારે સર્વજ્ઞને તો બધું જ પહેલે થી જ્ઞાત છે. એટલે ક્યારેક જુદી જુદી મર્યાદામાં રહેલા પદાર્થો અંગે નિયમ બદલાતો હોવાથી પ્રતિપાદન જુદું જુદું પણ મળી શકે.

આમ, શ્રદ્ધાનું મજબૂત ક્વચ ધારણ કરીને, શાસ્ત્રવચનો પર પ્રશ્નો ઉઠાવવા ને એનાં સમાધાનો મેળવવા પ્રયાસ કરવો એ વિહિત છે એમ નિશ્ચિત થયું.

‘ કમ્મપયડી ’ એ કર્મ અંગેની અનેક અતીન્દ્રિય પ્રક્રિયાઓનું સચોટ પ્રતિપાદન કરનાર અદ્ભુત ગ્રન્થ છે. એમાં કરેલાં અનેક વિધાનો અંગે જાતજાતના પ્રશ્નો ઊઠાવી એના સમાધાન મેળવવાનો પ્રયાસ કર્યો. વર્તમાનકાળે કર્મવિષયમાં શિરમોર જ્ઞાતા સિદ્ધાન્તદિવાકર પૂજ્યપાદ આ ભગવંત શ્રીમદ્ વિજયજયશ્રોષસૂરીશ્વરજી મહારાજનું મને પરમ શ્રદ્ધેય માર્ગદર્શન અને પીઠબળ મળ્યું છે. ‘ આ રીતે પ્રશ્નો ઊઠાવ્યા કરવા... શાસ્ત્રવચનોને હેતુવાદની કસોટીએ ચઢાવવા ને એના સમાધાન મેળવવા... ’ હું આ કોઈ આત્મઘાતક પ્રવૃત્તિ કરી રહ્યો નથી ને ? ’ એનો અભાન્ત નિર્ણય મેળવવાનું સ્થાન તેઓ જ હતા. સદાબહાર સૂક્ષ્મ સયોપશમ, સંખ્યાબંધ ગ્રન્થોની આપણા જેવાને તો હેરત પમાડી દે એવી કમ્પ્યુટરશી ઉપસ્થિતિ (જ્યારે પૂછે ત્યારે ‘ ફ્લાણા પુસ્તકમાં જોઈ લ્યો ’ રેફરંસ સાથે જવાબ લગભગ તૈયાર), શાસ્ત્રવચનોના વિશાળ સમુદ્ધમાંથી ક્યારે ક્યું વચનરત્ન ઉપાડવું એનો અત્યંત સ્ફૂર્તિમય ઉપયોગ, કલ્પના પણ ન હોય કે આ વિવક્ષિત પ્રશ્નનો ઉત્તર, એ પ્રશ્નના વિષય સાથે કોઈ સીધો સંબંધ ધરાવતું ન હોવા રૂપે પ્રતીત થયેલા દૂરનાં કો’ક પ્રકરણના અમુક શાસ્ત્રવચન પરથી મળી શકે, એવા શાસ્ત્રવચનનું સ્ટેપ બાય સ્ટેપ રહસ્ય સમજાવતાં સમજાવતાં તેઓશ્રી વિવક્ષિત પ્રશ્નના ઉત્તર સુધી પહોંચાડી દે ત્યારે ખરેખર ! આંખો પહોળી થઈ જાય, તેઓ શ્રીમદ્ ના જબરદસ્ત

શાસ્ત્રપરિશીલનની કંઈક ઝાંખી થાય, તેઓ શ્રીમદ્ ની આગવી પ્રતિભાનો પરિચય મળવાથી દિલ ઝુકી જાય, પૂર્વાપર શાસ્ત્રવચનોનું અનુસંધાન કરવાની કલા પ્રાપ્ત થાય ને એના પ્રભાવે કેટલાંય અદ્ ભુતઅજ્ઞાત રહસ્યોની જાણકારી મળવાથી દિલમાં અનેરી ઉર્ષોર્મિઓ અનુભવાય, સર્વજ્ઞશાસનનાં શાસ્ત્રો માટે ‘અદ્ભુત’ ‘અદ્ભુત’ એવા શબ્દો સહજ રીતે મુખમાંથી-દિલમાંથી સરી પડે. જીવંત મોબાઈલ લાઈબ્રેરી જેવા વિશાળ જ્ઞાનની સાથે અનુપમ પરિણતિના તેઓશ્રીમાં થયેલ સુભગ મિલને, ‘મારી આ પ્રવૃત્તિ આત્માને નુકશાનકર્તા નહીં જ નીવડે’ એવા નિસન્દિગ્ધ નિર્ણય મેળવવાના સ્થાન તરફ તેઓશ્રીનો નિર્ણય કરાવ્યો છે. આઠ પ્રભાવકોમાંના પ્રથમ પ્રભાવક પ્રાવચનિકનો સાધકો ઉપર આ એક અજોડ ઉપકાર હોય છે.

તેમજ દાદા ગુરુદેવ સ્વ. પૂજ્યપાદ આ. ભગ. શ્રીમદ્ વિજય ધર્મજિત સૂરીશ્વરજી મ.સાહેબનું પણ કર્મસાહિત્યમાં ખૂબ ઊંડું પરિશીલન-ખેડાણ હતું. પ્રશ્નો ઊઠાવવાની અને સમાધાન મેળવવાની આગવી પ્રતિભા હતી. તેઓ શ્રીમદ્ નાં બહોળા જ્ઞાનનો પણ મને લાભ થયો છે. આ બન્ને બહુશ્રુત મહાત્માઓએ ‘કમ્મપયડી’ મહાન ગ્રંથનું મને અધ્યયન કરાવ્યું છે. તેમજ આ બન્ને મહાપુરુષોએ તૈયાર કરેલી પ્રશ્નોત્તરીનું મેં અધ્યયન કર્યું એનાથી મારો પણ પ્રશ્નો શી રીતે ઊઠાવવા-સમાધાન કઈ રીતે મેળવવા એનો કંઈક ભયોપશમ ખીલ્યો. એ પ્રશ્નોત્તરીમાંથી પણ થોડા પ્રશ્નોત્તરો લીધા છે. તથા.. વર્ધમાનતપોનિધિ ગચ્છાધિપતિ પ્રદાદાગુરુદેવ પૂજ્યપાદ આ. ભગ.શ્રીમદ્ વિજય ભુવનભાનુસૂરીશ્વરજી મહારાજની મહત્તી કૃપાથી થોડી ઘણી તર્કશક્તિ પણ પ્રાપ્ત થયેલી છે એણે પણ આ પ્રશ્નોત્તરીમાં સારો ભાગ ભજવ્યો છે. વળી વર્તમાનકાળે કર્મસાહિત્ય અંગે જે કાંઈ અધ્યયન-અધ્યાપન-પ્રકાશન વગેરે થાય એમાં સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ કર્મસાહિત્ય નિષ્ણાત-નૈષ્ઠિકબ્રહ્મચારી- સિદ્ધાન્તમહોદધિ સ્વ.પૂજ્યપાદ આ. ભગ. શ્રીમદ્ વિજયપ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજ નો પ્રભાવ તો રહેલો જ છે. શ્રી સૂરિમન્ત્ર પંચપ્રસ્થાનની ચાર વાર સંપૂર્ણ આરાધના કરી ચૂકેલા પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ આ.ભગ. શ્રીમદ્ વિજયજયશેખરસૂરીશ્વરજી મહારાજની સતત હુંક મળતી રહી છે. આ બધા પૂજ્યોના ઉપકાર સ્મરણપૂર્વક સહવર્તી પ્રત્યેક મહાત્માઓએ પણ કરેલી અનેકવિધ સહાયનું સ્મરણ કરી લઉં છું. કમ્મપયડી મહાગ્રંથનું અધ્યયન કરાવવાનો લાભ આપીને પણ અનેક મહાત્માઓએ ઉપકાર કર્યો છે, કારણ કે એના કારણે જ મારું આ ગ્રંથનું પરિશીલન પુનઃ પુનઃ થયું છે. ને કંઈક ને કંઈક પ્રશ્નો-સમાધાનો મેળવાતા રહ્યા છે.

મેં પ્રશ્નો ઊઠાવી ઉતરો લખ્યા છે. એમાં તકો આપ્યા છે. ને સિદ્ધાન્તદિવાકર પૂ.આ.શ્રી જયઘોષ સૂ.મ. પાસે સંશોધન કરાવ્યા છે. તેઓશ્રીએ સૂચવેલા સુધારા કર્યા

છે, ક્યાંક તેઓ શ્રીમદ્ના સૂચન મુજબ આખા ઉત્તરો બદલી નાંખ્યા છે, તો ક્યાંક આખા પ્રશ્નોત્તરો જ કાઢી નાંખ્યા છે. ક્યાંક ક્યાંક મેં તેઓ શ્રીમદ્ સાથે પણ ચર્ચા કરી છે, પણ છેવટનો નિર્ણય તેઓ શ્રીમદ્ નો જ પ્રમાણ કર્યો છે.

અન્યાન્ય શાસ્ત્રવચનોને અનુસરીને તર્કોનો, આ પ્રશ્નોત્તરીમાં, સહારો લેવામાં આવ્યો છે, એવું આ પ્રશ્નોત્તરીના અધ્યેતાને ડગલે ને પગલે પ્રતીત થયા વિના નહીં રહે. પાણીના અનિયમિત પ્રસારણના દષ્ટાન્તથી પૂર્વે જણાવી ગયો એ મુજબ, વૈશ્વિક ઘટનાઓ, ક્યારેક આપણી બુદ્ધિની પહોંચના તર્કથી વિપરીત તર્કને અપનાવતી હોય એ વાતને નકારી શકાતી નથી. એટલે બની શકે છે, ક્યારેક આપણા તર્કથી મળતો જવાબ, વાસ્તવિકતા કરતાં કંઈક અલગ પણ હોય. પ્રસ્તુત પ્રશ્નોત્તરીમાં આવું કાંઈ પણ પ્રસ્તુત થઈ ગયું હોય કે છબ્બસ્થતા-અનાભોગ વગેરેના કારણે શ્રી સર્વજ્ઞભગવંતોના કેવલજ્ઞાનમાં ભાસેલા ને તેઓશ્રીએ ભાખેલા પદાર્થોથી વિપરીત નિરૂપણ જે કાંઈ થઈ ગયું હોય તેનું હું અંતઃકરણ પૂર્વક ત્રિવિધ ત્રિવિધે મિચ્છામિ દુક્કડમ દેવા પૂર્વક, ગીતાર્થ બહુશ્રુતોને તેનું સંશોધન કરવા માટે વિનંતી કરું છું.

ક્રમપયડી મહાગ્રન્થના દરેક અધ્યેતાને, આ પ્રશ્નોત્તરીનું પરિશીલન કરવાની પ્રાર્થના સાથે વિરમું છું.....

પોષ સુક-૧ વિ.સં. ૨૦૪૪

મુનિ અભયસેખર વિજ્ય.

બાર્સી

શુદ્ધિપત્રક

કર્મપ્રકૃતિ-પદાર્થો ભાગ-૧ ની નજરે ચડેલી અશુદ્ધિઓનું સંમાર્જન

	પંક્તિ	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
પૃષ્ઠ-૩૫	૧૭	ઔ૦વૈ૦.....	વૈ૦ આ૦.....
૪૬	૨૪,૨૫	સ્થાનમાં	સ્થાનમાં જીવોની
૪૭	૧૬,૧૭	‘ બન્ને તરફના’ એટલા શબ્દો કાઢી નાંખવા.	
૮૦	૨૨	શેષ ૧૩૯	શેષ ૧૪૪
૮૦	સૌથી નીચે ઉમેરવું → નીચેગોત્ર-૧લેબીજે ગુણકાણે હોય.. પણ તેઉં વાઉં માં P/a બાદ ઉચ્ચગોત્ર ઉલેલાઈ જવાથી નીચગોત્રમાં પતદ્ગ્રહતા રહેતી નથી.		
૮૩	૩	સંક્રમ	સંક્રમાણ
૮૫	સૌથી નીચે ઉમેરવું → અને સંજવ૦ માયાના ભયે સંજવ૦		

લોભની પતદ્મહતા નષ્ટ થાય છે.

૮૬	૨૭	૨૨-૨૧	૨૩-૨૨-૨૧
૮૮	કોકામાં છેલ્લે ઉમેરવું→	૧૭, ૧, ત્રીજે બધ્યમાન ૧૭, અંતર્મુઠ,	અંતર્મુઠ
૮૯	૬	ભાયોપ૦સમ્ય.ને	ભાયોપ૦ઔપ૦સમ્ય૦ને
૯૦	૧	ભાપકને	ભપકને
૯૦	છેલ્લી લીટી આ પ્રમાણે વાંચવી→		
	(૪) ૨૧ માં ૨૫ ચારેય પ્રકારે હોય. સાદિસાન્તનો કાળ અંતર્મુઠ-		
	દેશોનાર્થ પુદ્ગલપરાવર્ત		
૯૪	આ પૃષ્ઠ પરનું ચિત્ર ગલત સમજવું. આંકડા ને એરો દર્શાવવામાં		
	ગરબડ થયેલી છે.		
૯૭	૬.	૨૬-૧૫,	૨૬-૧૧,૧૫,
૯૭	૬.	૨૭-૧૫,	૨૭-૧૧,૧૫,
૧૦૦	૨૫ મી અને ૨૯ મી લીટીમાં કોકામાં છેલ્લા ઊભા ખાનામાં		
	‘તિ૦મનુ૦’ શબ્દો જે છે તેને ઊભા ચોથા ખાનામાં સમજવા.		
૧૦૨	૧૭	૪ થે પમે	૪થે, પમે, છઠ્ઠે
૧૨૭	૨૫	નપુંવેદ કરતાં	નપુંવેદતે ના કરતાં
૧૩૫	૧૭	બનવાને	બન્યાને
૧૪૧	૧૧	૨૦૩ ૨૦૦૦૧	૨૦૩ ૨૦૦૦૨
૧૪૨	૧૨	૨૦૪૮૯	૨૦૪૯૯
૧૪૫	છેલ્લી	વધી...	વધશે...
૧૪૬	નીચેથી ચોથી નિષેપ		નિષેક
૧૪૭	૩	પ્રથ	પ્રથમ
૧૪૭	૨૨	આવલિકા/a જેટલું અબાધાથી	અબાધાથી
૧૪૭	૨૭ મી પંક્તિમાં	‘ઉદ્વર્ત્યમાન કર્મલતાનો બંધસમય’ આ	
	પ્રમાણે લખ્યું છે તેની નીચે, નીચે મુજબ એક પંક્તિ ઉમેરવી.		

.....૧૦૧.....૧ ૭૦૧૦૧

શ્રી અર્હ નમઃ

શ્રી શઙ્ખેશ્વર પાર્શ્વનાથાય નમઃ

શ્રી મહાવીર પરમાત્મને નમઃ

શ્રી ગૌતમ-સુધર્માદિગણભૃદ્જયો નમઃ

શ્રી શિવશર્મસૂરી વર-ચન્દ્રધિમહત્તરેભ્યો નમઃ

શ્રી ચૂર્ણિકૃદ્મલયગિરિસૂરિયશોવિજયઝપાધ્યાયેભ્યો નમઃ !

શ્રી પ્રેમ-ભુવનભાનુ-જયઘોષ-ધર્મજિત-જયશાંખસૂરીશેભ્યો નમઃ !

ૐ નમઃ

શ્રી કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણી-પ્રશ્નોત્તરી

બંધનકરણ

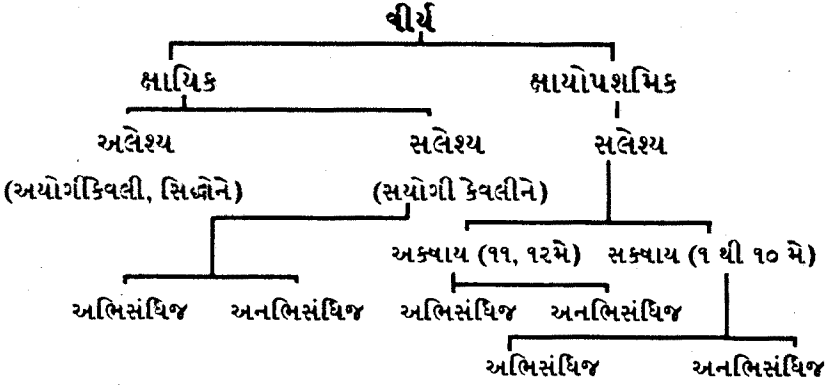
પ્રશ્ન - ૧ :- જુદી જુદી પ્રકૃતિઓના રસબંધના અધ્યવસાયો - સ્થિતિબંધના અધ્યવસાયો વગેરે જુદા જુદા હોય છે. જ્યારે કોઈપણ એક વિવક્ષિત સમયે તો જીવને એક જ અધ્યવસાય સ્થાન હોય છે. તો આ ભિન્ન ભિન્ન રસબંધ-સ્થિતિબંધ સ્વરૂપ કાર્ય કરી રીતે થાય ?

ઉત્તર - ૧ :- સૂતળીના રેસાઓમાંથી ગૂંથીને પાતળી દોરીઓ, એવી કેટલીક દોરીઓને ગૂંથીને પાતળું દોરડું અને એવાં પાતળાં દોરડાંઓને ગૂંથીને જાડું દોરડું બનાવવામાં આવે તો જાડા દોરડાં તરીકે એક જ દોરડું હોવા છતાં જેમ એના અનેક પેટાં દોરડાં- દોરી - રેસાઓ હોય છે તેવું જીવના અધ્યવસાય અંગે છે. સામાન્યથી એક સમયે એક અધ્યવસાય કહેવાતો હોવા છતાં એના પેટા, પેટાના પેટા.... વગેરે વિભાગો ઘણા હોય છે જેના કારણે

જુદાં જુદાં અનેક કાર્યો એકી સાથે થાય છે.

પ્રશ્ન - ૨ :- વીર્યનું અલેશ્ય અને સલેશ્ય... વગેરે રૂપે જે વિભાજન કર્યું છે એને જ બીજી રીતે દર્શાવી શકાય ?

ઉત્તર - ૨ :- હા, આ રીતે -

આમાં ભાયિક અને ભાયોપશમિક બન્ને પ્રકારનું જે 'સલેશ્યવીર્ય' છે એના લબ્ધિવીર્ય અને ઉપયોગવીર્ય એમ બે ભેદ પણ પાડી શકાય છે. કારણ કે વીર્યાન્તરાયના ક્ષયથી કે ભયોપશમથી જેટલું વીર્ય પ્રકટ થાય છે એટલું યોગસ્થાન હોતું નથી. ક્ષય કે ભયોપશમથી પ્રકટ થયેલી વીર્યલબ્ધિ એ લબ્ધિવીર્ય છે અને મન વગેરેના પુદ્ગલોના સહકારથી થયેલ યોગસ્થાન એ ઉપયોગવીર્ય છે.

પ્રાયઃ કરીને અનભિસંધિજ વીર્ય અલ્પ હોય છે અને અભિસંધિજ વીર્ય વધુ હોય છે. માટે એ બે ભેદ પાડવામાં આવે છે.

પ્રશ્ન - ૩ :- અનભિસંધિજ વીર્ય એટલે શું ?

ઉત્તર - ૩ :- 'બુદ્ધિશૂન્ય રીતે થતી પ્રવૃત્તિનું વીર્ય એ અનભિસંધિજ વીર્ય' આવી એની વ્યાખ્યા છે. આમાં 'બુદ્ધિશૂન્ય' આવું જે કહ્યું છે તેને પ્રવૃત્તિનું વિશેષણ ન માનતાં ઉપલક્ષણ માનવું. અન્યથા 'બુદ્ધિ' એટલે ઉપયોગ અભિપ્રેત હોવાથી અને કેવલી ભગવંતોને સર્વત્ર ઉપયોગ હોવાથી લોહીભ્રમણ વગેરેમાં ઉપયોગ ભળેલો જ હોવાના કારણે એ અનભિસંધિજ વીર્ય નહીં થાય.

સામાન્યથી છત્રસ્થની જે ક્રિયાઓ બુદ્ધિશૂન્યપણે થતી હોય તે બધી બુદ્ધિશૂન્યત્વેન ઉપલક્ષિત કહેવાય, તેથી કેવલીઓને એ ક્રિયાઓ ઉપયોગપૂર્વક

હોવા છતાં અનભિસંધિજ વીર્ય હોવામાં કોઈ વાંધો નહીં આવે.

અથવા 'અભિસંધા' શબ્દ 'ઈરાદો' અર્થમાં આવે છે. જે પ્રવૃત્તિ ઈરાદાપૂર્વક થાય અથવા જેમાં ઈરાદાનો વ્યવહાર થાય તે પ્રવૃત્તિનું વીર્ય અભિસંધિજ જાણવું, તદ્ભિન્ન અનભિસંધિજ.

પ્રશ્ન - ૪ :- પ્રથમવર્ગીણાના કુલ વીર્યાણુઓ કરતાં બીજી વર્ગીણાના કુલ વીર્યાણુઓ ઓછા હોય કે અધિક ?

ઉત્તર - ૪ :- પ્રથમવર્ગીણા કરતાં બીજી વર્ગીણાના પ્રત્યેક આત્મ પ્રદેશો પર એક એક વીર્યાણુ વધારે છે. એટલે જેટલા આત્મપ્રદેશો હશે એટલા વીર્યાણુ વધ્યા, પણ પ્રથમ કરતાં બીજી વર્ગીણામાં આત્મપ્રદેશો ઓછા છે અને પ્રત્યેક આત્મ પ્રદેશ પર અસંખ્ય લોક પ્રમાણુ વીર્યાણુઓ હોય છે.

તેથી વીર્યાણુમાં વધારો થયો અસંખ્ય પ્રતર પ્રમાણુ અને ઘટાડો થયો અસંખ્ય લોક પ્રમાણુ. (કારણકે ૧-૧ વર્ગીણામાં આત્મપ્રદેશો અસંખ્ય પ્રતર જેટલા છે. બીજી વર્ગીણામાં એકપણ આત્મપ્રદેશ ઘટે એટલે સીધા અસંખ્ય લોક જેટલા વીર્યાણુઓ ઓછા થઈ જાય.)

માટે પ્રથમ વર્ગીણાના કુલ વીર્યાણુઓ કરતાં બીજી વર્ગીણાના કુલ વીર્યાણુઓ ઓછા (અસંખ્ય ભાગહીન) હોય છે.

પ્રશ્ન - ૫ :- યોગસ્થાનકોમાં દ્વિગુણવૃદ્ધિનાં સ્થાનો વચ્ચેનાં આંતરાનાં સ્થાનો સર્વત્ર એક સરખા હોય છે ?

ઉત્તર - ૫ :- આ સંશોધનનો વિષય છે. કલ્પના દ્વારા એ સમજાવે.

ધારો કે પ્રથમ યોગસ્થાનકમાં ૧૦૦૦ સ્પર્શકો છે અને પ્રતિયોગસ્થાન ૧૦૦ સ્પર્શકની વૃદ્ધિ છે. તેથી અગ્યારમા યોગસ્થાનકમાં ૨૦૦૦ સ્પર્શકો મળવાથી એ દ્વિગુણવૃદ્ધિ થશે, વચ્ચે આંતરામાં ૯ સ્થાનો આવ્યા છે.

હવે ૨૦૦૦ પછી જે યોગસ્થાનકમાં ૪૦૦૦ સ્પર્શકો હશે તે દ્વિગુણવૃદ્ધિ બનશે. જે હજુ પણ પ્રતિયોગસ્થાન સ્પર્શકોની વૃદ્ધિ ૧૦૦ - ૧૦૦ ની જ રાખવાની હોય તો ૩૧ મા યોગસ્થાનકમાં ૪૦૦૦ સ્પર્શકો થવાથી એ દ્વિગુણવૃદ્ધિ બનશે. એટલે કે આંતરામાં ૧૯ સ્થાનો આવશે.

આમ જે પ્રતિયોગસ્થાન સ્પર્શકોની વૃદ્ધિ એકસરખી રાખવાની હોય તો આંતરાની સંખ્યા ઉત્તરોત્તર લગભગ દ્વિગુણ-દ્વિગુણ જોઈશે.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

જો આંતરાનાં સ્થાનોની સંખ્યા સ્થિર રાખવી હોય, એટલે કે, પ્રથમ દ્વિગુણવૃદ્ધિ સ્થાન પહેલાં આંતરામાં ૯ સ્થાનો હોય તો પછી પણ બીજા ૯ ગયા પછી દ્વિગુણવૃદ્ધિ સ્થાન આવી જાય, તો, પ્રતિયોગસ્થાન સ્પર્શકોની વૃદ્ધિ દ્વિગુણ હોવી જોઈ એ. ૧૧ મા યોગસ્થાનકમાં ૨૦૦૦ સ્પર્શકો છે. ત્યારબાદ જો ૨૦૦ - ૨૦૦ સ્પર્શકો વધવા માડે તો ૨૧ મા યોગસ્થાનકમાં ૪૦૦૦ સ્પર્શકો થઈ જવાથી એ દ્વિગુણ વૃદ્ધિ બની જાય. તેથી આંતરું ૯ સ્થાનોનું સ્થિર રહે.

આ બેમાંથી કઈ વાસ્તવિકતા છે યા ત્રીજી જ કોઈ વાસ્તવિકતા છે એ સંશોધનાર્થ છે. તેમ છતાં, સ્થિતિનિષેકોમાં આંતરાનો આયામ (આંતરાના સ્થાનો નું પ્રમાણ) સ્થિર જણાવ્યો છે અને દલિકોની જ વધુ વધુ હાનિ જણાવી છે એમ અહીં પણ આંતરામાં આવતા સ્થાનોનું પ્રમાણ સ્થિર હોવું સંભવે છે.

પ્રશ્ન - ૬ :- યોગસ્થાનોમાં અવસ્થાનકાળ ૪ સમય, ૫ સમય... યાવત્ ૨ સમય સુધીનો બતાવ્યો છે. આમાં સહુ પ્રથમ યોગસ્થાનનો કાળ ૪ સમય દર્શાવ્યો છે તે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદનું સર્વ જથ્થાન્ય યોગસ્થાન લઈ આગળ આગળ અન્યજીવોનાં ઉપર ઉપરનાં યોગસ્થાનો લેતાં લેતાં છેલ્લું ૨ સમયકાળવાળું યોગસ્થાન તરીકે સંજી પાર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયનું યોગસ્થાન લેવું... આમ બધા જીવોનાં યોગસ્થાનોનો આ ૪ થી ૨ સમયવાળા યોગસ્થાનોની એક જ સ્થાપનામાં સમાવેશ થઈ જાય છે કે અમુક જીવ પ્રકારના સંભવિત જથ્થાન્ય યોગસ્થાનથી પ્રારંભ કરી (૪ સમય) એ જ જીવ પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન સુધી (૨ સમય) એક સ્થાપના. બીજા જીવપ્રકારના જથ્થાન્યથી એના ઉત્કૃષ્ટ સુધીની એક અલગ સ્થાપના. એમ જુદી જુદી સ્થાપના કરવાની હોય છે ?

ઉત્તર ૬ :- દરેક જીવભેદ માટે એ જુદી-જુદી જાણવાની -

એટલે કે દરેક જીવભેદના અપર્યાપ્ત અવસ્થાભાવી યોગસ્થાનો એક - એક સમય અવસ્થાન વાળા હોય છે. પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સંભવિત જથ્થાન્યથી કેટલાંક યોગસ્થાનો ૪ સમય અવસ્થાનવાળા હોય છે, પછીનાં કેટલાક યોગસ્થાનો ૫ સમય અવસ્થાનવાળાં છે... એમ યાવત્ એ જ જીવભેદના સંભવિત ઉત્કૃષ્ટ તરફના યોગસ્થાનો ૨ સમય અવસ્થાનવાળાં છે. આવું સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, બેઈન્દ્રિય વગેરે દરેક જીવભેદો માટે સ્વતંત્ર જાણવું.

અન્યથા, એકેન્દ્રિયને પર્યાપ્ત અવસ્થામાં આવતાં (અને તેથી ૪ સમય વગેરે

અવસ્થાનવાળાં) યોગસ્થાનો બેઈન્દ્રિય વગેરેને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં આવતા હોવા છતાં એ જીવો એના પર જ સમય વગેરે જેટલો કાળ રહી શકવાની આપત્તિ આવે.

વળી યોગસ્થાનોની જેમ રસસ્થાનોના કાળની પણ આગળ પ્રજ્ઞાપણા કરી છે. ત્યાં પણ જો બધા જીવો માટે એ જુદી - જુદી ન સમજવાની હોય તો જીવસમુદાયમાં જે સ્પર્શના દ્વાર છે એમાં ઘણી અસંગતિઓ ઊભી થશે. નીચેના જ સમયના રસસ્થાનોને સ્પર્શવાનો કાળ અને ઉપરના જ સમયના રસસ્થાનોને સ્પર્શવાનો કાળ તુલ્ય બતાવ્યો છે. આમાંથી નીચેના જ સમયના સ્થાનો એકેન્દ્રિયને મળવાથી અને ઉપરના જ સમયના સ્થાનો પંચેન્દ્રિયને મળવાથી એ બન્નેનો સ્પર્શના કાળ તુલ્ય શી રીતે સંગત બને ?

એટલે ત્યાં પણ આ માનવું પડે છે કે દરેક જીવપ્રકારમાં જે જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ રસસ્થાનો સંભવિત હોય છે તે જ થી ૮ અને ૮ થી ૨ સમય સુધીના અવસ્થાનવાળા રસસ્થાનોમાં ક્રમશઃ વહેંચાઈ ગયેલા હોય છે. એમાંથી, તે તે ભવમાં, તે તે ભવપ્રાયોગ્ય નીચેના જ સમયવાળાં સ્થાનોને સ્પર્શવાનો જેટલો કાળ પસાર થયો હોય એટલો જ કાળ સામાન્યથી ઉપરના જ સમયવાળા સ્થાનોને સ્પર્શવામાં કાઢ્યો હોય છે. આવો એનો ફલિતાર્થ નીચે છે જેમાં કોઈ અસંગતિ નથી.

પ્રશ્ન - ૮ :- જીવોમાં યોગનું જે અલ્પબહુત્વ આપ્યું છે તે ક્યારે ઘટે ?

ઉત્તર - ૮ :- સૂક્ષ્મ ભેદ પલ્લોપમના અઘ્રાચ્છેદનક સૂક્ષ્મ અઘ્રાપલ્લોપમના અસંખ્યમા ભાગ કરતાં પણ અસંખ્યમા ભાગે હોય તો ઘટે...

કોઈ પણ રકમને જેટલી વાર અડધી - અડધી કરી શકાય એટલા એના અઘ્રાચ્છેદનક કહેવાય છે. જેમકે જ ના અડધા ૨ અને બેના અડધા એક... એમ બે વાર અડધા અડધા થઈ શકે છે, માટે જ ના અઘ્રાચ્છેદનક બે છે. એમ ૮ - ૪ - ૨ - ૧... ૮ ના અઘ્રાચ્છેદનક ૩ આવશે. બીજી રીતે કહીએ તો

$જ = ૨.....$ એના અઘ્રાચ્છેદનક બે છે,

$૮ = ૨.....$ એના અઘ્રાચ્છેદનક ત્રણ છે....

$૧૬ = ૨.....$ એના અઘ્રાચ્છેદનક ચાર છે...

તેથી ૨^x ના અઘ્રાચ્છેદનક x આવશે.

હવે, પરંપરોપનિધામાં, જઘન્ય થી ઉત્કૃષ્ટ સુધીમાં સૂક્ષ્મ અઘ્રાપલ્લોપમના

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

અસંખ્યમા ભાગ જેટલા દ્વિગુણવૃદ્ધિનાં સ્થાનો બતાવ્યા છે. આમાં જઘન્ય સ્થાન લઘિ અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદને અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થાન સંજ્ઞી પર્યાપ્તને હોય છે.

તેથી, જો જઘન્ય યોગસ્થાનમાં ૪ સ્પર્શકો છે અને દ્વિગુણવૃદ્ધિના સ્થાનોની સંખ્યા તરીકે જે P/a છે તે રકમ ધારો કે y છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થાનમાં સ્પર્શકોની સંખ્યા $2^y \times ૪$ જેટલી થશે કારણકે ૪ સ્પર્શકો y વાર દ્વિગુણ- દ્વિગુણ થયા છે.

હવે અલ્પબહુત્વ પરથી વિચાર કરીએ તો,

લઘિ અપર્યાપ્તના જઘન્ય યોગસ્થાનથી ૩૧ મા પટે સંજ્ઞીપર્યાપ્તના ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનો નંબર છે અને આ દરેક પદમાં ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમનો અસંખ્યમો ભાગ છે. તેથી લઘિ અપર્યાપ્તના જઘન્ય યોગમાં ૪ સ્પર્શકો હોય તો સંજ્ઞી પર્યાપ્તના ઉત્કૃષ્ટ યોગ માટે સામાન્યથી એમ કહી શકાય કે એ

$$૪ \times \left\{ \frac{\text{સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ}}{\text{અસંખ્ય}} \right\}^{૩૧} \text{ જેટલા હશે,}$$

$$\text{તેથી, } 2^y \times ૪ = ૪ \times \left\{ \frac{\text{સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ}}{\text{અસંખ્ય}} \right\}^{૩૧}$$

$$\text{તેથી } \left\{ \frac{\text{સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ}}{\text{અસંખ્ય}} \right\}^{૩૧} = 2^y = 2 \frac{\text{સૂક્ષ્મ અક્ષા પલ્લોપમ}}{\text{અસંખ્ય}}$$

$$\text{તેથી } \frac{\text{સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ}}{\text{અસંખ્ય}} = 2 \frac{\text{સૂક્ષ્મ અક્ષા પલ્લોપમ}}{૩૧ \times \text{અસંખ્ય}}$$

એટલે એમ કહી શકાય કે યોગમાં ગુણક જે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમનો અસંખ્યમો ભાગ છે તેને ૩૧ વાર લખી પરસ્પર ગુણવાથી (એટલે કે ૩૦ વાર ગુણાકાર કરવાથી) જે જવાબ આવે તે, જો (૧) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ જેટલો હોય તો સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લોપમના અક્ષાએદનક 'ય' જેટલા (દ્વિગુણવૃદ્ધિસ્થાનોની રકમ જેટલા) આવે, જો (૨) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ ના અસંખ્યમા ભાગે હોય તો 'ય' કરતાં અધિક આવે ને જો (૩) સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમ કરતાં અસંખ્ય ગુણ હોય તો 'ય' કરતાં ઓછા આવે.

પ્રશ્ન - ૬ :- યોગના અલ્પબહુત્વમાં, લઘિપર્યાપ્ત એવા કરણ અપર્યાપ્ત જયોના

યોગસ્થાનોના નંબર ક્યાં આવે ?

ઉત્તર - ૬ :- મૂળકાર કે ચૂર્ણિકારે આની કોઈ પ્રકૃતિ વિશેષરૂપે કરી નથી. તેમ છતાં, લબ્ધિ અને કરણ ઉભયપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના જઘન્ય યોગનો નિર્દેશ કરતી વખતે ચૂર્ણિકારે આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે ‘ તતો હિંદિલ્લા ઠાળા લદ્ધિપજ્જતગસસ કરણેણ અપજ્જતગસસ ભવંતિ । તતો બેઈન્દિયપજ્જતગસસ જહન્રઓ જોગો અસંખ્યગુણો ॥ ’

એટલે જણાય છે કે લબ્ધિ પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય....યાવત્ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવોના અપર્યાપ્ત અવસ્થાના ઉત્કૃષ્ટ અને ઉત્કૃષ્ટ તરફના કેટલાક યોગસ્થાનો, અલ્પબહુત્વમાં લબ્ધિ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય ના ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનું જે ૧૮મું પદ છે અને લબ્ધિ-કરણ પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાનનું જે ૧૯ મુંપદ છે તે બેની વચમાં હોય છે.

લબ્ધિ પર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયથી સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય સુધીના બધા જીવોના અપર્યાપ્ત અવસ્થા ભાવી ઉપરના કેટલાક યોગસ્થાનોનો સમાવેશ અહીં જ જાણવો, પણ એવું ન માનવું કે કરણ અપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના યોગસ્થાનો કરણપર્યાપ્ત બેઈન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાન પૂર્વે (એટલે કે ૧૮, ૧૯ ની વચમાં), એમ કરણ અપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિયના યોગસ્થાનો કરણપર્યાપ્ત તેઈન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાન પૂર્વે (એટલે કે ૧૯, ૨૦ ની વચમાં).... એમ યાવત્ કરણ અપર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના યોગસ્થાનો કરણપર્યાપ્ત સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાન (૨૩) પૂર્વે અને કરણપર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાન (૨૨) પછી (એટલે કે ૨૨, ૨૩ ની વચમાં) હોય છે આવું ન માનવું.

આવું ન માનવાનું કારણ એ છે કે આગળ પ્રદેશવહેંચણીનું જે અલ્પબહુત્વ આપ્યું છે તેમાં અસંગતિ ઊભી થાય છે. તે આ રીતે, જઘન્ય પદે પ્રદેશવહેંચણીના અલ્પબહુત્વમાં દેવગતિનામકર્મ કરતાં નરકગતિનામકર્મને અસંખ્ય ગુણ દલિકો કહ્યા છે. આવું કહેવાનું કારણ એ છે કે દેવગતિ સમ્યક્ત્વી જીવોને અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ બંધાઈ શકે છે, જ્યારે નરકગતિ તો પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ બંધાય છે. એટલે સમ્યક્ત્વી મનુષ્યને ભવ પ્રથમસમયે સંભવિત જઘન્ય યોગે બંધ થાય ત્યારે દેવગતિના ભાગે જે દલિક આવે એ એનું જઘન્ય દલિક હોય છે. નરકગતિ તો પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ બંધાય છે. તેથી લબ્ધિ પર્યાપ્ત અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત અવસ્થામાં સંભવિત જે જઘન્ય યોગે નરક પ્રાયોગ્ય બંધ કરે ત્યારે નરકગતિના ભાગે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

જે દલિક આવે એ એનું જઘન્ય દલિક હોય છે. આ જઘન્ય દલિક દેવગતિના ઉક્ત જઘન્ય દલિક કરતાં અસંખ્ય ગુણ હોય છે એમ અલ્પબહુત્વમાં જણાવ્યું છે.

સમ્યક્ત્વીજ્વ અસંજીમાં જતો નથી. સંજીપંચેન્દ્રિયમાં ગયેલા એનો જઘન્ય યોગ જો ૨૨, ૨૩ ની વચમાં હોય, એટલે કે અસંજી કરણ પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયના જઘન્ય કરતાં વધુ હોય તો એને જે દેવગતિનું દલિક મળશે એના કરતાં તો પર્યાપ્ત અવસ્થામાં કરણપર્યાપ્ત અસંજી પંચેન્દ્રિય જ્વ દેવપ્રયોગ્ય બાંધી જે દેવગતિનું દલિક મેળવે તે ઓછું હશે, કારણ કે એનો યોગ ઓછો છે. તેથી દેવગતિના જઘન્ય દલિક તરીકે પણ અસંજીપંચેન્દ્રિય જ્વે પર્યાપ્ત અવસ્થામાં બાંધેલ દલિક આવશે. નરકગતિનું દલિક પણ આ રીતે જઘન્ય મળતું હોવાથી એ દેવગતિને તુલ્ય થશે, પણ અસંખ્ય ગુણ નહીં થાય.

લબ્ધિપર્યાપ્ત કરણ અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના ઉપર તરફના યોગસ્થાનો, કરણ અપર્યાપ્ત ભેદેન્દ્રિય વગેરેની જેમ જો ૧૮ અને ૧૯ની વચમાં જ માની લેવાના હોય તો એ લબ્ધિ-કરણપર્યાપ્ત અસંજીપંચેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગથી પણ અસંખ્યમા ભાગે થવાથી દેવગતિના જઘન્ય દલિક તરીકે સમ્યક્ત્વીએ ભવપ્રથમસમયે બાંધેલું દલિક આવશે. જેના કરતાં નરકગતિનું જઘન્ય દલિક અસંખ્ય ગુણ છે. એટલે કોઈ અસંગતિ રહેશે નહીં.

વળી શતક્યૂર્ણિમાં સંજી કરણઅપર્યાપ્તના યોગથી કરણપર્યાપ્ત અસંજીનો યોગ અસંખ્ય ગુણ બતાવેલ છે. માટે કરણ અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના યોગસ્થાનો પણ ૧૯ માં પદપૂર્વે માનવા યોગ્ય છે. તેમ છતાં કરણ અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના યોગસ્થાનોને ૨૨ માં સ્થાન પછી માનવા હોય અને પ્રદેશવહેંચણીની સંગતિ કરવી હોય તો આવી કંઈક કરી શકાય. ૨૨ માં સ્થાન તરીકે જે કરણ પર્યાપ્ત અસંજીપંચેન્દ્રિયનો જઘન્ય યોગ છે તે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જ્વનો જાણવો. જ્યારે નરકગતિના મર્કમનો બંધ ભાષાપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયે થાય છે જ્યારનો એનો જઘન્ય યોગ પણ કરણ અપર્યાપ્ત સંજી પંચેન્દ્રિયના યોગ કરતાં અસંખ્ય ગુણ હોવાથી નરકગતિના મર્કમને અસંખ્ય ગુણ દલિક મળવા સંગત કરે છે.

કરણ અપર્યાપ્ત લબ્ધિ પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના યોગસ્થાનો સૂક્ષ્મ કરણપર્યાપ્ત એકેન્દ્રિયના જઘન્ય યોગસ્થાન (૧૦) ની પૂર્વે હોવાં જોઈએ.

પ્રશ્ન - ૧૦ :- યોગના અલ્પબહુત્વમાં, શેષદેવ, નારક, તિર્યંચ, મનુષ્યના ઉત્કૃષ્ટ

યોગને છેલ્લે જે જણાવ્યા છે તે ઉત્તરોત્તર અસંખ્યગુણ - અસંખ્ય ગુણ છે કે ચારેયનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ પરસ્પર તુલ્ય છે ?

ઉત્તર - ૧૦ :- ચારે'ય નો ઉત્કૃષ્ટ યોગ પરસ્પર તુલ્ય છે. જો ઉત્તરોત્તર અસંખ્ય - અસંખ્ય ગુણ હોત તો મનુષ્યનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ બધા જીવભેદોમાં સર્વોત્કૃષ્ટ થવાથી મિથ્યાત્વમોહનીય વગેરે પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માત્ર મિથ્યાત્વી ઉત્કૃષ્ટ યોગી મનુષ્યોને જ કહેત. પણ એમ ન કહેતાં ચારે'ય ગતિના સંજ્ઞી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય ઉત્કૃષ્ટ યોગીને તે કહેલ છે. માટે જણાય છે કે ચારે'ય ગતિમાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ પરસ્પર તુલ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન - ૧૧ :- અવસ્થિત યોગ સ્થાન પર જીવ વધુમાં વધુ આઠ સમય રહી શકે છે. અને તેથી ગૃહમાણદલિક પણ એક સરખું હોવું આઠ સમય સુધી મળી શકે છે. તો જ્ઞાનાવરણાદિ સાત કર્મોનો અવસ્થિત પ્રદેશબંધ કેટલો કાળ મળે ?

ઉત્તર - ૧૧ :- સપ્તવિધબંધક જીવ વિવક્ષિતયોગ સ્થાન પર જ્યારે આઠ સમય સુધી અવસ્થાન કરે છે ત્યારે પ્રથમ સમયે જે દલિક ગ્રહણ કરે છે તે અવશ્ય ભૂયસ્કાર કે અસ્પતરબંધ રૂપ હોય છે, કેમકે પૂર્વસમયે વર્તમાનકાલીન યોગસ્થાન કરતાં અવશ્ય જુદું યોગસ્થાન હોવાથી અધ્યમાન દલિક પણ અવશ્ય ઓછું વતું હોય છે. પછીના સાત સમયોએ અવસ્થિતપ્રદેશબંધ મળે છે. એ પછી યોગસ્થાનનું અવશ્ય પરાવર્તન થાય જ છે. તેમ છતાં, જ્ઞાનાવરણીયાદિ એક એક મૂળપ્રકૃતિનો અવસ્થિતપ્રદેશબંધ મળવો હજુ પણ સંભવે છે. તે આ રીતે - પછીના સમયે આયુષ્યનો બંધ પણ શરૂ કરે. અને સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિવાળા એવા યોગસ્થાન પર જાય કે જેથી આયુષ્યને જેટલાં દલિકો મળવાના હોય તેટલાં જ વધુ દલિકોનું ગ્રહણ થાય. તેથી શેષ જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોને પૂર્વસમય જેટલા જ દલિકો મળવાથી અવસ્થિત પ્રદેશબંધ હજુ પણ ચાલુ જ રહે છે. એ કેટલા સમય સુધી હજુ ચાલુ રહે તે હવે વિચારીએ-

આગળ પાંચમા પ્રશ્નમાં વિચારી ગયા કે ઉત્તરોત્તર દ્વિગુણવૃદ્ધિના સ્થાનો કઈ રીતે આવે એમાં બે વિકલ્પો મળે છે- (૧) આંતરાના સ્થાનોની સંખ્યા સ્થિર હોય અને ઉત્તરોત્તર યોગસ્થાનોમાં થતી સ્પર્ધકોની વૃદ્ધિ વધતી જતી હોય. અથવા (૨) આંતરાના સ્થાનોની સંખ્યા લગભગ બમાણી બમાણી થતી જાય અને પ્રતિયોગસ્થાન વધતા સ્પર્ધકોની સંખ્યા સ્થિર હોય, આમાંના પ્રથમ અભિપ્રાય કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

મુજબ જ્ઞાનાવરણીયાદિનો અવસ્થિત પ્રદેશબંધ ૧૫ સમય સુધી મળી શકે છે, જ્યારે બીજા અભિપ્રાય મુજબ એ ૧૧ સમય સુધી મળી શકે છે.

પહેલાં, બીજા અભિપ્રાય મુજબ વિચારીએ -

ઉત્તરોત્તર દ્વિગુણવૃદ્ધિના સ્થાનોમાં વચમાં વચમાંના આંતરાના યોગસ્થાનો લગભગ બમણાં બમણાં હોય છે. (અસત્કલ્પનાથી પ્રથમ દ્વિગુણવૃદ્ધિ સ્થાન આવતાં સુધીમાં આંતરાના ધારોકે ચાર યોગસ્થાનો છે, તો દ્વિતીય દ્વિગુણવૃદ્ધિસ્થાન આવતાં બીજા ૮ યોગસ્થાનો પસાર કરવા પડશે. એમ તૃતીય માટે ૧૬, ચતુર્થ માટે ૩૨... ઈત્યાદિ) આના પરથી એ ખબર પડે છે કે કોઈપણ સ્થળે છેલ્લું દ્વિગુણવૃદ્ધિ સ્થાન આવવા માટે આંતરામાં જેટલા યોગસ્થાનો પસાર થયા હોય એના કરતાં, એ યોગસ્થાનોની પૂર્વના બધાં યોગસ્થાનો ભેગા મળીને પણ કંઈક ઓછાં હોય છે. એટલે કે દ્વિચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિવાળું સ્થાન આવ્યા બાદ ચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિવાળું સ્થાન આવે તે આંતરામાં જ, એ ચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિયોગસ્થાન સુધીના સર્વયોગસ્થાનોનાં લગભગ અડધાં યોગસ્થાનો હોય છે. એટલે ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનોમાં જે દ્વિચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિ યોગસ્થાન હોય ત્યાંથી એ જ યોગસ્થાનોમાં જે ચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિ યોગસ્થાન હોય તે બેના આંતરામાં ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનોનાં લગભગ અડધાં યોગસ્થાનો આવી જાય છે. તેમજ, હવે એના કરતાં પણ ડબલ (એટલે કે ચતુઃ સ્થાનના જેટલા કુલ યોગસ્થાનો હોય, લગભગ એટલા) યોગસ્થાનો પસાર થયા પછી જ આગળનું દ્વિગુણવૃદ્ધિ યોગસ્થાન આવશે.

હવે, ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાન પછી જે ઉત્તરોત્તર પાંચ સામયિક, છ સામયિક વગેરે યોગસ્થાનો આવે છે તે તો પૂર્વપૂર્વના યોગસ્થાનો કરતાં અસંખ્યાતમા ભાગના જ હોય છે. માટે, ક્રમશઃ ૫, ૬, ૭, ૮, ૭, ૬ અને ૫ સમય અવસ્થાનવાળાં બધાં યોગસ્થાનો મળીને પણ ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનો જેટલાં તો નથી જ, પણ તેનાં અસંખ્યમા ભાગે જ હોય છે. માટે આમાંનું કોઈ યોગસ્થાન દ્વિગુણવૃદ્ધિયોગસ્થાનરૂપ હોતું નથી. એટલે કે નીચેના ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનના ચરમ દ્વિગુણવૃદ્ધિ સ્થાન પછી નવું દ્વિગુણવૃદ્ધિ યોગસ્થાન ઉપરના ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનોના પણ ઘણાં યોગસ્થાનો પસાર થઈ ગયા પછી આવે છે. આના પરથી એ પણ જણાય છે કે અષ્ટસામયિક જે યોગસ્થાન પર આઠ સમય રહીને જીવે જ્ઞાનાવરણીયાદિનો ૭ સમય માટે અવસ્થિત પ્રદેશબંધ કર્યો છે તેની અપેક્ષાએ,

તેનાથી ઉપરના શેષ અષ્ટસામયિક સ્થાનો, ઉપરના સપ્તસામયિક સ્થાનો, ઉપરના છ સામયિક સ્થાનો, ઉપરના પાંચ સામયિક સ્થાનો અને ઉપરના, શરુઆતના ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનો ... આ બધાં યોગસ્થાનો અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિવાળા હોય છે. પછીના ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનો (આ ઉપરનું દ્વિગુણવૃદ્ધિનુંસ્થાન આવ્યું ત્યાં સુધીના) સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિવાળા હોય છે. માટે, પૂર્વના એ અષ્ટસામયિક યોગસ્થાન પછી સંખ્યાત ભાગ વૃદ્ધ યોગસ્થાન તરીકે એ જીવને ઉપરના આ ચતુઃ સામયિક યોગસ્થાનોમાંનું જ કોઈ એક યોગસ્થાન પકડવું પડે છે. અને એના પર તો એ વધુમાંવધુ ચાર સમય જ રહી શકે છે. તેથી જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મોનો અવસ્થિત કર્મબંધ આ મત મુજબ પૂર્વના ૭ સમય + આ ૪ સમય = ૧૧ સમય સુધી મળે છે.

પણ, પ્રથમ અભિપ્રાય મુજબ આ કાળ ૧૫ સમય પણ મળે છે, કેમકે એ મત મુજબ દ્વિગુણવૃદ્ધિના આંતરાના સ્થાનો ઉત્તરોત્તર બમાણાં બમાણાં કરવાના ન હોવાથી અષ્ટસામયિક યોગસ્થાનોમાં પણ દ્વિગુણવૃદ્ધિના સ્થાનો હોવા સંભવે છે. અને તેથી પૂર્વવિવક્ષિત અષ્ટસામયિક યોગસ્થાનની અપેક્ષાએ આ અષ્ટસામયિક યોગસ્થાનમાંના જ કેટલાક યોગસ્થાનકો સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિવાળા હોવા પણ સંભવે છે. એના પર જીવ આઠ સમય સુધી પણ રહી શક્તો હોવાથી પૂર્વના ૭ સમયો+ આઠ સમયો=કુલ ૧૫ સમય સુધી જ્ઞાનાવરણીયાદિનો અવસ્થિતપ્રદેશબંધ મળી શકે છે.

પ્રશ્ન - ૧૨ :- સૂક્ષ્મ નિગોઠવર્ગણામાં જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ નો ગુણક આવલિકા ÷ a કહેલ છે જ્યારે આના જઘન્ય યોગ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ યોગનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પત્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ કહેલ છે, એટલે આમાં સમજવું શું ?

ઉત્તર - ૧૨ :- સૂક્ષ્મ અને સાધારણ નામકર્મના ઉદયવાળા-સૂક્ષ્મનિગોઠીયા જીવોને સત્તામાં રહેલ શરીરનામકર્મના પુદ્ગલોને વિઘ્નસાપરિણામથી આશ્રય કરીને રહેલી વર્ગણાઓ સૂક્ષ્મનિગોઠવર્ગણાઓ કહેવાય છે.

આ વ્યાખ્યા પરથી જાણી શકાય છેકે આ વર્ગણાઓને સત્તાગત શરીરનામ કર્મના પુદ્ગલો સાથે સંબંધ છે. આ સત્તાગત દલિકો તો, જઘન્ય યોગીને પણ ઉત્કૃષ્ટ જેવા અને ઉત્કૃષ્ટ યોગીને પણ જઘન્ય જેવા સંભવી શકે છે. એટલે યોગ જઘન્ય હોય તો ઓછી વર્ગણાઓ ચોટે અને ઉત્કૃષ્ટ હોય તો અધિક ચોટે એવું કહી શકાતું ન. કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

હોવાથી યોગના ગુણકને વર્ગાણાના ગુણક સાથે સાંકળી લેવો એ યોગ્ય લાગતું નથી.

હા,જો એવું હોય કે સૂક્ષ્મ નિગોદજીવોને સત્તાગત શરીરનામકર્મના પુદ્ગલોને આશ્રીને, જીવના યોગને અનુસરીને ઓછી વત્તી વર્ગાણાઓ ચોટે છે તો યોગને સાંકળવાનો વિચાર કરી શકાય. જોકે તો પણ યોગાનુસારે, ચોટતા સ્કંધોની સંખ્યા ઓછી વત્તી થાય, ચોટતા પ્રત્યેક સ્કંધમાં રહેલા પરમાણુની સંખ્યા નહીં. જ્યારે વર્ગાણામાં જે જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ નો ગુણક આવલિકા/a કહેલ છે તે, સૂક્ષ્મનિગોદ પ્રથમ વર્ગાણાના એક- એક સ્કંધમાં જેટલા પરમાણુ પ્રદેશો રહેલા હોય તેના કરતાં તેની ઉત્કૃષ્ટ વર્ગાણાના એક - એક સ્કંધમાં રહેલા પરમાણુ પ્રદેશો કેટલા ગુણા હોય છે તેને જણાવનાર છે.

આ જ રીતે પ્રત્યેકશરીરી અને બાહરનિગોદવર્ગાણા માટેના જે ગુણકો આપ્યા છે તેની સાથે પણ તેઓના યોગના ગુણકને સાંકળવાનું યોગ્ય લાગતું નથી. પ્રત્યેકશરીરીજીવોના અને બાહરનિગોદના જઘન્ય યોગથી તે તેના ઉત્કૃષ્ટ યોગનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ છે અને આ વર્ગાણાઓમાં પણ એટલો જ ગુણક છે એ એક યોગાનું યોગ જ લાગે છે, બાકી યોગનો ગુણક આટલો છે માટે વર્ગાણાઓનો ગુણક આટલો છે એવું માનવું યુક્તિસંગત ભાસતું નથી. એ તો જેમ પ્રથમ ધ્રુવશૂન્યમાં તથાલોકસ્વભાવે જ ગુણક સર્વજીવથી અનંતગુણ છે, દ્વિતીયધ્રુવશૂન્યમાં તે અસંખ્ય લોકપ્રમાણ છે તેમ આ વર્ગાણાઓમાં પણ તથાલોકસ્વભાવે જ જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ છે એમ માનવું ઉચિત લાગે છે. એ રીતે સૂક્ષ્મ નિગોદવર્ગાણાઓમાં જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટનો ગુણક તથાલોકસ્વભાવે જ આવલિકા/a છે. અને તેથી એના યોગનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ હોય તો પણ કોઈ અસંગતિ જેવું નથી.

વળી ચૂર્ણિકાર મહર્ષિએ, સત્તાગત શરીરનામકર્મ પ્રદેશોના જઘન્ય કરતાં એના ઉત્કૃષ્ટનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલો હોવાથી વર્ગાણાનો ગુણક એટલો હોવો કહ્યો છે. આ સત્તાગત પ્રદેશો કંઈ વિવક્ષિત સમયના યોગાનુસારે જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ હોતા નથી. વૃત્તિકાર મહાત્માઓએ યોગનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ હોવાથી વર્ગાણાનો ગુણક એટલો કહ્યો છે. એટલે વસ્તુસ્થિતિ તો સંશોધનનો વિષય જ બની રહે છે.

તેમ છતાં, સાક્ષાત્ કે પરંપરાએ યોગના ગુણક સાથે વર્ગણાના ગુણકને સાંકળી લેવો હોય તો, સૂક્ષ્મ નિગોદવર્ગણા માટે કહેલા આવલિકા/૮ જેટલા ગુણકની સંગતિ આ રીતે કરી શકાયકે, સૂક્ષ્મ નિગોદજીવોના જથ્થાન્ય યોગસ્થાનથી ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાનનો જે સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગ જેટલો ગુણક કહ્યો છે તે ગુણકમાં ભાજક તરીકે જે અસંખ્ય છે તે એટલું મોટું હોય કે જેથી ભાગાકાર (જવાબ) આવલિકાના અસંખ્યમા ભાગ જેટલો આવી જાય. આવલિકાનો અસંખ્યમો ભાગ પણ સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ જ છે, અનંતમો કે સંખ્યાતમો ભાગ નથી.

પ્રશ્ન - ૧૩ :- વર્ગણાઓ અંગેનો મતાંતર જણાવો.

ઉત્તર - ૧૩ :- કર્મપ્રકૃતિ મૂળકાર અને ચૂર્ણિકારના મતે તથા તત્ત્વાર્થ, પન્નવાણાના મતે ઔદારિક, વૈક્રિય અને આહારક વર્ગણાઓ વચ્ચે અગ્રાહ્યવર્ગણાઓ નથી. અને તેથી ત્રણેય નિરંતર હોવાથી એનો એક ‘આહારવર્ગણા’ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો છે. (આ વર્ગણાઓને ‘આહારવર્ગણા’ એટલા માટે કહેવાય છે કે જીવ જ્યારે આ પુદ્ગલોને લેતો હોય છે ત્યારે એ આહારી કહેવાય છે અને એ સિવાય ‘અણાહારી’ કહેવાય છે.) જ્યારે પંચસંગ્રહ વગેરેના મતે ત્રણેયની વચ્ચે અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓ છે. અને તેથી ત્રણેય વર્ગણાઓ સ્વતંત્ર બની જાય છે. વળી એમાં અગ્રાહ્ય વર્ગણાઓમાં જથ્થાન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણ હોવાથી, પ્રદેશોની અપેક્ષાએ ઔદારિક સ્કંધ કરતાં વૈક્રિયસ્કંધમાં અનંતગુણ અને એના કરતાં આહારકના સ્કંધમાં અનંતગુણ પરમાણુઓ હોય છે.

જ્યારે કર્મપ્રકૃતિ- ચૂર્ણિકાર મતે, વચ્ચે અગ્રાહ્યવર્ગણાઓ ન હોવાથી આહાર દ્રવ્યવર્ગણાના જથ્થાન્ય સ્કંધ કરતાં ઉત્કૃષ્ટમાં અનંતભાગ અધિક પરમાણુ પ્રદેશો જ હોય છે.

પ્રદેશાર્થતયા અલ્પબહુત્ય ચૂર્ણિકારે જે આપ્યું છે તેમાં ઔદારિક શરીરદ્રવ્યવર્ગણા કરતાં વૈક્રિયશરીરદ્રવ્યવર્ગણા અને એના કરતાં આહારકશરીર દ્રવ્યવર્ગણાને અસંખ્ય ગુણ-અસંખ્ય ગુણ કહેલ છે, તેનો અભિપ્રાય એ છે કે ઔદારિકની વર્ગણાઓ કરતાં વૈક્રિયની વર્ગણાઓ અને તેના કરતાં આહારકની વર્ગણાઓ અસંખ્ય ગુણ અસંખ્ય ગુણ છે.

વળી કર્મ પ્રકૃતિ સૂત્રકારે અને તેને અનુસરીને ચૂર્ણિકારે શ્વાસોશ્વાસવર્ગણા કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કહેલી નથી. જ્યારે વૃત્તિકારોએ “ ‘ચ’ શબ્દથી એનું સૂચન છે” એમ જણાવી એ વર્ગણાઓ કહી છે. “ઔદારિક, વૈક્રિય કે આહારકમાંથી જે શરીર હોય તેની વર્ગણાના દ્રવ્યો જ શ્વાસોશ્વાસ તરીકે લેવાય છે.” એવા મત્તાનુસારે કદાચ શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણાને સ્વતંત્ર માની નહીં હોય. જો કે બન્યશતકની ચૂર્ણિમાં એ વર્ગણાને સ્વતંત્ર માની છે.

કાર્મણવર્ગણાની ઉપરની વર્ગણાઓની પ્રજ્ઞાણા શ્રી વિશેષઆવશ્યક ભાષ્યમાં જુદી રીતે કહી છે.

પ્રશ્ન - ૧૪ :- આપણે જે શ્વાસોશ્વાસ લઈએ છીએ તે શ્વાસોશ્વાસવર્ગણાના પુદ્ગલો હોય છે ?

ઉત્તર - ૧૪ :- એમાં પ્રાણવાયુ વગેરે જે હોય છે તે બાદરવાઉકાયના શરીરરૂપ હોવાની સંભાવના હોવાથી ઔદારિકશરીરમય હોવાના કારણે ઔદારિક પુદ્ગલો હોવા જોઈએ. જેમ સામાન્ય રીતે ખાધેલા ખોરાકને અનુસરીને ઔદારિક વર્ગણાના પુદ્ગલો ગૃહીત થઈ શરીર રચના થાય છે એમ આ શ્વાસોશ્વાસમાં લીધેલ વાયુને અનુસરીને કાયયોગથી સર્વાત્મપ્રદેશો દ્વારા શ્વાસોશ્વાસ વર્ગણાના પુદ્ગલો ગૃહીત થતા હોય.

પ્રશ્ન - ૧૫ :- સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયના યોગ કરતાં વિકલેન્દ્રિય - પંચેન્દ્રિય વગેરેનો યોગ અસંખ્યગુણ હોય છે. અને એમાં ગુણક ક્ષેત્રપલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ કહ્યો છે. તો સૂક્ષ્મએકેન્દ્રિય જવો કરતાં વિકલેન્દ્રિયાદિને પ્રદેશબંધ જે અસંખ્ય ગુણ થાય છે તેમાં ગુણક તરીકેનું અસંખ્ય પાણ શું સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ લેવો કે અબ્ધાપલ્યોપમનો ? એમાં યુક્તિ શું ?

ઉત્તર - ૧૫ :- કોઈપણ સમયે કોઈપણ જવે ગૃહીત કરેલું કોઈપણ કર્મદલિક ઉદ્વર્તના વગેરે કરણ લાગે તો પાણ આત્મા પર ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમથી વધુ કાળ રહેતું નથી. તેથી જ પ્રદેશસંક્રમમાં ગુણિતકર્માંશ અને ક્ષપિતકર્માંશના અધિકારમાં ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમ કાળ માટેની જ જુદી જુદી પ્રક્રિયાઓ બતાવી છે, એથી અધિક કાળ માટે નહિ.

વળી ક્ષપિતકર્માંશના અધિકારમાં સંજ્વલન કોધની જથ્થા પ્રદેશસત્તા અને જથ્થા પ્રદેશસંક્રમ એ બન્નેના સ્વામી તરીકે, ચરમસમયબદ્ધ દલિકનો બન્યવિચ્છેદ પછી ચરમસમયે સંક્રમ કરતાં ક્ષપકને કહ્યો છે, પાણ ક્ષપિતકર્માંશ સૂક્ષ્મ નિગોદીયા

જીવને કલ્હો નથી. આના પરથી જાણાય છે કે પંચેન્દ્રિયના યોગથી એક સમયમાં ગૃહીત કરેલું દલિક ક્ષપિતકર્માશ સૂક્ષ્મનિગોદીયાજીવને સત્તામાં રહેલા દલિક કરતાં અલ્પ હોય છે. વળી સૂક્ષ્મજીવને સત્તામાં રહેલું દલિક સ્વયોગથી ૧ સમયમાં ગૃહીત કરેલા દલિકથી કેટલું હોય ? એ વિચારીએ તો જાણાય છે કે..(૧) સ્થૂલદષ્ટિએ જોઈએ તો વધુમાં વધુ ૭૦ કોડા કોડી સાગરોપમના સમયોથી ગુણીએ એટલું હોય (૨) સૂક્ષ્મદષ્ટિથી વિચારીએ તો પલ્લોપમના અસંખ્યમા ભાગના સમય જેટલા ગણું હોય. આમાં કારણ એ છે કે અહીં પલ્લોપમ ÷ a માં અસંખ્યદ્વિગુણહાનિ સ્થાનો આવી જાય. તેથી કોઈપણ સમયે બંધાયેલું દલિક અહીં પલ્લોપમ ÷ a થી ઉપરના નિષેકોમાં તો માત્ર અસંખ્યમા ભાગ જેટલું જ હોય છે, શેષ અસંખ્ય બહુ ભાગ દલિક નીચેના નિષેકોમાં જ પડ્યું હોય છે. અને એ તો એટલો કાળ પસાર થઈ જાય પછી લગભગ ખપી ગયું હોય છે. અને પછીના કાળમાં અસંખ્યમા ભાગનું જ રહ્યું હોય છે. તેથી કોઈ પણ કાળે સામાન્યથી જીવ પર રહેલું દલિક મુખ્યત્વે છેલ્લા અહીં પલ્લોપમ ÷ a જેટલા કાળમાં બંધાયેલું દલિક જ હોય છે, બાકીનું તો એક બહુ જ નાના અસંખ્યમા ભાગ જેટલું હોય છે. આને જ બીજી રીતે કહીએ તો સત્તાગત દલિક કરતાં અહીં પલ્લોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું દલિક એક સમયમાં ગૃહીત થાય. વળી સૂક્ષ્મના સત્તાગત દલિક કરતાં સંજી પંચેન્દ્રિયનું એક સમયગૃહીત દલિક તો ઓછું છે જ... તેથી જાણાય છે કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય ના એકસામયિક દલિક કરતાં સંજી પંચેન્દ્રિયનું એકસામયિક દલિક જે અસંખ્ય ગુણ હોય છે તેમાં ગુણક અહીં પલ્લોપમના અસંખ્યમા ભાગ રૂપ અસંખ્ય છે. એ ગુણક જો સૂક્ષ્મ ક્ષેત્રપલ્લોપમના અસંખ્યમા ભાગરૂપ અસંખ્ય હોત તો પંચેન્દ્રિયે એકસમય ગૃહીત દલિક સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયે એક સમય ગૃહીત દલિક કરતાં અસંખ્ય કાળચક્રગણું હોવાથી તેની કુલસત્તા કરતાં પણ અસંખ્ય કાળચક્ર ગણું થાય. અને તો પછી જઘન્ય પ્રદેશ સંક્રમસ્વામીની અને જઘન્ય પ્રદેશસત્તા સ્વામીની પ્રરૂપણામાં સંજી પંચેન્દ્રિયનું ઉક્ત ચરમસમયબદ્ધ દલિક ન કહેતાં સૂક્ષ્મ નિગોદિયાજીવને જ સ્વામી કલ્હો હોત. પણ સ્વામી તો સંજી પંચેન્દ્રિયને જ કલ્હો છે. તેથી જાણાય છે કે યોગનો ગુણક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમનો અસંખ્યમો ભાગ હોવા છતાં પ્રદેશનો ગુણક તો અહીં પલ્લોપમ નો અસંખ્યમો ભાગ જ હોય છે. તેથી જ્યાં ક્યાંય પણ એનો સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્લોપમના અસંખ્યમા ભાગરૂપે ઉલ્લેખ હોય ત્યાં પણ એ અસંખ્યમો ભાગ એવો

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

લેવો કે જેથી એ ગુણક અજ્ઞા પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગરૂપ જ બની જાય, પણ અસંખ્ય કાળચક્રરૂપ ન બને.

વળી સૂક્ષ્મજીવના જઘન્ય યોગ કરતાં તેનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્ય ગુણો હોવા છતાં, અને સામાન્યથી યોગમાં ગુણકો ક્ષેત્રપલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગ રૂપ હોવા છતાં, વર્ગાણાપ્રરૂપાણામાં સૂક્ષ્મનિગોદવર્ગાણાના જઘન્ય કરતાં તેની ઉત્કૃષ્ટ વર્ગાણાના ગુણક તરીકે આવલિકાનો અસંખ્યમો ભાગ કહી તેમાં કારણ તરીકે આ વાત કહી છે કે “આમાં કારણ એ છે કે સૂક્ષ્મ નિગોદ જીવોના જઘન્ય યોગસ્થાન કરતાં ઉત્કૃષ્ટ યોગસ્થાન આવલિકાના અસંખ્યમા ભાગ રૂપ અસંખ્ય ગણું જ હોય છે, અધિક

નહિ.” (કર્મપ્રકૃતિવૃત્તિ - શ્લો. ૧૮ - ૨૦) . (આમ જેમ અહીં ટીકાકારે $\frac{\text{ક્ષેત્ર પલ્યોપમ}}{\text{અસંખ્ય}}$ નો ઉલ્લેખ હોવા છતાં એને $\frac{\text{આવલિકા}}{\text{અસંખ્ય}}$ જેટલો નાનો લેવાનો કહ્યો છે તેમ પ્રસ્તુતમાં તેને $\frac{\text{અજ્ઞા પલ્યોપમ}}{\text{અસંખ્ય}}$ જેટલો નાનો પણ લઈ શકાય છે.)
 ૫૮ખંડાગમમાં તો મૂળમાં સૂક્ષ્મ નિગોદવર્ગાણાના જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટનો ગુણક અજ્ઞા પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ જ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન - ૧૬ :- કયા સ્નેહનું શું કાર્ય છે ?

ઉત્તર - ૧૬ :- પુદ્ગલોમાં ચાર પ્રકારનો સ્નેહ પેદા થાય છે અને એ ચારે ‘ય’ નું પોતપોતાનું કાર્ય હોય છે.

(૧) વિસ્રસા પરિણામથી પુદ્ગલમાં જે સ્નેહ પેદા થાય છે તે સ્નેહ પ્રત્યય સ્પર્શક સંબંધી હોય છે. આ સ્નેહથી પરમાણુઓ પરસ્પર જોડાઈને સ્કંધો બને છે.

(૨) બંધનનામકર્મના ઉદયથી શરીરપુદ્ગલોમાં જે સ્નેહ પેદા થાય છે તે નામપ્રત્યય સ્પર્શક સંબંધી હોય છે. આ સ્નેહથી ઔદારિક વગેરે શરીર રૂપે ગૃહમાણુ સ્કંધોનો અન્યગૃહમાણુ સ્કંધો અને પૂર્વગૃહીત સ્કંધો સાથે એકમેક સંબંધ થાય છે.

(૩) જીવના પ્રયોગ (યોગ - વીર્ય) થી પેદા થતો સ્નેહ, જે પ્રયોગપ્રત્યય સ્પર્શક સંબંધી હોય છે તેનું કાર્ય ગૃહીત પુદ્ગલોને આત્મ પ્રદેશો સાથે એકમેક જેવા કરવાનું હોય છે.

પુદ્ગલો માટે પુદ્ગલો એ સજાતીય દ્રવ્ય છે જ્યારે આત્મપ્રદેશો એ વિજાતીય દ્રવ્ય છે. એટલે વિજાતીય દ્રવ્ય સાથે એકમેક જેવો સંબંધ કરવા માટે વધુ સ્નેહની જરૂર હોવી કલ્પી શકાય છે.

(૪) જીવના કાષાયિક અધ્યવસાયોથી કર્મપુદ્ગલોમાં પેદા થતો સ્નેહ જે રસ કે અનુભાગ કહેવાય છે તેનું કાર્ય જીવને મંદ કે તીવ્ર વિપાક દેખાડવાનું હોય છે.

પ્રશ્ન - ૧૭ :- ક્યા પુદ્ગલોમાં કેટલા પ્રકારનો સ્નેહ હોય છે ?

ઉત્તર - ૧૭ :- (a) આત્મા પર ચોટેલા કર્મ પુદ્ગલોમાં ચારેય પ્રકારનો સ્નેહ હોય છે. (આકાશમાં રહેલા પરમાણુ વગેરે પુદ્ગલો સ્નેહ પ્રત્યયના સ્નેહથી પરસ્પર જોડાઈને કાર્મણવર્ગાણાના સ્કંધો બને છે. (દ્વ્યાણુક વગેરે બધા સ્કંધો આ સ્નેહથી બને છે. તેમજ છૂટા પરમાણુઓમાં પણ આ સ્નેહ હોય છે.) પણ એ અનંતા સ્કંધો સ્વતંત્ર-અળગ અળગ રહે છે, પરસ્પર જોડાતા નથી કે આત્મપ્રદેશો સાથે એકમેક થતા નથી. જ્યારે જીવ એ સ્કંધોને કર્મ તરીકે ગૃહીત કરે છે ત્યારે એ જીવના બંધનનામકર્મના પ્રભાવે ઉત્પન્ન થયેલા નામપ્રત્યયના સ્નેહથી એ જીવગૃહીત કાર્મણ સ્કંધો પરસ્પર જોડાય છે. એ જ વખતના જીવના યોગથી થયેલ પ્રયોગ પ્રત્યયના સ્નેહથી એ સ્કંધો આત્મપ્રદેશો સાથે એકમેક થાય છે. જીવના અધ્યવસાયથી પેદા થયેલ રસના પ્રભાવે એમાં તીવ્રતા મંદતા ઉત્પન્ન થાય છે.)

(b) ઔદારિક વગેરે શરીર પુદ્ગલો જીવ ગૃહીત હોય ત્યાં સુધી એમાં સ્નેહ, નામ અને પ્રયોગપ્રત્યયનો એમ ૩ પ્રકારનો સ્નેહ હોય છે. એમ, વીતરાગજીવો જે ઈર્ષ્યાપથિક કર્મબંધ કરે છે તે પુદ્ગલોમાં પણ આ ૩ પ્રકારનો સ્નેહ હોય છે.

(c) જીવે છોડી દીધેલા મૃતક્લેવરના પુદ્ગલો જ્યાંસુધી શરીર કે તેના હાડકાં વગેરે અવયવોના રૂપમાં રહે છે, સર્વથા વીખરાય જતા નથી, ત્યાં સુધી એમાં સ્નેહ પ્રત્યય અને નામપ્રત્યયનો સ્નેહ હોય છે.

(d) આકાશમાં રહેલ વર્ગાણાગત પુદ્ગલોમાં માત્ર સ્નેહ પ્રત્યય સ્પર્શક સંબંધી સ્નેહ હોય છે. મૃત્દેહ કે તેના અવયવો સર્વથા વીખરાઈ ગયા પછી એ સ્કંધો પોત પોતાની વર્ગાણાઓમાં જ ભળી જાય છે. એટલે એમાં પણ માત્ર સ્નેહપ્રત્યયસ્પર્શક સંબંધી જ સ્નેહ રહ્યો હોય છે.

પ્રશ્ન - ૧૮ :- સ્નેહ પ્રત્યયસ્પર્શકની પૂર્વ-પૂર્વ વર્ગાણામાં રહેલ કુલ સ્નેહાણુ કરતાં ઉત્તર-ઉત્તરની વર્ગાણામાં રહેલ કુલ સ્નેહાણુ અધિક હોય કે ઓછા ? ક્યાં સુધી?

ઉત્તર - ૧૮ :- પ્રથમવર્ગાણામાં જેટલા પુદ્ગલો છે એટલા કુલ સ્નેહાણુ છે. બીજી વર્ગાણામાં એના કરતાં અસંખ્ય બહુ ભાગ પુદ્ગલો છે, એક અસંખ્યમા ભાગ જેટલા પુદ્ગલો ઓછા થયા છે. દરેક પુદ્ગલોમાં બબ્બે સ્નેહાણુ છે. માટે કુલ સ્નેહાણુ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

દેશોન દ્વિગુણ હશે. એટલે કે વધારે હશે.

હવે ત્રીજી વર્ગણાનો વિચાર કરીએ તો, જે અસંખ્ય મા ભાગ જેટલા પુદ્ગલો ઓછા છે એના કરતાં ડબલ સ્નેહાણુ ઘટશે (કારણકે બીજી વર્ગણામાં એટલા પુદ્ગલો વધુ હતા જેમાં પ્રત્યેકમાં બબે સ્નેહાણુ હતા) અને જે અસંખ્ય બહુ ભાગ જેટલા પુદ્ગલો રહેલા છે એટલા સ્નેહાણુઓ વધશે (કારણકે એ દરેક પુદ્ગલોમાં ત્રણ-ત્રણ સ્નેહાણુ હોવાથી બીજી વર્ગણાની અપેક્ષાએ એક-એક સ્નેહાણુ અધિક છે.) એટલે કે બીજી વર્ગણામાં રહેલ કુલ સ્નેહાણુ કરતાં દેશોન ત્રીજો ભાગ જેટલા સ્નેહાણુ વધે છે.

આમ ઉત્તરોત્તર વર્ગણામાં, પુદ્ગલોની જે અસંખ્ય મા ભાગ જેટલી હાનિ થાય છે એને પૂર્વની વર્ગણાના નંબર (=પ્રત્યેક પુદ્ગલમાં રહેલા સ્નેહાણુની સંખ્યા) વડે ગુણવાથી જે જવાબ આવે એટલી હાનિ થાય છે, અને અસંખ્ય બહુ ભાગ જેટલા પુદ્ગલો એમાં જે રહ્યા હોય છે એટલા કુલ સ્નેહાણુઓની વૃદ્ધિ થાય છે.

જ્યાં સુધી હાનિ કરતાં વૃદ્ધિ વધુ હશે, ત્યાં સુધીની વર્ગણાઓમાં સ્વઅવ્યવહિત પૂર્વની વર્ગણાના કુલ સ્નેહાણુ કરતાં અધિક સ્નેહાણુ હશે, કો'ક અસંખ્યમી વર્ગણા એવી આવે કે એમાં હાનિ અને વૃદ્ધિ સમાન હોય, તો એ વર્ગણાના કુલ સ્નેહાણુ પૂર્વની વર્ગણાના કુલ સ્નેહાણુઓ જેટલા જ હશે. અને ત્યારબાદની વર્ગણાઓમાં હાનિ કરતાં વૃદ્ધિ જ ઓછી હોવાથી કુલ સ્નેહાણુઓ ઓછા જ હશે.

અસત્કલ્પનાથી આ વાતને સમજાએ -

ધારો કે પ્રથમ વર્ગણામાં ૧૦૦૦ પુદ્ગલો છે, અને અસંખ્ય મા ભાગની હાનિ તરીકે ૧૦૦-૧૦૦ પુદ્ગલો પ્રતિવર્ગણા ઓછા થાય છે. (જો કે વસ્તુતઃ આ પુદ્ગલોની હાનિ સર્વત્ર સરખી હોતી નથી.)

વર્ગણા નંબર	પ્રતિપુદ્ગલ સ્નેહાણુ	પુદ્ગલની સંખ્યા	સ્નેહાણુની હાનિ	સ્નેહાણુની વૃદ્ધિ	કુલસ્નેહાણુ
૧	૧	૧૦૦૦	-	-	૧૦૦૦
૨	૨	૯૦૦	૧૦૦×૧=૧૦૦	૯૦૦×૧=૯૦૦	૧૮૦૦
૩	૩	૮૦૦	૧૦૦×૨=૨૦૦	૮૦૦×૧=૮૦૦	૨૪૦૦
૪	૪	૭૦૦	૧૦૦×૩=૩૦૦	૭૦૦×૧=૭૦૦	૨૮૦૦
૫	૫	૬૦૦	૧૦૦×૪=૪૦૦	૬૦૦×૧=૬૦૦	૩૦૦૦
૬	૬	૫૦૦	૧૦૦×૫=૫૦૦	૫૦૦×૧=૫૦૦	૩૦૦૦
૭	૭	૪૦૦	૧૦૦×૬=૬૦૦	૪૦૦×૧=૪૦૦	૨૮૦૦

વસ્તુસ્થિતિએ કોઈ બે વર્ગાણાઓમાં સમાન સ્નેહાણુ હોય જ એવો નિર્ણય આના પરથી કરવો નહીં.

પ્રશ્ન - ૧૬ :- બે શરીરસ્થાન વચ્ચેનું અંતર (એટલે કે પૂર્વસ્થાનના ચરમ સ્પર્શકની ચરમવર્ગાણા અને પછીના સ્થાનના પ્રથમ સ્પર્શકની પ્રથમ વર્ગાણા વચ્ચેનું અંતર) અને (એક જ શરીરસ્થાનના) બે સ્પર્શકો વચ્ચેનું અંતર તુલ્ય હોય છે કે હીનાધિક?

ઉત્તર - ૧૬ :- બે શરીરસ્થાન વચ્ચેનું અંતર બે સ્પર્શકો વચ્ચેના અંતર કરતાં અનંતગુણ હોય છે. આ વાત વર્ગાણાપુદ્ગલગત સ્નેહાવિભાગ સકલસમુદાય પ્રરૂપાણા પરથી નિશ્ચિત થાય છે.

ધારો કે ૧૦મા અને ૧૧મા શરીરસ્થાનની આપણે વિચારણા કરીએ છીએ. ૧૦મા શરીરસ્થાનના પ્રથમ સ્પર્શકની પ્રથમવર્ગાણામાં ૧ કરોડ સ્નેહાણુ છે..

એક એક સ્પર્શકમાં ૧૦-૧૦ વર્ગાણાઓ છે, ૧૦ મા શરીર સ્થાનમાં ધારો કે ૪ સ્પર્શકો છે અને સ્પર્શક વચ્ચેનું અંતર ૯૯૯૯૦ છે. (૧ લાખ = સર્વજીવથી અનંતગુણ રકમ છે.) તેથી ૧૦ મા સ્થાનના પ્રથમ સ્પર્શકમાં, ૧ કરોડ થી ૧ કરોડને ૯ સુધીની વર્ગાણાઓ, બીજા સ્પર્શકમાં ૧ કરોડ ૧ લાખ થી ૧૦૧૦૦૦૦૯ સુધીની વર્ગાણાઓ, ત્રીજામાં ૧ કરોડ ૨ લાખથી ૧૦૨૦૦૦૦૯ સુધીની અને છેલ્લા સ્પર્શકમાં ૧ કરોડ ૩ લાખથી ૧૦૩૦૦૦૦૯ સ્નેહાણુ સુધીની વર્ગાણાઓ છે.

હવે ધારો કે ૧૦મા સ્થાનના પ્રથમસ્પર્શકની પ્રથમવર્ગાણામાં ૧૦૦ પુદ્ગલો છે.

તેથી તેમાં કુલ સ્નેહાણુ $૧૦૦ \times ૧ કરોડ = ૧ અબજ$ થશે.

હવે, ૧૧ મા સ્થાનના પ્રથમ સ્પર્શકની પ્રથમવર્ગાણામાં આ એક અબજ કરતાં અનંતગુણ કુલ સ્નેહાણુઓ છે એમ ઉપરોક્ત પ્રરૂપાણામાં જણાવેલું છે. એટલે કે ધારો કે એમાં કુલ સ્નેહાણુઓ ૫ અબજ છે. વળી પુદ્ગલની સંખ્યા તો ઉત્તરોત્તર વર્ગાણામાં ઘટતી જ જાય છે. તેથી ધારો કે એમાં ૮૦ પુદ્ગલો છે. એટલે દરેક પુદ્ગલ પર $૫ અબજ \div ૮૦ = ૬,૨૫,૦૦,૦૦૦$ સ્નેહાણુઓ છે.

૧૦ મા શરીરસ્થાનના ચરમસ્પર્શકની ચરમ વર્ગાણામાં પ્રતિ પુદ્ગલ ૧,૦૩૦૦૦૦૯ સ્નેહાણુઓ હતા. તેથી શરીરસ્થાનનું અંતર $૬,૨૫,૦૦,૦૦ - ૧,૦૩,૦૦,૦૦૯ = ૫,૨૧,૯૯૯૯૧$ નું થશે જે સ્પર્શકોના અંતર ૧ લાખ કરતાં અનંતગુણ છે.

પ્રશ્ન - ૨૦ :- નામપ્રત્યયસ્પર્શકની પ્રથમવર્ગાણાની અપેક્ષાએ એ જ સ્પર્શકની વર્ગાણાઓમાં કેટલા પ્રકારની વૃદ્ધિઓ મળે ?

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉત્તર - ૨૦ :- માત્ર અનંતભાગવૃદ્ધિ જ મળે. પ્રથમસ્પર્શકની પહેલી વર્ગાણામાં સર્વજીવની અનંતગુણ સ્નેહાણુઓ છે, અને છેલ્લી વર્ગાણામાં પણ એના કરતાં અનંતમા ભાગ જ (અભવ્યથી અનંતગુણ જેટલા જ) સ્નેહાણુ વધ્યા છે તો વચલી વર્ગાણાઓમાં પ્રતિપુદ્ગલ એનાથી અધિકસ્નેહાણુની વૃદ્ધિની કોઈ શક્યતા જ નથી.

તે તે વર્ગાણાના બધા પુદ્ગલોના કુલ સ્નેહાણુની અપેક્ષાએ તો પ્રથમ વર્ગાણાની અપેક્ષાએ પ્રથમ સ્પર્શકની દરેક વર્ગાણાઓમાં કુલ સ્નેહાણુઓ ઓછા જ હોય છે. કારણકે વીર્યસંબંધી પ્રજાપણામાં આવી ગયું તેમ અહીં પણ પૂર્વપૂર્વની વર્ગાણાની અપેક્ષાએ એ જ સ્પર્શકની ઉત્તરોત્તર વર્ગાણામાં કુલ સ્નેહાણુઓ ઓછા જ હોય છે.

પદાર્થોના પુસ્તકમાં બતાવ્યા મુજબ સંખ્યાતમા સ્પર્શકોની પ્રથમ વર્ગાણાની અપેક્ષાએ સ્વોત્તર સ્પર્શકની વર્ગાણાઓમાં સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિ અને અસંખ્યમા સ્પર્શકોની પ્રથમ વર્ગાણાની અપેક્ષાએ સ્વોત્તરસ્પર્શકની વર્ગાણાઓમાં અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિ મળી શકે છે.

પ્રશ્ન - ૨૧ :- પ્રદેશવહેંચણીના અલ્પબહુત્વમાં જ્ઞાના. વગેરે કરતાં મોહનીયને વિશેષાધિક (v) કહેલ છે. કિન્તુ, મોહનીયકર્મનો સ્થિતિબંધ જ્ઞાના. વગેરે કરતાં સાધિક દ્વિગુણ છે, તો પ્રદેશો સાધિક દ્વિગુણ મળવા કેમ ન કહ્યા?

ઉત્તર - ૨૧ :- જ્ઞાના. વગેરેનો સ્થિતિબંધ ૩૦ કો. કો. સાગરોપમ છે. મોહનીયમાં મિથ્યાત્વમોહનીયનો ૭૦ કો. કો. અને ચારિત્રમોહનીયનો ૪૦ કો. કો. સાગરોપમ છે. આમાં મિથ્યાત્વમોહનીય સર્વઘાતી હોવાથી એને તો માત્ર અનંતમો ભાગ જ દલિક મળે છે. તેથી મોહનીયકર્મને મળતાં કુલ દલિકમાં એ મહત્વનો ભાગ ભજવતું નથી.. સંજવ. જ દેશઘાતી છે અને એનો ૪૦ કો. કો. સાગરોપમ સ્થિતિબંધ છે જે જ્ઞાના. ના ૩૦ કો. કો. કરતાં વિશેષાધિક છે, માટે મોહનીયને કુલ દલિક વિશેષાધિક મળે છે.

પ્રશ્ન - ૨૨ :- આ પ્રદેશવહેંચણી માત્ર સકષાયબંધની અપેક્ષાએ છે કે અકષાયબંધની પણ ભેગી ગણતરી છે ?

ઉત્તર - ૨૨ :- માત્ર સકષાયબંધની અપેક્ષાએ છે. અન્યથા ઉત્તરપ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ પદે શાતા વેદનીયકર્મને અશાતા કરતાં વિશેષાધિક ન કહેતાં સંખ્યાતગુણ કહેત, કારણકે અશાતાના બંધકાળે મૂળ ૭ પ્રકૃતિઓનો બંધ લેવાનો છે જ્યારે શાતા

માટે તો વીતરાગ જીવોને એક જ પ્રકૃતિનો બંધ લઈ શકાય છે. તે ન લેતાં ૧૦મે ગુણકાણે મૂળ છ પ્રકૃતિઓનો બંધ લીધો છે અને વિશેષાધિક કહેલ છે.

પ્રશ્ન - ૨૩ :- પ્રદેશવહેંચણીના અલ્પબહુત્વની વિચારણાનો આધાર શું છે ?

ઉત્તર - ૨૩ :- મુખ્યત્વે ૩ બાબતોને આધાર રાખીને વિચારણા છે . ઉત્કૃષ્ટ પદ માટે અધિકૃત પ્રકૃતિના બંધકાળે યોગની સંભવિત ઉત્કૃષ્ટતા, બંધાતી મૂળ પ્રકૃતિઓની સંભવિત અલ્પતા, તથા બંધાતી સ્વજાતીય ઉત્તરપ્રકૃતિઓની અલ્પતા. જઘન્ય પદે અલ્પબહુત્વ માટે આનાથી વિપરીત જાણવું.

પ્રશ્ન - ૨૪ :- પ્રદેશ વહેંચણીના ઉત્કૃષ્ટપદે અલ્પબહુત્વમાં દર્શનાવરણમાં પ્રયલા, નિદ્રા, પ્રયલાપ્રયલા, નિદ્રાનિદ્રા.... વગેરે ક્રમે વિશેષાધિક-વિશેષાધિક કહેલ છે, પણ આ શી રીતે થટે? કારણકે પ્રયલા અને નિદ્રા તો દર્શનાવરણના ૫૩વિધબંધકને પણ બંધાય છે જ્યારે પ્રયલાપ્રયલા વિગેરે તો દર્શનાવરણના નવવિધબંધકને જ બંધાય છે. આશય એ છે કે પ્રયલાપ્રયલાના બંધકાળે દર્શનાવરણની નવેય પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવાથી એના ભાગે જે સર્વઘાતી દલિકો આવેલાં હોય છે એના નવ ભાગ પડતા હોવાથી પ્રયલાપ્રયલાના ભાગે લગભગ નવમો ભાગ આવતો હોય છે. નિદ્રાના બંધકાળે તો (ત્રીજા વગેરે ગુણકાણે) દર્શનાવરણની છ જ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવાથી નિદ્રાના ભાગે દર્શનાવરણસંબંધી સર્વઘાતી દલિકનો લગભગ છઠ્ઠો ભાગ આવે છે. તેથી, જેમ મોહનીયકર્મમાં સંજ્વલન કોષનો બંધક મોહનીયનો ચતુર્વિધબંધક મળતો હોવાથી અને સંજ્વલન માનનો બંધક ત્રિવિધબંધક મળતો હોવાથી સંજ્વલનમાનને વિશેષાધિક દલિક મળે છે તેમ પ્રસ્તુતમાં પ્રયલાપ્રયલા કરતાં નિદ્રાને વિશેષાધિક દલિક મળવું જોઈએ ને ?

ઉત્તર - ૨૪ :- સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓ માટે નિયમ છે કે જે સર્વઘાતી પ્રકૃતિનો બંધવિચ્છેદ જાય તેના ભાગના દલિકોનો અનંત બહુભાગ દેશઘાતી બની બંધાતી દેશઘાતી પ્રકૃતિઓને જાય છે અને શેષ અનંતમો ભાગ બંધાતી સર્વઘાતી પ્રકૃતિ ઓને જાય છે. એટલે થીણાદ્વિત્રિકનો બંધવિચ્છેદ થયા બાદ એ ત્રણના ભાગના દલિકનો અનંત બહુભાગ તો અચક્ષુદર્શનાવરણ વગેરે ત્રણ દેશઘાતીને મળવાથી નિદ્રાદ્વિકને તો માત્ર અનંતમો ભાગ જ દલિક વધે છે.

સામાન્યથી કોઈપણ રસબંધકાળે પ્રયલા, નિદ્રા, પ્રયલા પ્રયલા, નિદ્રાનિદ્રા

અને થીણાદિ આ ક્રમમાં જ રસ, ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક બંધાય છે. આ પ્રકૃતિવિશેષતાના કારણે, મળતું દલિક પણ આ જ ક્રમમાં વિશેષાધિક-વિશેષાધિક હોય છે. વળી આવી પ્રકૃતિ વિશેષતાના કારણે થતું પ્રાપ્ત દલિકનું આધિક્ય અસંખ્ય ભાગ જેટલું હોય છે. એટલે જ્યારે પહેલે ગુણકાણે પાંચે નિદ્રા બંધાતી હોય છે ત્યારે પ્રયલાને મળતાં દલિક કરતાં નિદ્રાને અસંખ્ય ભાગ અધિક દલિક મળે છે. એમ નિદ્રા કરતાં પ્રયલાપ્રયલાને અસંખ્ય ભાગ અધિક દલિક મળે વગેરે જાણવું. તેથી નવવિધબંધકને નવ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવા છતાં પ્રયલાપ્રયલાને પ્રકૃતિ વિશેષતાના કારણે અસંખ્યમો ભાગ અધિક દલિક મળે છે જ્યારે ૫૩ વિધ બંધકને ૭ જ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવા છતાં, પ્રકૃતિઅલ્પતા થવાના કારણે નિદ્રાને મળતા દલિકનું આધિક્ય અનંતમો ભાગ જ હોય છે. તેથી ૫૩વિધ બંધકાળે નિદ્રાને મળતાં દલિક કરતાં પણ નવવિધ બંધકાળે પ્રયલાપ્રયલાને મળતું દલિક અધિક હોવામાં કોઈ અસંગતિ નથી.

આ જ કારણ છે કે મોહનીયકર્મમાં પણ અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન, ક્રોધ, માયા, લોભ પછી પ્રત્યાખ્યાનાવરણ માન... વગેરેના ક્રમે ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક દલિક કહેલ છે. અન્યથા અનંતાનુબંધીના બંધકાળે કષાયમોહનીયની ૧૬ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે જ્યારે અપ્રત્યાખ્યાનાવરણ અને પ્રત્યાખ્યાનાવરણના બંધકાળે અનુક્રમે ૧૨ અને ૮ પ્રકૃતિઓ પણ બંધાવી શક્ય છે. તેથી અનંતાં માન, ક્રોધ, માયા, લોભ, અપ્રત્યાં માન, ક્રોધ, માયા, લોભ, પ્રત્યાં માન, ક્રોધ, માયા, લોભ આ ક્રમ દેખાડવો પડત. અનંતાનુબંધી ન બંધાતી હોય ત્યારે એના ભાગનું અનંતબહુભાગ દલિક તો દેશઘાતી થઈ જ સંજવલનને જ મળવાથી અપ્રત્યાં વગેરેને માત્ર અનંતમો ભાગ દલિક જ વધે છે જ્યારે અનંતાનુબંધીના બંધકાળે એનો અધિક રસ બંધાતો હોવાથી એને અપ્રત્યાં, પ્રત્યાં કરતાં પ્રકૃતિવિશેષતાના કારણે અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક દલિક મળે છે. એટલે, કષાયમોહનીયની ૧૬ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય ત્યારે અનંતાંને જે દલિક મળે છે તે, ૧૨ પ્રકૃતિઓના બંધ વખતે અપ્રત્યાંને મળતાં દલિકથી અને ૮ પ્રકૃતિઓના બંધકાળે પ્રત્યાંને મળતાં દલિકથી પણ અધિક હોવાથી અલ્પ બહુત્વનો આવો ક્રમ આપ્યો છે.

સંજવલન જતોદેશઘાતી પ્રકૃતિઓ છે. અને એમાં તોદેશઘાતિત્વના કારણે અનંતગુણ દલિક મળતું હોય છે. એટલે સંજવલન કોધાદિના બંધવિચ્છેદ બાદ

એના ભાગનું દલિક અવશિષ્ટ માનાદિને લગભગ સરખા ભાગે મળતું હોવાથી સંજ્વલન કોધ કરતાં સંજ્વલન માનને ઉત્કૃષ્ટપદે પ્રાપ્ત દલિક વિશેષાધિક હોય.

પ્રશ્ન - ૨૫ :- પ્રદેશવહેંચણીમાં, સર્વધાતીને ભાગે અનંતમા ભાગના જ પુદગત્તા જે આવે છે એનું કારણ શું?

ઉત્તર - ૨૫ :- તથાસ્વભાવે જ જેમ જેમ રસ વધતો જાય તેમ તેમ દલિકો ઓછા થતા જાય છે. ઉત્તરોત્તર સ્પર્શકોમાં દલિક વિશેષહીન-વિશેષહીન હોય છે. વળી જઘન્યદેશધાતી રસસ્પર્શકથી લઈને ઉત્કૃષ્ટદેશધાતી રસસ્પર્શક સુધી પહોંચતા પહોંચતા જ દલિકોના અનંત દ્વિગુણહાનિસ્થાનો આવી જાય છે. તેથી ત્યારબાદ ના સ્પર્શકોને (કે જે સર્વધાતી છે તેને) માત્ર અનંતમા ભાગનું જ દલિક મળે છે.

પ્રશ્ન - ૨૬ :- દર્શનાવરણીયકર્મના ભાગે આવેલ સર્વધાતી દલિકોનો ૯ મોભાગ થીણાદિને મળે છે એમ તમે ૨૪ મા પ્રશ્નમાં કેમ જણાવો છો ? કારણકે દર્શનાવરણની સર્વધાતી પ્રકૃતિઓ ૬ હોવાથી તેમજ મ્રત્યમાં દર્શનાના ભાગે આવેલ સર્વધાતી દલિકના ૬ ભાગ પડે છે એમ જણાવેલ હોવાથી થીણાદિના ભાગે લગભગ છઠ્ઠા ભાગનું દલિક આવે છે.

ઉત્તર - ૨૬ :- દેશધાતી પ્રકૃતિઓની વ્યાખ્યા એવી નથી કે જેના માત્ર દેશધાતી સ્પર્શકો જ હોય તે દેશધાતી. કિન્તુ એવી છે કે જેના દેશધાતી સ્પર્શકો પણ હોય તે દેશધાતી. એટલે દેશધાતી પ્રકૃતિઓના પણ સર્વધાતી સ્પર્શકો હોય તો છે જ (માત્ર સમ્યક્ત્વ મોહનીયના તે હોતા નથી, પણ એ બધ્યમાન પ્રકૃતિ ન હોવાથી કોઈ પ્રશ્ન નથી.) એટલે જ ચક્ષુદર્શના ૦ વગેરે દેશધાતી પ્રકૃતિઓના પણ જ ૬૦ સર્વધાતી રસનો બંધ વગેરે જણાવેલ છે.

જો બંધકાળે એક પણ સર્વધાતી દલિક ચક્ષુદર્શના ૦ વગેરેને મળતું ન હોય તો એનો સર્વધાતી બંધ શી રીતે કહી શકાય ? અને બંધ ન થતો હોય તો સર્વધાતી રસના સંક્રમ - સત્તા-ઉદય-ઉદીરણ વગેરે પણ શી રીતે સંગત ઠરે ?

માટે નિશ્ચિત થાય છે કે બંધકાળે ચક્ષુદર્શના ૦ વગેરેને પણ સર્વધાતી દલિકો મળે તો છે જ. તેમ છતાં, ચૂર્ણિકાર વગેરેએ, 'દર્શના ૦ ને મળતા સર્વધાતી દલિકના ૬ ભાગ થાય છે' ઈત્યાદિ જે કહ્યું છે તેમાં એવી વિવક્ષા લાગે છે કે દેશધાતી પ્રકૃતિને દેશધાતી દલિક જે મળે છે એનો માત્ર અનંતમો ભાગ જ સર્વધાતી દલિક મળે છે, એટલે દેશધાતી દલિકોની ઘણી જ ઘણી પ્રચુરતા હોવાથી એના સર્વધાતી દલિકને નગણ્ય માનવું.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રશ્ન - ૨૭ :- અપ્રત્યાઽ માન કરતાં અપ્રત્યાઽ ક્રોધને દલિક વિશેષાધિક મળે છે એમાં પ્રકૃતિવિશેષતાને હેતુ કહેલ છે. આ પ્રકૃતિવિશેષતા શું છે ?

ઉત્તર - ૨૭ :- બંધાતા રસમાં આધિક્ય એ એક પ્રકારની પ્રકૃતિવિશેષતા છે જે પ્રાપ્ત દલિકનું અસંખ્યમા ભાગે આધિક્ય કરે છે. અપ્રત્યાઽ માનનો ઉત્કૃષ્ટ રસ જેટલો બંધાય છે એના કરતાં અપ્રત્યાઽ ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટ રસ વિશેષાધિક બંધાય છે. જેમ સ્થિતિ અધિક બંધાતી હોય તો દલિક અધિક મળે છે તેમ સમાનસ્થિતિબંધ હોવા છતાં, રસ અધિક બંધાતો હોય તો પણ દલિક અધિક મળે છે.

કષાયમોહનીયમાં ઉત્કૃષ્ટ રસનો ક્રમ અપ્રત્યાઽ માન-ક્રોધ-માયા-લોભ, પ્રત્યાઽ માન-ક્રોધ-માયા-લોભ, અનંતાઽ માન-ક્રોધ-માયા-લોભ, મિથ્યાત્વ... આ રીતે છે, એટલે આ બધાનો બંધ થતો હોય ત્યારે આ ક્રમમાં વિશેષાધિક-વિશેષાધિક દલિકો મળે છે. શેષ પ્રકૃતિઓને દેશધાતી હોવાથી અનંતગુણ દલિક મળે છે. એમાં પણ જુગુઽ, ભય, શોક, અરતિ અને નપું. વેદ આ ક્રમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ છે અને આ જ ક્રમે પ્રદેશવહેંચણી છે. શોક-અરતિ અને નપું. વેદના સ્થાને હાસ્ય-રતિ અને સ્ત્રીવેદ બંધાતા હોય તો પણ આ જ ક્રમે અધિક અધિક દલિક મળે છે. તેથી શોક અને હાસ્યને પરસ્પર તુલ્ય દલિક મળે છે. એમ અરતિ અને રતિને તેમજ નપું. વેદ અને સ્ત્રીવેદને પરસ્પર તુલ્ય-તુલ્ય દલિક મળે છે. સમાનસંખ્યકપ્રકૃતિબંધકાળે પુરુષવેદને પણ નપુંસકવેદ જેટલું જ દલિક મળે છે. પણ એ એનું ઉત્કૃષ્ટ દલિક હોતું નથી. ૪ સંજવ૦ અને પુરુષવેદમાં કેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે એ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશમાં ભાગ ભજવી જાય છે... મોહનીયના પાંચ પ્રકૃતિના બંધકાળે પુરુષવેદને, ૪ ના બંધકાળે સંજવ૦ ક્રોધને એમ ક્રમશઃ ૩, ૨, ૧ ના બંધકાળે સંજવલન માન, માયા, લોભને ઉત્કૃષ્ટ દલિક મળે છે. પણ પુરુષવેદ એ નોકષાય છે અને ૪ સંજવલન એ કષાયમોહનીય છે. એટલે પહેલાં એ બે ભાગ પડી જાય છે, અને પછી કષાયમોહનીયના ભાગે આવેલ દલિકના ૪ ભાગ પડે છે. એટલે ૫ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવા છતાં પુઽવેદના ભાગે લગભગ ૧/૨ દલિક આવે છે. જ્યારે સંજવલન ક્રોધાદિના ભાગે ક્રમશઃ ૧/૪, ૧/૩, ૧/૨ અને સંપૂર્ણ દલિક આવે છે. વળી તથા સ્વભાવે જ નોકષાય કરતાં કષાયને તેમ જ દ્વિવિધબંધકાળે માયા કરતાં લોભને અધિક દલિક મળે છે. એટલે પુરુષવેદ તેમજ સંજવલન માયાને અડધા કરતાં કર્ધક ઓછું દલિક મળે છે, અને તેમાંય પુરુષવેદ કરતાં સંજવલન માયાને કર્ધક વધુ દલિક

મળે છે. તેમ છતાં એ અડધા કરતાં કર્ણક ઓછું હોવાથી એના કરતાં સંજવલન લોભને દ્વિગુણ કરતાં કર્ણક અધિક દલિક મળે છે. એટલે અલ્પબહુત્વ આ ક્રમે મળે છે → સંજવલન કોધ, સંજવલનમાન, પુરુષવેદ, સંજવલન માયા અને સંજવલન લોભ.આમાં સંજવલન લોભને સંખ્યાતગુણ (સાધિક દ્વિગુણ) અને શેષને વિશેષાધિક-વિશેષાધિક જાણવું.

જ્ઞાનાંમાં કેવલજ્ઞાનાં સર્વઘાતી છે. શેષ દેશઘાતી ચાર પ્રકૃતિઓમાં ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ મન: પર્યવ-અવધિ-શ્રુત-મનિજ્ઞાનાવરણના ક્રમે વિશેષાધિક-વિશેષાધિક છે. માટે દલિકો પણ આ ક્રમમાં ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક-વિશેષાધિક મળે છે.

દર્શનાંમાં સર્વઘાતીમાં ઉત્કૃષ્ટ રસનો ક્રમ પ્રચલા, નિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, નિદ્રાનિદ્રા, થીણદ્વિ અને કેવલદર્શનાં આ રીતે છે. માટે નવના બંધે દલિકો પણ આ ક્રમે ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક-વિશેષાધિક મળે છે. દેશઘાતીમાં ઉત્કૃષ્ટ રસનો ક્રમ અવધિદર્શનાં અચક્ષુઃ અને ચક્ષુઃ આ ક્રમે હોવાથી દલિકો પણ એ ક્રમે મળે છે.

અંતરાયકર્મમાં દાનાં,લાભાં, ભોગાં, ઉપભોગાં અને વીર્યાન્તરાય આ ક્રમે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ હોય છે અને તેથી એ ક્રમે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશો મળે છે.

આ બધા જ કર્મોમાં ઉત્કૃષ્ટ ભિન્ન રસ બંધાતો હોય ત્યારે પણ આ જ ક્રમમાં રસ બંધાતો હોવાથી એ વખતે પણ આ જ ક્રમમાં દલિકો મળે છે એ જાણવું. હંમેશ માટે રસબંધ આ જ ક્રમમાં અધિક - અધિક બંધાતો હોય છે એ જ એક કારણ બની રહે છે કે શ્રેણિમાં દેશઘાતી રસબંધનો પ્રારંભ પણ આ જ ક્રમમાં થાય છે. જેનો રસ ઓછો બંધાતો હોય તેનો રસબંધ વહેલો દેશઘાતી થઈ જાય એ સુગમ છે.

આયુષ્ય તો જ્યારે બંધાય ત્યારે એક જ બંધાય છે અને ચારેયના બંધકાળે ઉત્કૃષ્ટ યોગ સંભવિત છે. માટે ચારેય ને પરસ્પર તુલ્ય દલિકો મળે છે.

શેષ ૩ અઘાતીકર્મોમાં બધ્યમાન મૂળ-ઉત્તર પ્રકૃતિની સંખ્યા જ દલિકોના અલ્પબહુત્વમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે.

પ્રશ્ન - ૨૮ :- મોહનીય કર્મના ભાગે આવતા સર્વઘાતી દલિકોની વહેંચણી કર્ણ રીતે થાય છે ?

ઉત્તર - ૨૮ :- પ્રથમ એના બે ભાગ પડે છે, એકભાગ મિથ્યાત્વમોહનીયને મળે છે. બીજા ભાગના પુનઃ બે ભાગ પડે છે. એકભાગ કષાયમોહનીયને અને બીજો નોકષાયમોહનીયને મળે છે. કષાયમોહનીયને મળેલ ભાગના ૧૬ભાગ પડે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

છે અને અનંતાં કોથ વગેરે ૧૬ પ્રકૃતિઓને એક-એક ભાગ મળી જાય છે. નોકષાયના ભાગે આવેલા દલિકના પાંચ ભાગ પડે છે. હાસ્ય કે શોકમાંથી જે બંધાતી પ્રકૃતિ હોય તેને એક ભાગ, રતિ કે અરતિમાંથી જે બંધાય તેને એક ભાગ, ભયને એક ભાગ, જુગું ને એક ભાગ અને બધ્યમાન વેદને એક ભાગ મળે છે.

આમાં સર્વપ્રથમ મિથ્યાત્વમોહનીય અને ચારિત્ર મોહનીય એમ જે બે ભાગ પડ્યા તે એક સરખા નથી હોતા. કિન્તુ, મિથ્યાત્વમોહનીયને મળેલો ભાગ ઘણો નાનો હોય છે, જેથી બીજા ભાગના અનેક ભાગ પેટાભાગ થઈ જવા છતાં અનંતાં લોભને મળેલ ભાગ કરતાં મિથ્યાત્વને મળેલ ભાગ માત્ર વિશેષાધિક જ હોય છે, સંખ્યાત્મગુણ નહીં. એટલે જ, ચૂર્ણિકારે, સર્વઘાતીદલિકના વિભાજનમાં, ‘અડધો ભાગ દર્શનમોહનીયને અને અડધો ભાગ ચારિત્ર મોહનીયને મળે છે, એમ ન કહેતાં ‘એક ભાગ દર્શનમોહનીયને અને એક ભાગ ચારિત્રમોહનીયને મળે છે’ એમ કહ્યું છે.

મોહનીયના ભાગે જે દેશઘાતી દલિક આવે છે તેના પણ બે ભાગ પડે છે. એક કષાયમોહનીયને મળે છે, બીજો નોકષાયમોહનીયને... કષાયમોહનીયના ૪ ભાગ પડી ૪ સંજ્વલનને મળી જાય છે. નોકષાયમોહનીયને મળેલા ભાગના ઉપર મુજબ પાંચ ભાગ પડે છે.

પ્રશ્ન - ૨૯ :- નામ કર્મની પ્રદેશવહેંચણી સમજાવો.....

ઉત્તર - ૨૯ :- ગતિ, જાતિ, શરીર, સંઘાતન, બંધન, સંસ્થાન, ઉપાંગ, સંઘયાણ, વાર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, આનુપૂર્વી, અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, આતપ, ઉદ્યોત, ખગતિ, ત્રસ-સ્થાવર, બાદર-સૂક્ષ્મ, પર્યાપ્ત-અપર્યાપ્ત, પ્રત્યેક-સાધારણ, સ્થિર-અસ્થિર, શુભ-અશુભ, સુભગ-દુર્ભગ, સુસ્વર-દુઃસ્વર, આદેય-અનાદેય, યશ-અયશ, નિર્માણ અને જિનનામકર્મ. આ ૪૨ માંથી જેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય એટલા ભાગ પડે છે. અને આ જે ક્રમ લખ્યો છે એ જ ક્રમમાં બધ્યમાન પ્રકૃતિઓને ઉત્તરોત્તર અસંખ્ય ભાગ અધિક (V) દલિક પ્રકૃતિવિશેષતાના કારણે મળે છે. ત્રસ-સ્થાવર દશક્રમાંથી બધ્યમાન પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિને તુલ્ય દલિક મળે છે. ત્યારબાદ વાર્ણને મળેલ દલિકના પાંચ, ગંધના બે, રસના પાંચ, સ્પર્શના ૮, શરીરના ૩ કે ૪ (જેટલા બંધાતા હોય તેટલા), એ મુજબ સંઘાતનના પણ ૩ કે ૪, બંધનના ૭ કે ૧૧ એમ પેટા વિભાગો પડે છે. એ પ્રમાણે મૂળ અને ચૂર્ણિમાં જણાવ્યું છે.

ત્રસ વગેરેની પેટા પ્રકૃતિઓ ન હોવાથી અને ગતિ વગેરેની પેટાપ્રકૃતિઓ હોવા છતાં એક સાથે અનેક બંધાતી ન હોવાથી આ બધી પ્રકૃતિઓના ભાગે આવેલ દલિક્ષ્ના કોઈ પેટાવિભાગ પડતા નથી.

પ્રશ્ન એટલો ઊભો થાય છે કે જેના પેટા વિભાગ પડે છે એવી વાર્ણ વગેરે જે પ્રકૃતિઓ ગણાવી છે તેમાં 'ઉપાંગ' નો નિર્દેશ કયો નથી, એટલે ઉપાંગ માટે શું સમજવું ?

જ્યારે માત્ર ઔદારિક કે વૈક્રિયશરીર બંધાતા હોય ત્યારે તો એક-એક જ ઉપાંગ બંધાતા હોવાથી કોઈ પ્રશ્ન નથી રહેતો. પણ જ્યારે આહારક અને વૈક્રિય બન્ને ઉપાંગ બંધાય છે ત્યારે શું ? એ વખતે ઉપરોક્ત ૪૨ માંથી સંઘયાણ, ૩ પ્રત્યેક અને સ્થાવર ૧૦ આ ૧૪ સિવાયની ૨૮ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે. તેથી મુખ્ય ૨૮ વિભાગ થઈ પછી ઉપાંગના ભાગે આવેલ દલિક્ષ્ના બે ભાગપડે (એટલે કે બન્નેના ભાગે લગભગ પદ્મો ભાગ આવે) કે ઉપાંગની બે બંધાતી હોવાથી બન્નેને સ્વતંત્ર ગણી પહેલેથી જ મુખ્ય ૨૯ વિભાગ કરી બન્નેને એક - એક ભાગ આપવાનો (એટલે કે બન્નેના ભાગે લગભગ ૨૯ મો ભાગ આવે) ?

આ બે વિકલ્પો છે.

આમાં પ્રથમવિકલ્પ વધુ ઉચિત લાગે છે, કારણ કે જો શરીરને ૨૮ મો ભાગ મળ્યા બાદ એના, ૪ શરીરનામકર્મ બંધાતા હોવાથી ૪ વિભાગ પડે છે તો ઉપાંગને પણ ૨૮ મો ભાગ મળ્યા પછી એના બે વિભાગ પડવા જોઈએ. વળી મૂળમાં કે ચૂર્ણમાં પ્રથમ જે ૪૨ પ્રકૃતિઓ દર્શાવી છે તેમાં ઉપાંગનો સામાન્યથી 'ઉપાંગ' તરીકે એક જ વાર ઉલ્લેખ છે, આહારક ઉપાંગનો એમાં સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ છે નહીં, એટલે એમાંથી એને એક સ્વતંત્ર ભાગ મળી જાય એમ માની પણ શકાતું નથી.

તેમ છતાં, ઉપાંગના ભાગે આવેલ દલિક્ષ્ના પણ પેટાવિભાગ પડે છે એમ મૂળકાર, ચૂર્ણિકાર કે વૃત્તિકારોએ જણાવ્યું નથી. વળી, ઉત્કૃષ્ટ પદે અલ્પબહુત્વમા આહારક કરતાં વૈક્રિય અંગોપાંગને દ્વિગુણ ન જણાવતાં વિશેષાધિક જ જણાવેલ છે. પ્રથમવિકલ્પાનુસારે આહારકને લગભગ પદ્મ મો ભાગ મળે છે જ્યારે વૈક્રિયને તો (જ્યારે આહારકનો બંધ ન હોય ત્યારે) ઉત્કૃષ્ટ પદે ૨૮ મો ભાગ મળે છે. એટલે વૈક્રિયને ઉત્કૃષ્ટ પદે આહારક કરતાં દ્વિગુણ મળે છે.

જો એવી કલ્પના કરીએ કે (૧) વૈક્રિયને ૨૮ મો ભાગ મળવા છતાં પ્રકૃતિ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

વિશેષતાના કારણે એ દ્વિગુણથી કર્ણક હીન હોવાથી વિશેષાધિક તરીકે અલ્પબહુત્વમાં ઉલ્લેખ થયો હોય અને (૨) શરીરને પ્રાપ્ત દલિકના પેટાવિભાગ કરવાનું કહ્યું છે તેના ઉપલક્ષણથી અંગોપાંગના દલિકના પણ જ્યાં સંભવ હોય ત્યાં પેટાવિભાગ કરી લેવાના હોય. આહારકના અલ્પકાલીન બંધ સિવાયની શેષ દરેક અવસ્થામાં માત્ર એક જ ઉપાંગ બંધાનું હોવાથી એનો સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ કર્યો ન હોય.

આ બે કલ્પના કરીએ તો પ્રથમવિકલ્પ ઉચિત ઠરે છે.

પ્રશ્ન - ૩૦ :- આઠ પ્રત્યેક પ્રકૃતિઓમાં પ્રદેશવહેંચણીનું અલ્પબહુત્વ શું છે?

ઉત્તર - ૩૦ :- આઠે 'ય' પ્રકૃતિઓ સ્વતંત્ર છે, તેમ જ એકબીજાની બીજી કોઈ પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ નથી. એટલે એના ઓછાવત્તાપણાંની કોની સાથે વિચારણા કરવી ? તેમ છતાં આતપ - ઉદ્યોત એકીસાથે બંધાતી કે ઉદયમાં હોતી નથી. એટલે એ અંશે પ્રતિપક્ષી જેવી ગણી એ બેનો વિચાર તો મન્યકારે કર્યો છે, શેષનો કર્યો નથી. પરંતુ એ શેષ ૬ પ્રકૃતિઓનો પણ પરસ્પર વિચાર કરવો હોય તો આવો વિચારી શકાય.

ઉત્કૃષ્ટ પદે....

જિનનામ	અલ્પ (પૂર્વપ્રશ્નોક્ત ૪૨માંથી ૨૯ વિભાગે)
આતપ-ઉદ્યોત	V (એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય રહના બંધે ૨૬ વિભાગે)
પરાઘાત ઉચ્છવાસને	V (એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય રપના બંધે ૨૫ વિભાગે)
અગુરુલઘુ, ઉપઘાત,નિર્માણ	V (એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ર૩ના બંધે ૨૩ વિભાગે)

આમાં આતપ કરતાં ઉદ્યોતને તથા પરાઘાત કરતાં ઉચ્છવાસને પ્રકૃતિવિશેષાત વિશેષાધિક દલિક મળે છે. એ જ રીતે અગુરુલઘુ, ઉપઘાત અને નિર્માણને પ્રકૃતિવિશેષતાના કારણે ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક દલિક મળે છે.

જથ્થા પદે -

અગુરુલઘુ, ઉપઘાત,	}	અલ્પ (સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જથ્થા યોગે ઉદ્યોત સહિત ૩૦ ના બંધે)
પરાઘાત, ઉચ્છવાસ,		
નિર્માણ, ઉદ્યોત		
આતપ	V	(આતપ સહિત ૨૬ ના બંધે)
જિનનામ	a	(દેવને ભવપ્રથમસમયે મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય ૩૦ ના બંધે)

આમાં પણ, અગુરુલઘુ વગેરે ૬ પ્રકૃતિઓને ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિક મળતાં દલિકોનો ક્રમ આ મુજબ જાણવો- અગુરુલઘુ, ઉપઘાત, પરાઘાત, ઉચ્છવાસ, ઉદ્યોત અને

નિર્માણ.

પ્રશ્ન - ૩૧ :- વદસ્થાનકમાં સંખ્યાતગુણસ્થાન એટલે શું ?

ઉત્તર - ૩૧ :- આ બાબતમાં બે મત મળે છે. પૂર્વસ્થાનને ઉત્કૃષ્ટસંખ્યાતાએ ગુણવાધી જે આવે તે 'સંખ્યાતગુણ' કહેવાય એવો વૃત્તિનો મત છે. પૂર્વસ્થાનને ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતાએ ગુણવાધી જે આવે તેને પૂર્વસ્થાનમાં ઉમેરવાધી જે આવે તે સંખ્યાતગુણ કહેવાય એવો ચૂર્ણિનો મત છે.

પ્રશ્ન - ૩૨ :- નરકગતિ અને દેવગતિના જઘન્ય રસબંધના સ્વામી કોણ હોય ? પ્રશ્ન એટલા માટે પૂછીએ છીએ કે શતકચૂર્ણિમાં એવું દેખાડયું છે કે નરકગતિનો જઘન્યસ્થિતિબંધક તેના જઘન્યરસનો બંધક હોય છે અને દેવગતિનો જ્યેષ્ઠ સ્થિતિબંધક તેના જઘન્ય રસનો બંધક હોય છે. તો આ જઘન્ય-ઉત્કૃષ્ટ સિવાયનો સ્થિતિબંધ થતો હોય ત્યારે તે બેનો જઘન્યરસબંધ થાય કે નહીં ?

ઉત્તર - ૩૨ :- નરકગતિનામકર્મ પરાવર્તમાનઅશુભ હોવાથી જઘન્ય રસબંધ અધ્યવસાય સ્થાન જ્યાં સુધી તાનિ અન્યાનિ અનુકૃષ્ટ ચાલે ત્યાં સુધી મળે છે. એટલે કે એને પ્રતિપક્ષભૂત તિર્યયગતિનામકર્મના બંધનું જે ૧૮ કો. કો. સાગરોપમ રૂપ ચરમ સ્થિતિસ્થાન છે ત્યાં સુધી જઘન્યરસબંધ અધ્યવસાય સંભવિત હોવાથી ત્યાંસુધી જઘન્યરસસબંધ થાય છે. તેથી જ નરકગતિના જઘન્યરસબંધક જીવોની સ્પર્શના ૬ રાજ હોવી ઘટે છે. આશય એ છે કે, સાતમી નરકાયુના બંધ વખતે કે ૭ મી નરકમાં જવા વખતના મરણસમુદ્ઘાત વખતે જઘન્યસ્થિતિબંધ હોતો નથી. તેમ છતાં નરકગતિના જઘન્યરસબંધક જીવોની સ્પર્શના છ રાજ બતાવી છે, આ સ્પર્શના સાતમી નરકમાં જનારને મરણ સમુદ્ઘાતે જ આવે છે, એ સિવાય નહીં. તેથી એ જીવોમાં જઘન્ય રસબંધકત્વ તો માનવું જ પડે છે. તેથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ સિવાય પણ જઘન્યરસબંધ હોય તો જ આ વાત ઘટે છે.

આમ છતાં, શતકચૂર્ણિમાં જઘન્યસ્થિતિબંધકને જઘન્યરસબંધક તરીકે જે કહ્યો છે તે આદિસૂત્ર તરીકે સમજવું, પણ તે જ તેનો સ્વામી હોય, અન્ય સ્થિતિબંધકો નહીં જ, એવા અન્યવ્યવરહેદક તરીકે ત્યાં કહ્યું છે એમ ન સમજવું. એટલે કે જઘન્યરસબંધક જીવોમાં સ્થિતિબંધકોની અપેક્ષાએ જે સૌ પ્રથમ જઘન્યસ્થિતિબંધ હોય છે તેનો ત્યાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. અને તે ઉલ્લેખ પરથી, ત્યારથી માંડીને ૧૮ કો. કો. સાગરોપમ સુધીના સ્થિતિબંધકોમાં પણ તે સ્વામિત્વની સંભાવના જાણી લેવી, માત્ર જઘન્ય સ્થિતિબંધક જ જઘન્ય રસબંધક હોય છે એવું ન સમજવું, કેમકે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૨૯

એવું સમજી લેવામાં કમ્પયડી વગેરે ગ્રન્થોનો વિરોધ થાય છે.

દેવગતિ અંગે પણ આ જ પ્રમાણે જાણવું. એટલે કે એની જ્યેષ્ઠ સ્થિતિનો બંધક જઘન્યરસબંધક હોવા છતાં, ત્યારથી માંડીને નીચે નીચે યાવત મનુષ્યગતિનો બંધ હોય ત્યાં સુધી પરાવર્તમાન હોવાથી જઘન્ય રસબંધ સંભવે છે. માટે એ 'ઉત્કૃષ્ઠસ્થિતિ' પદ આવી બધી સ્થિતિઓનું સૂચક જાણવું. આની સમજણ નરકગતિનામકર્મની જેમ પશ્ચાન્નુપૂર્વીએ જાણવી.

પ્રશ્ન - ૩૩ :- રસબંધના અધ્યવસાયસ્થાનોમાં જે અનંતગુણ કે અનંતભાગ... વૃદ્ધિ કે હાનિ કહ્યા છે તેમાં 'અનંત' તરીકે શું લેવાનું છે ?

ઉત્તર - ૩૩ :- એ અનંત તરીકે 'સર્વજીવ' ની સંખ્યા લેવાની કહી છે. સામાન્યથી, જેમ યોગસ્થાનમાં હાનિ-વૃદ્ધિ સ્પર્શકની અપેક્ષાએ છે તેમ આમાં પણ સ્પર્શકની અપેક્ષાએ લેવી જોઈએ. અને તો પછી અનંતગુણ કે અનંતભાગ અસંગત બને છે. પ્રથમ અધ્યવસાયસ્થાનથી લઈને ચરમ અધ્યવસાયસ્થાન સુધી અભવ્યથી અનંતગુણ અને સિદ્ધતા અનંતમા ભાગે જ સ્પર્શકો હોય છે. એટલે સર્વજીવ વડે ભાગવું અશક્ય રહેવાથી અનંતભાગવૃદ્ધિ સંભવિત નથી. એમ સર્વજીવ વડે ગુણાકાર શક્ય હોવા છતાં જવાબ જે આવે એટલા સ્પર્શકો કોઈ સ્થાનમાં સંભવિત નથી. કેમકે ૧-૧ સ્પર્શકમાં ૧-૧ પુદ્ગલ જ લઈએ તો પણ, અભવ્યથી અનંતગુણ જ સ્પર્શકો થાય, સર્વજીવથી અનંતગુણ તો નહીં જ.

આ અસંગતિ કદાચ આ રીતે દૂર થઈ શકે- તે તે સ્થાનમાં સ્પર્શકો કેટલા છે ? એ ગ્રન્થોક્ત પ્રજ્ઞપાણાનુસાર સામાન્યસ્પર્શકની ગણતરી મુજબ ન વિચારતાં એક વિશેષ પ્રકારની પરિભાષાથી વિચારવા. એ પરિભાષા આવી હોય શકે... તે તે વિવક્ષિતસ્થાનમાં કુલસ્નેહાણુ જેટલા હોય તે રકમને પ્રથમસ્થાનના પ્રથમસ્પર્શકના કુલસ્નેહાણુ વડે ભાગવી. જે જવાબ આવે એટલા તે વિવક્ષિતસ્થાનમાં પારિભાષિક સ્પર્શકો રહેલા માનવા. ત્યારપછીના સ્થાન માટે પણ આ રીતે પારિભાષિક સ્પર્શકોની સંખ્યા કાઢવી. એ સંખ્યા પૂર્વના સ્થાનના પારિભાષિક સ્પર્શકોની સંખ્યા કરતાં અનંતભાગ કે અનંતગુણ વૃદ્ધિ હોવામાં કોઈ અસંગતિ રહેશે નહીં. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

પ્રશ્ન - ૩૪ :- પ્રથમ અનંતગુણવૃદ્ધિના સ્થાન નીચે અનંતભાગવૃદ્ધિના સ્થાનો કેટલા આવે છે ?

ઉત્તર - ૩૪ :- આનો જવાબ મેળવતાં પહેલાં ગણિતની પરિભાષા સમજી લેવી આવશ્યક છે.

કોઈપણ રકમને બે વાર લખી પરસ્પર ગુણવાથી જે જવાબ આવે તેને એ રકમનો 'વર્ગ' કહેવાય છે. (એટલે આમાં ગુણાકાર એક જ વાર કરવાનો હોય છે.) જેમકે $૫ \times ૫ = ૨૫$. તેથી ૨૫ એ પાંચનો વર્ગ કહેવાય.

એમ ત્રણવાર લખી પરસ્પર ગુણવાથી જે જવાબ આવે તેને 'ઘન' કહેવાય છે. $૫ \times ૫ \times ૫ = ૧૨૫$.

ચાર વાર લખી પરસ્પર ગુણવાથી આવતો જવાબ 'વર્ગવર્ગ' કહેવાય છે.

પાંચ વાર લખી પરસ્પર ગુણવાથી આવતો જવાબ 'પંચગત' કહેવાય છે.

એમ ઉત્તરોત્તર ષડ્ગત, સપ્તગત વગેરે જાણવું.

આ વર્ગ વગેરેને અનુક્રમે આ રીતે પણ લખી શકાય છે -

$અ^૨, અ^૩, અ^૪, અ^૫ \dots\dots\dots$

પ્રસ્તુતમાં, પ્રથમ અનંતગુણ વૃદ્ધિના સ્થાન પૂર્વે, ધારોકે કંડક = k હોય તો $k^૫ + ૪k^૪ + ૬k^૩ + ૪k^૨ + k$ જેટલા અનંતભાગવૃદ્ધિના સ્થાનો આવે. એટલે કે કંડકપંચગત, ૪ કંડક વર્ગવર્ગ, ૬ કંડકઘન, ૪ કંડકવર્ગ અને કંડકનો સરવાળો કરવાથી જે જવાબ આવે એટલા અનંતભાગ વૃદ્ધિના સ્થાનો આવે.

ચૂર્ણિમાં, 'કંડગપંચકસ્ય પરસ્પરાભ્યાસઃ' આટલું જે લખ્યું છે એ જ 'કંડગપંચગત' ની વ્યાખ્યા છે. ત્યારબાદ 'ચત્તારિકંડગવગ્ગવગ્ગા' વગેરે જે લખ્યું છે એ પણ એની વ્યાખ્યા છે એવું નથી, કિન્તુ 'કંડગપંચગત' માં અન્ય કઈ સંખ્યાઓ ઉમેરવાની છે એનો ઉલ્લેખ છે.

પ્રશ્ન - ૩૫ :- અસંખ્ય લોકપ્રમાણ પદ્ધત્સ્થાનકોમાંના પ્રત્યેકનું પ્રથમ રસસ્થાન કયું હોય છે ?

ઉત્તર - ૩૫ :- દરેકનું પ્રથમસ્થાન અનંતભાગવૃદ્ધિવાળું હોય છે એમ ગ્રન્થમાં જણાવ્યું છે. કિન્તુ બીજાં વગેરે સ્થાનો જે રીતે પોતપોતાના પૂર્વસ્થાનની અપેક્ષાએ વસ્તુતઃ અનંતભાગવૃદ્ધિવાળા હોય છે એમ આ નથી હોતું. આ પ્રથમસ્થાન તો એવા સકિત્વશાત્ જ અનંતભાગવૃદ્ધિવાળું કહેવાય છે. એટલે કે દ્વિતીયવગેરે પદ્ધત્સ્થાનકનું પ્રથમ સ્થાન 'અનંતભાગવૃદ્ધિવાળું' કહેવાતું હોવા છતાં એ સ્વપૂર્વના સ્થાન (એટલે કે પ્રથમવગેરે પદ્ધત્સ્થાનકના ચરમસ્થાન) કરતાં વસ્તુતઃ તો અનંતગુણવૃદ્ધિવાળું જ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

હોય છે. વળી આમાં ગુણક તરીકે જે અનંત હોય છે તે, એક જ પદસ્થાનકમાં આવતા અનંતગુણવૃદ્ધિ વાળા સ્થાનનો સ્વપૂર્વના સ્થાન કરતાં ગુણક જે અનંત હોય છે તેના કરતાં, અનંતગુણ મોટો જાણવો.

શ્રેણિમાં ૪ સંજય૦ ની જે ૧૨ કીક્રિઓ થાય છે તેમાં વસ્તુતઃ અનંતી કીક્રિઓના ૧૨ મુપ (સમૂહ) હોય છે. આ અનંતી દરેક કીક્રિઓ સ્વ-સ્વ પૂર્વની કીક્રિ કરતાં અનંત ગુણ હોય છે. તેમ છતાં જ્યાં મુપ(સંમ્રહકીક્રિ) બદલાય છે ત્યાં આ ગુણક શેષ ગુણકો કરતાં અનંતગુણ મોટો હોય છે. એટલે કે એક જ મુપમાંની વિવક્ષિત કીક્રિ સ્વપૂર્વકીક્રિ કરતાં જેટલા અનંતગુણ રસવાળી હોય છે એના કરતાં, બીજા મુપની પ્રથમ કીક્રિ પ્રથમમુપની અંતિમકીક્રિ કરતાં જેટલા અનંત ગુણ રસવાળી હોય છે તે અનંતું અનંતગુણ મોટું હોય છે. આ વાતનો ખુલાસો બંધશતક્યૂર્ણિની ટીપ્પણમાં કરેલો છે. કીક્રિના અંતર કરતાં સંમ્રહકીક્રિનું અંતર અનંતગુણ હોય છે એમ જણાવવા દ્વારા કષાયપ્રાભૂત ચૂર્ણિમાં પણ આ વાત કહેલી છે. ગુણક આવો એકદમ મોટો થઈ જવાના કારણે જ અંતર મોટું પડી જવાથી મુપ પડી જાય છે અને તેથી, એવા ૧૧ સ્થાને ગુણકો, સામાન્ય ગુણક કરતાં ખૂબ મોટા હોવાથી કુલ ૧૨ મુપ પડી જાય છે. જો એ ગુણક પણ શેષ કીક્રિઓના ગુણક જેટલા જ હોત તો આવા ૧૨ મુપ પાડવાનું કોઈ પ્રયોજન ન રહેતાં આખું એક જ મુપ કહ્યું હોત.

આમ પ્રસ્તુતમાં પણ, જુદું પદસ્થાનક જણાવ્યું છે એનાથી જ જણાય છે કે વચ્ચે અંતર ઘણું મોટું પડી જાય છે. અને તેથી દ્વિતીય વગેરે પદસ્થાનકનું પ્રથમસ્થાન સ્વપૂર્વના પ્રથમ વગેરે પદસ્થાનકના ચરમ સ્થાન કરતાં ઘણું જ મોટું અંતર ધરાવતું હોય છે એમ માનવું આવશ્યક છે. અને તેથી એ પણ અનંતગુણવૃદ્ધિવાળું હોય છે એમ નિશ્ચિત થાય છે. (ગ્રન્થાન્તરમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું પણ છે.)

વળી આ પ્રથમસ્થાનને જો અનંતગુણવૃદ્ધિવાળું ન માનીએ તો એક અસંગતિ પણ ઊભી થાય છે. અચ્ચારમા સમયપ્રરૂપણા દ્વારમાં, પાંચ સમયભાવી સ્થાનોનું પ્રથમસ્થાન ૪ સમયભાવી સ્થાનોમાંના ચરમસ્થાન કરતાં અનંતગુણ વૃદ્ધિવાળું હોય છે. એમ છ, સાત વગેરે સમયભાવી સ્થાનોમાંના પ્રથમ સ્થાન અંગે પણ જણાવ્યું છે. હવે જો પદસ્થાનકના પ્રથમસ્થાનને અનંતગુણવૃદ્ધિવાળું ન

માનીએ, તો આ પાંચ વગરે સમયભાવી સ્થાનોમાંના પ્રથમ સ્થાન તરીકે, વટસ્થાનકની વચમાં આવતા કોઈક અનંતગુણવૃદ્ધિવાળા સ્થાનને જ લેવું પડે. અને તેથી એ વટસ્થાનકના આગળના સ્થાનો જ સમય અવસ્થાનવાળા સ્થાનોના મુખમાં ગયા અને અધિકૃત અનંત ગુણવૃદ્ધિવાળા સ્થાનથી પછીના સ્થાનો પ સમય અવસ્થાનવાળા મુખમાં ગયા આવું માનવું પડે. આ રીતે વટસ્થાનકનો ભેદ કરવો ઉચિત લાગતો નથી.

માટે, વટસ્થાનકના પ્રથમસ્થાનને જે ‘અનંતભાગવૃદ્ધિવાળું’ કહેવાય છે તે એક સંક્તવશાત્ કરેલી સંજ્ઞા માત્ર જ છે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. વળી પ્રથમ વટસ્થાનકના પ્રથમસ્થાન માટે તો આ માનવું જ પડે છે, કારણકે એની પૂર્વે કોઈ સ્થાન જ ન હોવાથી એ કોની અપેક્ષાએ અનંતભાગવૃદ્ધિવાળું હોય ?

પ્રશ્ન - ૩૬ :- પરંપરોપનિધાએ આપેલા અલ્પબહુલ્યમાં જેમ સંખ્યાત ભાગવૃદ્ધિવાળા સ્થાનો સંખ્યાતીવાર પસાર થવાથી સંખ્યાતગુણ થઈ જાય છે તેમ અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિવાળા સ્થાનો અસંખ્ય વાર પસાર થવાથી અસંખ્ય ગુણ ન થઈ જાય ?

ઉત્તર - ૩૬ :- ના, જે ભાજક હોય એટલી વાર લગભગ પસાર થાય એટલે સ્થાન દ્વિગુણ બની શકે, ત્યારબાદ સંખ્યાતગુણ થઈ શકે. સંખ્યાતભાગવૃદ્ધિમાં ભાજક ઉત્કૃષ્ટ સંખ્યાતું હોવાથી લગભગ એટલા સ્થાનો ગયા બાદ દ્વિગુણ વગરે આવી જાય. અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિમાં ભાજક અસંખ્ય લોક છે. એક વટસ્થાનકમાં અસંખ્યલોક પ્રમાણ અસંખ્યભાગવૃદ્ધિવાળા સ્થાનો જ હોતા નથી એટલે અસંખ્ય ભાગવૃદ્ધિવાળા સ્થાનો માત્રથી દ્વિગુણ-સંખ્યાતગુણ કે અસંખ્ય ગુણ વૃદ્ધિ મળી શકે નહીં.

પ્રશ્ન - ૩૭ :- ત્રસ-સ્થાવર પ્રાયોગ્ય એક એક રસસ્થાનમાં એક સાથે ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા જીવો સંભવે ?

ઉત્તર - ૩૭ :- ત્રસ પ્રાયોગ્ય -

(i) જે રસબંધસ્થાનો સંયમી આત્માઓને જ સંભવે છે તે... તેમજ

(ii) પહેલે, ચોથેકે પાંચમે ગુણઠાણે સંભવિત જે રસબંધસ્થાનો સંયમાભિમુખ જીવોને જ સંભવે છે તે... આ બંને પ્રકારના રસબંધસ્થાનોને એક સમયે બાંધનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા જ મળે છે. એટલે તો આહારકના જઘન્ય, અજઘન્ય, ઉત્કૃષ્ટ કે અનુત્કૃષ્ટ રસબંધકો કોઈપણ સમયે સંખ્યાતાથી અધિક મળતા નથી. એમ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

મિથ્યાત્વ વગેરેનો જઘન્ય રસ બાંધનારા જીવો પણ સંખ્યાતાથી અધિક મળતા નથી. આ સિવાયના ત્રસ પ્રાયોગ્ય કોઈપણ રસબંધસ્થાનને બાંધનારા જીવો ઉત્કૃષ્ટથી આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલા અસંખ્ય મળી શકે છે.

સ્થાવર પ્રાયોગ્ય — પર્યાપ્ત મનુષ્યના આયુષ્યનો બંધ કરનાર જે રસબંધસ્થાનો હોય તેના બંધક જીવો ઉત્કૃષ્ટથી સંખ્યાતા જ મળે છે. સામાન્યથી મનુષ્ય આયુષ્યના કે અંતર્મુર્ત્તથી અધિક હોય એવા તિર્યંચ આયુષ્યના રસબંધના બંધક જીવો ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્યાતા મળે છે.

તેમ તિર્યંચદ્વિક અને નીચગોત્રનું જઘન્ય રસબંધસ્થાન અને તેની નજીકના અસંખ્ય સ્થાનોના રસબંધક તેઉકાય - વાઉકાયના જીવો હોવાથી બંધક અસંખ્ય મળે છે. તથા ઉદ્યોતનો એકેન્દ્રિય જીવો જે ઉત્કૃષ્ટ રસ બાંધે તે રસબંધસ્થાન અને તત્પ્રત્યાસન્નસ્થાનોના બંધક પણ અસંખ્યથી વધુ મળતા નથી... કારણકે એ રસના બંધકો પણ તેઉ- વાઉકાયના જીવો જ હોય છે.....

પહેલે ગુણઠાણે નરક સિવાયના સંજી જીવો જે વિશુદ્ધિમાં મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય જ બાંધે છે... પરંતુ તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય બાંધતા નથી. તે વિશુદ્ધિમાં ઊમી નરકના જીવો તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય જ બાંધતા હોવાથી તેઓને તેનો જઘન્ય રસબંધ હોય છે. એમ સ્થાવરમાં પૃથ્વીકાય વગેરે જીવો જે વિશુદ્ધિમાં મનુષ્યપ્રાયોગ્ય જ બાંધે છે તે વિશુદ્ધિમાં પણ તેઉ - વાઉના જીવો તો તિર્યંચદ્વિક અને નીચ ગોત્ર જ બાંધે છે. એટલે આ વિશુદ્ધિમાં આ ત્રણના જે રસબંધસ્થાનો (જઘન્ય રસબંધસ્થાન અને તેની નજીકના અસંખ્ય સ્થાનો) બંધાય છે તે માત્ર તેઉકાય વાઉકાયને જ સંભવે છે. અને તેથી તેના બંધક અસંખ્યથી વધુ મળતા નથી. વળી આ વિશુદ્ધિમાં પણ તેઓ તિર્યંચ પ્રાયોગ્ય બાંધતા હોવાથી ઉદ્યોત પણ બાંધી શકે છે. અન્ય સ્થાવરો આ વિશુદ્ધિમાં મનુષ્ય પ્રાયોગ્ય બાંધતા હોવાથી ઉદ્યોત બાંધતા નથી. તેથી એકેન્દ્રિય જીવોને ઉદ્યોતનો જે ઉત્કૃષ્ટ રસબંધ હોય છે તેના બંધક તેઉ- વાઉકાયના જીવો જ હોય છે.

સાસ્વાદન ગુણઠાણે સંભવિત રસબંધસ્થાનોના બંધકો પણ અસંખ્યથી વધુ મળતા નથી. તે સિવાયના પ્રત્યેક રસબંધસ્થાનોને બાંધનારા જીવો અનંત અનંત મળે છે. તેથી આ બધાના બંધક જીવો અનંતા છે. એનાથી જાણાય છે કે તે દરેક રસબંધસ્થાનોને પ્રત્યેક અને સાધારણ બન્ને જીવો બાંધી શકે છે.

પ્રશ્ન - ૩૮ :- ત્રસપ્રાયોગ્ય રસસ્થાન નિરંતર કેટલા કાળ સુધી જીવશૂન્ય રહી શકે ?

ઉત્તર - ૩૮ :- સામાન્યથી અસંખ્ય કાળયક સુધી જીવશૂન્ય રહી શકે. એટલે કે શ્રેણિસિવાયના ત્રસપ્રાયોગ્ય વિવક્ષિત સ્થાનમાં વિવક્ષિત સમયે કોઈ જીવ રહ્યો હોય ત્યારબાદ તે જ અધ્યવસાયસ્થાનને ઉત્કૃષ્ટથી અસંખ્ય કાળયક સુધી કોઈ જ જીવ સ્પર્શે નહીં એવું બની શકે છે.

ત્રસ પ્રાયોગ્ય સ્થાનો અસંખ્ય લોકપ્રદેશ રાશિ પ્રમાણ છે જ્યારે ત્રસજીવો પ્રતરના અસંખ્યાતમા ભાગના પ્રદેશરાશિપ્રમાણ છે. માટે અસંખ્ય કાળયક અંતર પડી શકે છે.

પ્રશ્ન - ૩૯ :- બાદર પર્યાપ્ત જીવોમાં પ્રત્યેક અને સાધારણ જીવોની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ અને ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ તુલ્ય હોય છે કે હીનાધિક ?

ઉત્તર - ૩૯ :- બન્ને જીવોના ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ અને ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ તુલ્ય હોય છે. આમાં કારણ એ છે કે કમ્મપયડીમાં સ્થાવરપ્રાયોગ્ય દરેક રસબંધસ્થાનોમાં અનંતા જીવો હોવા કલા છે. મહાબન્ધમાં પણ સાત કર્મના જઘન્ય સ્થિતિ બંધ અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધમાં બંધક જીવો અનંતા હોવાનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. સાધારણ જીવોને છોડીને શેષ બંધક જીવો તો અનંતા હોતા નથી. માટે જણાય છે કે સ્થાવરપ્રાયોગ્ય દરેક રસબન્ધસ્થાનો અને સ્થિતિબંધસ્થાનોને સાધારણ જીવો પણ બાંધે જ છે. માટે પ્રત્યેક અને સાધારણ એ બન્નેને ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ અને સંક્લેશ તુલ્ય જ હોય છે, ન્યૂનાધિક નહિ.

પ્રશ્ન - ૪૦ :- રસબંધના અધ્યવસાયસ્થાનોમાં ચતુઃ સામયિક અધ્યવસાયથી માંડીને અષ્ટસામયિક અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે અને એ પછી સપ્તસામયિક, છ સામયિક... યાવત્ દ્વિસામયિક અધ્યવસાયસ્થાનો હોય છે. આમાં અષ્ટસામયિક સ્થાનો સૌથી અલ્પ હોય છે. તેના કરતાં બન્ને બાજુના સપ્તસામયિક અધ્યવસાય સ્થાનો અસંખ્ય ગુણ હોય છે અને પરસ્પર તુલ્ય હોય છે. એના કરતાં બન્ને બાજુના છસામયિક અધ્યવસાયસ્થાનો અસંખ્યગુણ હોય છે.. એમ યાવત્ દ્વિસામયિક અધ્યવસાયસ્થાનો સુધી જાણવું. આ બધામાં અસંખ્યગુણ અસંખ્યગુણ જે કહ્યું છે તેમાં ગુણક કોણ છે ? વળી રસબંધના જઘન્ય સ્થાન કરતાં ઉત્તરોત્તર સ્થાનોમાં જીવોની સંખ્યા વિશેષાધિક વિશેષાધિક હોય છે. એમાં કમશઃ દ્વિગુણવૃદ્ધિના ઘણાં

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સ્થાનો ગયા પછી યવમધ્યમ આવે છે. અને એ પછી જીવોની ક્રમશઃ હાનિ થવા માંડે છે. આમાં જીવયવમધ્યમ કેટલા સામયિક રસબંધ અધ્યવસાયસ્થાનમાં આવે છે ? વૃત્તિકારાદિએ અષ્ટસામયિક રસબંધ અધ્યવસાય સ્થાનમાં જે યવમધ્યમ દેખાડ્યું છે તે માનવામાં શું આપત્તિ આવે છે ? અથવા તો એમાં કયો વિશેષ અભ્યુપગમ છે ?

ઉત્તર-૪૦ :- જીવના નાના દ્વિગુણવૃદ્ધિ-હાનિ સ્થાનો આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ છે. જીવયવમધ્યમથી નીચેના સ્થાનોમાં આમાંના અસંખ્યાતમા ભાગના (અને તો પણ અસંખ્ય) દ્વિગુણવૃદ્ધિસ્થાનો આવી જાય છે. અને અસંખ્ય બહુભાગ દ્વિગુણવૃદ્ધિ-હાનિસ્થાનો આ જીવયવમધ્યમ કરતાં ઉપરના સ્થાનોમાં આવે છે. આના પરથી જણાય છે કે સર્વસ્થાનોને આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગના સમયો પ્રમાણ ભાજક વડે ભાગતાં જે જવાબ આવે એટલા સ્થાનો જથ્થા સ્થાનથી ગયા પછી જીવયવમધ્યમ આવે છે.

હવે જો અષ્ટસામયિક સ્થાનો કરતાં સપ્તસામયિક સ્થાનો જે અસંખ્ય ગુણ છે તેમાં ગુણક જો આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય, અને એમ સપ્તસામયિક કરતાં છ સામયિકમાં યાવત ૪ સામયિકસ્થાનો સુધી સર્વત્ર ગુણક જો આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ હોય તો જીવયવમધ્યમ અષ્ટસામયિકસ્થાનમાં આવી શકે. પણ જો સર્વત્ર આ ગુણક P/a કે શ્રેણિનો અસંખ્યાતમો ભાગ કે અસંખ્ય લોક પ્રમાણ હોય તો જીવયવમધ્યમ નિઃશંકપણે દ્વિસામયિકસ્થાનમાં જ આવે, અન્યત્ર ક્યાંય નહિ, પણ આ ગુણક બહુશ્ચુતો પાસેથી જાણવો જોઈએ. ટીકાકાર ભગવંતે જીવયવમધ્યમનું અષ્ટસામયિકસ્થાનમાં હોવું જે પ્રતિપાદન કર્યું છે તેને સંગત ઠેરવવા માટે તો ગુણક માત્ર આવલિકાનો અસંખ્યાતમો ભાગ માનવો જોઈએ. ધવલાકાર ગુણક તરીકે અસંખ્ય લોક કહે છે. તેઓના મતે જીવયવમધ્યમ દ્વિસામયિક સ્થાનમાં જ સંભવે છે અને તેઓ એવું પ્રતિપાદન કરે છે.

પ્રશ્ન - ૪૧ :- સાતમે ગુણઠાણે શુભપ્રકૃતિઓનો બે ઠાણિયો રસબંધ થાય કે નહીં ? તથા ક્યા ગુણઠાણે કેટલા ઠાણિયો રસબંધ થાય ?

ઉત્તર - ૪૧ :- આહારકદ્વિક્તો જથ્થાન્યરસબંધ બે ઠાણિયો કહ્યો છે. વળી તે સાતમા ગુણઠાણાથી નીચે તો બંધાતી નથી. તેથી જણાય છે કે તેનો આ બે ઠાણિયો રસ સાતમે ગુણઠાણે જ બંધાય છે. વળી, એક શુભપ્રકૃતિનો જેટલો રસબંધ થતો હોય,

અન્ય શુભપ્રકૃતિનો પણ, સામાન્યથી તેટલો જ રસબંધ થતો હોય છે. એકનો બે ઠાણિયો રસ બંધાતો હોય ત્યારે અન્યશુભપ્રકૃતિનો ત્રણ કે ચાર ઠાણિયો રસ બંધાય તેવું બનતું નથી. તેથી નક્કી થાય છે કે સાતમે ગુણઠાણે બધી શુભપ્રકૃતિઓનો બે ઠાણિયો પણ રસબંધ થઈ શકે છે.

એટલે આ પણ સમજી શકાય છે કે એકથી સાત ગુણઠાણા સુધી શુભપ્રકૃતિઓનો બે, ત્રણ કે ચાર ઠાણિયો રસબંધ થઈ શકે છે. આઠમાથી દસમા ગુણઠાણા સુધી તે માત્ર ચારઠાણિયો જ બંધાય છે.

પ્રશ્ન - ૪૨ :- અનુકૃષ્ટિની પ્રરૂપણાથી શું જાણી શકાય છે ?

ઉત્તર - ૪૨ :- અમુક વિવક્ષિત રસબંધ વખતે જુદી જુદી કેટલી સ્થિતિઓ બાંધી શકાય છે તે મુખ્યત્વે જાણી શકાય છે.

પ્રશ્ન - ૪૩ :- અનુકૃષ્ટિની પ્રરૂપણામાં પ્રકૃતિઓનું વર્ગીકરણ કઈ રીતે છે ?

ઉત્તર - ૪૩ :- અપરા. અશુભ, અપરા. શુભ, પરા. શુભ અને પરા. અશુભ એમ ૪ મુખ્ય વર્ગ પાડવામાં આવ્યા છે.

શંકા - ૪૫ ઘાતી પ્રકૃતિઓનો ઉપઘાતની જેમ અપરા. અશુભમાં સમાવેશ કરાયો છે. પાંચમા કર્મગ્રન્થ વગેરેમાં પરાવર્તમાન - અપરા.ની પ્રરૂપણામાં પ નિદ્રા વગેરે પ્રકૃતિઓનો પરા. તરીકે ઉલ્લેખ થયો હોવા છતાં, એ પ્રકૃતિઓ બંધની અપેક્ષાએ તો અપરા. જ છે અને તેથી અહીં અપરા. અશુભમાં એનો સમાવેશ અસંગત નથી. તેમ છતાં, ૩ વેદ અને બે યુગલ તો બંધની અપેક્ષાએ પણ પરા. છે, તો એનો સમાવેશ પરા. અશુભના વર્ગમાં કેમ નથી કર્યો ?

સમાધાન - ‘જે પ્રકૃતિના બંધ કે ઉદય અન્ય પ્રકૃતિના બંધ કે ઉદયને દાબીને પ્રવર્તતા હોય તે પરાવર્તમાન પ્રકૃતિ છે.’ આવી પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં જે વ્યાખ્યા છે તે અહીં લેવાની નથી. કિન્તુ, ‘જેનો જઘન્યરસબંધ પરાવર્તમાનતાના કારણે થાય, એટલે કે પરા. મધ્યમ પરિણામે થાય તે પરાવર્તમાન અને જઘન્યરસબંધ સંકલેશ કે વિશુદ્ધિના કારણે થાય તે અપરા.’ એવી વ્યાખ્યા અહીં લેવાની છે.. તેથી આ પ્રરૂપણામાં, બધી જ ઘાતી પ્રકૃતિઓ અપરા. જ છે, કારણકે એ બધીનો જઘન્યરસબંધ વિશુદ્ધિથી જ થાય છે. એટલે જ તો, અસ્થિર વગેરે અઘાતી અને અરતિ વગેરે ઘાતી પ્રકૃતિઓ છઠ્ઠા ગુણઠાણાના અંતસમય સુધી બંધાતી હોવા

છતાં, અસ્થિરાદિનો જથ્થા રસબંધ એકથી છમાંના કોઈપણ ગુણકાણે પરાવર્તમાન મધ્યમ પરિણામે ક્લો હોવા છતાં, અરતિ વગેરેનો જથ્થા રસબંધ ૭મા ગુણકાણાને અભિમુખ છકા ગુણકાણાવાળા જીવને જ વિશુદ્ધિથી ક્લો છે. ઔદારિક-વૈકિય વગેરેના જથ્થા રસબંધસ્વામી પણ તત્પ્રાયોગ્ય સંક્લિષ્ટ જીવો છે. માટે એ પણ અપરા. વર્ગમાં કહી છે.

ત્રસયતુ. પરાવર્તમાન શુભ છે, તેમ છતાં, શાતાના વર્ગમાં એનો સમાવેશ એટલા માટે નથી કે શાતામાં જથ્થા તરફ શુદ્ધ સ્થિતિ હોવાથી તદેકદેશાન્ય છે અને ત્યારબાદ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સુધી આકાન્ત હોવાથી તાનિ અન્યાનિ છે, જ્યારે ત્રસયતુષ્કમાં તો ઉત્કૃષ્ટ તરફ પણ શુદ્ધ હોવાથી તદેકદેશાન્ય-તાનિઅન્યાનિ-તદેકદેશાન્ય એમ અનુકૃષ્ટિ છે. સૂક્ષ્મત્રિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૮ કો. કો. સાગરોપમ હોવાથી તેની ઉપર ૨૦ કો. કો. સુધી બાદરત્રિકની શુદ્ધસ્થિતિઓ મળે છે. સ્થાવર અને ત્રસ બન્નેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૨૦ કો. કો. હોવા છતાં ૧૮ કો. કો. થી ૨૦ કો. કો. સુધીનો સ્થાવરનો બંધ ઈશાનાન્તદેવો જ કરે છે જ્યારે એ સ્થિતિનો ત્રસનો બંધ શેષ સંક્લી જીવો જ કરે છે. એટલે એ સ્થિતિઓના બંધકો માટે તો એ પ્રકૃતિઓ અપરા. જ બની જવાથી એ સ્થિતિઓ શુદ્ધ મળે છે.

ત્રસની જેમ પંચેન્દ્રિય જાતિ પણ પરાવર્તમાન શુભ હોવા છતાં, ઉપરની ૧૮ થી ૨૦ કો. કો. સુધીની સ્થિતિઓ ઈશાનાન્તદેવો સિવાયના સંક્લીજીવો બાંધતા હોવાથી અને એકેન્દ્રિયની તે સ્થિતિઓ ઈશાનાન્તદેવો બાંધતા હોવાથી બંધકો જુદા હોવાના કારણે શાતાથી જુદી પડી જાય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ તરફ એની પણ તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ મળવી જોઈએ.

ચોથા પરાવર્તમાન અશુભના વર્ગમાં અશાતા વગેરે ૨૮ પ્રકૃતિઓનો ઉલ્લેખ છે. અશાતામાં પ્રમત્તસંયત પ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિબંધથી ૧૫ કો. કો. સાગરોપમ સુધી આકાન્તસ્થિતિ હોવાથી તાનિ-અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ છે અને ત્યારબાદ અનાકાન્ત સ્થિતિઓ હોવાથી તદેકદેશ-અન્ય અનુકૃષ્ટિ છે. સૂક્ષ્મ ત્રિક, વિકલત્રિક, ૪ મધ્યમ સંઘયાણ અને ૪ મધ્યમસંસ્થાન આ ૧૪ પ્રકૃતિઓ એવી છે કે એની અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થાથી પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સુધીની દરેક સ્થિતિઓ આકાન્ત જ છે. એટલે એમાં માત્ર તાનિ-અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ જ મળે છે, તદેકદેશ-અન્ય અનુકૃષ્ટિ મળતી નથી. આટલા અંશે આ ૧૪ પ્રકૃતિઓ અશાતાથી જુદી પડે છે એ જાણવું.

તિર્યચદ્વિક અને નીચગોત્ર - ૭ મી નરકમાં ઉપશમસમ્યક્વાભિમુખ

ચરમસમય મિથ્યાત્વીને આ ૩ નો જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય છે. ત્યાંથી અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સુધી તદેકદેશાન્ય, પછી ૧૫ કો. કો. સુધી મનુષ્ય દ્વિક સાથે પરાવર્તમાન હોવાથી તાનિ અન્યાનિ અને ત્યાર બાદ ૨૦ કો. કો. સુધી પાછી તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ જાણવી.

પ્રશ્ન - ૪૪ :- અનુકૃષ્ટિની પ્રરૂપાણા, ઉત્કૃષ્ટ તરફ તો સ્વ-સ્વ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સુધી છે, પણ જઘન્ય તરફ ક્યાં સુધી છે ?

ઉત્તર - ૪૪ :- સામાન્યથી સંજી જીવોમાં અભવ્યપ્રાયોગ્ય જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય ત્યાંથી પ્રારંભ કરવાનો ઉલ્લેખ છે. તેમ છતાં, વ્યાખ્યાનતો વિશેષપ્રતિપત્તિ: ન્યાયે નીચેની વિશેષતાની સંભાવના છે.

શાતા, સ્થિર - શુભ - યશ - આ ૪ ની પ્રતિપક્ષી અશાતા વગેરે પ્રકૃતિઓ છદ્મ ગુણકાણા સુધી બંધાય છે. એટલે જ આ આઠે 'ય' પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય રસબંધ ૧ થી ૬ ગુણકાણામાંના કોઈપણ મધ્યમ પરિણામી જીવને કહેલ છે. તેથી છદ્મગુણકાણા પ્રાયોગ્ય અશાતાનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય ત્યાંથી લઈ શાતા વગેરેની પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સુધી આકાન્ત સ્થિતિઓ મળે છે એમ કહેવાય છે.

જો કે વિચાર કરીએ તો જણાય છે કે સંયતના ઉત્કૃષ્ટ કરતાં દેશવિરતિનો જઘન્ય, એના ઉત્કૃષ્ટ કરતાં અવિરત સમ્યક્ત્વીનો જઘન્ય, એના ઉત્કૃષ્ટ કરતાં મિથ્યાત્વીનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ... આ બધા સંખ્યાતગુણ - સંખ્યાતગુણ હોય છે. એટલે દરેક ઠેકાણે વચ્ચે વચ્ચે આંતરું પડી જાય છે. તેથી સંયતથી લઈને મિથ્યાત્વીના ઉત્કૃષ્ટ સુધીના બધા સ્થિતિબંધસ્થાનો નિરંતર મળતા નથી. તેમ છતાં મિથ્યાત્વગુણકાણે શાતા - અશાતાનો જે પરાવર્તમાન ભાવે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય (અશાતાનો અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ) તે વખતની વિશુદ્ધિ કરતાં અધિક વિશુદ્ધિમાં (સમ્યક્ત્વાભિમુખ વગેરે વિશુદ્ધમાન અવસ્થામાં) માત્ર શાતા બંધાતી હોવાથી શાતાના એ સ્થિતિબંધસ્થાનો શુદ્ધ મળે છે. એટલે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના પૂર્વસમયે સંભવિત જઘન્ય સ્થિતિબંધસ્થાનથી શરુ કરી અશાતાના પરાવર્તમાનભાવે થતા જઘન્ય સ્થિતિબંધ સુધી શાતાની શુદ્ધ સ્થિતિઓ મળે છે. ત્યારબાદ ૧૫ કો. કો. સુધી અશાતા સાથે આકાન્ત મળે છે, ત્યારબાદ અશાતાની સ્વઉત્કૃષ્ટ સુધી શુદ્ધસ્થિતિઓ મળે છે.

શંકા - સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના પૂર્વસમયે (=મિથ્યાત્વના ચરમસમયે) જે જઘન્ય કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સ્થિતિબંધ હોય છે તેના કરતાં એક સમય વધુ, બે સમય વધુ... એમ યાવત પલ્લોપમના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલો વધુ.... આટલો સ્થિતિબંધ તો આ અવસ્થામાં કોઈને હોતો નથી, કેમકે અનિવૃત્તિકરણે રહેલા આ જીવોનો અપૂર્વસ્થિતિબંધ સીધો પલ્લોપમના સંખ્યાતમાભાગ જેટલો એકી સાથે ઘટી જાય છે. વળી અનિવૃત્તિકરણે જીવોના અધ્યવસાયોમાં ફરક ન હોવાથી એ રીતે પણ જુદો જુદો સ્થિતિબંધ હોવો સંભવતો નથી. બંધનકરણની ૬૭ મી ગાથાની ચૂર્ણિમાં પણ તિર્યગતિનામકર્મની ત્રિવ્રતા-મંદતા અધિકારમાં જણાવ્યું છે કે અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિબંધની નીચેની સ્થિતિઓ બંધથી નિરંતર મળતી નથી. એટલે આ વચલા ગાળાનો સ્થિતિબંધ જ જો હોતો નથી તો અનુકૃષ્ટિ શી રીતે સંભવે ?

સમાધાન-કર્મ પ્રકૃતિચૂર્ણિની ટીપ્પણમાં આચાર્યવર્યશ્રીમાન મુનિચન્દ્રસૂરિમહારાજે જણાવ્યું છે કે “અંતરાલસ્થાનો શૂન્ય છે. તેમ છતાં, ચરમસમયબંધ સુધી પ્રરૂપણ કરવી છે. એટલે ત્યાં સુધી પહોંચવા માટે વચ્ચેના સ્થાનોની પ્રરૂપણમાત્ર કરી છે. નહીંતર તો ચરમબંધ સુધીની પ્રરૂપણ જ અશક્ય બની જાય. માટે જે પ્રમાણે સંભવ હોય તે પ્રમાણે ત્યાંસુધી અનુકૃષ્ટિ થતે છે.

અન્ય આચાર્યોનો અભિપ્રાય એવો છે કે ઉપશમસમ્યક્ત્વાભિમુખ મિથ્યાત્વીની ચરમસમયભાવી વિશુદ્ધિ કરતાં કેટલાક ક્ષાયોપશમસમ્યક્ત્વાભિમુખ મિથ્યાત્વીની વિશુદ્ધિ વધુ હોવી સંભવે છે. આ વાત એના પરથી જણાય છે કે - મિથ્યાત્વમોહનીયની જથ્થા અનુભાગ ઉદીરણના સ્વામી તરીકે સાતમા ગુણઠાણને અભિમુખ થયેલા ચરમસમયમિથ્યાત્વીને કહ્યો છે. આ જીવ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામતો હોય છે, ઉપશમસમ્યક્ત્વ નહીં, કેમકે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામનારને તો આવલિકા પૂર્વે જ ઉદીરણાવિચ્છેદ થઈ ગયો હોવાથી ચરમસમયે ઉદીરણ જ હોતી નથી.

જો કે મિથ્યાત્વની જથ્થા ઉદીરણના સ્વામીની આ પ્રરૂપણ પરથી પણ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામનાર મિથ્યાત્વીની ચરમસમયભાવી વિશુદ્ધિ ઉપશમ પામનાર મિથ્યાત્વીની આવલિકા પૂર્વેની વિશુદ્ધિ કરતાં જ વધુ હોવી સિદ્ધ થાય છે, ચરમસમયભાવી વિશુદ્ધિ કરતાં નહીં. તો પણ ગ્રન્થાન્તરથી એ સિદ્ધ થઈ શકે છે કે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામનારને પણ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ સંભવિત છે. ‘મહાબંધ’ માં મિથ્યાત્વના જથ્થા રસબંધનું અંતર અંતર્મુહૂર્ત બતાવ્યું છે જે તે

જઘન્ય રસબંધ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વાભિમુખને મિથ્યાત્વીને થતો હોય તો જ ઘટી શકે છે, કારણકે ઉપશમ સમ્યક્ત્વાભિમુખને મિથ્યાત્વ ચરમસમયનું જઘન્ય અંતર પત્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ હોય છે, અંતર્મુર્ત્ત નહીં. (એમ ઉદ્યોતના ઉત્કૃષ્ટ રસબંધનું અંતર પણ જે અંતર્મુર્ત્ત બતાવ્યું છે એના પરથી પણ આ વાત જણાય છે.) માટે, ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વાભિમુખ ચરમસમયમિથ્યાત્વી પણ ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ ધરાવી શકે છે. એ જીવને તો એ વખતે અનિવૃત્તિકરણ ન હોવાથી જુદી જુદી વિશુદ્ધિ સંભવિત હોઈ જુદા જુદા બધા સ્થિતિબંધસ્થાનો સંભવિત હોય છે. એટલે એ વખતે એને જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય ત્યાંથી લઈને અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ સુધીના બધા સ્થિતિબંધ સ્થાનો એની અપેક્ષાએ નિરંતર મળી શકે છે. ચૂર્ણિમાં જે એનો નિષેધ કર્યો છે તે માત્ર કરણની અપેક્ષાએ જાણવો. ચૂર્ણિમાં અનિવૃત્તિકરણ ચરમસમય... વગેરે કરેલી ભાવનાને સંગત ઠેરવવા ટીપ્પણકારે ઉપરોક્ત ટીપ્પણ કર્યું છે એ જાણવું.

આમ ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ પામનારા જીવની અપેક્ષાએ નિરંતર સ્થિતિબંધસ્થાનો મળે છે અને તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ પણ મળે છે એ જાણવું.

આ જ રીતે ચોથે ગુણકાણે અનંતાનુબંધી વિસંયોજના વગેરેની પ્રક્રિયામાં કરણકાળભાવી જે વિશુદ્ધિ હોય છે તે વિશુદ્ધિમાં માત્ર શાતા જ બંધાતી હોવાથી એની શુદ્ધસ્થિતિઓ મળે છે. વળી આ સ્થિતિબંધસ્થાનો કરણ વિના સ્વસ્થાનવિશુદ્ધિથી પણ મળે છે. તેથી નિરંતર મળતા હોવાથી અનુકૃષ્ટિ મળે છે. એટલે ચોથા ગુણકાણા પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ સ્થાનથી જ થા ગુણકાણે થતા અશાતાના જઘન્ય સ્થિતિબંધ સુધી શાતાની તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ મળે છે અને ત્યારબાદ ચોથે ગુણકાણે શાતાનો જે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ હોય ત્યાં સુધી તાનિ અન્યાનિ મળે છે એ જાણવું. ચોથે ગુણકાણે જ સંભવિત એનાથી વધુ સંકલેશમાં માત્ર અશાતા બંધાય છે એટલે એની ત્યાં તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ મળે છે. આ જ પ્રમાણે પાંચમા ગુણકાણે પણ અનુકૃષ્ટિ જાણવી... સંયતની અનુકૃષ્ટિ માટે, જો આઠમે ગુણકાણે પણ નિરંતર સ્થિતિબંધસ્થાનો મળતા હોય તો આઠમા ગુણકાણા પ્રાયોગ્ય જઘન્યથી શાતાની તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિનો પ્રારંભ કરવો. જો આઠમે નિરંતર સ્થાનો ન મળતા હોય તો સાતમા ગુણકાણા પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધથી પ્રારંભ કરવો. છઠે ગુણકાણે અશાતાનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય ત્યાં

સુધી શુદ્ધ અને ત્યારબાદ આકાન્ત સ્થિતિઓ જાણવી.

એકેન્દ્રિય વગેરે જીવો માટે સ્વપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ તરફ P/a જેટલા સ્થિતિબંધસ્થાનો અશાતાના અનાકાન્ત હોય છે, સ્વપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ તરફ P/a જેટલા સ્થિતિબંધસ્થાનો માત્ર શાતાના શુદ્ધ હોય છે અને વચલા સ્થાનો આકાન્ત હોય છે. એટલે એકેન્દ્રિય જીવોમાં અશાતાની જથ્થા તરફ તાનિઅન્યાનિ ને ત્યારબાદ તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ મળે છે. શાતા માટે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટથી નીચે તરફ પહેલાં તાનિ અન્યાનિ અને ત્યારબાદ તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ જાણવી.... બેઈન્દ્રિય વગેરે જીવોમાં પણ આ જ પ્રમાણે તાનિ - અન્યાનિ અને તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ જાણવી.

પ્રશ્ન - ૪૫ :- તિર્યંચ દ્વિકની તાનિ-અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલા સ્થિતિબંધ સુધી મળે ?

ઉત્તર - ૪૫ :- દેવ અને નારકીઓને તિ.દ્વિક મનુષ્યદ્વિક સાથે ૧૫ કો. કો. સુધી આકાન્ત છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચોને તિ. દ્વિક, મનુષ્યદ્વિક સાથે તો ૧૫ કો. કો. સુધી જ આકાન્ત છે, કિન્તુ ત્યારબાદ પણ નરકદ્વિક સાથે ૧૮ કો. કો. સુધી આકાન્ત છે. એટલે એ અપેક્ષાએ ૧૮ કો. કો. સાગરોપમ સુધી તાનિ - અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ મળે. ત્યારબાદ ફરીથી તદેકદેશાન્ય મળે. તાનિ - અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિવાળી સ્થિતિઓને પરાવર્તમાન જથ્થાઅનુભાગબંધપ્રાયોગ્ય સ્થિતિઓ કહે છે...

પ્રશ્ન - ૪૬ :- તદેકદેશ - અન્ય અનુકૃષ્ટિમાં નિવર્તન કંડક જે P/a પ્રમાણ છે તે વર્ગમૂળ પલ્લોપમ (\sqrt{p}) થી હીન છે કે અધિક ?

ઉત્તર - ૪૬ :- આ નિવર્તન કંડક \sqrt{p} કરતાં મોટું હોય છે. આ વાત અશાતાની અનુકૃષ્ટિ પરથી જાણી શકાય છે.

તાનિ અન્યાનિ પૂર્ણ થયા બાદ તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિનું જે પ્રથમ નિવર્તન કંડક છે તેનો ઉપરથી અસંખ્યમો ભાગ છોડી નીચેથી અસંખ્ય બહુભાગ સ્થિતિઓનો જથ્થા અનુભાગ ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ - અનંતગુણ કહેવાનો છે. ત્યારબાદ તાનિ-અન્યાનિની જથ્થા સ્થિતિ કરતાં પણ નીચેની એક કંડક પ્રમાણ સ્થિતિઓનો ક્રમશઃ ઉત્કૃષ્ટ - ઉત્કૃષ્ટ કહેવાનો છે. ત્યારબાદ ઉપર એક સ્થિતિનો જથ્થા અને નીચે તાનિ - અન્યાનિમાં ૧ કંડક પ્રમાણ સ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ, પાછો ઉપર એક સ્થિતિનો જથ્થા અને નીચે ૧ કંડક પ્રમાણ સ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ... આમ જથ્થામાં એ

નિવર્તનકંડકનો અસંખ્યમો ભાગ પૂરો થાય છે અને ઉત્કૃષ્ટમાં તાનિ - અન્યાનિના બધા કંડકો પૂરા થઈ જાય છે. એટલે આકાન્તસ્થિતિમાં જેટલા કંડકો છે એટલા આ નિવર્તનકંડકના અસંખ્યમા ભાગના સમયો છે. આકાન્તસ્થિતિ વધુમાં વધુ સંખ્યાતા પલ્લોપમ (અશાતાની અપેક્ષાએ દેશોન ૧૪ કો. કો. સાગરોપમ અને બાદરત્રિકની અપેક્ષાએ દેશોન ૧૭ કો. કો. સાગરો.) જેટલી છે. ધારોકે એક- એક નિવર્તનકંડકમાં અ જેટલા સમયો હોય તો, આકાન્તસ્થિતિમાં

$$\text{રહેલા કંડકોની સંખ્યા} = \frac{\text{સંખ્યાતા પલ્લોપમ}}{\text{અ}}$$

વળી આ જ રકમ અ ના અસંખ્યમા ભાગે છે.

$$\text{તેથી } \frac{\text{સંખ્યાતા પલ્લોપમ}}{\text{અ}} = \frac{\text{અ}}{\text{અસંખ્ય}}$$

$$\therefore \text{સંખ્યાતા} \times \text{અસંખ્ય} \times \text{પલ્લોપમ} = \text{અ}^2$$

$$\therefore \text{અ} = \sqrt{\text{અસંખ્યાતા}} \times \sqrt{\text{પલ્લોપમ}}$$

$$\therefore \text{અ} > \sqrt{\text{P}}$$

પ્રશ્ન - ૪૭ :- તિર્યચદ્વિકની અનુકૃષ્ટિમાં તાનિ-અન્યાનિની સ્થિતિઓ પછીના પ્રથમ કંડકમાં જે અસંખ્યમો ભાગ છોડવાનો હોય છે તે કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર - ૪૭ :- તિર્યચદ્વિકની અનુકૃષ્ટિમાં ૩ વિભાગ છે. આ ૩ વિભાગને આપણે ક્રમશઃ અ, બ અને ક સંજ્ઞા આપીએ. એટલે કે ૭ મી નારકીના ચરમ સમય મિથ્યાત્વીના જઘન્ય સ્થિતિબંધથી અલવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્યબંધ પૂર્વના એક સમય સુધી અ, અલવ્યના જઘન્યથી ૧૮ કો. કો. સાગરો. સુધી બ અને તે પછીના સમયથી ૨૦ કો. કો. સાગરો. સુધીની સ્થિતિઓને ક સંજ્ઞા આપીએ.

અ માં તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ છે. એની તીવ્રતા-મંદતા આ પ્રમાણે છે -

અ ની સર્વપ્રથમ સ્થિતિનું જઘન્ય રસસ્થાન અલ્પ

અ ની બીજી સ્થિતિનું જઘન્ય રસસ્થાન A (અનંતગુણ)

અ ની ત્રીજી સ્થિતિનું જઘન્ય રસસ્થાન A

આમ કંડક સુધીની જઘન્ય કહેવી. ત્યારબાદ અ ની પ્રથમનો ઉત્કૃષ્ટ રસ A પછી બીજા કંડકની પ્રથમનો જઘન્ય A (અહીં આ ખ્યાલ રાખવો કે બીજા કંડકની

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રથમસ્થિતિનું જઘન્ય આવ્યા પૂર્વે પ્રથમ કંડકની પ્રથમસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ આવી જ જવો જોઈએ. જો એ ઉત્કૃષ્ટ પૂર્વે બીજા કંડકની પ્રથમસ્થિતિનું જઘન્ય આવે, તો એનો અર્થ એ થાય કે પ્રથમ કંડકની પ્રથમસ્થિતિના કેટલાક સ્થાનો બીજા કંડકની પ્રથમસ્થિતિમાં પણ ખેંચાયા છે. એટલે કે પ્રથમ કંડકની પ્રથમસ્થિતિની અનુકૃષ્ટિ કંડક + ૧ સમય સુધી ચાલી છે જે તદેકદેશ-અન્ય અનુકૃષ્ટિ માટે અયોગ્ય છે.)

ત્યારબાદ અ ની બીજીસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ A

ત્યારબાદ બીજા કંડકની બીજીસ્થિતિનો જઘન્ય રસ A....

આમ યાવત્ અ ની ચરમસ્થિતિનો જઘન્ય રસ A કહેવો.

આ પછી અ ના ચરમકંડકની પ્રથમસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ કહેવાનો નથી. પણ વ ની પ્રથમસ્થિતિનો જઘન્ય રસ A કહેવાનો છે. (એટલે કે અ નો જઘન્ય રસ બંધો કહેવાઈ ગયો છે, ઉત્કૃષ્ટ રસમાં ચરમ કંડકની સ્થિતિઓ કહેવાની બાકી છે.) પછી વ ની બીજી, ત્રીજી.... યાવત્ ચરમસ્થિતિનો જઘન્ય રસ તુલ્ય કહેવો.

ત્યાર પછી ક ના પ્રથમકંડકની સ્થિતિઓનો જઘન્ય રસ A-A કહેવો શરુ કરવો. (એટલે કે અ ના છેલ્લા કંડકની તેમજ વ ની બંધી જ સ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ કહેવાનો બાકી છે.)

એટલે કે વ ની ચરમસ્થિતિના જઘન્ય કરતાં

ક ની પ્રથમસ્થિતિનો જઘન્ય A, પછી

ક ની બીજીસ્થિતિનો જઘન્ય A.... આ રીતે પ્રથમકંડકની અસંખ્ય બહુભાગસ્થિતિઓનો જઘન્ય કહી દેવો. આમાં જે છેલ્લી સ્થિતિ હોય એને આપણે ૧ સંજ્ઞા આપીએ. એટલે કે નો જઘન્ય કહેવાઈ ગયો છે. (હવે અ ના છેલ્લા કંડકનો ઉત્કૃષ્ટ રસ કહેવાનો બાકી છે તે કહેવાનો છે.) એટલે કે ક ના જઘન્ય કરતાં અ ના છેલ્લા કંડકની પ્રથમસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ અનંતગુણ, એના કરતાં એની બીજી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A..... એમ યાવત્ એની છેલ્લી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A.....પછી,

ક + ૧ મી સ્થિતિનો જઘન્ય	A
વ ના પહેલા કંડકની પહેલીસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ	A
વ ના પહેલા કંડકની બીજીસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ	A
વ ના પહેલા કંડકની ત્રીજીસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ	A

યાવત્ વ ના પહેલા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ડ + ૨ મી સ્થિતિનો જઘન્ય A

વ ના બીજા કંડકની પહેલી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

વ ના બીજા કંડકની બીજી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

યાવત્ વ ના બીજા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ડ + ૩ મી સ્થિતિનો જઘન્ય A

આમ ડ ની ઉપરની એક-એક સ્થિતિના જઘન્યના આંતરે આંતરે નીચેથી વ ના ૧-૧ કંડક પ્રમાણસ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ ક્રોતાં રહેવું.

યાવત્ વ ના છેલ્લા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ત્યારપછી ક ના પહેલા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો જઘન્ય A

ક ના પહેલા કંડકની પ્રથમસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ક ના બીજા કંડકની પ્રથમસ્થિતિનો જઘન્ય A

ક ના પહેલા કંડકની બીજી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ક ના બીજા કંડકની બીજી સ્થિતિનો જઘન્ય A

આમ યાવત્ ક ના છેલ્લા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો જઘન્ય A

ક ના છેલ્લા કંડકની પહેલી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

ક ના છેલ્લા કંડકની બીજી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

યાવત્ ક ના છેલ્લા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A

આ તીવ્રતા-મંદતાનો વિચાર કરતાં જણાય છે કે,

ડ ની જઘન્ય પછી, અ ના છેલ્લા કંડકના ઉત્કૃષ્ટ રસો, પછી એક જઘન્ય, પછી વ ના પ્રથમકંડકના ઉત્કૃષ્ટ રસો.... એમ યાવત્ વ ના છેલ્લા કંડકના ઉત્કૃષ્ટ રસો અને પછી ક ના પહેલા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિનો જઘન્ય રસ આવ્યો છે.

એટલે કે, ડ પછી પણ એ કંડકની એટલી સ્થિતિઓ બાકી છે કે જેથી અ નું છેલ્લું કંડક અને વ ના બધાં કંડકોની દરેકની ઉત્કૃષ્ટ કલા પછી ૧-૧ સ્થિતિઓનો જઘન્ય રસ આવી જાય.

અર્થાત્ આકાન્તસ્થિતિઓ (૧૮ કો. કો. - અંત: કો. કો.) માં(વ માં) જેટલા

કંડકો છે એના કરતાં એક અધિક સ્થિતિ ડ પછી બાકી હોય છે અને એટલી સ્થિતિઓ બાદ ક નું પ્રથમ કંડક પૂર્ણ થાય છે.

તેથી આ નિશ્ચિત થયું કે તિર્યંચદ્વિક, નીચગોત્ર, ત્રસચતુષ્ક અને પંચેન્દ્રિય જાતિમાં આકાન્ત પછીની અનાકાન્તના પ્રથમકંડકનો જે અસંખ્યમો ભાગ છોડવાનો હોય છે તે, આકાન્તસ્થિતિઓમાં જેટલા કંડકો હોય તેના કરતાં એક અધિક કરવાથી જે જવાબ આવે એટલા સમય પ્રમાણ છોડવો.

ઉપરોક્ત તીવ્રતામંદતામાં આકાન્તના (વ ના) છેલ્લા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિના ઉત્કૃષ્ટ બાદ, જો, ક ના પહેલા કંડકની છેલ્લી સ્થિતિના જઘન્યના બદલે (એ આ પૂર્વે કહેવાઈ ગયો છે એમ માનીને) ક ના બીજા કંડકની પહેલી સ્થિતિનો જઘન્ય કહેવાનો હોય તો આ પ્રકૃતિઓમાં આકાન્તમાં જેટલા કંડકો હોય એટલા સમય પ્રમાણ જ અસંખ્યમો ભાગ છોડવો પડે, એમાં ૧ ઉમેરવો ન પડે. પણ એ યોગ્ય નથી, કારણકે,

(૧) તો પછી ક ના બીજા કંડકની પહેલી સ્થિતિનો જઘન્ય કહ્યા પછી ક ના પહેલા કંડકની પહેલી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ આવશે. આનો અર્થ એ થશે કે ક ના બીજા કંડકની પહેલી સ્થિતિમાં પણ ક ના પહેલા કંડકની પહેલી સ્થિતિના કેટલાક સ્થાનો ખેંચાયા છે. આવું જ ઉત્તરોત્તર દરેક સ્થિતિ માટે થવાથી દરેકની અનુકૃષ્ટિ કંડક પ્રમાણ સ્થિતિઓના બદલે કંડક + ૧ પ્રમાણ સ્થિતિઓમાં ચાલે છે એમ માનવાની આપત્તિ આવે છે.

અને (૨) બીજા કંડકની પહેલી સ્થિતિના જઘન્ય બાદ પહેલા કંડકની પ્રથમસ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ આવે છે એટલે પહેલા કંડકની ચરમસ્થિતિના જઘન્ય બાદ તો એની પણ પૂર્વનો ઉત્કૃષ્ટ આવશે. આ રીત આગળ જતાં જતાં છેવટે ચરમકંડકની ચરમસ્થિતિના જઘન્ય બાદ ચરમકંડકની પહેલી સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ ન આવતાં એ પૂર્વનો ઉત્કૃષ્ટ આવશે, અને એ ઉત્કૃષ્ટ બાદ બીજા કંડક પ્રમાણ ઉત્કૃષ્ટ ક્રમશઃ આવશે એટલે, ઉપઘાત વગેરેમાં જેમ છેલ્લે કંડક પ્રમાણ સ્થિતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસ કહેવાના હોય છે એના બદલે અહીં છેલ્લે કંડક + ૧ પ્રમાણ સ્થિતિઓના ઉત્કૃષ્ટ રસ નિરંતર કહેવાની આપત્તિ આવશે જે યોગ્ય નથી.

એટલે તિર્યંચદ્વિક વગેરેમાં, આકાન્ત સ્થિતિઓમાં આવતા કંડકોની સંખ્યા કરતાં એક અધિક જેટલા સમય પ્રમાણ અસંખ્યમો ભાગ છોડવો ઉચિત છે.

અશાતા વગેરેમાં પહેલાં આકાન્તસ્થિતિઓ અને પછી અનાકાન્ત છે, પણ તિર્યચદ્વિક વગેરેની જેમ આકાન્તપૂર્વે પણ અનાકાન્ત છે નહીં. એટલે એ પ્રકૃતિઓમાં, આકાન્તસ્થિતિઓમાં જેટલા કંડક હોય તેટલા સમય પ્રમાણ 'કંડકનો અસંખ્યમો ભાગ' છોડવો, પણ એક અધિક સમય પ્રમાણ નહીં'. કારણ કે, તિર્યચદ્વિક વગેરેમાં નીચેના અનાકાન્તના છેલ્લા કંડકના ઉત્કૃષ્ટ રસો બાદ એક સ્થિતિનો જથ્થો જે મૂકવો પડતો હતો તે અશાતા વગેરેમાં મૂકવો પડતો નથી.

પ્રશ્ન - ૪૮ :- મધ્યમ ૪ સંઘયાણ - સંસ્થાન, સૂક્ષ્મ ૩, વિકલ ત્રિક આ ૧૪ ની તીવ્રતા મંદતા કેવી હોય ?

ઉત્તર - ૪૮ :- આગળ કહી ગયા મુજબ આ પ્રકૃતિઓમાં માત્ર તાનિઅન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ હોય છે. એટલે સૌ પ્રથમ અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થો સ્થિતિબંધનો જથ્થો રસ અલ્પ, પછીની સ્થિતિનો જથ્થો રસ તુલ્ય.... એમ યાવત્ સ્વઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો જથ્થો રસ તુલ્ય. ત્યાર બાદ જથ્થો સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ A, પછીની સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ A એમ યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિનો ઉત્કૃષ્ટ રસ A (અનંતગુણ) એમ કહેવું.

પ્રશ્ન - ૪૯ :- તિર્યચદ્વિક પ્રકૃતિઓનો, એક દેવ ૧૪ કોડા કોડી સાગરોપમ અને બીજો દેવ ૧૬ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધ કરે છે. એ બન્નેને થતો સંભવિત જથ્થો રસબંધ તુલ્ય હશે કે હીનાધિક ?

ઉત્તર - ૪૯ :- એ બન્નેનો જથ્થો રસબંધ તુલ્ય હોવો જોઈએ, કારણકે અભવ્ય પ્રાયોગ્ય અંતઃ કોડા કોડીથી ૧૮ કોડા કોડી સુધીની તિર્યચદ્વિકની સ્થિતિઓ પરાવર્તમાન જથ્થો અનુભાગબંધ પ્રાયોગ્ય હોવાથી એ દરેક સ્થિતિપ્રાયોગ્ય જથ્થો રસબંધ તુલ્ય જ હોય છે.

શંકા - દેવોને તિર્યચદ્વિક મનુષ્યદ્વિક સાથે જ પરાવર્તમાન છે, કારણકે નરકદ્વિકનો બંધ હોતો નથી. મનુષ્ય દ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૫ કોડા કોડી સાગરોપમ છે. એટલે કોઈપણ દેવ નામકર્મનો સ્થિતિબંધ જ્યારે ૧૫ કોડા કોડીથી અધિક કરતો હોય છે ત્યારે એ તિર્યચદ્વિક જ બાંધે છે, પરાં ભાવે મનુષ્યદ્વિક બાંધી શકતો નથી. તિર્યચદ્વિક ને ૧૮ કોડા કોડી સુધી આકાન્ત જે કહી છે તે તિર્યચ - મનુષ્યબંધકોની અપેક્ષાએ નરકદ્વિક સાથેની પરાવર્તમાનતાના કારણે કહી છે. તિર્યચ-મનુષ્યો માટે ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાવર્તમાન હોવાથી દેવો માટે પણ એ ત્યાં સુધી પરાં જ હોય એવું કહી શકાતું નથી, કારણકે પરાવર્તમાનતા માટે પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓનો

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સમાનસ્થિતિક બંધ જેમ આવશ્યક છે એમ એ બંધ કરનાર બંધક પણ સમાન જ હોવો આવશ્યક છે. જો બંધક બદલાઈ જતો હોવા છતાં, પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિનો સમાનસ્થિતિબંધ સંભવિત હોવા માત્રથી પ્રકૃતિ પરાવર્તમાન બની જતી હોય તો ત્રસનામકર્મને ૧૮ થી ૨૦ કોડા કોડી સુધી પણ પરાં ૦ જ કહેત, અપરાં ૦ નહીં. સ્થાવરની ૧૮ થી ૨૦ કોડા કોડીની સ્થિતિઓ ઈશાનાન્તદેવ બાંધે છે જ્યારે ત્રસની તે સ્થિતિઓ એ સિવાયના સંજીઓ બાંધે છે. આમ ઈશાનન્તદેવો ૧૮ થી ૨૦ કોડા કોડી સુધી ત્રસનામકર્મ બાંધી શક્તા ન હોવાથી તેઓ માટે સ્થાવરની તે સ્થિતિઓ, અને અન્યસંજીઓ ૧૮ થી ૨૦ કોડા કોડી સુધી સ્થાવર બાંધી શક્તા ન હોવાથી તેઓ માટે ત્રસની તે સ્થિતિઓ જેમ અપરાં ૦ છે, તેમ દેવો ૧૫ કોડા કોડીની ઉપર મનુષ્યદ્વિક બાંધી શક્તા ન હોવાથી તિર્યંચદ્વિક બિનહરીફ બંધાતી હોવાના કારણે દેવો માટે એ ૧૫ થી ૨૦ કોડા કોડી સુધી અપરાં ૦ જ છે, અને તેથી એમાં તદ્દેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ હોવાથી ૧૪ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધ કરનાર દેવને થતાં જઘન્ય રસબંધ કરતાં ૧૬ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધક દેવને થતો જઘન્ય રસબંધ અનંતગુણ જ હોવો જોઈએ, તુલ્ય નહીં.

સમાધાન - તમારું કથન યોગ્ય નથી, કારણકે છેવટે પરાવર્તમાનતા કે અપરાવર્તમાનતા એ પ્રકૃતિનો ધર્મ છે. કોઈ એક બંધક પણ, વિવક્ષિત પ્રકૃતિનો ઉત્કૃષ્ટથી જે સ્થિતિબંધ સુધી પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિ સાથે પરાવર્તમાનભાવે બંધ કરતો હોય તે સ્થિતિ સુધી એ પ્રકૃતિ પરાવર્તમાન બની જ ગઈ. પછી બીજા બંધકો માટે ભલે ને એ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ સુધી પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિ બંધાતી ન પણ હોય. એટલે તિર્યંચદ્વિકને જો મનુષ્યો ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાવર્તમાનભાવે બાંધી શકે છે તો બધા માટે એ ત્યાં સુધી પરાવર્તમાનતા સ્વભાવને જ અનુસરશે. હા, જો એક પણ એવો બંધક મળતો ન હોય કે જે ૧૫ થી ૧૮ કોડા કોડી સુધી એને પરાવર્તમાનભાવે બાંધતો હોય તો એને ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાં ૦ ન કહેવાત. ત્રસનામ કર્મને તો ૧૮ થી ૨૦ સુધી કોઈ જ પરાવર્તમાનભાવે બાંધતું નથી. માટે એ ૧૮ થી ૨૦ કોડા કોડી દરમ્યાન અપરાં ૦ છે. “સમ્યક્ત્વીઓ સ્થાવરચતુષ્ક વગેરે બાંધતા નથી, તેથી મિથ્યાત્વીઓ માટે પરાં ૦ એવી પણ ત્રસચતુષ્ક વગેરે જેમ તેઓ માટે અપરાં ૦ જ છે તેમ દેવો ૧૫ કોડા કોડી ની ઉપર તિર્યંચદ્વિક સિવાયની અન્યદ્વિક બાંધતા જ ન હોવાથી તેઓ માટે ૧૫ કોડા કોડી ની ઉપર તિર્યંચદ્વિકને અપરાં ૦ જ કહેવી

જોઈએ.” આવું કહેવું પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે સમ્યક્ત્વીઓનો સ્થિતિબંધ અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા કરતાં ઓછો જ હોય છે. અને એ સ્થિતિબંધે કોઈ જ જીવ સ્થાવરચતુષ્ક વગેરે અશુભપ્રકૃતિઓ બાંધતો નથી. એટલે ત્રસ ચતુષ્ક વગેરેની એ સ્થિતિઓ અપરાં હોવાથી અને સમ્યક્ત્વીઓ એ જ સ્થિતિઓના બંધક હોવાથી, સમ્યક્ત્વીઓને એ પ્રકૃતિઓ અપરાં કહેવાય છે. પ્રસ્તુતમાં એવું નથી. ૧૫ થી ૧૮ કોડા કોડી સુધી તિર્યંચદ્વિકને મનુષ્યો પરાવર્તમાનભાવે બાંધે છે. માટે એની એ સ્થિતિઓ પરાં જ છે, અપરાં નહીં. જો આ રીતે, કોઈ પણ બંધક માટે તિર્યંચદ્વિકની ૧૫ થી ૧૮ કોડા કોડી સુધીની સ્થિતિઓને પરાવર્તમાન ન માનીએ તો તિર્યંચદ્વિકની જે તીવ્રતા - મંદતા આપી છે એ અસંગત ઠરી જશે. તે આ રીતે-

તમારા અભિપ્રાય મુજબ વિચારીએ -(૧) ૭ મી નારકીના જીવો સમ્યક્ત્વપૂર્વ સમયે જે જથ્થા સ્થિતિબંધ કરે ત્યારથી માંડી અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા સુધી અને ત્યારબાદ ૨૦ કોડા કોડી સુધી માત્ર તિર્યંચદ્વિક જ બાંધે છે. એટલે આ બધી સ્થિતિઓ એના માટે અનાકાન્ત થવાથી તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ મળશે. તેથી અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિની નીચેની સ્થિતિની અનુકૃષ્ટિ પણ એક કંડક પ્રમાણ જ ચાલવાથી, એક કંડક બાદની જે સ્થિતિઓ હશે (અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જથ્થાથી પ્રથમ કંડક પૂરું કરી, પછીની સ્થિતિઓ) તે બધીનો જથ્થા ૨૫ આ અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિની નીચેની સ્થિતિના ઉત્કૃષ્ટ ૨૫ કરતાં અનંતગુણ જ હશે. એટલે, પરાં સ્થિતિઓની (૧૫ કે ૧૮ કોડા કોડી જેટલી ગણવી હોય એની) ઉપરની એક કંડકના અસંખ્ય બહુભાગ પ્રમાણ સ્થિતિઓના પણ જથ્થા કરતાં આ નીચેની સ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ ૨૫ અનંતગુણ જે કહ્યો છે તે ૭ મી નારકીના જીવોની અપેક્ષાએ તો સંભવિત બનતો નથી.

(૨) દેવો અને શેષ નારકી તેમજ મનુષ્યો અને તિર્યંચો અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થા બંધથી પૂર્વની સ્થિતિઓ તિર્યંચદ્વિકની બાંધતા નથી, કારણકે એવી વિશુદ્ધ અવસ્થામાં મનુષ્યદ્વિક કે દેવદ્વિક જ બાંધે છે. અભવ્યપ્રાયોગ્ય જથ્થાથી ૧૫ કોડા કોડી સુધી મનુષ્ય દ્વિક સાથે દેવ - નારકીઓને અને ૧૮ કોડા કોડી સુધી નરકદ્વિક સાથે મનુષ્ય-તિર્યંચોને તિર્યંચદ્વિક પરાવર્તમાનભાવે બંધાશે અને ત્યારબાદ અપરાવર્તમાનભાવે. આમ સાતમી નરક સિવાયના સંઝીઓને તો અભવ્યપ્રાયોગ્ય

જઘન્યની નીચે તિર્યચદ્વિકનો બંધ જ ન હોવાથી તેઓની અપેક્ષાએ એ નીચેની સ્થિતિઓના ઉત્કૃષ્ટરસને પરાવર્તમાન ૧૫ કે ૧૮ કોડા કોડી સુધીના અને ત્યારબાદની અસંખ્યસ્થિતિઓના જઘન્ય રસ કરતાં અનંતગુણ ક્ષેવો પણ સંભવતો નથી.

તેમ છતાં, મ્રન્યમાં કલ્પો તો છે જ. તો એને સંગત શી રીતે કરવો ? એટલે આગળના પ્રશ્નમાં તિર્યચદ્વિકના સ્થિતિબંધના ત્રણ ખંડ કરી જે અ, બ, ક સંજ્ઞા આપી છે તેનુસાર, અ ના છેલ્લા કંડકનો ઉત્કૃષ્ટરસ, બ ની બધી સ્થિતિઓના અને ક ના પ્રથમકંડકની અસંખ્યબહુભાગ સ્થિતિઓના જઘન્ય રસ કરતાં અનંતગુણ હોવો કલ્પો છે તેને સંગત કરવા આ પ્રમાણે માનવું પડે છે કે વિવક્ષિત પ્રકૃતિની જે સ્થિતિઓને કોઈપણ જીવ પરાવર્તમાનભાવે બાંધતો હોય તે સ્થિતિઓ પરાવર્તમાન તરીકે નિશ્ચિત કરી દેવી અને શેષ બધ્યમાન સ્થિતિઓ અપરાવર્તમાન તરીકે સ્વીકારી લેવી. અને પછી બંધકને વચ્ચે લાવ્યા વગર, વિવક્ષિત પ્રકૃતિની સ્થિતિઓના જે પરાં- અપરાં વગેરે ખંડો પડે એ મુજબ તીવ્રતા - મંદતાનો વિચાર કરવો.

તિર્યચદ્વિકને મનુષ્યો - તિર્યચો અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્યથી ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાવર્તમાનભાવે બાંધે છે, ત્યાર બાદ અપરાં ભાવે બાંધે છે. અને એ પૂર્વે સાતમી નારકીના જીવો અપરાં ભાવે બાંધે છે. એટલે તિર્યચદ્વિક પ્રકૃતિઓ માટે અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય પૂર્વેનો અપરાં સ્થિતિઓનો અ ખંડ, ત્યાંથી ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાં સ્થિતિઓનો બ ખંડ અને ત્યારબાદ ૨૦ કોડા કોડી સુધીનો અપરાંનો ક ખંડ... આમ ત્રણ ખંડ થઈ ગયા. હવે કોણ બંધક છે એ વિચાર કર્યા વગર તીવ્રતા - મંદતાનો વિચાર કરીએ એટલે મ્રન્યોક્ત તીવ્રતામંદતા સંગત થઈ જશે.

આમ તીવ્રતા-મંદતામાં બંધકને આગળ કરવાનો ન હોવાથી તિર્યચદ્વિકનો ૧૪ કોડા કોડી સાગરોપમ અને ૧૬ કોડા કોડી સાગરોપમ બંધ કરનાર કોઈપણ જીવને (અને તેથી દેવોને પણ) જઘન્ય રસબંધ સરખો જ થાય છે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે.

તેમ છતાં, પ્રકૃતિની પરાવર્તમાનતામાં બંધક પણ ભાગ ભજવતો હોવાનું માનવાનું હોય તો, અ ખંડના છેલ્લા કંડકની અનુકૃષ્ટિ ક ખંડના પ્રથમ કંડકના

અસંખ્ય બહુભાગ સુધી ચાલે છે તે, અને તેથી તીવ્રતામંદતામાં પણ એ અસંખ્ય બહુભાગ સ્થિતિઓનો જઘન્ય રસ કઢાપછી અ ખંડના છેલ્લા કંડકની સ્થિતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ રસ અનંતગુણ જે કઢો છે તે, આ બન્ને વાતો માત્ર ઔપચારિક બની જાય. વાસ્તવિકતા એ રહેશે કે -

મનુષ્યો અને તિર્યંચો માટે → અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્યથી ૧૮ કોડા કોડી સુધી પરાં હોવાથી માત્ર તાનિ-અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ અને એ મુજબ તીવ્રતા - મંદતા.

દેવો અને ૬ નરક માટે → અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્યથી ૧૫ કોડા કોડી સુધી પરાવર્તમાનભાવ હોવાથી તાનિ-અન્યાનિ અનુકૃષ્ટિ અને તેની ઉપર ૨૦ કોડા કોડી સુધી અપરાવર્તમાનભાવ હોવાથી તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ. તીવ્રતા-મંદતા અશાતાને અનુસરીને જાણવી.

૭ મી નરક માટે → ચરમસમય મિથ્યાત્વી પ્રાયોગ્ય જઘન્યથી ૨૦ કોડા કોડી સુધી અપરાવર્તમાનભાવ હોવાથી તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ અને એ મુજબ તીવ્રતામંદતા.

આ અભિપ્રાયને અનુસારે, ૧૪ કોડા કોડી સ્થિતિના બંધક દેવને તિર્યંચ દ્વિકનો જે જઘન્ય રસ બંધાય તેના કરતાં ૧૬ કોડા કોડી સ્થિતિના બંધકદેવને બંધાતો જઘન્ય રસ અનંતગુણ હશે, કારણ કે દેવ માટે ૧૪ કોડા કોડી સ્થિતિ પરાવર્તમાનભાવે જઘન્ય અનુભાગ બંધપ્રાયોગ્ય છે, જ્યારે ૧૬ કોડા કોડી સ્થિતિ તેવી નથી.

પ્રશ્ન - ૫૦ :- પ્રસ્તુતમાં અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ એટલે કેટલો સ્થિતિબંધ લેવાનો છે ?

ઉત્તર - ૫૦ :- ‘અભવ્યજીવ સંક્ષીપ્તમાં જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરી શકે એટલો સ્થિતિબંધ એ અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ’ આવી વ્યાખ્યા અહીં લેવાની નથી. કારણકે ૭મી નરકમાં રહેલો અભવ્ય પણ નદીઘોલ પાષાણન્યાયે યથાપ્રવૃત્તકારણ કરે ત્યારે વિશુદ્ધિમાં હોવાથી શાતાનો અપરાવર્તમાનભાવે જ બંધ કરે છે. એ વખતના સ્થિતિબંધ જેટલો અશાતાનો સ્થિતિબંધ એ કરતો જ નથી. એટલે શાતા-અશાતાની વિચારણા માટે, અભવ્યજીવ અશાતાનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તેને અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે લેવાનો છે, શાતાનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે નહીં’.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

એમ તિર્યચદ્વિક માટે અભવ્યજીવ ૭ મી નરકમાં જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે છે તે ન લેતાં એ સિવાયના સંજીભવમાં જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કરે તે લેવાનો છે. આ સ્થિતિબંધપ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિ કરતાં પણ વિશુદ્ધિ વધે તો મનુષ્ય વગેરે સંજીઓ તો તિર્યચદ્વિક બાંધતા જ નથી. એટલે એમને બંધાતી દેવદ્વિક વગેરે અપરાવર્તમાનભાવે જ બંધાય છે. (ભલે ને આ વિશુદ્ધિમાં સાતમી નરકનો જીવ તિર્યચદ્વિક બાંધતો હોય.) તેથી મનુષ્ય વગેરે અભવ્યો તિર્યચદ્વિકનો જે જઘન્યસ્થિતિબંધ કરે (કે જ્યાંસુધી એ દેવદ્વિકાદિ સાથે પરાવર્તમાનભાવે બંધાય છે) તે અહીં અભવ્ય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે લેવાનો છે. આ રીતે અન્ય પ્રકૃતિઓ માટે પણ યથાસંભવ જાણવું.

પ્રશ્ન - ૫૧ :- અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્યથી છેવડુંસંઘયાણની ૧૮ કોડા કોડી સુધી અને કુખગતિની ૧૦ કોડા કોડી સુધી આકાન્તસ્થિતિઓ હોય છે, અને ત્યારબાદ અનાકાન્ત સ્થિતિઓ હોય છે. એટલે કે બન્નેની પહેલાં તાનિ અન્યાનિ અને ત્યારબાદ તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ હોય છે. બન્નેની તીવ્રતા- મંદતાની પ્રપાણામાં, અનાકાન્તના પ્રથમકંડકનો ઉપરનો જે અસંખ્યમો ભાગ છોડવાનો હોય તે તુલ્ય હોય કે હીનાધિક ?

ઉત્તર - ૫૧ :- કુખગતિમાં એ અસંખ્યમો ભાગ જેટલો હશે એના કરતાં છેવડું સંઘયાણમાં તે દેશોનદ્વિગુણ જેવો હશે. અશાતામાં જેમ, આકાન્તસ્થિતિઓમાં જેટલા કંડકો હોય એટલા સમય છોડવાના હોય છે તેમ જ આ બે પ્રકૃતિમાં પણ છે. કુખગતિમાં આકાન્તસ્થિતિઓ (૧૦ કોડા કોડી - અંતઃ કોડા કોડી =) સાધિક ૮ કોડા કોડી છે જ્યારે છેવડું સંઘયાણમાં તે (૧૮ કોડા કોડી - અંતઃ કોડા કોડી =) સાધિક ૧૭ કોડા કોડી છે. એટલે, P/a પ્રમાણવાળા કંડકો કુખગતિની આકાન્તસ્થિતિમાં જેટલા હશે એના કરતાં છેવડું સંઘયાણની આકાન્તસ્થિતિમાં દેશોનદ્વિગુણ જેટલા હશે એ સ્પષ્ટ છે. તેથી કુખગતિમાં છોડવા પડતાં અસંખ્યમા ભાગ રૂપ સમયો કરતાં છેવડું માં છોડવા પડતા તે દેશોનદ્વિગુણ જેવા હશે એ સમજી શકાય છે.

પ્રશ્ન - ૫૨ :- ઉપઘાત વગેરેમાં અભવ્યપ્રાયોગ્ય જઘન્યથી ૨૦ કોડા કોડી સુધી તદેકદેશાન્ય અનુકૃષ્ટિ છે. એમાં પ્રથમસમય સિવાયના ચરમકંડકને છોડી શેષ સઘળી સ્થિતિઓની અનુકૃષ્ટિ કંડક પ્રમાણ મળે છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટતરફ આ કંડક

એક સરખું જ રહે છે કે નાનું - મોટું થાય છે ?

ઉત્તર - ૫૨ :- એક સરખું જ રહે છે. જો એ નાનું મોટું થતું હોય તો તીવ્રતા-મંદતામાં પ્રથમ કંડકનો જથ્થા રસ ઉત્તરોત્તર અનંત - અનંતગુણ કહ્યા બાદ નીચેનો એક ઉત્કૃષ્ટ-ઉપર એક જથ્થા... એમ એક સરખી રીતે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિના જથ્થા રસ સુધી જે અનંત - અનંતગુણ તીવ્રતા બતાવી છે તે એકધારી સમાન રીતે ન ચાલતાં એમાં ફેર પડી જાત. તેમજ છેવટે બાકી રહી જતા ઉત્કૃષ્ટ રસ પણ કંડક પ્રમાણસ્થિતિઓના ન રહેતા ઓછા-વત્તા રહેત.

પ્રશ્ન - ૫૩ :- નીલ - કટુક તથા શુભવાર્ણાદિ ૧૧નો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર - ૫૩ :- શ્રીપન્નવાણ મૂળમાં શુક્લવાર્ણ વગેરેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ અનુક્રમે ૧૦, ૧૨ ૧/૨, ૧૫, ૧૭ ૧/૨ અને ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમ કહ્યો છે. તે વાત પંચસંગ્રહ અને પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં પણ ત્યાંથી આવી લાગે છે. પરંતુ, 'શુક્લવાર્ણાદિ દરેક પ્રકૃતિઓ ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશે પણ બંધાય છે, તેથી બધાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ નામકર્મની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ તુલ્ય બંધાવી જોઈએ' એવા નિયમાનુસારે કર્મપ્રકૃતિયૂર્ણિમાં આ બધી પ્રકૃતિઓને બંધોત્કૃષ્ટ ગણી છે. (એટલે કે દરેકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમ કહ્યો છે.)

કર્મપ્રકૃતિના વૃત્તિકારોએ સંક્રમકરણમાં આ પ્રકૃતિઓને સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહી છે. છતાં, ઉદીરાણાકરણમાં અને સત્તાઅધિકારમાં સ્થિતિનું પ્રમાણ દર્શાવતાં વૃત્તિકારોએ પણ બંધોત્કૃષ્ટ કહી છે. પંચસંગ્રહમાં પણ ઉદીરાણા અધિકારમાં બંધોત્કૃષ્ટમાં ગણી છે. તેથી કર્મપ્રકૃતિ વગેરેના મતે અગુરુલઘુ વગેરેની જેમ શુભવાર્ણાદિનો પણ ૨૦ કોડા કોડી સ્થિતિબંધ થાય અને આગમના (પન્નવાણના) મતે એ ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ વગેરે થાય એમ બે મત જાણવા.

પ્રશ્ન - ૫૪ :- પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં સાસ્વાદનગુણઠાણે જથ્થા સ્થિતિબંધ અંતઃ કોડા કોડી કહ્યો છે, તો એકેન્દ્રિય જેટલો કેમ નથી કહ્યો ?

ઉત્તર - ૫૪ :- ત્યાં વૃત્તિકાર ભગવંતે ખુલાસો કર્યો છે કે એની વિવક્ષા નથી કરી. જ્યારે જીવસમાસ વગેરે ગ્રન્થના અભિપ્રાયે તો સાસ્વાદન ગુણઠાણું સંજ્ઞીને જ હોય છે, એકેન્દ્રિય - વિકલેન્દ્રિયને નહીં. તેથી એ મતે જથ્થા સ્થિતિબંધ અંતઃ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કોડા કોડી જ મળે.

પ્રશ્ન - ૫૫ :- ચારથી સાત ગુણઠાણે સ્થિતિસત્તા કરતાં અધિક સ્થિતિબંધ થાય ?

ઉત્તર - ૫૫ :- સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ બાદ પલ્લોપમ પૃથક્ત્વ જેટલી સ્થિતિસત્તા ક્ષીણ થાય એટલે દેશવિરતિની પ્રાપ્તિ થાય છે. તો દેવલોકમાં એટલો કાળ પસાર થયા પછી પણ દેશવિરતિ કેમ નથી પામતા ? આવા પ્રશ્નનો શ્રાવકપ્રજ્ઞાપ્તિ વગેરેમાં ઉત્તર આપ્યો છે કે સમ્યક્ત્વી દેવો પણ સ્થિતિસત્તા કરતાં અધિક સ્થિતિબંધ કરે છે, તેથી કાળ પસાર થવા છતાં સ્થિતિસત્તા ઘટતી નથી. પણ આ સિદ્ધાન્તનો મત જાણવો. કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિ ટીપ્પણમાં આહારક દ્વિકની જઘન્ય સ્થિતિ ઉદીરણના અધિકારમાં સમ્યક્ત્વી જીવ સત્તા કરતાં અધિક સ્થિતિબંધ કરતો નથી એમ નિષેધ કરેલો છે. માટે બે મત જાણવા.

પ્રશ્ન - ૫૬ :- શાતાનો પરાવર્તમાન ભાવે જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય એ અશાતાના જઘન્ય સ્થિતિબંધને તુલ્ય હોય છે કે હીનાધિક ?

ઉત્તર - ૫૬ :- પરાવર્તમાનભાવે અશાતાનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે એ જ એનો કોઈ પણ જીવોમાં મળતો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. એ, શાતાનો પરાવર્તમાન ભાવે જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે એને તુલ્ય હોય છે.

શંકા - બંધનકરાણના અંતભાગે ૨૨ બોલનું જે અલ્પબલુત્ય આપ્યું છે એના આઠમા અને નવમા બોલથી જણાય છે કે એ બે તુલ્ય હોતા નથી, કારણ કે આઠમા બોલમાં પરાવર્તમાન શુભના જઘન્ય સ્થિતિબંધને કહી, પછી નવમા બોલમાં પરાવર્તમાન અશુભના જઘન્ય સ્થિતિબંધને વિશેષાધિક કહ્યો છે.

સમાધાન - આઠમા બોલમાં પરાવર્તમાન શુભનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો છે તે એનો પરાવર્તમાનભાવે થતો જઘન્ય સ્થિતિબંધ નથી, પણ એનાથી પણ ઓછો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ અપરાવર્તમાનભાવે થાય છે એ છે. એમાં ‘પરાવર્તમાનભાવ’ એવું જે વિશેષણ છે તે સ્થિતિબંધનું નથી પણ માત્ર પ્રકૃતિનું છે. એટલે જ ચાર ઠાણિયારસ માટે પણ ‘પરાવર્તમાનશુભ’ એમ લખેલ છે. અન્યથા, એ વખતે અશુભનો બંધ ન હોવાથી સ્થિતિબંધ અપરાવર્તમાનભાવે થઈ રહ્યો હોય છે. એટલે પરાવર્તમાનભાવે જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય છે તે શુભ-અશુભનો સમાન જ હોય છે.

પ્રશ્ન - ૫૭ :- તિર્યચદ્વિક અને નીચગોત્રનો જઘન્ય સ્થિતિ બંધ પૃથ્વીકાયાદિ પાંચેમાં થાય છે કે કો'કમાં જ ? શા માટે ?

ઉત્તર - ૫૭ :- જેઓને મનુષ્યદ્વિકના બંધનો સંભવ હોય છે તેઓ તો વિશુદ્ધિ અવસ્થામાં મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બાંધતા હોઈ તિર્યચદ્વિકના જઘન્ય સ્થિતિબંધનો અવકાશ હોતો નથી. જ્યારે તેઓ તિર્યચદ્વિક બાંધે છે ત્યારે તેઓને તેવી તીવ્રવિશુદ્ધિ હોતી નથી કે જેથી ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ થાય. તેથી જ બાદર પર્યાપ્ત તેઉકાય વાઉકાયજીવો તીવ્રવિશુદ્ધિવાળા હોય ત્યારે પણ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ જ બાંધતા હોઈ તેઓને જ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો અને ઉદ્યોત નામ કર્મનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય છે, અન્ય પૃથ્વીકાયાદિને નહિ. શતક વગેરે ગ્રન્થમાં બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય જીવોને જઘન્ય સ્થિતિબંધ સ્વામી તરીકે જે કહ્યા છે તે સામાન્યથી જાણવું, અને 'વ્યાખ્યાનતો વિશેષ પ્રતિપત્તિ:' એ ન્યાયે આટલી વિશેષ પ્રજ્ઞાણા આમાં જાણવી, પણ કોઈ વિરોધની શંકા ન કરવી.

પ્રશ્ન - ૫૮ :- જઘન્યસ્થિતિબંધ અંગે શું મતાંતર છે ?

ઉત્તર - ૫૮ :- નિદ્રા વગેરે ૮૫ પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધ અંગે આ પ્રમાણે મતાંતર છે. કર્મપ્રકૃતિમાં આયુ સિવાયની ૭ પ્રકૃતિઓના કુલ ૯ વર્ગ પાડ્યા છે. (મોહનીયના દર્શનમોહનીય, ક્ષાયમોહનીય અને નોક્ષાયમોહનીય એમ ૩ વર્ગ, શેષ ૬ ના ૬). વિવક્ષિત પ્રકૃતિ જે વર્ગની હોય તે વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડી વડે ભાગવાથી જે આવે એટલો એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ હોય છે. એમાંથી P/a બાદ કરવાથી એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ આવે છે. સર્વ પ્રકૃતિઓમાટે પલ્યોપમનો આ અસંખ્યમો ભાગ તુલ્ય જ હોય છે એવું નથી, કિન્તુ નાનો મોટો હોય છે. તેથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઓછોવત્તો હોય છે. આ જ આ ૮૫ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને ૨૫,૫૦,૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંક્ષી પંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે અને એમાંથી P/s બાદ કરવાથી તેઓનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ આવે છે. જુદી જુદી પ્રકૃતિઓ માટે અહીં પણ પલ્યોપમનો આ સંખ્યાતમો ભાગ નાનો મોટો હોવાથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ ઓછો વત્તો હોય છે.

પંચસંગ્રહમાં સ્વવર્ગની વિવક્ષા નથી. કિન્તુ પોતાનો જ જે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ હોય તેને ૭૦ કોડા કોડી એ ભાગવાથી જે આવે તે, નિદ્રા વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

છે. આ જ એકેન્દ્રિયનો પણ જઘન્ય સ્થિતિબંધ છે. આમાં P/a ઉમેરવાથી એકેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ આવે છે. એકેન્દ્રિયના જઘન્યને ૨૫ વગેરેથી ગુણવાથી બેઈન્દ્રિય વગેરેનો જઘન્ય અને એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટને ૨૫ વગેરેથી ગુણવાથી બેઈન્દ્રિય વગેરેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે.

જો કે પંચસંગ્રહમાં કહેલ આ ગણતરી મુજબ પીતવાર્ણ વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ સાગરોપમના અઠાવીસીયા પાંચ ભાગ (૫/૨૮ પાંચ અઠાવીસાંશ) વગેરે આવવો જોઈએ કારણ કે એનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સાડાબાર કોડા કોડી સાગરોપમ વગેરે છે. તેમ છતાં પીતવાર્ણ વગેરે ૧૩ અશુભવાર્ણાદિનો દરેકનો સાગરોપમના સાતીયા બે - બે ભાગ (બે સપ્તમાંશ) જ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો છે તે જાણવું. એમ દેવદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ હોવાથી અને અસંસી પંચેન્દ્રિય જીવો જઘન્ય સ્થિતિબંધક હોવાથી $10 \times 10000 \div 90 = 10000/9$ સાગરોપમ જેટલો એનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોવો જોઈએ. તેમ છતાં પંચસંગ્રહમાં વૈક્રિયશરીરદ્વિકની જેમ જ એનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ $20000/9$ સાગરોપમ - P/a કહ્યો છે.

પાંચમા કર્મગ્રન્થમાં પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટને ૭૦ કોડા કોડી વડે ભાગીને P/a ન્યૂન કરવાથી જે આવે એને આ ૮૫ ના જઘન્ય સ્થિતિબંધ તરીકે કહેલ છે.

પન્નવાણાસુત્રમાં પોતપોતાના વર્ગની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને નહીં, કિન્તુ પોતપોતાની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડીએ ભાગતાં જે આવે તેમાંથી P/a બાદ કરવાથી નિદ્રા વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ આવે છે એમ કહ્યું છે. ત્યાં પીતવાર્ણ વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ P/a ન્યૂન ૫/૨૮ સાગરોપમ વગેરે જ કહ્યો છે અને દેવદ્વિકનો પણ P/a ન્યૂન $10000/9$ સાગરોપમ જઘન્ય સ્થિતિબંધ કહ્યો છે.

આમાં તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે. તેમ છતાં, પંચસંગ્રહના મત તરીકે જે પ્રસિદ્ધ છે, કે જેનો અહીં ઉપર ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનો થોડો વિચાર કરીએ.

પંચસંગ્રહના પાંચમા બંધવિધિ દ્વારની ૫૫ મી ગાથામાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે-

પળવોસા પત્રાસા સય દસસય તાહિયા ઇગિંદિ ઈર્હિ ।

વિગતાસન્નીણ કમા જાયઈ જેટ્ટા વ ઇયરા વા ॥ ૫૫ ॥

આનો સીધો અર્થ આ થાય છે કે એકેન્દ્રિયના સ્થિતિબંધને અનુક્રમે ૨૫, ૫૦, ૧૦૦ અને ૧૦૦૦ વડે ગુણવાથી ક્રમશઃ વિકલેન્દ્રિય = બેઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય, ચઉરિન્દ્રિય અને અસંજીપંચેન્દ્રિયનો જ્યેષ્ઠ અને ઈતર = જઘન્ય સ્થિતિબંધ આવે છે.

આ અર્થને અનુસરીને એવું પ્રસિદ્ધ થયું છે કે એકેન્દ્રિયના જઘન્ય સ્થિતિબંધને ૨૫ વગેરેથી ગુણવાથી બેઈન્દ્રિય વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધને ૨૫ વગેરેથી ગુણવાથી બેઈન્દ્રિય વગેરેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે.

હવે જો, આ જ અર્થને સ્વીકારી લઈએ તો પ્રચસંગ્રહકારે જ કહેલી અન્ય વાતનો વિરોધ થાય છે. આગળ આ જ દ્વારની ૫૬ મી ગાથામાં એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનકો કરતાં બેઈન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનકો અસંખ્યગુણ કહેલા છે. એકેન્દ્રિયના જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચે P/a નો તફાવત છે. એટલે એના સ્થિતિસ્થાનો P/a જેટલા છે. એકેન્દ્રિયના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બન્નેને ૨૫-૨૫ વડે ગુણવાથી જે બેઈન્દ્રિય ના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે તેનો તફાવત $૨૫ \times P/a$ થશે. (જેમકે, ધારોકે એકેન્દ્રિયનો મિથ્યાત્વનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૯૯૯૦૦ છે અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૦૦૦૦૦ છે. એટલે એ બે વચ્ચે તફાવત ૧૦૦ નો અને સ્થિતિસ્થાનો ૧૦૧ થશે. આ બન્નેને ૨૫ વડે ગુણવાથી અનુક્રમે ૨૪૯૭૫૦૦ અને ૨૫૦૦૦૦૦ એ બેઈન્દ્રિયનો જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ થશે. એટલે બે વચ્ચે તફાવત ૨૫૦૦ નો થશે અને સ્થિતિસ્થાનો ૨૫૦૧ થશે જે ક્રમશઃ ૧૦૦ અને ૧૦૧ કરતાં ૨૫ ગણા અને કર્ધકન્યૂન ૨૫ ગણા છે.) તેથી બેઈન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો લગભગ $૨૫ \times P/a$ જેટલા થશે જે P/a કરતાં સંખ્યાતગુણ છે. અસંખ્યગુણ નથી. એટલે પૂર્વાપર વિરોધ થતો હોવાથી આ અર્થ ખોટો ગણાય.

આના બદલે, આ જ દ્વારની જે ૫૪ મી ગાથા છે કે,

જા ઈર્ગિદિ જહન્ના પલ્લાસંખંસસંજુયા સા ઉ ।

તેસિં જેદ્દા સેસાણ સંખભાગિહિય જાસત્રી ॥ ૫૪ ॥

આનો સીધો અર્થ આવો છે કે ‘એકેન્દ્રિય જીવોનો જે જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય તેમાં P/a ઉમેરવાથી તેઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે અને અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના શેષ જીવો માટે પોતપોતાના જઘન્યમાં પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ (P/s) ઉમેરવાથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે છે.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

આ ગાથાને અનુસરીને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ સ્વીકારવાથી પંચસંમુદકારના વચનોમાં પૂર્વાપરવિરોધનો દોષ રહેતો નથી, કારણકે બેઈન્દ્રિયના જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વચ્ચે P/s નો તફાવત પડવાથી સ્થિતિસ્થાનો પણ P/s મળશે જે એકેન્દ્રિયના P/a સ્થિતિસ્થાનો કરતાં અસંખ્ય ગુણ છે.

શંકા - જો આ અર્થને જ સ્વીકારી લઈએ તો પપ મી ગાથાના અર્થનો વિરોધ નહીં થાય ?

સમાધાન - એ વિરોધ ન થાય એટલા માટે પપ મી ગાથાનો અર્થ આ રીતે કરવો જોઈએ. પ૪ મી ગાથા સુધીમાં ગ્રન્થમાં એકેન્દ્રિયની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ બંધાતી સ્થિતિ કહેવાઈ ગઈ છે. બેઈન્દ્રિય વગેરે માટે માત્ર એટલું કહ્યું છે કે પોતપોતાની જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ P/s અધિક હોય છે પણ જઘન્ય કેટલી હોય છે કે ઉત્કૃષ્ટ કેટલી હોય છે એ કંઈ કહ્યું નથી. એ જણાવવા માટે પપ મી ગાથા આવી છે. એમાં સામાન્યથી જ, બેઈન્દ્રિય વગેરેની ઉત્કૃષ્ટ કે જઘન્ય બંધાતી સ્થિતિ જાણવી છે ? તો સામાન્યથી જ એટલેકે “જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કોઈ પણ સ્થિતિ એકેન્દ્રિય કરતાં (સામાન્યથી) ૨૫, ૫૦, ૧૦૦ અને ૧૦૦૦ ગુણી હોય છે.” આવો અર્થ પપ મી ગાથાનો યોગ્ય લાગે છે. જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને અન્યૂનાધિક પણે એકેન્દ્રિયની સ્થિતિ કરતાં ૨૫ ગુણી હોય છે એવું જો માનીએ તો એકેન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો કરતાં બેઈન્દ્રિયના સ્થિતિસ્થાનો ૨૫ ગુણા જ થવાથી ૫૬મી ગાથામાં જે અસંખ્યાતગુણ હોવા કહ્યા છે તેની સાથે વિરોધ થાય.. એટલે એમાંથી એક અન્યૂનાધિકપણે ૨૫ ગુણ છે અને અન્ય કંઈક ઓછેવત્તે અંશે ૨૫ ગુણ છે એટલો અર્થ તો કરવો જ પડે છે. ધારો કે એકેન્દ્રિયનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૯૯૯૦૦ અને ઉત્કૃષ્ટ ૧,૦૦,૦૦૦ છે. (એટલે કે P/a = ૧૦૦) બેઈન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ ૨૫,૦૦,૦૦૦ છે અને (એમાંથી P/s = ૧૦,૦૦૦ ઓછા કરવાથી) ૨૪,૯૦,૦૦૦ એ જઘન્ય છે. તો એકેન્દ્રિયના ઉત્કૃષ્ટ કરતાં બેઈન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ અન્યૂનાધિકપણે ૨૫ ગુણ થશે અને એકેન્દ્રિયના જઘન્ય કરતાં બેઈન્દ્રિયનો જઘન્ય કંઈક ન્યૂન ૨૫ ગુણ થશે. (૯૯૯૦૦ x ૨૫ = ૨૪,૯૭,૫૦૦ કરતાં ૨૪,૯૦,૦૦૦ કંઈક ન્યૂન છે એ સ્પષ્ટ છે.) તેમ છતાં એ લગભગ ૨૫ ગુણ તો છે જ, માટે પપ મી ગાથામાં સામાન્યથી જણાવ્યું છે કે બેઈન્દ્રિય વગેરેના જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ એકેન્દ્રિયના જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કરતાં ૨૫ વગેરે ગુણ હોય છે.

બાકી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ એ બન્ને અન્યૂનાધિકપણે ૨૫ ગુણ હોય છે એવો

અર્થ કરવામાં પણ મી ગાથાને જેમ ઉપર મુજબ પદ મી ગાથા સાથે વિરોધ આવે છે તેમ પણ મી ગાથા સાથે પણ આવશે જ. કારણકે એકેન્દ્રિયના જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ P/a અધિક હોવાથી બેઈન્દ્રિયનું જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ ૨૫ × P/a જેટલું જ અધિક થશે. પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગને ૨૫ વડે ગુણવાથી મળતો જવાબ પણ પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગે જ હોય છે, પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગે નહીં. અને તેથી પણ મી ગાથામાં બેઈન્દ્રિય વગેરે માટે જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ P/s અધિક હોય છે એવું જે કહ્યું છે તેનો વિરોધ સ્પષ્ટ છે.

શંકા - પણ મી ગાથામાં 'જા સત્રો' જે પદ છે તેમાં પ્રાકૃતભાષા હોવાથી જેમ 'અ' કારપ્રસ્થેષ કરી અસંજી અર્થ લેવાનો છે તેમ 'સેસાણ સંઘભાગહિયમ' એવું જે કહ્યું છે તેમાં પણ 'અ' કાર પ્રસ્થેષ કરી પલ્યોપમનો અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક એવો અર્થ કરી શકાય છે, અને તો પછી તમે બતાવેલ વિરોધ નહીં આવે.

સમાધાન - પ્રાકૃતભાષા હોવાથી એ રીતે 'અ' કારપ્રસ્થેષ કરી શકાય છે. પણ તો પછી એ ગાથા જ અસંગત બની જશે. કારણકે એકેન્દ્રિય માટે તો પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ અધિક કહ્યું છે. હવે બેઈન્દ્રિય વગેરે માટે પણ જો અસંખ્યમો ભાગ જ અધિક કહેવાનું હોય તો 'અ' કાર પ્રસ્થેષની આવશ્યકતાવાળો 'સંઘ ભાગહિય' એવો પૃથગ ઉલ્લેખ ન કરતાં 'एवमेव उ' એવું જ કંઈક કહી દેત. માટે ત્યાં 'અ' કારપ્રસ્થેષ કરવો યોગ્ય નથી. અને તેથી બેઈન્દ્રિય વગેરેમાં જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ P/s અધિક છે એવો અર્થ પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ હોવાથી પણ મી ગાથાનો પણ પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ દર્શિત અર્થ કરવો ઉચિત છે.

આમ, બેઈન્દ્રિયથી અસંજી પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવો માટે બંધાતી ઉત્કૃષ્ટ કરતાં જઘન્ય સ્થિતિ P/s જેટલી ઓછી છે એમ નિશ્ચિત થયું.

હવે પંચસંગ્રહની પાંચમા દ્વારની ૪૯ મી ગાથાનો અર્થ વિચારીએ -

वेउव्विळक्खि तं सहसताडियं जं असत्तिणो तेसिं ।

पलियासंखंसूणं ळिं अबहूणियनिसेगो ॥ ४९ ॥

'मिच्छतर्हिणं जं लद्धं' એટલી પૂર્વગાથામાંથી અનુવૃત્તિ લઈને આ ગાથાનો અર્થ આવો કરવામાં આવે છે કે 'વૈક્રિયષટ્કમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭૦ કોડા કોડી વડે ભાગવાથી જે આવે તેને હજાર વડે ગુણી એમાંથી પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ બાદ કરીએ એટલો જઘન્ય સ્થિતિબંધ હોય છે, કેમકે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૫૯

એના બંધક અસંજી જીવો હોય છે. એમાંથી અબાધા બાદ કરીએ એટલો નિષેક હોય છે.(વળી, આવો અર્થ થયો એટલે અસંજીજીવને વૈક્રિય ૬ નો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કેટલો ? એ પ્રશ્નનો આવો જવાબ આપવામાં આવે છે કે જઘન્યમાં ખૂટતો P/a ઉમેરી દેવાથી એ આવે છે. એટલે કે અસંજીનો સ્થિતિબંધ જઘન્ય ૨૦૦૦/૭ - P/a અને ઉત્કૃષ્ટ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ હોય છે.)

આ રીતનો અર્થ કરવામાં નીચેના પ્રશ્નો ઊભા થાય છે.

(૧) અસંજીજીવોને P/s જેટલા સ્થિતિસ્થાનો હોય છે તેમજ એ, એકેન્દ્રિય કરતાં અસંખ્ય ગુણ અને બેઈન્દ્રિય વગેરે કરતાં સંખ્યાતગુણ હોય છે. પંચસંમ્રલકારે જ કહેલી આ વાત સાથે પૂર્વાપરવિરોધ થશે...

(૨) અસંજીમાં વૈક્રિયષટ્ક સિવાયમાં, ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડીએ ભાગી ૧૦૦૦ વડે ગુણવાથી જઘન્ય આવે છે અને એમાં P/s ઉમેરવાથી એની ઉત્કૃષ્ટ આવે છે તો વૈક્રિયષટ્ક માટે આવું કેમ કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડી એ ભાગી ૧૦૦૦ વડે ગુણવાથી ઉત્કૃષ્ટ આવે અને એમાંથી P/a બાદ કરવાથી એનો જઘન્ય આવે ? અન્યપ્રકૃતિઓ કરતાં વૈક્રિયષટ્ક માટે આ વિલક્ષણતા છે કે એના જઘન્ય સ્થિતિબંધ માટે હજારે ગુણવાનું છે ને એનું કારણ ગ્રન્થકારે બતાવ્યું છે તેમ જો 'P/a બાદ કરવાથી જઘન્ય આવે' આવી વિલક્ષણતા પણ એમાં હોય તો ગ્રન્થકાર એનું કારણ પણ કેમ ન બતાવે ?

(૩) વળી કર્મપ્રકૃતિ વગેરે સાથે તો વિરોધ ઊભો થાય છે જ.

ગ્રન્થકારના પોતાના જ પૂર્વાપર વચનોનો વિરોધ વગેરે આ દોષોનો પરિહાર પંચસંમ્રલમૂળના જ વચનો પરથી પણ જો શક્ય હોય તો કરવો જોઈએ એવી ગણતરીથી હવે આ જલ મી ગાથાની જરા જુદી રીતે વ્યાખ્યા વિચારીએ. જલ મી ગાથાનો ઉત્તરાર્થ આવો છે કે 'સેસાણુકોસાઓ મિચ્છતર્થિણ જં લહં ॥ ૪૮ ॥'. જલ મી ગાથાના આ ઉત્તરાર્થથી શેષપ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિબંધની પ્રકાશના ચાલુ થાય છે. પણ એ પ્રકાશના એ ગાથામાં જ પૂર્ણ થઈ ગઈ નથી, કિન્તુ આગળની જલ મી ગાથામાં પણ આગળ ચાલે છે. અને જલ મી ગાથામાં 'પલિયાસંહસૂણ' જે પદ રહ્યું છે તેનો અન્યથા પણ આમાં કરવો જોઈએ. એટલે કે શેષ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ ને મિથ્યાત્વની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિથી ભાગવાથી જે જવાબ આવે તેને પલ્યોપમના અસંખ્યમા ભાગથી ન્યૂન કરીએ એટલે એ પ્રકૃતિઓની બંધાતી

જઘન્ય સ્થિતિ આવે છે.

શંકા - ‘પલિયાસંસ્ખૂણ’ પદ પૂર્વે ‘વેઉવ્યિછકિક.... વગેરે આખો જદ મી ગાથાનો પૂર્વાર્ધ રહ્યો છે. એટલે એ પદનો અન્યય જદ મી ગાથાના ઉત્તરાર્ધ સાથે કરવો યોગ્ય નથી.

સમાધાન - શેષપ્રકૃતિઓમાં વૈક્રિયષટ્ક પણ સમાવિષ્ટ છે. •કિન્તુ નિદ્રા વગેરે શેષપ્રકૃતિઓ માટે જેમ ઉત્કૃષ્ટને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગવાની છે એટલું જ કાર્ય વૈક્રિયષટ્ક માટે પર્યાપ્ત નથી, કિન્તુ એ પ્રમાણે ભાગીને ૧૦૦૦ વડે ગુણવું પણ આવશ્યક છે માટે એ વાતને વચ્ચે જણાવી દીધી છે. એટલે વૈક્રિયષટ્ક માટે ઉત્કૃષ્ટને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગી ૧૦૦૦ વડે ગુણવા સુધીની અને શેષ નિદ્રાદિ માટે ઉત્કૃષ્ટને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગવા સુધીની પ્રક્રિયા દર્શાવી દીધી. હવે આગળની પ્રક્રિયા દર્શાવવા મન્થકારે ‘પલિયાસંસ્ખૂણ’ પદ કહ્યું છે. એટલે નિદ્રાદિપ્રકૃતિઓ માટે જે કહ્યું કે ‘ઉત્કૃષ્ટને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગવાથી જે આવે’ તેમાં આ પદના ‘તેને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગથી ન્યૂન કરવું’ આવા અર્થનો અન્યય કરી શકાય છે. જો આ રીતે એમાં અન્યય કરવામાં ન આવે તો એનો અન્યય ક્યાં કરશો ? કારણકે વૈક્રિયષટ્કના જઘન્ય સ્થિતિબંધક જીવો અસંખી હોવાથી અને તેઓને તો P/s સ્થિતિસ્થાનો હોવાથી એમાં પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ ન્યૂન કરવાનું કહેવાનો કોઈ મતલબ નથી. એટલે એ પદ અન્યય વિનાનું ન રહી જાય એટલા માટે નિદ્રા વગેરે માટે જે કહ્યું છે એમાં એનો અન્યય કરવો અસંગત નથી.

વૈક્રિયષટ્ક તો છ જ પ્રકૃતિઓ છે, નિદ્રા વગેરે પ્રકૃતિઓની ઘણી બહુલતા છે. માટે મન્થકારે નિદ્રા વગેરે પ્રકૃતિઓની અપેક્ષાએ જ શું ન્યૂન કરવાનું એ જણાવ્યું છે. વૈક્રિયષટ્ક માટે તો ‘એના બંધક અસંખી જીવો છે’ એવું આ ગાથામાં જણાવ્યું છે અને ૫૪ મી ગાથામાં ‘અસંખીજીવોના જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ P/s જેટલું અધિક હોય છે’ એ જણાવ્યું છે. આ બેના અનુસંધાનથી વૈક્રિયષટ્ક માટે P/s ન્યૂન કરવાનો છે એટલી ‘વ્યાખ્યાનતો વિશેષપ્રતિપ્રતિ:’ ન્યાયે વ્યાખ્યા કરવી એને કોઈ અયોગ્ય નહીં કહી શકે, અન્યથા કર્મપ્રકૃતિમાં મૂળમાં તો વૈક્રિયષટ્ક માટે ઉજારે ગુણવાનું પણ કહ્યું નથી, છતાં ચૂર્ણકારે એ પ્રમાણે જે વ્યાખ્યા કરી છે તેને પણ અસંગત માનવી પડે. બાકી, P/a ન્યૂન કરવાની વાતનો વૈક્રિયષટ્કમાં અન્યય

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કરી આવો જે અર્થ કરવામાં આવે છે કે વૈકિયષટ્કનો જઘન્યસ્થિતિબંધ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ - P/a અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ છે તેમાં, 'જે ઉત્તરપ્રકૃતિઓનો સમાન સ્થિતિબંધ સંભવિત હોય તે પ્રકૃતિઓ એક જ સમયે બંધાતી હોય ત્યારે એના સ્થિતિબંધમાં P/a થી વધુ તક્ષાવત ન હોય' આવા નિયમની અસંગતિ ઊભી થાય છે. પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરેનો પણ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ સ્થિતિબંધ અસંજી જીવને શક્ય હોવા છતાં(પ્રસિદ્ધ વ્યાખ્યાનુસારે) વૈકિયદ્વિકનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધક અસંજીજીવ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ જેટલો સ્થિતિબંધ કરે છે જ્યારે પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે નો ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ + P/s નો સ્થિતિબંધ કરે છે. એટલે કે P/s નો તક્ષાવત પડે છે. (જો કે શુક્લવાર્ણના ૧૦ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધ કૃષ્ણ વાર્ણનો ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધ માનનાર મતે ઉક્ત નિયમ ન રહેતો હોવાથી એની અસંગતિ કહી શકાતી નથી.)

એટલે નિદ્રા વગેરેના જઘન્ય સ્થિતિબંધના અધિકારમાંજ 'પલ્લાસંખંસૂણં' પદનો અન્યય કરવો યોગ્ય લાગે છે. એટલે નિદ્રા વગેરેનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૩/૭ સાગરોપમ - P/a જેટલો હશે. એમાં P/a ઉમેરવાથી જે ૩/૭ સાગરોપમ આવશે તે એકેન્દ્રિયને નિદ્રાનો થતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે... આવો અર્થ આ વ્યાખ્યાનુસારે નીકળશે, જે કર્મ પ્રકૃતિને અનુસરનારો હોવાથી બન્ને ગ્રન્થનો સમન્વય પણ થઈ જાય છે. એમ વૈકિયષટ્ક માટે, ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ - P/s એ જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને એમાં P/s ઉમેરવાથી ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ એ વૈકિય ૬ નો અસંજીને થતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ છે.

આમ નિદ્રા વગેરે માટે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગી એમાંથી P/a બાદ કરવાથી જઘન્ય સ્થિતિબંધ આવે અને એમાં P/a ઉમેરવાથી એકેન્દ્રિયને થતો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ આવે એટલો અર્થ પંચસંગ્રહમૂળ પરથી પણ નીકળી શક્તો હોવાથી આટલા અંશમાં તો એ કર્મપ્રકૃતિના મત સાથે સમાન જ છે. હવે એટલો તક્ષાવત રહ્યો છે કે કર્મપ્રકૃતિમાં વર્ગોત્કૃષ્ટ સ્થિતિને ૭૦ કોડા કોડીથી ભાગવાનું કહ્યું છે જ્યારે પંચસંગ્રહમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિને ભાગવાનું કહ્યું છે. આટલો તક્ષાવત પણ નીચે મુજબ વ્યાખ્યા કરવાથી દૂર થઈ શકે છે.

પંચસંગ્રહકારે 'સેસાણુક્કોસાઓ' કહ્યું છે. એટલે કે શેષ પ્રકૃતિઓની જઘન્ય માટે

ઉત્કૃષ્ટને ભાગવાનું કહ્યું છે. એમાં ‘સ્વઉત્કૃષ્ટને’ એવો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. એટલે ઉભયગ્રન્થની સંગતિ થાય એ મુજબ વ્યાખ્યા કરી શકાતી હોવાથી અહીં ‘ઉત્કૃષ્ટ’ પદથી ‘સ્વઉત્કૃષ્ટ’ ન લેતાં ‘વર્ગોત્કૃષ્ટ’ લેવી. વળી દેવદિક્ષની ઉત્કૃષ્ટ ૧૦ કોડા કોડી હોવા છતાં વૈક્રિયદિક્ષની સાથે જ એનો ઉલ્લેખ વૈક્રિય ૬ તરીકે કર્યો હોવાથી એનો જથ્થા સ્થિતિબંધ ૧૦૦૦/૭ સાગરોપમ - P/s ન લેતાં ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ - P/s લેવાય છે. તો આના દ્વારા જ શું એવું સૂચન ન માની શકાય કે અહીં ઉત્કૃષ્ટ એટલે ‘વર્ગોત્કૃષ્ટ’ લેવાની છે.

શંકા - જ્ઞાના ૧૦૫ નો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૩૦ કોડા કોડી છે અને મોહનીયનો ૭૦ કોડા કોડી. એટલે સામાન્યથી દરેક સ્થિતિબંધમાં ૩ : ૭ નો ક્રમ જળવાઈ રહે છે. તેમ મનુષ્ય ગતિનો ૧૫ કોડા કોડી અને પંચેન્દ્રિય જાતિનો ૨૦ કોડા કોડી ઉત્કૃષ્ટ હોવાથી ૩ : ૪ ક્રમ પણ આ બે વચ્ચે જળવાઈ રહેવો જોઈએ. એટલે એકેન્દ્રિય વગેરેમાં મનુષ્ય નો ૧૫/૭૦ સાગરોપમ અને પંચેન્દ્રિય જાતિનો ૨૦/૭૦ સાગરોપમ વગેરે બંધ માનીએ તો જ એ ક્રમ જળવાતો હોવાથી ‘વર્ગોત્કૃષ્ટ’ લેવું યોગ્ય નથી, કેમકે એમાં મનુષ્યગતિનો ૨૦/૭૦ સાગરોપમ બંધ માનવો પડવાથી પંચેન્દ્રિય જાતિને સમાન એ થઈ જાય છે.

સમાધાન - આ રીતે તર્કથી જ જો વિચાર કરવો હોય તો તો વર્ગોત્કૃષ્ટ લેવી જ યોગ્ય ઠરે છે. જ્ઞાના. અને મોહનીય વચ્ચે જે સામાન્યથી દરેક સ્થિતિબંધ કાળે ૩ : ૭ નો ક્રમ જળવાઈ રહે છે એમાં એ કારણ છે કે મોહનીયના ૭૦ કોડા કોડી બંધકાળે જ્ઞાના. નો ૩૦ કોડા કોડી અને જ્ઞાના. ના ૩૦ કોડા કોડી બંધકાળે મોહનીયનો ૭૦ કોડા કોડી બંધ સામાન્યથી થાય છે. એક જ વર્ગની અન્યાન્ય ઉત્તરપ્રકૃતિઓ માટે આવું નથી. મનુષ્ય ગતિનો ૧૫ કોડા કોડી બંધ થાય ત્યારે પંચેન્દ્રિય જાતિનો ૨૦ કોડા કોડી બંધ થાય એવું નથી. ત્યારે તો પંચેન્દ્રિય જાતિનો પણ ૧૫ કોડા કોડી જ બંધ થાય છે. (વધુમાં વધુ તક્ષાવત P/a નો જ હોય છે.) અને જ્યારે પંચેન્દ્રિય જાતિનો ૨૦ કોડા કોડી બંધ થાય છે ત્યારે તો મનુષ્યગતિ બંધાતી જ નથી. એ તો, ૧૫ કોડા કોડી ઉપર નામ કર્મનો બંધ હોય ત્યારે મનુષ્યગતિ બંધાતી નથી માટે એનો ઉત્કૃષ્ટ ૧૫ કોડા કોડી જ છે, અધિક નથી. બાકી જ્યારે એનો બંધ હોય ત્યારે પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે નામની અન્ય પ્રકૃતિઓ સાથે એનો ક્રમ લગભગ ૨ : ૨ જેટલો જ હોય છે, અને મતિજ્ઞાના ૧૦ વગેરે સાથે ૨:૩ નો, ક્ષાયમોહનીય સાથે ૨:૪ નો અને દર્શનમોહનીય

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સાથે ૨:૭ નો ક્રમ હોય છે. એટલે જ શ્રેણીમાં નામ-ગોત્રનો જ્યારે ૧ પલ્યોપમ બંધ હોય ત્યારે જ્ઞાના. વગેરેનો ૧.૫ પલ્યોપમ અને મોહનીયનો બે પલ્યોપમ સ્થિતિબંધ કહ્યો છે. અન્યથા, જો બધ્યમાન પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધોનો પરસ્પર જે ક્રમ હોય તે જ જળવાતો હોય તો નામ - ગોત્રના ૧ પલ્યોપમ બંધ કાળે જ્ઞાના. નો ૩ પલ્યોપમ અને મોહનીયનો ૪ પલ્યોપમ બંધ કહેત. કારણ કે નામ - ગોત્રમાં બધ્યમાન પ્રકૃતિઓ છે યશનામ અને ઉચ્ચગોત્ર જેનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૦ કોડા કોડી છે જ્યારે જ્ઞાના. નો ૩૦ અને કષાયમોહનીયનો ૪૦ કોડા કોડી છે. એટલે કે બધ્યમાન આ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધોનો ક્રમ તો ૧ : ૩ : ૪ છે.

એટલે સામાન્યથી તો, વર્ગોત્કૃષ્ટનો જ ક્રમ જળવાતો હોવાથી અને વૈકિયષટક દ્વારા એનું સૂચન પણ થઈ શકતું હોવાથી પંચસંમ્મલકારે કહેલ ‘ઉત્કૃષ્ટ’ શબ્દનો વર્ગોત્કૃષ્ટ અર્થ કરી કર્મપ્રકૃતિ સાથે પણ સંમતિ સાધવી એમાં કંઈ અનુચિત ભાસતું નથી.

આમ એકેન્દ્રિય વગેરેમાં જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કેટલો હોય એના અધિકારમાં પંચસંમ્મલની આવી વ્યાખ્યા કરવામાં આવે તો એના મતમાં અને કર્મપ્રકૃતિના મતમાં કોઈ તફાવત રહેતો નથી.

પંચસંમ્મલકારના પોતાના વચનોમાં પૂર્વાપર વિરોધ ન રહે અને કર્મપ્રકૃતિની સાથે સમન્વય થઈ જાય એ ગણતરીએ ‘વ્યાખ્યાનતો વિશેષપ્રતિપત્તિ:’ ન્યાયે આવી વ્યાખ્યા દર્શાવી છે. છેવટે ‘વસ્તુતત્ત્વં તુ કેવલિનો વિદન્તીતિ.’

પ્રશ્ન - ૫૬ :- વૈકિયષટકનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ કેટલો છે ?

ઉત્તર - ૫૬ :- કર્મપ્રકૃતિ મૂળમાં આનો સ્વતંત્ર ઉલ્લેખ નથી. ચૂર્ણિકારે આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે ‘વેડવ્વિયલ્લક્ષ્મણં સાગરોવમસહસ્સસસંસં સત્ત્વભાગા પલિઓવમસસ જાવ ડગ્ગા, અસણિણપંચિંદિઓ દેવણિરયપાડગ્ગાણં બંધઉત્તિ’ આમાં ‘પલિઓવમસસ જાવ...’ એટલો નિર્દેશ કરીને ચૂર્ણિકારે આગળ નિર્દેશ કર્યો નથી. વળી એ પૂર્વે નિદ્રાપંચક વગેરે માટે ‘પલિઓવમસસ અસંખેજ્જતિભાગોણ ઊણગા’ એમ જણાવેલ છે. એટલે પ્રસ્તુતમાં પણ ‘પલ્યોપમનો અસંખ્યમો ભાગ ન્યૂન કરવાનો છે’ એમ કલ્પના થઈ આવવી સહજ છે. પણ વસ્તુત: પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ન્યૂન કરવાનો છે એ જાણવું.

વૈકલ્યષટકના જઘન્ય સ્થિતિબંધક અસંજીપંચેન્દ્રિય જીવો છે. તેઓનો સ્થિતિબંધ એકેન્દ્રિય કરતાં હજારગુણો હોય છે. એટલે અસંજીપંચેન્દ્રિયનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ છે. વળી એના સ્થિતિસ્થાનો P/S હોય છે. માટે જઘન્ય સ્થિતિબંધ ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમમાંથી પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ બાદ કરવાથી આવે એ સ્પષ્ટ છે.

ચૂર્ણિકારને પણ એ જ અભિમત છે. જેમ કર્મપ્રકૃતિસંગ્રહણી અને બંધશતક મૂળના કર્તા એક જ છે તેમ બન્નેની ચૂર્ણિકા કર્તા પણ એક છે એવી કલ્પના બન્નેની ચૂર્ણિકાનો સમાન રીતે થતો પ્રારંભ, સમાનરચના પદ્ધતિ વગેરે પરથી સુકર છે. બંધશતકની ચૂર્ણિકામાં ચૂર્ણિકારે પલ્યોપમનો સંખ્યાતમો ભાગ ઓછો કરવાનું સ્પષ્ટશબ્દોમાં કહેલ છે. જૂઓ પૃ. ૫૧મી ગાથાની ચૂર્ણિકા - દેવગદ્ગિરયગદ્ગેવેઽવિચયસરોરેવેઽવિચયઅંગોવંગણિરયદેવાણુપુલ્વોણં એણં કમ્માણં જહન્નગો ઠિઙ્ઘંધો સાગરોવમસ્સ વેસત્તમાગા સહસ્સગુણિયા પલિઓવમસ્સ સંખેજ્જતિભાગેણુણયા, અંતોમુહુત્તમવાહા ॥ (પુસ્તકાકાર પૃ. ૭૧)

પ્રશ્ન - ૬૦ :- એકેન્દ્રિયાદિમાંથી સંજીમાં ઉત્પન્ન થતા જીવને વિગ્રહગતિમાં કેટલો સ્થિતિબંધ હોય છે ?

ઉત્તર - ૬૦ :- સામાન્યનિર્દેશ મુજબ તો એ અંતઃ કોડા કોડી હોવો સંભવે છે. તેમ છતાં, અસંજીમાંથી નરકમાં જતાં જીવને વિગ્રહગતિમાં ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ બંધ કહ્યો છે. તેના પરથી અને અન્ય અનેક સ્થળોના પ્રતિપાદન પરથી જણાય છે કે એકેન્દ્રિયાદિમાંથી સંજીમાં ઉત્પન્ન થતાં જીવને વિગ્રહગતિમાં અસંજીપંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ જ હોવો જોઈએ.

સંકા - અસંજીમાંથી નરકમાં જતાં જીવને જેમ પૂર્વભવીય અસંજીપ્રાયોગ્ય બંધ કહ્યો છે તેમ એકે. માંથી સંજીપંચેન્દ્રિયમાં જતા જીવને વિગ્રહગતિમાં પૂર્વભવીય એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ કહો ને, અસંજી પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય શા માટે કહો છો ?

સમાધાન - એ જીવ એકેન્દ્રિયમાંથી આવતો હોવા છતાં વિગ્રહગતિમાં પણ પંચેન્દ્રિય નામકર્મનો ઉદય થઈ ગયો હોવાથી પંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ તો એને હોય જ છે. પણ તેમ છતાં મનપર્યાપ્તિનો હજુ પ્રારંભ થયો ન હોવાથી સંજી પ્રાયોગ્યબંધ હોતો નથી. માટે અસંજીપંચેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ હોય છે. વળી જેવો ઉત્પત્તિદેશે આવી છએ પર્યાપ્તિઓનો પ્રારંભ કરશે કે તરત જ એનો સ્થિતિબંધ સંજી પંચેન્દ્રિય

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રાયોગ્ય અંતઃ કોડા કોડી બની જશે.

પ્રશ્ન - ૬૧ :- એક કોડા કોડી સાગરોપમ કરતાં ઓછો સ્થિતિબંધ થતો હોય ત્યારે અબાધા કેટલી હોય ?

ઉત્તર - ૬૧ :- જો તર્કથી વિચાર કરવો હોય તો ત્રિરાશિ માંડવી જોઈએ. ૧ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધે જો ૧૦૦ વર્ષ અબાધા છે, તો ૧૦ લાખ કરોડ સાગરો પમે કેટલી? આ રીતે ત્રિરાશિ માંડવાથી નીચે મુજબ અબાધા આવી શકે -

૧ કોડા કોડી સાગરોપમ - ૧૦૦ વર્ષ

૧૦ લાખ કોડ સાગરોપમ - ૧૦ વર્ષ

૧ લાખ કોડ સાગરોપમ - ૧ વર્ષ..... એમ આગળ - આગળ જાણવું-યાવત છેવટે અંતર્મુદૂર્ત સ્થિતિબંધે અત્યંત નાના અંતર્મુદૂર્ત જેટલી અબાધા આવશે.

આ રીતે ક્રમશઃ જુદા જુદા સ્થિતિબંધે ત્રિરાશિમુજબ અબાધા માનવાથી જ, ૭૦૦૦ વર્ષ-અંતર્મુદૂર્તના સમયો જેટલા અબાધાસ્થાનો છે એવી પ્રજ્ઞાણ સંગત ઠરે. અન્યથા, ૭૦૦૦ - ૧૦૦ = ૬૯૦૦ વર્ષના સમયો અને અબાધા તરીકે સંભવિત મોટા અંતર્મુદૂર્તમાંથી સંભવિત નાનું અંતર્મુદૂર્ત બાદ કરવાથી આવતા સમયો... આ બેનો સરવાળો કરીએ એટલા જ અબાધાસ્થાનો મળે છે. વળી આ સરવાળામાં બીજી રકમ જે છે તે તો સંખ્યાતી આવલિકાના સમયો જેટલી જ છે. એટલા અબાધાસ્થાનોને ભાગે સ્થિતિબંધસ્થાનો તરીકે ૧ કોડા કોડી સાગરોપમ થી અંતર્મુદૂર્ત સ્થિતિબંધ સુધીમાં જેટલા સ્થિતિબંધસ્થાનો સંભવિત હોય તે બધા મળવાથી અબાધાકંડક P/a કરતાં મોટું થઈ જશે.

આમ તર્કથી ભાસે છે. તેમ છતાં, આ અતીન્દ્રિય તત્ત્વ છે.. એ ક્યારેક આપણા તર્કની મર્યાદા ઓળંગી જતું પણ હોય એ નકારી ન શકાય. તેથી બધા જ મન્થકારોએ એક સરખી રીતે અંતઃ કોડા કોડી સાગરોપમ બંધે જે અંતર્મુદૂર્તની જ અબાધા કહી છે એ આપણા માટે શ્રદ્ધેય છે.

પ્રશ્ન - ૬૨ :- પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયના આયુષ્યકર્મમાં જે અલ્પબહુત્ય આપ્યું છે તેમાં શેષ ૭ કર્મોની જેમ ૧૦ બોલ કેમ નથી, આઠ જ શા માટે છે ?

ઉત્તર - ૬૨ :- ૭ કર્મોમાં અબાધા સ્થિતિબંધને અનુસરે છે. એટલેકે એ સ્થિતિબંધ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. તેથી કંડકસ્થાનો અને અર્થે નકંડક એમ બે બોલ વધે છે. જ્યારે આયુષ્યમાં અબાધાને સ્થિતિબંધ સાથે કોઈ નિસ્બત નથી. આયુષ્યબંધ ઉત્કૃષ્ટ હોય

અને અબાધા જઘન્ય હોય એવું પણ એમાં સંભવે છે. તેથી અમુક ચોક્કસ અબાધાએ સ્થિતિબંધના અમુક ચોક્કસ સંખ્યાના વિકલ્પો જ હોય એવું ન હોવાથી કંડક સ્થાનો અને અર્થેનકંડકની એમાં પ્રરૂપણા અશક્ય છે. માટે એ બે પદ અલ્પબહુત્વમાં ઓછા છે. વળી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય સિવાયના જીવભેદોમાં તો કોડપૂર્વથી અધિક આયુષ્ય બંધ હોતો જ નથી. તેથી નિષેકની એક પણ દ્વિગુણહાનિ સંભવતી ન હોવાથી દ્વિગુણહાનિના સ્થાનો અને આંતરાના સ્થાનો એ બે પદ પણ એમાં સંભવતા નથી. એટલે તેમાં અલ્પબહુત્વમાં માત્ર છ જ પદો છે.

પ્રશ્ન - ૬૩ :- લબ્ધિ અપર્યાપ્ત જીવોમાં જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય કેટલું હોય ?

ઉત્તર - ૬૩ :- સંખ્યાતગુણ હોય. કારણકે આ જીવો જે આયુષ્યબંધ કરે છે તેના અલ્પબહુત્વમાં જઘન્ય આયુષ્ય કરતાં અબાધાસ્થાનોને સંખ્યાતગુણ અને તેના કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અબાધાને વિશેષાધિક કહેલ છે. એટલે જણાય છે કે જઘન્ય આયુષ્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અબાધા સંખ્યાતગુણ હોય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા સંભવિત ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્યના ત્રીજા ભાગ જેટલી હોય છે. તેથી ત્રીજો ભાગ જો સંખ્યાતગુણ છે તો સંપૂર્ણ આયુષ્ય તો સંખ્યાતગુણ હોય જ એ સ્પષ્ટ છે. છતાં એ પણ અંતર્મૂર્ત પ્રમાણ જ હોય છે એ ખ્યાલમાં રાખવું.

પ્રશ્ન - ૬૪ :- અનંતા. વગેરે કયા કષાયના ઉદયકાળે શુભ/અશુભમાં કેટલો રસબંધ હોય? એની પ્રરૂપણામાં અનંતાના કષાયોદયકાળે અશુભમાં ૪ ઠા. અને શુભમાં ૨ ઠા. રસબંધ દર્શાવેલો છે. પણ, સમ્યક્ત્વાભિમુખ મિથ્યાત્વીને અનંતાનો ઉદય હોવા છતાં એ વખતે અશુભનો ૨ ઠા. અને શુભનો ૪ ઠા. રસ બંધાયો કહ્યો છે. તો આમાં સાચું શું સમજવું ?

ઉત્તર - ૬૪ :- કયા કષાયના ઉદયે શુભ/અશુભમાં કેટલો રસબંધ હોય એની અહીં જે પ્રરૂપણા કરી છે તે વ્યવહાર માત્રથી જાણવી. અન્યથા જેમ આ આપત્તિ આવે છે તેમ અન્ય આપત્તિઓ પણ આવે છે. જેમકે અવિરત સમ્યક્ત્વીને અશુભનો ૩ કે ૪ ઠા. રસબંધ હોતો નથી, તેમ છતાં આ પ્રરૂપણામાં ૩ ઠા. રસ બતાવેલ છે. વસ્તુતઃ અનંતાના ઉદયે શુભ-અશુભ બન્નેનો ૨-૩ કે ૪ ઠા. રસ બંધાય છે.

અપ્રત્યાઠ અને પ્રત્યાઠ (ઉદયે)- અશુભનો ૨ ઠા. અને શુભનો ૨-૩ કે ૪ ઠા. બંધાય

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સંજવ૦ ઉદયે- અશુભનો ૨ કે ૧ ઠા. અને શુભનો ૪- ૩ કે ૨ ઠા. રસ બંધાય.

કર્મગ્રન્થમાં ક્ષાયોદયાનુસારે ગતિઓ દેખાડી છે કે અનંતા. વાળો નરકમાં, અપ્રત્યાખ્યાન વાળો તિર્યચમાં, પ્રત્યાખ્યાનવાળો મનુષ્યમાં અને સંજવ૦ વાળો દેવમાં જાય. આમાં પણ અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. મિથ્યાત્વી જીવોને અનંતા૦ નો ઉદય હોવા છતાં ચારે 'ય' ગતિમાં જાય છે. અપ્રત્યાખ્યાન વગેરેના ઉદયવાળા તો સમ્યક્ત્વી જ હોવાથી દેવલોકમાં જાય છે, તિર્યચમાં શી રીતે જાય ? આવી અસંગતિઓ ઊભી થતી હોવા છતાં જો સંગતિ કરવી હોય તો એમ વિચારી શકાય કે અનંતા૦ ના ઉદયવાળા - મિથ્યાત્વીઓ ચારે 'ય' ગતિમાં જઈ શકે છે, શેષજીવો તો દેવમાં કે મનુષ્યમાં જાય છે. એટલે ૪ ગતિની આ જે પ્રપાણ છે એ મૂળ અનંતા૦ ના ઉદયવાળા જીવો માટે જ હોય. અને તેથી

અનંતા૦ ના ઘરના (સમાન) અનંતા૦ ઉદયવાળો નરકમાં જાય,
અપ્રત્યાખ્યાનના ઘરના (સમાન) અનંતા૦ ઉદયવાળો તિર્યચમાં જાય,
પ્રત્યાખ્યાનના ઘરના (સમાન) અનંતા૦ના ઉદયવાળો મનુષ્યમાં જાય
સંજવલનના ઘરના (સમાન) અનંતા૦ ઉદયવાળો દેવમાં જાય... આમ કલ્પના કરી શકાય છે.

જો આ કલ્પના સાચી હોય તો પ્રસ્તુતમાં પણ આ રીતે અનંતા૦ ના ઉદય માટે જ વિચારણા કરી શકાય છે. જેમકે,

અનંતા. અનંતા. અશુભ ૪ ઠા. શુભ ૨ ઠા.

અપ્રત્યા૦ અનંતા. અશુભ ૩ ઠા. શુભ ૩ ઠા.

પ્રત્યા૦ અનંતા. અશુભ ૨ ઠા. શુભ ૪ ઠા.

સંજવ૦ અનંતા અશુભ મંદ ૨ ઠા. શુભ વર્ધમાન ૪ ઠા.

(પણ જે ૧૭ પ્રકૃતિઓ માટે ૧ ઠા. કલ્પો છે તે ન સંભવે) આ એક કલ્પના છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

પ્રશ્ન - ૬૫ :- સાકાર-અનાકાર ઉપયોગમાં રસબંધ કેટલો થાય ?

ઉત્તર - ૬૫ :- અનાકાર ઉપયોગમાં શુભ કે અશુભ બન્નેનો ૨ ઠા. રસ જ બંધાય છે. સાકાર ઉપયોગમાં બન્નેનો ૨-૩ કે ૪ ઠા. રસ બંધાઈ શકે છે. જે અનાકાર ઉપયોગના સ્થાન છે તે સાકાર ઉપયોગમાં પણ બંધાઈ શકે જ છે. 'એમાં અનાકાર ઉપયોગની યોગ્યતા પણ છે' એટલી વિશેષતા હોય છે. જ્યારે એ સિવાયના

સાકાર ઉપયોગ પ્રાયોગ્ય જે સ્થાનો હોય છે તે અનાકાર પ્રાયોગ્ય હોતા નથી, એટલે કે એકાંત સાકાર ઉપયોગ પ્રાયોગ્ય હોય છે.

એટલે ગ્રન્થમાં જ્યાં ‘મિશ્ર ઉપયોગ પ્રાયોગ્ય સ્થાનો’ એમ લખ્યું છે ત્યાં કદાચ એવો અર્થ હોય કે ‘સાકાર કે અનાકાર કોઈપણ ઉપયોગથી બાંધી શકાય એવા સ્થાનો.’ તેથી, વિવક્ષિત સમયે તો આ બેમાંથી કોઈ પણ એક જ ઉપયોગ હોય છે અને તેનાથી જ એ સ્થાન બંધાઈ રહ્યું હોય છે. પણ તેમ છતાં એ સ્થાન અન્ય ઉપયોગથી પણ બંધાવાની યોગ્યતાવાળું છે, માટે એનો ઉલ્લેખ ‘મિશ્રઉપયોગ પ્રાયોગ્ય’ તરીકે કર્યો છે. એટલે, એક જ સમયે જીવને સાકાર અનાકાર બન્ને ભેગા થઈને મિશ્ર ઉપયોગ કરી રીતે હોય શકે ? આવો પ્રશ્ન ઊઠતો નથી. ત્રણ કે ચાર ઠાણિયા રસબંધ માટે આવશ્યક અધિક પ્રમાણના સંકલેશ - વિશુદ્ધિ અનાકાર ઉપયોગમાં સંભવિત નથી. તેથી શુભ અને અશુભ બન્નેનો ૩ - ૪ ઠા. રસ તો માત્ર સાકાર ઉપયોગથી જ બંધાતો હોવાના કારણે એમાં એકાંતસાકાર પ્રાયોગ્ય અને મિશ્ર પ્રાયોગ્ય એમ ભેદ પાડ્યા નથી. ૨ ઠા. માં પણ એકદમ જઘન્ય તરફના કે ઉત્કૃષ્ટ તરફના તો એકાંતસાકાર પ્રાયોગ્ય જ હોય છે, મધ્યમના રસસ્થાનો જ સાકાર-અનાકાર ઉભયપ્રાયોગ્ય હોય છે એ ૨૨ બોલના અલ્પબહુલ્ય પરથી જાણી શકાય છે. (અશુભનો એક ઠા. રસ બંધ પણ સાકાર ઉપયોગથી જ થતો હોવો જોઈએ. માટે સૂક્ષ્મસંપરાય સંયતને સાકાર ઉપયોગ કહેલો છે.)

‘મિશ્ર ઉપયોગ’ ના ઉલ્લેખનું આ એક સમાધાન છે. અથવા આનું જ એક અન્ય સમાધાન પૂજ્યપાદ મુનિચન્દ્ર સૂરિમહારાજે કર્મપ્રકૃતિયૂર્ણિની ટીપ્પણમાં આપેલ છે જેનો પદાર્થોના પુસ્તકમાં ઉલ્લેખ કર્યો છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

સંક્રમકરણ

પ્રશ્ન - ૧ :- ઉપશમસમ્યક્ત્વ સાથે ઉપશમશ્રેણિ માંડનારને મોહનીયકર્મનું બેમાં બેનું સંક્રમસ્થાન હતા ગુણકાણે હોય ?

ઉત્તર - ૧ :- હા, હોય. હ મા ગુણકાણાના ચરમસમયે સંજવલનલોભનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. એની સમયન્યૂન બે આવલિકા પૂર્વથી એની પતદ્ગ્રહતા નષ્ટ થઈ હોવાથી અપ્રાત્યા૦-પ્રત્યા૦ લોભ સ્વસ્થાને જ ઉપશાંત થાય છે, પણ સંજવલન લોભમાં સંક્રમતા નથી. એટલે હ મા ગુણકાણે પણ એ સમયન્યૂન ૨ આવલિકા જેટલા કાળ માટે બેમાં બેનું જ સંક્રમસ્થાન હોય છે. અને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીને તો ત્યારથી જ સંક્રમાભાવ હોય છે. કષપકશ્રેણિમાં તો હ મા ગુણકાણાના અંત પહેલાં જ અંતર્મુહૂર્ત શેષ હોય ત્યારે સંજવલન માયાનો સત્તાવિચ્છેદ થવા સાથે સંક્રમાભાવ થઈ જાય છે. પણ એ પહેલાં, ક્રોધના સત્તાવિચ્છેદ પછી અને માનનો સત્તાવિચ્છેદ ન થાય ત્યાં સુધી બે માં બે મળે છે.

પ્રશ્ન - ૨ :- મોહનીયની ૨૭ ની સત્તાવાળાને ૧ લે ગુણકાણે ૨૫ નું સંક્રમસ્થાન જઘન્યથી ૧ સમય માટે મળે કે નહીં ?

ઉત્તર - ૨ :- ૨૮ ની સત્તાવાળો સમ્યક્ત્વમોહનીયને ઉવેલી નાંખે ત્યારે ૨૭ ની સત્તાવાળો થાય છે. એ વખતે ૨૬ નું સંક્રમસ્થાન હોય છે. મિશ્ર પણ ઉવેલાતાં ઉવેલાતાં ચરમખંડનો ચરમપ્રભેષ થયે માત્ર ઉદયાવલિકા શેષ રહે છે ત્યારથી ૨૫નું સંક્રમસ્થાન શરુ થાય છે. એક આવલિકામાં તો એ ૨૬ ની સત્તાવાળો થઈ જાય છે. તેથી ૨૫નું સંક્રમસ્થાન ૧ આવલિકા કાળ માટે મળે છે. ૨૫નું સંક્રમસ્થાન એક સમય પ્રવર્ત્યા પછી બીજા સમયે જો એ મિશ્રગુણકાણે ચાલ્યો જાય તો એક સમય માટે મળી શકે. પણ એવું બનતું નથી, કેમકે જઘન્યથી પણ મિશ્રની સત્તા P/a ન્યૂન એક સાગરોપમ બાકી હોય ત્યાં સુધીમાં જ એનો ઉદય થઈ શકે છે, ત્યાર બાદ નહીં.

તેમ છતાં, ક્ષાયપ્રાભુતયૂર્ણિના મતે એક સમય આ રીતે મળે છે- જ્યારે મિશ્રમોહનીયનો ચરમખંડ ઉવેલાઈ રહ્યો હોય ત્યાં સુધીમાં પુનઃ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામવાની એવી રીતની પ્રક્રિયા કરે કે જેથી મિશ્રમોહનીયનો ચરમપ્રભેષ મિથ્યાત્વમાં કરે, પછી એક સમય માટે ૨૫નો સંક્રમ કરે અને તે પછીના સમયે જ

મિથ્યાત્વના અંતરમાં પ્રવેશ થવાથી પુનઃ ઉપશમસમ્યક્ત્વી બની ૨૮ ની સત્તા-વાળો અને ૨૬ના સંક્રમસ્થાનવાળો બને. જો આવું શક્ય હોય તો ૨૫નું સંક્રમસ્થાન જથ્થાથી એક સમય મળે. (આવું અશક્ય હોવાનું માનવામાં કોઈ કારણ જણાતું નથી.) બાકી ૨૮ ની સત્તાવાળાને ૨૫ નું સંક્રમસ્થાન બીજે ગુણઠાણે એક સમય માટે જાય તો એક સમય કાળ માટે મળે જ છે, કારણકે બીજા ગુણઠાણાની આગળપાછળ ચોથે અને પહેલે ગુણઠાણે ૨૭નું સંક્રમસ્થાન હોય છે, બીજે ગુણઠાણે દર્શનમોહમાં સંક્રમ ન હોવાથી ૨૫નું સંક્રમસ્થાન હોય છે.

પ્રશ્ન - ૩ :- મોહનીયકર્મમાં ૬૬ કે ૭ મે ગુણઠાણે ૧૧ નું અને ૯ નું પતદ્વગ્નસ્થાન એક સમય માટે મળી શકે છે તો ૧૦ નું પતદ્વગ્નસ્થાન જથ્થાથી એક સમય માટે કેમ નહીં?

ઉત્તર - ૩ :- ૬૬ - ૭ મે ગુણઠાણે ૧૧ નું પતદ્વગ્નસ્થાન ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વીને અને ૯ નું પતદ્વગ્નસ્થાન ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીને હોય છે. ૬૬ કે ૭ મે ૧ સમય માટે આવી કાળ કરી જાય તે જીવને આ પતદ્વગ્નસ્થાનો ૧ સમય માટે મળે છે. (ત્યારબાદ જથે ગુણઠાણે જવાથી ૧૯ કે ૧૭ નું પતદ્વગ્નસ્થાન હોય.) કિન્તુ ૧૦નું પતદ્વગ્નસ્થાન તો ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામતી વખતે મિથ્યાત્વ ક્ષીણ થયે હોય છે. આ અવસ્થામાં જીવ મૃત્યુ પામતો નથી. અને મૃત્યુ સિવાય છટકું - સાતમું ગુણઠાણું એક સમય માટે આવતું નથી. માટે ૧૦ નું પતદ્વગ્નસ્થાન જથ્થાથી પણ અંતર્મુહૂર્ત કાળ માટે જ મળે છે.

આ જ કારણસર છકે - સાતમે ગુણઠાણે ૧૧માં ૨૬નું સંક્રમસ્થાન પણ જથ્થાથી ૧ સમય માટે ન મળતાં ૧ આવલિકા માટે મળે છે. એમ ૧૦ માં ૨૨ નું સંક્રમસ્થાન પણ અંતર્મુહૂર્ત માટે મળે છે.

પ્રશ્ન - ૪ :- પ્રકૃતિસંક્રમ અને પ્રદેશસંક્રમમાં તફાવત શું છે ?

ઉત્તર - ૪ :- જ્યારે તે તે પ્રદેશોને આધાર તરીકે વિવક્ષી તેમાં થયેલા સ્વભાવના ફેરફારની વાત હોય ત્યારે એ પ્રકૃતિસંક્રમ કહેવાય છે. જેમકે અમુક દલિકોમાં મતિજ્ઞાનને આવરવાનો સ્વભાવ હતો તે બદલાઈને શ્રુતજ્ઞાનને આવરવાનો સ્વભાવ થયો એ મતિજ્ઞાનાવરણનો પ્રકૃતિસંક્રમ કહેવાય. જ્યારે પ્રકૃતિઓને આધાર તરીકે વિવક્ષી દલિકોની અવરજવરની વિવક્ષા હોય તે પ્રદેશસંક્રમ કહેવાય છે. જેમકે મતિજ્ઞાનાં પ્રકૃતિમાં રહેલા પ્રદેશો શ્રુતજ્ઞાનાં વગેરે બીજી પ્રકૃતિમાં કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ગયા એ મતિજ્ઞાનાં નો પ્રદેશસંક્રમ કહેવાય છે.

આશય એ છે કે દરેક આત્મપ્રદેશો પર સત્તાગત બધી પ્રકૃતિઓના દલિકો હોય છે. તેમ છતાં, બુદ્ધિથી કલ્પી લઈ એ કે મતિજ્ઞાનાં ના જેટલા દલિકો છે તેનો એક સમૂહ છે, શ્રુતજ્ઞાનાં ના દલિકોનો બીજો સમૂહ.... ઈત્યાદિ. આ એક સમૂહમાંથી દલિકોનું બીજા સમૂહમાં જવું એ પ્રદેશ સંક્રમ કહેવાય છે. અહીં ખ્યાલમાં રાખવા જેવું એ છે કે દલિકોને અહીંથી અહીં ખસવાનું હોતું નથી, માત્ર, વિવક્ષિત સમયે મતિજ્ઞાનાંના કુલ દલિકોમાંથી જેટલા દલિકોમાં સ્વભાવનો ફેરફાર થઈ શ્રુતજ્ઞાનાં અવધિજ્ઞાનાં વગેરેપણું આવ્યું, તેટલા દલિકોનો પ્રદેશ સંક્રમ કહેવાય છે. એટલે કે પરિવર્તન પામતા દલિકોની વિવક્ષા એ પ્રદેશસંક્રમ છે અને પરિવર્તન પામતી પ્રકૃતિની વિવક્ષા એ પ્રકૃતિસંક્રમ છે. જેટલા દલિકોમાં માત્ર સ્થિતિ અને અનુભાગનો ફેરફાર થાય છે એ દલિકોનો પ્રદેશ સંક્રમ કહેવાતો નથી, કારણકે પ્રદેશસંક્રમની પ્રકૃતિ માત્ર પ્રકૃતિના ફેરફારની અપેક્ષાએ જ કરવામાં આવી છે.

આ જ રીતે, સ્થિતિની આધાર તરીકે વિવક્ષા કરીને પ્રકૃતિનો ફેરફાર એ સ્થિતિસંક્રમ(અન્યપ્રકૃતિનયન) કહેવાય છે. જેમ કે ૧૫ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિનું મતિજ્ઞાનાં શ્રુતજ્ઞાનાં બન્યું, તો મતિજ્ઞાનાંનો ૧૫ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિસંક્રમ થયો કહેવાય. પ્રકૃતિની અવસ્થિત આધાર તરીકે વિવક્ષા કરીને સ્થિતિમાં જે ફેરફાર થાય તે સ્થિતિની ઉદ્વર્તના - અપવર્તના કહેવાય છે. જેમ કે મતિજ્ઞાનાં માં ૧૫ કોડા કોડી સાગરોપમની સ્થિતિમાં રહેલ દલિક ઉપર / નીચે ગયું તો ઉદ્વર્તના/અપવર્તના કહેવાય.

આ જ રીતે અનુભાગ સંક્રમ અને અનુભાગ ઉદ્વર્તના- અપવર્તના અંગે પણ જાણવું

પ્રશ્ન - ૫ :- કમ્મપયડી તેમજ પંચસંબ્રહમાં 'દર્શનમોહનીય અને ચારિત્રમોહનીયનો પરસ્પર સંક્રમ થતો નથી' એમ જણાવ્યું છે. જ્યારે આવશ્યકચૂર્ણિ, વિશેષાવશ્યકભાષ્ય બૃહદ્વૃત્તિ, નવ્યશતકવૃત્તિ વગેરેમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિની પ્રક્રિયામાં અનંતાનુ૦ નો એક અનંતમો ભાગ મિથ્યાત્વમાં નાંખે છે અને એની સાથે મિથ્યાત્વને ખપાવે છે એમ જણાવ્યું છે. તો અનંતાનુ૦ નો મિથ્યાત્વમાં સંક્રમ થાય ?

ઉત્તર - ૫ :- તત્ત્વાર્થસૂત્રની વૃત્તિ વગેરેમાં અનંતાનુ૦ ૪ અને દર્શનત્રિક એમ ૭ પ્રકૃતિઓને દર્શનમોહનીય (દર્શનસપ્તક) તરીકે અને શેષ ૨૧ પ્રકૃતિઓને ચારિત્ર

મોહનીય તરીકે ગણાવેલ છે. એટલે એ મુજબ અનંતાનુ૦ નો મિથ્યાત્વમાં સંક્રમ થઈ શકે એમ માનવાનું મન થાય. પણ જો એમ માનીએ તો આપત્તિ એ આવે કે

(i) અનંતાનુ૦ દર્શનમોહનીય થવાથી અપ્રત્યા૦ ક્રોધ વગેરેમાં સંક્રમી શકશે નહીં અને અપ્રત્યા૦ વગેરે એમાં સંક્રમી શકશે નહીં.

(ii) અનંતાનુ૦ જેમ મિથ્યાત્વમાં સંક્રમી શકે એમ મિથ્યાત્વ પણ અનંતાનુ૦માં સંક્રમી શકવાથી અનાદિ મિથ્યાત્વી વગેરેને પણ મિથ્યાત્વમોહનીયનો સંક્રમ મળવાથી પહેલે ગુણઠાણે ૨૬ નું સંક્રમ સ્થાન પણ મળશે.

આમ આ રીતે સમન્વય કરવામાં આવી બધી આપત્તિ ઓ ઊભી થતી હોવાથી ‘આ બન્ને મતાંતરો છે’ એવું માનવું વધુ યોગ્ય લાગે છે.

પ્રશ્ન - ૬ :- પતદ્વગ્નહતાનો નાશ પુરુષવેદ માટે પ્રથમ સ્થિતિ સમય ન્યૂન બે આવલિકા શેષ હોય ત્યારે થાય અને સંજવ૦ ક્રોધાદિ માટે સમયન્યૂન ૩ આવલિકા શેષ હોય ત્યારે થાય છે. તો આવું કેમ ?

ઉત્તર - ૬ :- શ્રેણિમાં બંધ વિચ્છેદ પૂર્વે સમયન્યૂન ૨ આવલિકા કાળે પતદ્વગ્નહતાનો નાશ થાય છે. પુ ૦વેદનો બંધવિચ્છેદ એની પ્રથમસ્થિતિના ચરમ સમયે થાય છે જ્યારે સંજવ૦ ક્રોધાદિનો બંધવિચ્છેદ એની પ્રથમસ્થિતિ એક આવલિકા શેષ હોય ત્યારે થાય છે. આવો ભેદ પણ એટલા માટે પડે છે કે પુ ૦વેદનો ઉદયવિચ્છેદ પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે થાય છે જ્યારે સંજવ૦ ક્રોધાદિનો એક આવલિકા શેષ હોય ત્યારે થાય છે. ઉદય હોય ત્યાં સુધી બંધ હોય. ઉદયવિચ્છેદમાં પણ ભેદ એટલા માટે પડે છે કે સંજવ૦ ક્રોધાદિની અવશિષ્ટ આવલિકા સ્તિબુક સંક્રમથી સંજવ૦ માનાદિમાં સંક્રમી શકે છે, પણ નોકષાયનો કષાયમાં સ્તિબુક સંક્રમ ન હોવાથી પુ ૦ વેદની ૧ આવલિકા જો અવશિષ્ટ રહે તો એ શેમાં સંક્રમીને ભોગવાય ? એ પ્રશ્ન ઊભો થાય. આની વિશેષ સ્પષ્ટતા આગળ પ્રશ્ન નં ૫૪ માં થશે.

પ્રશ્ન - ૭ :- સંજવ૦ લોભની પતદ્વગ્નહતાનો નાશ ક્યારે થાય ?

ઉત્તર - ૭ :- સપકશ્રેણિમાં, સંજવલન માયાનો સત્તાવિચ્છેદ થયે સંજવલન લોભ ની પતદ્વગ્નહતા નષ્ટ થાય છે, એ વખતે ૯ મા ગુણઠાણાનો હજુ અંતર્મુર્ત કાળ શેષ હોય છે. ઉપશમશ્રેણિમાં આના માટે એવું જણાવ્યું છે કે ૯ માના અંતે બે લોભ ઉપશાંત થાય એટલે સંજવ૦ લોભની પતદ્વગ્નહતા નષ્ટ થાય છે. પણ આ

એક સ્થૂલથી થયેલ કથન હોય એમ લાગે છે, અન્યથા સંજવલન લોભના બંધવિચ્છેદ વખતે બે લોભમાંથી તત્કાળ સંક્રમથી આવેલ પ્રાચીન દલિક પાણુ અનુપશાંત મળવાથી ‘ ઉદયાવલિકા સિવાયનું કોઈ પ્રાચીન દલિક અનુપશાંત હોય નહીં ’ એવા નિયમનો ભંગ થાય. તેથી એની પતદગ્નહતાનો નાશ પાણુ સંજવલન ક્રોધ વગેરેની જેમ બંધવિચ્છેદ પૂર્વે સમયન્યૂન બે આવલિકાએ માનવો યોગ્ય છે. વળી ઉપશમનાકરણમાં ચારિત્ર મોહોપશમના અધિકારમાં એ મુજબ જ જણાવેલ પાણુ છે. જૂઓ ઉપશમના કરણ ગાથા પર-પૃ ૩ ની ચૂર્ણિ- ‘તિસ્સે કિટ્ટીકરણદ્વારે તિસુ આવલિયાસુ સમયૂણાસુ સેસાસુ દુવે લોહા સંજલણાણ ણ સંકમંતિ, સત્થાણે ચેવ ઉવસામિજ્જતિ । અર્થ: તે કિટ્ટીકરણ અદ્ધાની સમયન્યૂન ૩ આવલિકા શેષ હોય ત્યારે અપ્રાપ્ત્યાં પ્રત્યાં લોભ સંજવલન લોભમાં સંક્રમતા નથી. કિન્તુ સ્વસ્થાનમાં જ ઉપશાંત થાય છે.

પ્રશ્ન - ૮ :- ‘સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય એ બન્ને પ્રકૃતિઓ મૂળ મિથ્યાત્વમોહનીય પ્રકૃતિની જ અવસ્થાવિશેષ છે, પાણુ સર્વથા સ્વતંત્ર પ્રકૃતિઓ નથી’ એવી માન્યતાનું સમર્થન થઈ શકે છે ?

ઉત્તર - ૮ :- એવું સમર્થન કરનારી કેટલીક બાબતો નીચે મુજબ છે -
આ બન્ને પ્રકૃતિઓનો બંધ થતો નથી, પાણુ સમ્યક્ત્વ સ્વરૂપ વિશુદ્ધિના કારણે મિથ્યાત્વના દલિકોમાં રસની વિશિષ્ટ અપવર્તના થઈ આ બે પ્રકૃતિઓ અસ્તિત્વમાં આવે છે.

સમ્યક્ત્વ મોહનીયના રસસ્પર્શકો પૂર્ણ થયા પછીના સ્પર્શકથી મિશ્રના સ્પર્શકો શરુ થાય છે અને એના ઉત્કૃષ્ટ રસસ્પર્શક પછીના સ્પર્શકથી મિથ્યાત્વના રસસ્પર્શકો શરુ થાય છે યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ સુધી હોય છે. એટલે મૂળ એક જ પ્રકૃતિના રસના ત્રણ વિભાગ કરી ત્રણ નામો આપ્યા છે એમ કહી શકાય.

સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર બંધ્યમાન ન હોવા છતાં એમાં મિથ્યાત્વ સંક્રમે છે. આની સંગતિ પાણુ આ રીતે થઈ શકે કે એ રસાપવર્તના રૂપ છે અને અપવર્તનામાં બંધની અપેક્ષા હોતી નથી. જ્યારે ઉદ્વર્તનામાં બંધની અપેક્ષા હોવાથી મિથ્યાત્વ બંધાતું ન હોય ત્યારે રસોદ્વર્તનારૂપ સમ્યક્ત્વ-મિશ્રનો મિથ્યાત્વમાં સંક્રમ થતો નથી. મોહનીયની અન્યપ્રકૃતિઓમાં સર્વોપશમ થયે પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમ થતો ન હોવા છતાં દર્શનમોહમાં થાય છે. એટલે એમ કહી શકાય કે મિથ્યાત્વ અને મિશ્ર જે મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વમાં સંક્રમે છે તે રસઅપવર્તના છે, પરપ્રકૃતિ સંક્રમ નથી, કારણ કે છેવટે આ ત્રણેય મૂળ એક જ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ છે.

મતિજ્ઞાનાવરાણ વગેરે દેશઘાતી સર્વપ્રકૃતિઓના સર્વઘાતી સ્પર્ધકો પણ હોય તો છે જ, માત્ર સમ્યક્ત્વ મોહનીયના જ તે હોતા નથી એવું કેમ ? આવા પ્રશ્નના જવાબમાં પણ આવું વિચારી શકાય છે કે મિશ્ર અને મિથ્યાત્વના જે સર્વઘાતી સ્પર્ધકો હોય છે એ જ સમ્યક્ત્વમોહનીયના સર્વઘાતીસ્પર્ધકો છે, કેમકે છેવટે આ ત્રણેય એક જ પ્રકૃતિ છે.

સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર મોહનીયના રસને સમ્યક્ત્વી કે મિથ્યાત્વી કોઈ જીવ ભપણાકાળ સિવાય હણતો નથી, આવી હકીક્ત પણ આનું સૂચન કરી શકે છે કે છેવટે આ ત્રણેય પ્રકૃતિઓ એક છે. તેથી રસઘાતમાં તો ઉત્કૃષ્ટ તરફથી જ રસ હણવાનો પ્રારંભ થતો હોવાથી અને ઉત્કૃષ્ટ તરફ તો મિથ્યાત્વનો જ રસ હોવાથી એ જ માત્ર હણાય છે. આ બેનો રસ તો એટલો ઓછો હોય છે કે ભપણાકાળ સિવાય હણવાનો પ્રશ્ન જ આવતો નથી.

આ બધી બાબતો જેમ ‘આ ત્રણેય જુદી જુદી સ્વતન્ત્ર પ્રકૃતિઓ નથી’ એનું સૂચન કરે છે તેમ ‘આ ત્રણ પ્રકૃતિઓ કથંચિદ્ સ્વતન્ત્ર પ્રકૃતિ રૂપ પણ છે’ એવું સૂચન કરનારી પણ કેટલીક બાબતો છે.

(૧) કર્મપ્રકૃતિ અને કષાયપ્રાભુતયૂર્ણિ એ બન્નેમાં આ ત્રણ પ્રકૃતિઓના યથાસંભવ ગુણસંક્રમ, ઉદ્વલના સંક્રમ તેમજ વિધ્યાતસંક્રમની પ્રજ્ઞાણા કરી છે. આ ગુણસંક્રમ વગેરે પ્રદેશસંક્રમના પેટા ભેદો છે. અને પ્રદેશસંક્રમ તો અન્યપ્રકૃતિમાં દલિકોનો સંક્રમ થતો હોય ત્યારે જ કહેવાય છે. પ્રકૃતિ બદલાયા વગર માત્ર ઉદ્વર્તના - અપવર્તના થતી હોય ત્યારે પ્રદેશ સંક્રમ કહેવાતો નથી. એટલે જો આ ત્રણે સર્વથા મૂળ એક જ પ્રકૃતિ હોય તો એમાં પરસ્પર સંક્રમ એ માત્ર ઉદ્વર્તના કે અપવર્તના રૂપ માનવો પડવાથી એમાં પ્રદેશસંક્રમના પેટાભેદ સ્વરૂપ ગુણસંક્રમ વગેરેની સંગતિ કરવાનો પ્રશ્ન ઊભો થાય.

(૨) પ્રથમ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિના પ્રથમ સમયે મિથ્યાત્વનો સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં અને મિશ્રમાં સંક્રમ થયા પછી મિશ્રનો સમ્યક્ત્વમાં સંક્રમ સંક્રમાવલિકા બાદ થાય છે એમ કર્મપ્રકૃતિમાં જણાવેલ છે. જો આ ત્રણે સર્વથા એક જ પ્રકૃતિ રૂપ હોય તો મિથ્યાત્વમાંથી મિશ્રમાં થતો સંક્રમ રસઅપવર્તના રૂપ બને. વળી અપવર્તનાવલિકા છોડવાની હોતી નથી. તેથી એનો બીજા જ સમયે મિશ્રમાંથી સમ્યક્ત્વમાં સંક્રમ થવો દેખાડત. (જો કે કષાયપ્રાભુત યૂર્ણિમાં બીજા જ સમયે એ દેખાડેલ છે. એટલે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

એના મતે આ વાત પણ 'ત્રણેય પ્રકૃતિઓ મૂળ એક જ છે' એ વાતની સમર્થક બને એ જાણવું.)

(૩) સંજવલન ક્ષાયોનો સર્વઘાતીરસ બંધાતો હોય ત્યારે પણ એના દેશઘાતી સ્પર્ધકો પણ બંધાતા તો હોય જ છે. સમ્યક્ત્વમોહનીય રૂપે પરિણમતા સ્પર્ધકો જો, સર્વથા મિથ્યાત્વમોહનીય પ્રકૃતિ રૂપ જ હોય તો, મિથ્યાત્વમોહનીયના બંધ વખતે એ સ્પર્ધકો પણ બંધાવા જોઈએ, પણ અનંતાનુબંધી વગેરેની જેમ બંધાતા નથી.. અને તેથી જ મિથ્યાત્વમોહનીયને માત્ર અનંતમા ભાગનાં જ દલિકો મળે છે.

(૪) જો દેશઘાતી સ્પર્ધકો રૂપે પરિણમીને સમ્યક્ત્વમોહનીય તરીકે બનેલાં દલિકો 'મિથ્યાત્વમોહનીય' થી ભિન્નપ્રકૃતિ સ્વરૂપ ન હોય તો એ 'મિથ્યાત્વમોહનીય' નાં જ દલિકો હોવાથી, મિથ્યાત્વમોહનીયને 'દેશઘાતી' કહેવાની આપત્તિ આવે, કારણકે જેમાં દેશઘાતી સ્પર્ધકો પણ હોય તે 'દેશઘાતી પ્રકૃતિ' એવી વ્યાખ્યા છે.

પ્રશ્ન - ૯ :- નામકર્મમાં પંચેન્દ્રિય તિઠ પ્રાયેગ્ય ૨૯ ના પતદ્વયસ્થાન માં ૧૦૨ ના સંક્રમસ્થાનનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેટલો મળે ?

ઉત્તર - ૯ :- ૧૦૨ નું સત્તાસ્થાન આહા ૭ સાથે હોય છે. P/a કાળમાં એ ઉવેલાઈ ન જાય ત્યાં સુધી ૧૦૨ નું સંક્રમસ્થાન ચાલુ હોય છે. તેમ છતાં તિર્થંચ પ્રાયોગ્ય ૨૯નું બંધસ્થાન અંતર્મુહૂર્તકાળથી અધિક ટકતું ન હોવાથી એ પતદ્વયસ્થાનમાં એનો કાળ અધિક મળતો નથી. આ જ વાત આ જ પતદ્વયસ્થાનમાં ૯૫ ના સંક્રમસ્થાન માટે પણ જાણવી.

પ્રશ્ન - ૧૦ :- બંધોત્કૃષ્ટ અને સંક્રમોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિઓની ગણતરીમાં ચૂર્ણિકાર અને વૃત્તિકાર કેમ જુદા પડે છે ?

ઉત્તર - ૧૦ :- ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશકાળે શુભ એવી પણ પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરેનો જેમ ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમ સ્થિતિબંધ થાય છે તેમ શુભ-અશુભ વાર્ણાદિ વીસે વીસનો ૨૦ કોડા કોડી સાગરોપમ જ બંધ થાય છે, માટે એ બધી બંધોત્કૃષ્ટ છે એવો ચૂર્ણિકારનો મત છે. જ્યારે ટીકાકારનો મત એવો છે કે સંકલેશ ઉત્કૃષ્ટ હોય ત્યારે પણ તે તે અમુક વાર્ણાદિનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૧૦ કોડા કોડી, ૧૨૧૧ કોડા કોડી વગેરે જ હોય છે. એટલે વાર્ણાદિ ૨૦ માંથી શુક્લવાર્ણ વગેરે ૧૩ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૨૦ કોડા કોડી થી ઓછો હોવાથી એ ૧૩ પ્રકૃતિઓ સંક્રમોત્કૃષ્ટ છે, બંધોત્કૃષ્ટ નહીં.

પ્રશ્ન - ૧૧ :- સંક્રમકરણની ૧૬ મી ગાથામાં સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વીને ૨૧ ના પતદ્વયમાં ૨૧ નું સંક્રમસ્થાન કહ્યું છે તે શી રીતે સમજવું ?

ઉત્તર - ૧૧ :- ઉપશમસમ્યક્ત્વી જીવ અનંતાનુબંધી કષાયોના ઉદયથી સાસ્વાદને આવે છે, એટલે બીજે ગુણકાણે અનંતાનુબંધીનું પ્રાચીન દલિક હોવું જ જોઈએ, અને તેથી એનો પણ સંક્રમ થવાથી ૨૧ માં ૨૫ નું સંક્રમસ્થાન મળવું જોઈએ, પણ ૨૧ નું નહીં એવો આ પ્રશ્નનો આશય છે.

“સંક્રમકરણની ૧૨થી ૨૨ ગાથાઓ પર ચૂર્ણિ છે નહીં, તેથી જણાય છે કે આ ગાથાઓ ચૂર્ણિને અનુસરીને ભાષ્યકારે બનાવેલી છે.” આ પ્રમાણે ટીપ્પણકારે ખુલાસો કરેલ છે. વળી ચૂર્ણિકારે પણ ૨૪ ની સત્તાવાળાને ૨૧ માં ૨૧ નું સંક્રમસ્થાન કહેલ છે. એટલે આ પ્રક્રિયા, જે આચાર્યો એમ માને છે કે અનંતાનુબંધી ઉદય વિના પણ અન્ય કષાયોના તીવ્ર ઉદયથી બીજે ગુણકાણે આવી શકાય છે તેઓના મતે જાણવી.

તેમ છતાં, કર્મપ્રકૃતિકારને આ મત માન્ય નથી જ એવું નથી. કેમકે ઉપશમનાકરણ ૩૧ મી ગાથામાં અનંતાનુબંધી ઉદયેલના (વિસંયોજના) જ થાય છે પણ અંતર કે ઉપશમ થતા નથી એમ જણાવ્યું છે. વળી ઉપશમશ્રેણિના પ્રતિપાતમાં કો' ક જીવ સાસ્વાદને પણ જાય છે એમ ઉપશમનાકરણની ૬૨ મી ગાથામાં જણાવેલ છે. એટલે જો અનંતાનુબંધી ઉદયે જ સાસ્વાદને અવાતું હોય તો અનંતાનુબંધી વિસંયોજક ઉપશમશ્રેણિથી પડતાં સાસ્વાદને શી રીતે આવી શકે ? માટે અન્ય કષાયોના અનંતાનુબંધી જેવા તીવ્ર ઉદયથી પણ સાસ્વાદને આવી શકાય એવું કર્મપ્રકૃતિકારને પણ અમાન્ય નથી એ જાણવું. (કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિકારનો પણ આવો જ અભિપ્રાય છે.) એવા જીવને પ્રથમ આવલિકામાં અનંતાનુબંધીનું જ બંધાયેલ હોવાથી અને એ એની બંધાવલિકા હોવાથી એનો સંક્રમ હોતો નથી. માટે ૨૧ નું સંક્રમસ્થાન મળે છે.

પ્રશ્ન - ૧૨ :- નિદ્રાદ્વિકનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ આવલિકાના અસંખ્ય ભાગથી અધિક બે આવલિકા સ્થિતિ શેષ રહી હોય છે ત્યારે કેમ થાય છે ?

ઉત્તર - ૧૨ :- કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિ - વૃત્તિ બન્નેમાં તથાસ્વભાવે જ આટલી સ્થિતિ શેષ હોય ત્યારે સૌથી ઉપરની એક સ્થિતિની અપવર્તના થઈ નીચેના આવલિકાના સમયાધિકૃતીજા ભાગમાં નિષ્કેપ થાય છે એમ જણાવ્યું છે. પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિની જેમ સમયાધિક આવલિકા શેષે એ એક ઉપરની સ્થિતિની અપવર્તના થાય છે એમ

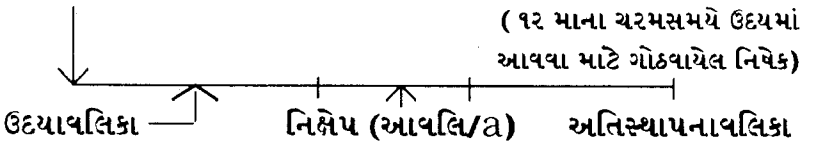
કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

નહીં. આ તથાસ્વભાવની સમજણ આ રીતે આપી શકાય - જ્ઞાનાવરણીયાદિ પ્રકૃતિઓ ઉદયવાળી હોવાથી એનું અપવર્તનાથી પડતું દલિક ઉદયાવલિકામાં ઉદય સમય સુધી પડે છે, જ્યારે નિદ્રાદ્વિક ઉદયવતી ન હોવાથી એનું દલિક ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ પામતું નથી, ઉદયાવલિકાની બહાર જ પડે છે. વળી અપવર્તનામાં જઘન્ય નિલેપ સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા જે કહેલ છે તે ઉદયાવલિકામાં થતા નિલેપની અપેક્ષાએ છે. ઉદયાવલિકાની બહાર થતો જઘન્ય નિલેપ ઉદવર્તનાની જેમ અપવર્તનામાં પણ આવલિકા/a જેટલો હોય છે. વળી અપવર્તમાન નિલેપ પોતાની નીચેની એક આવલિકાને તો અતિસ્થાપના રૂપે ઉલ્લંઘે જ છે.

તેથી યસ્થિતિ = ઉદયાવલિકા + આવલિ/૩ (નિલેપ) + અતિસ્થાપનાવલિકા + ૧. આવો કિસ્સો માત્ર નિદ્રાદ્વિક માટે જ બને છે એ જાણવું. જેમ અયોગીમાં ૭૨ પ્રકૃતિઓની સત્તા દ્વિચરમસમયે જાય છે, માટે જણાય છે કે એ અનુદયવતી હોય છે એમ નિદ્રાદ્વિકનો બારમાના દ્વિચરમસમયે કહેલો સત્તાવિચ્છેદ જ એના અનુદયને સૂચવી દે છે.

ચરમ અપવર્તના સમય

અપવર્તમાન નિલેપ

તેમ છતાં ક્વાયપ્રાભૂત યૂર્ણિમાં ક્ષપકશ્રેણિ અધિકારના સૂત્રનંબર ૧૫૬૫ માં 'તદો દુચરિમસમયે શિદ્ધાપયલાણમુદયવિચ્છેદો' એમ જણાવી નિદ્રાદ્વિકને બારમાના દ્વિચરમસમય સુધી ઉદયવતી માની છે. આ રીતે બારમે ગુણઠાણે નિદ્રાદ્વિકનો ઉદય માનનારના મતે તો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ સમયાધિક આવલિકા શેષે જ જાણવો.

પ્રશ્ન - ૧૩ :- જે પ્રકૃતિઓના જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ તરીકે ચરમખંડનો જે સંક્રમ થાય છે તે કલ્પો છે તે પ્રકૃતિઓમાં તે ચરમખંડ જે અંતર્મુદૂર્ત કાળ માટે સંક્રમે છે એ આખા અંતર્મુદૂર્ત સુધી જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ મળે ?

ઉત્તર - ૧૩ :- ના, ચરમખંડને ઉકેરવાનો શરુ કરે તે સમયથી જેમ જેમ એક-એક સમય પસાર થાય છે તેમ- તેમ નીચેથી એક - એક સમય વીતતો જતો હોવાથી

ઉદયાવલિકા એક એક સમય ઉપર આવતી જાય છે. તેથી ચરમખંડ એક - એક સમય નાનો થતો જાય છે. ધારોકે ૪ સમયની આવલિકા છે. ૧ લા સમયે ચરમખંડને ઉકેરવાનો પ્રારંભ થયો અને એ વખતે કુલ સ્થિતિસત્તા ૧૦૦ સમય છે. ચરમખંડને ઉકેરતાં કુલ ૧૦ સમય લાગવાના છે. તો

પ્રથમ સમયે - ૧ થી ૪ સમય ઉદયાવલિકા, ૫ થી ૧૦૦ (=૯૬) સમય ચરમખંડ.
એટલે એ વખતે ૯૬ સમયનો સ્થિતિસંક્રમ થશે.

બીજા સમયે - ૨ થી ૫ સમય ઉદયાવલિકા, ૬ થી ૧૦૦ (=૯૫) સમયનો ચરમખંડ.
૧૦ મા સમયે - ૧૦ થી ૧૩ સમય ઉદયાવલિકા, ૧૪ થી ૧૦૦ (=૮૭) સમયનો ચરમખંડ.

આમ માત્ર ચરમસમયે જ ચરમખંડ સંપૂર્ણ નાનો હોય છે અને એનો જઘન્ય સ્થિતિ સંક્રમ થાય છે એ જાણી શકાય છે. એટલે જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ માત્ર એ એક સમય માટે જ મળે છે. પણ નપું૦ વેદ વગેરે જે પ્રકૃતિઓમાં અંતર પડયું હોય, અને બીજી સ્થિતિમાંથી ચરમખંડ ઉકેરાતો હોય તેનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ અંતર્મુદૂર્ત સુધી મળ્યા કરે છે તે જાણવું. કેમકે ચરમખંડ અંતરની ઉપરથી જ શરુ થતો હોવાથી નીચે એક - એક સમય પસાર થવામાં એમાં કોઈ ફેર પડતો નથી.

પ્રશ્ન - ૧૪ :- પુરુષવેદના જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ તરીકે અબાધાન્યૂન ચરમબંધ (૮ વર્ષ) શા માટે કહ્યો, અંતરન્યૂન ચરમબંધ કેમ નહીં ?

ઉત્તર - ૧૪ :- જઘન્ય સ્થિતિ સંક્રમ જ્યારે થાય છે ત્યારે માત્ર ચરમસમયબદ્ધ દલિક જ સત્તામાં રહ્યું હોય છે, પ્રાચીન કોઈ દલિક હોતું નથી.... અને ચરમસમયે બંધાયેલ દલિક તો અબાધામાં નિષેક રૂપે ગોઠવાયેલું હોતું નથી જ. વળી અહીં અબાધાન્યૂન કરવાનું કહ્યું છે એનાથી જ જાણાય છે કે ચરમસમયબદ્ધ એ દલિક બંધાવલિકા વીત્યા બાદ પણ અપવર્તનાથી અબાધાની અંદર આવ્યું હોતું નથી. આના પરથી જાણાય છે કે અપવર્તના માટે પતદ્વિભૂત નિષેક આવશ્યક છે.

વળી આ જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ પુરુષવેદે શ્રેણિમાંડનારને જ જાણવો, કારણકે અન્યવેદે શ્રેણિમાંડનારને પુરુષ વેદનો બંધવિચ્છેદ વહેલો થવાથી ૮ વર્ષનો ચરમબંધ વગેરે સંભવતું નથી. એમ નપું૦ વેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ નપું૦ વેદે શ્રેણિમાંડનારને જાણવો. કારણકે અન્ય વેદે શ્રેણિ માંડનારને નપું૦ વેદ જલ્દી ક્ષીણ થતું હોવાથી જે ચરમખંડ હોય છે તેના કરતાં, નપું ૦ વેદે શ્રેણિ માંડનાર જીવને નપું ૦ વેદ મોડો

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ક્ષીણ થતો હોવાથી વધારે સ્થિતિઘાત વગેરે થયા હોવાના કારણે ચરમખંડ નાનો હોય છે. સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ કોઈપણ વેદે શ્રેણિ પર આડ્ઠ જીવને મળે છે, કેમકે બધાને એક જ સ્થળે એનો ચરમસંક્રમ થાય છે. કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિની ટીપ્પણમાં, સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ કોઈપણ વેદાડ્ઠ જીવને ક્ષો જ છે. કષાયપ્રાભૂત ચૂર્ણિની વૃત્તિમાં પણ એ પ્રમાણે કહ્યું છે. કર્મપ્રકૃતિની વૃત્તિમાં અને કષાયપ્રાભૂત ચૂર્ણિમાં માત્ર સ્ત્રીવેદાડ્ઠ જીવને જ સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ અને જઘન્યરસસંક્રમ જે ક્ષો છે તે મતાંતર રૂપ ન જાણવો, કેમકે ત્રણેમાંથી કોઈપણ વેદે આડ્ઠ થયેલા જીવને નિયતસ્થાને નિયતસ્થિતિઓમય સમાન ચરમખંડનો જ સંક્રમ થાય છે. તેમ છતાં, નપુંસક વેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ માત્ર નપુંસકવેદીને હોવાથી ને સ્ત્રીવેદની વાત નપુંસકવેદની સાથે કરી હોવાથી કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિ વગેરેમાં માત્ર સ્ત્રીવેદીની વાત કરી છે એમ જાણવું. અથવા, અન્ય બે વેદમાં સ્વ-સ્વવેદાડ્ઠજીવને જ જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ વગેરે મળતાં હોવાથી ત્રણે વેદમાં સામ્ય દેખાડવા માટે ઉક્ત નિર્દેશ કર્યો હોય એમ જાણવું. વ્યાખ્યાથી, સ્ત્રીવેદનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ ત્રણે વેદાડ્ઠને મળે એ જાણવું.

પ્રશ્ન - ૧૫ :- સંજવ૦ કોષ વગેરે જ નો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ કોને મળે ?

ઉત્તર-૧૫ :- કોષના ઉદયે ક્ષપકશ્રેણિમાંડનાર જીવને ચારેયનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ મળે છે. માનાડ્ઠને કોષ વિના ત્રણનો, માયાડ્ઠને માયા-લોભનો અને લોભાડ્ઠ ને માત્ર લોભનો જઘન્ય સ્થિતિ સંક્રમ મળે છે. કોષાડ્ઠ જીવને અવેદી બન્યા પછી અશ્વ કર્ણકરણ અદ્ધા અને કિટ્ટીકરણ અદ્ધા પછી કોષક્ષપણાકાળ હોય છે. એમાં ત્રીજી સંગ્રહકિટ્ટિના ચરમઉદયસમયે કોષની જે સ્થિતિઓ બંધાઈ હોય છે તેનો સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે જે ચરમસંક્રમ કરે છે એ એનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ હોય છે. માનાડ્ઠ જીવ અવેદી બન્યા પછી પહેલાં કોષને ખપાવી દે છે અને પછી અશ્વકર્ણકરણ તેમજ કિટ્ટીકરણ કરે છે અને ત્યારબાદ માનને ખપાવે છે. તેથી એને સંજવ૦ કોષનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ મળી શકતો નથી. માનને ખપાવવાની બાબતમાં કોષાડ્ઠ કે માનાડ્ઠ બન્ને સરખા જેવા જ હોવાથી માનનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ એ બન્નેને મળે છે. માયોદયાડ્ઠ જીવ માનને અશ્વકર્ણકરણ અને કિટ્ટીકરણ પૂર્વે ખપાવી દેતો હોવાથી એને માનનો પણ જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ મળતો નથી. એ જ પ્રમાણે લોભોદયાડ્ઠને માયાનો પણ જઘન્ય

સ્થિતિસંક્રમ મળી શકતો નથી એ જાણવું (પ્રશ્ન નં- ૨૮ ના ઉત્તરમાં આ વધુ સ્પષ્ટ થશે).

પ્રશ્ન - ૧૬ :- મોહનીયકર્મનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમક કોણ હોય ?

ઉત્તર - ૧૬ :- ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વી ઉપશામકને સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમ સમયે પણ દ્વિતીય સ્થિતિમાં અપવર્તના સંક્રમ હોય છે. તેથી તેને મળતો જઘન્ય સ્થિતિ સંક્રમ અંતઃ કોડા કોડી સાગરોપમ પ્રમાણ હોય છે. ક્ષપકને તો સૂક્ષ્મસંપરાયની સમયાધિક આવલિકા શેષે ઉદયાવલિકાની બહારના માત્ર એક નિષેકનો અપવર્તના સ્વરૂપ સ્થિતિસંક્રમ હોય છે. માટે મોહનીયના જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમનો સ્વામી ક્ષપક જ હોય છે, ઉપશામક નહીં.

પ્રશ્ન - ૧૭ :- મોહનીયકર્મનો અજઘન્ય સ્થિતિસંક્રમનો સાદિ ભાંગો કોને મળે ?

ઉત્તર - ૧૭ :- ૧૧મે ગુણઠાણે જઈને પડનાર ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વીને સાદિ ભાંગો મળે. અહીં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વી એટલા માટે લેવાનું કે જો ઉપશમસમ્યક્ત્વી લેવામાં આવે તો ૧૧મે ગુણઠાણે પણ દર્શનમોહમાં સંક્રમ ચાલુ રહેવાથી સંક્રમાભાવ ન થવાથી પતન થતાં સાદિ ન મળે.

પ્રશ્ન - ૧૮ :- પુંવેદ વગેરેમાં ચરમખંડ જે સંક્રમે છે તે ક્યાં સુધી હોય છે ?

ઉત્તર - ૧૮ :- અંતર જ્યાં પૂર્ણ થતું હોય તેની પછીના પ્રથમ નિષેકથી જ ચરમખંડ શરુ થઈ જાય છે. હવે, પું વેદનો ચરમબંધ જે ૮ વર્ષ થાય છે તેના નિષેકો પણ આ ચરમખંડમાં અંતર્ગત જ હોય છે. વળી ચરમખંડ ઉકેરાઈ જવા છતાં એ દલિકોની સત્તા તો અક્ષત રહે છે, તો ચરમખંડ સપૂર્ણ નિર્લેપાતો નથી એમ સમજવું ચા ૮ વર્ષની ઉપરના નિષેકથી જ ચરમખંડ શરુ થાય છે એમ સમજવું ? આવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. આનું સમાધાન એ છે કે, ૮ વર્ષની ઉપરથી ચરમખંડ શરુ થાય છે એવું તો માની શકાય જ નહીં, કારણકે જો એમ માનીએ તો બીજી સ્થિતિના ૮ વર્ષ સુધીના નિષેકો અક્ષત રહી જવાથી અને તેમાં પ્રચુર પ્રાચીન દલિક હોવાથી, બંધવિચ્છેદ સમયે માત્ર નવું બંધાયેલું દલિક જ હોવું જોઈએ એ નિયમનો ભંગ થઈ જાય. એટલે ચરમખંડનો પ્રારંભ તો બીજી સ્થિતિના પ્રથમ નિષેકથી જ માનવો યોગ્ય છે. પણ, ૮ વર્ષ વગેરે સુધીના નિષેકોમાં જે દલિક નવું બંધાયેલું છે તે ભેગું ઉકેરાતું નથી. એટલે બંધવિચ્છેદ સમયે ચરમખંડ ઉકેરાઈ જવા છતાં સમયન્યૂન ૨ આવલિકામાં જે દલિક બંધાયું હોય તેના નિષેકો હજુ ઊભા જ રહે છે. તેમ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

છતાં, ચરમખંડનું સંપૂર્ણ નિર્લેપન થઈ ગયું એમ કહેવામાં પણ કોઈ વાંધો નથી, કારણકે એ પ્રાચીન દલિકની અપેક્ષાએ જ કહેવાનું હોય છે, અને પ્રાચીન દલિક તો કોઈ બચ્ચું હોતું નથી જ.

પ્રશ્ન-૧૬ :- વૈ૦ ૧૧ નો જઘન્ય રસ સંક્રમ કેટલા કાળ સુધી સતત મળે ?

ઉત્તર-૧૬ :- આ પ્રકૃતિઓની સત્તા વગરનો અસંજી પંચેન્દ્રિયજીવ પુનઃ બંધ કરે ત્યારે બંધાવલિકા બાદ આનો જઘન્યરસસંક્રામક બને છે. જો કે તત્પ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશમાં જઘન્ય રસબંધ થાય છે અને એ સંકલેશ બે સમયથી અધિક ટકતો ન હોવાથી જઘન્યરસબંધ પણ બે સમય સુધી જ થાય છે. તેમ છતાં, અસંજી જીવ એ સંકલેશ સુધી પહોંચી જઘન્ય રસબંધ કરે એ પૂર્વે ઓછો વૈ૦ ૧૧ નો અજઘન્ય રસબંધ કરી જ લીધો હોય છે. એટલે એ પૂર્વબદ્ધ રસનો સંક્રમ પણ ભેગો મળવાથી જઘન્યથી જેટલો રસ બંધાય છે એટલો જ જઘન્ય રસ સંક્રમમાં મળતો નથી. તેથી આ પ્રકૃતિઓની સત્તા વગરના અસંજીને સર્વપ્રથમ જઘન્યથી જેટલો રસ બંધાય છે એ જ બંધાવલિકા બાદ સંક્રમે ત્યારે જઘન્ય રસસંક્રમ તરીકે મળે છે. સામાન્યથી, આ સર્વપ્રથમ જે બંધ થાય છે તે, જેમાં પરાવર્તમાન પ્રકૃતિઓ પણ બંધાઈ શકે એવું ચાર સમય પ્રાયોગ્ય મધ્યમ અધ્યવસાય સ્થાન હોય છે. એટલે એ રસનો સતત ચાર સમય બંધ થઈ શક્તો હોવાથી બંધાવલિકા બાદ સતત ચાર સમય સુધી જઘન્ય રસસંક્રમ મળી શકે છે.

પ્રશ્ન-૨૦ :- નામ, ગોત્ર અને વેદનીય કર્મનો ઉત્કૃષ્ટ રસ ક્ષપક જીવ ૧૦ માના ચરમસમયે બાંધી બંધાવલિકાબાદ સંક્રમાવવો શરુ કરે છે, યાવત ૧૩ માના ચરમ સમય સુધી સંક્રમાવે છે એમ કહ્યું છે. આમાં પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ૧૨ મા - ૧૩ મા ગુણઠાણે બંધ ન હોવાથી ઉદ્વર્તના કે પરપ્રકૃતિમાં સંક્રમ હોતો નથી. ‘સમ્પદિઘ્નો ન હણઈ સુહાણુભાગ’ એ વચનાનુસારે અપવર્તના પણ હોતી નથી. તો અહીં કયો અનુભાગસંક્રમ હોય છે ?

ઉત્તર-૨૦ :- ઉદ્વર્તના કે પરપ્રકૃતિસંક્રમ તો હોતો જ નથી. પણ અપવર્તના હોવામાં કોઈ વાંધો નથી. સમ્યક્સૂત્રી જીવ શુભના રસને હણતો નથી એવું જે કહ્યું છે તે તો ઉપર-ઉપરના તે તે રસનો સર્વથા ઘાત કરતો નથી એ તાત્પર્યમાં છે, એટલે કે આ વાત માત્ર વ્યાઘાત ભાવિની અપવર્તનાના નિષેધ માટે છે. રસની અપવર્તનામાત્રના નિષેધ માટે નહિં. ઉત્કૃષ્ટ રસ સુધીના રસની અપવર્તના ચાલુ

જ હોય છે, તેમ છતાં એ રસવાળા અનેક દલિકો સત્તામાં પણ રહે છે તેથી રસઘાત થતો નથી.

પ્રશ્ન-૨૧ :- સૂક્ષ્મ સંપરાયના ચરમસમયે સ્થિતિબંધ ૮ મુહૂર્ત અને ૧૨ મુહૂર્ત હોય છે. તેથી ઉત્કૃષ્ટ રસબંધવાળું તે કર્મ દેશોન પૂર્વકોડ સુધી ટકવાનું જ ન હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ રસસંક્રમ દેશોનપૂર્વકોડ સુધી શી રીતે મળે ?

ઉત્તર-૨૧ :- એ વખતે સત્તાગત દેવદ્વિક વગેરે પોતાના P/a પ્રમાણ સ્થિતિને કાયમ રાખીને યશ નામકર્મ વગેરેમાં સંક્રમે છે. તેથી યશનો સ્થિતિબંધ ૮ મુહૂર્ત હોવા છતાં સંક્રમથી એ P/a પ્રમાણ થાય છે. વળી એ વખતે દેવદ્વિકાદિના દલિકો પોતાનો પૂર્વબદ્ધ જે રસ લઈને આવ્યા હોય છે તેની યશના બધ્યમાન ઉત્કૃષ્ટરસ સુધી ઉદ્વર્તના થવાથી ત્યાં સુધીના બધા નિષેકોમાં ઉત્કૃષ્ટરસસત્તા પ્રાપ્ત થાય છે. વળી યશના પણ સત્તાગત ઉપરના નિષેકોમાં રહેલાં દલિકોમાં બધ્યમાન ઉત્કૃષ્ટ રસ સુધી રસોદ્વર્તના થાય છે. એટલે તેરમા ગુણકાણાના ચરમસમય સુધી ઉત્કૃષ્ટ રસસંક્રમ મળી શકે છે. આવશ્યક ચૂર્ણિમાં એમ જણાવ્યું છે કે કેવળીભગવાન કેવલિસમુદ્ઘાતમાં શુભપ્રકૃતિના રસને અશુભમાં નાંખીને હણે છે. તેથી એ મતે ત્યારબાદ ઉત્કૃષ્ટ રસસંક્રમ મળે નહી તે જાણવું, એમ આ મતે દેવદ્વિક વગેરેનો પણ ત્યારબાદ ઉત્કૃષ્ટ રસસંક્રમ મળતો નથી.

પ્રશ્ન-૨૨ :- ૭ મી નરકમાં સમ્યક્વાભિમુખ મિથ્યાત્વી ઉદ્યોતનો ઉત્કૃષ્ટ રસ બાંધે છે અને બંધાવલિકા બાદ ૧૩૨ સાગરોપમ સુધી સંક્રમાવે છે એવું જે કહ્યું છે તે કઈ રીતે ઘટે ? કેમકે એ જીવ ૭ મી નરકના ચરમ અંતર્મુહૂર્ત માં અવશ્ય મિથ્યાત્વે જઈ તિર્યંચમાં પણ મિથ્યાત્વ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે. અને મિથ્યાત્વી જીવ તો અંતર્મુહૂર્ત માં આનો રસ હણી નાંખે છે.

ઉત્તર-૨૨ મિથ્યાત્વે જઈને તૂર્ત જ આ રસને હણવાનું ચાલુ થઈ જતું નથી, કિન્તુ અંતર્મુહૂર્ત બાદ ચાલુ થાય છે. અને ચાલુ થયા પછી પણ ઉત્કૃષ્ટ રસને હણતાં અંતર્મુહૂર્ત લાગે છે. આ બે અંતર્મુહૂર્ત જેટલો કાળ પસાર થાય છે એ પૂર્વે એ જીવ ભવાંતરમાં સમ્યક્ત્વ પામી જાય છે, એટલે ઉત્કૃષ્ટ રસ ટકી રહે છે.

પ્રશ્ન-૨૩ ૯૭શુભાશુભ શેષ પ્રકૃતિઓના જથ્થા અનુભાગસંક્રમના સ્વામી તરીકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણામાં જે જીવ અનુભાગસત્તાનો ઘણો નાશ કરીને ઉત્તસન્કર્મ વાળો બન્યો છે તે જીવ ત્યાંથી બેઈન્દ્રિયથી સંજી પંચેન્દ્રિયપણા સુધીમાં જાય તો કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ત્યાં પણ જ્યાં સુધી તે ઉત્તસત્કર્મના અનુભાગ કરતાં અધિક રસ ન બાંધે ત્યાં સુધી જઘન્ય અનુભાગસંક્રમના સ્વામી તરીકે કહ્યો છે. તો આ કેવી રીતે સંભવે? કેમકે બેઈન્દ્રિય વગેરે જીવો જઘન્યપણે પણ પ્રથમસમયથી જ એકેન્દ્રિય કરતાં અનંતગુણ રસ ન બાંધે ?

ઉત્તર-૨૩ રસને હણી હણીને ઉત્તસત્કર્મા બનેલા એકેન્દ્રિયને પણ સત્તામાં જે રસ અવશિષ્ટ હોય છે તે, જ્યારે એકેન્દ્રિયજીવ સ્વપ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિમાં હોય ત્યારે બંધાતા જઘન્ય રસ કરતાં અનંતગુણ જ હોય છે. વળી બેઈન્દ્રિય વગેરે જીવો, ઘાતીકર્મોની તેમજ અપરાવર્તમાન અઘાતી કર્મની એકેન્દ્રિયને થતી જઘન્ય રસ સત્તા કરતાં પણ અલ્પરસ જઘન્યપણે બાંધે છે અને પરાવર્તમાન અઘાતીનો તુલ્યરસ જઘન્યપણે બાંધે છે. એટલે તો ૮૫ પ્રકૃતિઓના જઘન્યસ્થિતિબંધના સ્વામી તરીકે એકેન્દ્રિયને જ જેમ કહેલ છે તેમ જઘન્ય રસબંધ માટે કહેલ નથી. એટલે કે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણામાં રસને હણી હણીને જે જઘન્ય રસ સત્તામાં શેષ રાખવાથી જીવ ઉત્તસત્કર્મા બને તે સત્તાગત જઘન્ય રસ પણ, મિથ્યાત્વી જીવને સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયપણામાં જઘન્યથી જે રસ બંધાય તેના કરતાં અનંતગુણ હોય છે. જો આવું ન હોત તો, અનંતાનુ૦ ૪ ની જઘન્ય રસસત્તા ઉત્તસત્કર્મા જીવને કહી હોત, પણ વિસંયોજકને મિથ્યાત્વના પ્રથમસમયે ન કહી હોત. પણ એ કહી છે, તેનાથી જણાય છે કે વિસંયોજક જીવ મિથ્યાત્વે જઈ પ્રથમ સમયે ઉત્તસત્કર્મા જીવની અનુભાગસત્તા કરતાં હીનરસબાંધી શકે છે. એટલે પ્રસ્તુત ૯૭ પ્રકૃતિઓ માટે પણ, જ્યાં સુધી ઉત્તસત્કર્મા જીવની અનુભાગસત્તા કરતાં અધિક રસ બાંધી બંધાવલિકા બાદ ન સંક્રમાયે ત્યાં સુધી સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિયપણા વગેરેમાં પણ જઘન્ય રસસંક્રમ મળવામાં કોઈ વાંધો નથી. (આ સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તરીકે દેવ, નરકકેયુગલિક જીવ ન લેવા, કેમકે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવ મરીને ત્યાં જતો નથી.)

પ્રશ્ન-૨૪ જીવ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયપણામાં જ ઉત્તસત્કર્મા બને છે એવું કેમ ?

ઉત્તર-૨૪ સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયને જે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ હોય છે તે અન્ય જીવોના ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ કરતાં ઓછો હોય છે. એટલે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં રસને ઘટાડતાં ઘટાડતાં ત્યાં સુધી ઘટાડી શકાય છે તેમજ પુનઃ બંધ દ્વારા રસ એનાથી આગળ વધવાની શક્યતા હોતી નથી. માટે તેમાં જ જીવ ઉત્તસત્કર્મા બને છે.

પ્રશ્ન-૨૫ ક્ષપકશ્રેણિમાં અંતરકરણ પૂર્વે ક્ષપકને ઘાતીકર્મોનો જે રસ સત્તામાં

હોય તેના કરતાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય જીવોને અનંતમો ભાગ જ સત્તામાં હોય છે. તેથી જ મિથ્યાત્વનો જઘન્ય રસ સંક્રમ અને જઘન્ય રસસત્તા હતસત્કર્મા જીવને કલ્પા છે પણ દર્શનમોહકપક્ષને નથી કલ્પા. તો પછી, મિશ્રમોહ અને સમ્યક્ત્વમોહ અંગે આ બેના સ્વામી તરીકે હતસત્કર્મા જીવને કેમ નથી કલ્પો ?

ઉત્તર- ૨૫ સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીયનો રસ એના ક્ષપણાકાળ સિવાય સમ્યક્ત્વી કે મિથ્યાત્વી કોઈ જીવ હણતા નથી. ક્ષપણાકાળે જ એ રસ હણાય છે, અને તેથી ક્ષપણા દરમ્યાન જ એના જે ચરમ સંક્રમ અને સત્તા હોય છે તે જઘન્ય તરીકે મળે છે. મિથ્યાત્વીને આ બેની જો સત્તા હોય તો ઉત્કૃષ્ટ રસની જ હોય છે.

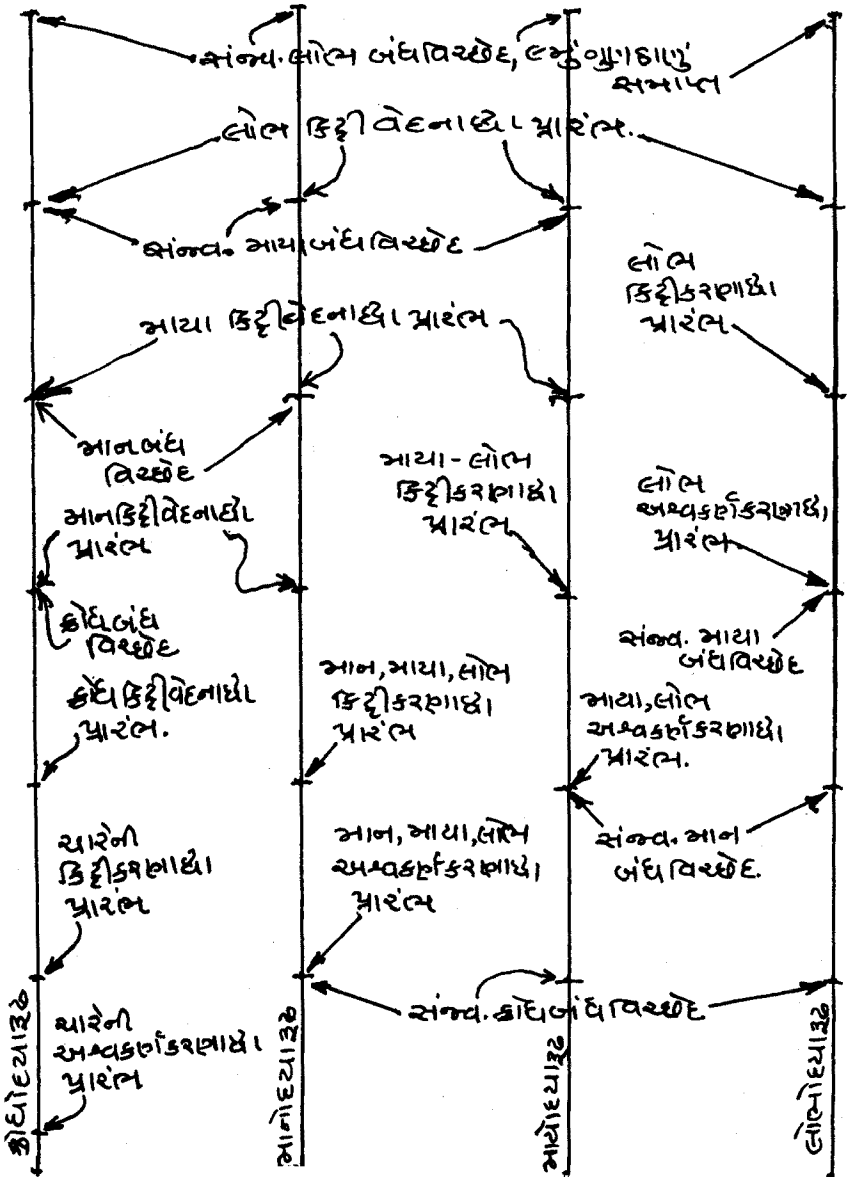
પ્રશ્ન- ૨૬ હતસત્કર્મા જીવને જે રસ સત્તામાં હોય છે એના કરતાં સંજ્ઞીજીવને બંધાતો જઘન્ય રસ ઓછો હોય છે. અને તેથી અનંતાનુ ૪ ની જઘન્ય રસસત્તા અને જઘન્ય રસસંક્રમ વિસંયોજકને પુનઃ બંધે કલ્પા. તેમ છતાં આમાં એક પ્રશ્ન છે કે બંધાતો રસ ભલે હતસત્કર્મા જીવ કરતાં ઓછો હોય, પણ અન્યકષાયોનો સંજ્ઞી જીવને રહેલો રસ તો અનંતગુણ હોવાથી એ પણ આ પણ આ બધ્યમાન અનંતાનુબંધીમાં સંક્રમવાથી એને જઘન્ય રસસત્તા કે સંક્રમ કઈ રીતે મળે ?

ઉત્તર-૨૬ અન્યપ્રકૃતિનયન દ્વારા સંક્રમતી પ્રકૃતિ પોતાની સ્થિતિ જાળવી રાખે છે. જેમકે શાતાનો બંધ ૧૫ કોડા કોડી સુધી હોવા છતાં એની ઉપરની પણ અશાતાની જે સ્થિતિ હોય તે અકબંધ રહીને શાતામાં સંક્રમે છે અને તેથી શાતાની સ્થિતિ પણ વધી જાય છે. કિન્તુ અનુભાગ માટે આવું નથી. અનુભાગ તો બધ્યમાન પ્રકૃતિનો જેટલો બંધાતો હોય ત્યાં સુધી જ અન્યપ્રકૃતિનો એમાં સંક્રમે છે. એનાથી અધિક નહીં. (એટલે જ, પ્રકૃતિઓના બંધોત્કૃષ્ટા ને સંક્રમોત્કૃષ્ટા એવા ભેદ સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે, પણ અનુભાગની અપેક્ષાએ નથી.) એટલે બંધપ્રાપ્ત અનુભાગ કરતાં સંક્રમદ્વારા અનુભાગ વધી શકતો નથી. તેથી વિસંયોજકને પુનઃ બંધે અનુભાગના સત્તા અને સંક્રમ જઘન્ય હોવામાં કોઈ વાંધો નથી.

પ્રશ્ન- ૨૭ સ્ત્રીવેદ ની જઘન્ય અનુભાગ સત્તા જો ૧ ઠા. દેશઘાતી રસ છે તો જઘન્ય અનુભાગસંક્રમ તરીકે ૧ ઠા. રસનો સંક્રમ કેમ મળતો નથી ?

ઉત્તર-૨૭ અંતરકરણક્રિયા થયા પછી મોહનીયના એકઠા ૦ રસ નો બંધ અને ઉદય હોય છે. એટલે સ્ત્રીવેદોદયાઞ્ઞ જીવને સ્ત્રીવેદોદયના ચરમનિષેકમાં જે સર્વઘાતી

મિનિ મિનિ કષાયોદયા રૂઠ્ઠી શ્રેણી સ્થાપના.

દલિક રહેલું હોય છે તે પણ એ ચરમસમયે ઉદયસમાન ૧ ઠા. દેશઘાતી રસવાળું થઈને ઉદયમાં આવે છે. એટલે એ વખતે એ એક નિષેકમાં તો ૧ ઠા. રસની જ સત્તા હોય છે પણ એનો સંક્રમ હોતો નથી, ઉદય પામી જાય છે. બીજી સ્થિતિમાંથી ચરમખંડનો જે ચરમસંક્રમ થાય છે તેમાં સર્વઘાતી રસસ્પર્શકો પણ સંક્રમે છે, માટે ૧ ઠા. રસ સંક્રમ કહેવાતો નથી.

પ્રશ્ન-૨૮ - સંજવલન ક્રોધનો જઘન્ય રસ સંક્રામક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૨૮- ક્રોધોદયે ભપકશ્રેણિપર આડઠ થયેલ જીવ ચરમસંક્રમે જઘન્ય રસસંક્રમ કરે છે. અહીં અન્યકષાયોદયથી આડઠ જીવ ન લેવો, કારણ કે એ સંજવલન ક્રોધ નો સ્પર્શક રૂપે જ નાશ કરે છે જ્યારે ક્રોધોદયાડઠ જીવ કિટ્ટી રૂપે એનો નાશ કરે છે. તેથી અન્યકષાયોદયાડઠને જઘન્ય મળી શકે નહીં. આ જ રીતે સંજવલન માનના જઘન્ય રસસંક્રામક તરીકે માયા કે લોભના ઉદયથી આડઠ જીવ ન લેવો અને સંજવલન માયાના જઘન્ય રસસંક્રામક તરીકે લોભોદયાડઠ ભપક લેવો નહીં. જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ માટે પણ આ જ પ્રમાણે જાણવું. એટલે ક્રોધાડઠને ચારે કષાયના જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ અને જઘન્ય રસસંક્રમ મળે છે. માનાડઠને ક્રોધ સિવાયના ત્રણના જઘન્ય સ્થિતિ-રસ સંક્રમ મળે છે. ઈત્યાદિ જાણવું. આની સમજણ આ પ્રમાણે જાણવી.

ભપકશ્રેણિમાં ક્રોધોદયાડઠને અશ્વકર્ણકરાણાહ્વાના ચરમ સમયે જેટલો બંધ હોય છે તેટલો માનાદિથી આડઠ થયેલા જીવને ક્રોધનો જઘન્યસ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ હોય છે. આનું કારણ એ છે કે ક્રોધાડઠને પહેલાં ચારે ય કષાયોની અશ્વકર્ણ કરાણાહ્વા આવે છે, એ પછી ચારેયની કિટ્ટીકરાણાહ્વા આવે છે ત્યાર બાદ ક્રોધની કિટ્ટીવેદન અહ્વા આવે છે જેના અંતે ક્રોધનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. પણ માનાડઠ વગેરેને ક્રોધની અશ્વકર્ણકરાણાહ્વા વગેરે હોતી નથી. વળી ક્રોધાડઠજીવ જે સ્થાને ચારે કષાયની કિટ્ટીકરાણાહ્વામાં પ્રવેશતો હતો તે સ્થાને માનાડઠ માનાદિ ત્રણે કષાયોની અશ્વકર્ણકરાણાહ્વા માં પ્રવેશે છે, અને તે જ સ્થાને તે જીવને ક્રોધનો બંધોદયવિચ્છેદ થાય છે. માયોદયાડઠ અને લોભોદયાડઠજીવને પણ તે જ સ્થાને ક્રોધનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. આ વખતનો ચરમબંધ એ માનાદિથી આડઠ જીવને થતો સંજવલન ક્રોધ નો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને જઘન્યરસબંધ હોય છે. જ્યારે ક્રોધાડઠને તો એ સ્થાન પછી કિટ્ટીકરાણાહ્વા અને ક્રોધકિટ્ટીવેદનાહ્વા પસાર થયા બાદ ક્રોધનો બંધવિચ્છેદ

થાય છે. આ વખતે વિશુદ્ધિ વધુ હોવાથી, જે સ્થિતિબંધ અને રસબંધ થાય છે તે માનાડઠ વગેરેને થતા સંજવલન ક્રોધના ચરમબંધ કરતાં ઓછા હોય છે. માટે સંજવલન ક્રોધના જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને રસબંધ ક્રોધાડઠ ક્ષપકને જ મળે છે, અન્યને નહીં.

ક્રોધાડઠને ક્રોધનો બંધોદયવિચ્છેદ થયે માનની કિટ્ટીવેદનાદ્વા આવે છે, જેના અંતે માનનો બંધવિચ્છેદ થાય છે. આ એનો ચરમબંધ હોવાથી જઘન્ય સ્થિતિ-રસબંધ હોય છે. માનોદયાડઠ જીવને પણ માનકિટ્ટીવેદનાદ્વા તો, ક્રોધાડઠને જે સ્થાને ક્રોધ નો બંધોદયવિચ્છેદ થઈ માનકિટ્ટીવેદનાદ્વા શરુ થતી હતી ત્યાંથી જ શરુ થાય છે. અને ક્રોધાડઠને એ જ્યાં પૂર્ણ થતી હતી ત્યાં જ પૂર્ણ થાય છે. માટે બન્ને પ્રકારના જીવોને માનનો ચરમબંધ તે સમાન સ્થાને જ થતો હોવાથી બન્નેને થતો માનનો જઘન્ય સ્થિતિ-રસબંધ સમાન હોય છે. કિન્તુ, માયા કે લોભથી શ્રેણિમાંડનારને તો, માનાડઠ જીવને જ્યાં ત્રણ કષાયોની કિટ્ટીકરણાદ્વા હોય છે ત્યાં જ માનનો ચરમ બંધ હોય છે. માટે તેઓને થતો એ ચરમબંધ, ક્રોધાડઠ કે માનાડઠને સંજવલન માનના થતા ચરમબંધ કરતાં વધુ હોય છે. માટે સંજવલન માનનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ ક્રોધાડઠ કે માનાડઠને હોય છે પણ માયાડઠ કે લોભાડઠને હોતો નથી. એમ સંજવલન માયાનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને જઘન્ય રસબંધ ક્રોધ, માન કે માયાના ઉદયે આડઠ થયેલા ક્ષપકોને હોય છે, પણ લોભોદયાડઠને હોતો નથી. જ્યારે સંજવલન લોભનો જઘન્ય સ્થિતિબંધ અને રસબંધ ચારેમાંથી કોઈ પણ કષાયના ઉદયે આડઠ થયેલા જીવને મળે છે. આની સ્થાપના (પૃષ્ઠાંક ૮૬ પર.)

પ્રશ્ન- ૨૬ સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયનો જઘન્ય રસસંક્રમ ક્યારે મળે ?
ઉત્તર-૨૬ દર્શનમોહક્ષપકને સમ્યક્ત્વમોહનીયની સમયાધિક આવલિકા શેષ રહી હોય ત્યારે અપવર્તના રૂપે જઘન્ય રસસંક્રમ મળે છે. મિશ્રમોહના ચરમ અનુભાગખંડને જ્યારે ક્ષપક સમ્યક્ત્વમાં સંક્રમાવે છે ત્યારે મિશ્રમોહનો જઘન્ય રસસંક્રમ થાય છે. આ ચરમઅનુભાગખંડ જેટલો કાળ રહે છે એટલા કાળ (અંતર્મુઠ) માટે એ એનો સંક્રામક હોય છે. જ્યારે જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ તો ચરમસ્થિતિખંડના ચરમ સમયે જ મળે છે એ જાણવું, કેમકે સ્થિતિ નીચેથી એક- એક સમય કપાતી જાય છે. સમ્યક્ત્વમોહની ૮ વર્ષ સ્થિતિસત્તા શેષ રહે એ પહેલાં રસખંડોનો અંતર્મુહૂર્ત અંતર્મુહૂર્તે ઘાત થવામાં પ્રચૂર રસઘાત થઈ ગયો હોય છે. ત્યારબાદ પ્રતિસમય રસ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

અપવર્તના થતી હોવાથી ઉત્તરોત્તર સમયે મળતી અવશિષ્ટ રસસત્તા અલ્પ હોય છે. તેથી ચરમ અપવર્તના જથ્થા રસસંક્રમ તરીકે મળતી હોવાથી એક જ સમય માટે મળે છે. આ વખતે રસઘાત ન હોવા છતાં અનુસમય અપવર્તના= પ્રતિસમય વ્યાઘાતભાવિની રસઅપવર્તના હોય છે. આ અનુસમય અપવર્તનાના કારણે જ જ્ઞાનાવરણનો જથ્થા રસસંક્રમ પાણ બારમા ગુણઠાણાની સમયાધિકાવલિકા શેષે એક સમય માટે જ મળે છે.

પ્રશ્ન- ૩૦ નપું. વેદનો જથ્થા રસસંક્રમ કોણ કરે છે.?

ઉત્તર- ૩૦ નપું. વેદે ક્ષપકશ્રેણિ માંડનાર જીવ નપું.ના ચરમઅનુભાગખંડમાં વર્તતો હોય ત્યારે જથ્થા રસસંક્રમ કરે છે. અન્ય વેદે શ્રેણિ માંડનાર ક્ષપક લેવો નહીં, કેમકે એને નપું. વેદનો સત્તાવિચ્છેદ વહેલો થતો હોવાથી રસ એટલો હણાયો હોતો નથી.

પ્રશ્ન- ૩૧ નિદ્રાદ્વિકના જથ્થા સ્થિતિસંક્રમક અને જથ્થા રસસંક્રમકમાં કોઈ ફેર છે ?

ઉત્તર- ૩૧ હા. નિદ્રાદ્વિકનો જથ્થા સ્થિતિસંક્રમ ૧૨ માની ૨ આવલિકા+ આવલિકા/૮ જેટલો કાળ શેષ હોય ત્યારે થાય છે, જ્યારે જથ્થા રસસંક્રમ સમયાધિક આવલિકા શેષ હોય ત્યારે થાય છે. (અનુસમય અપવર્તના હોવાથી દ્વિસમયાધિક આવલિકા શેષ વગેરે કાળે જથ્થા રસસંક્રમ મળતો નથી.) સમયાધિક આવલિકા શેષે જો સ્થિતિઅપવર્તના થાય તો એ સમયાધિક આવલિકાના ચરમનિષેકમાં (ઉદયાવલિકાની બહારના નિષેકમાં) રહેલા દલિકે ઉદયાવલિકાની અંદર આવ્યું પડે, જે નિદ્રાદ્વિક અનુદયવતી હોવાના કારણે શક્ય નથી. જ્યારે એ વખતે રસઅપવર્તના માટે આવું નથી. ઉદયાવલિકાગત નિષેકોના દલિકામાં તો રસ અપવર્તના થતી નથી, કારણ કે ઉદયાવલિકા સક્લ કરાણને અયોગ્ય છે. પાણ એની બહાર જે એક નિષેક બાકી છે એમાં રસાપવર્તના થઈ શકે છે. એ નિષેકમાં અધિક રસવાળાં જે દલિકો હોય તેઓને રસાપવર્તના માટે ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશ કરવો પડતો નથી, કિન્તુ એ જ નિષેકમાં રહીને તેઓનો રસ ઘટી જાય છે જે રસાપવર્તના હોઈ રસસંક્રમ છે. તેથી સમયાધિક આવલિકા શેષે રસસંક્રમ થઈ શકે છે, સ્થિતિસંક્રમ નહીં.

પ્રશ્ન- ૩૨ યજ્ઞનામ કર્મ વગેરેનો જથ્થા સ્થિતિસંક્રમ સયોગીના ચરમસમયે કહ્યો છે. પ્રદેશો અન્ય નિષેકમાં ગયા વગર આ સ્થિતિસંક્રમ સંભવતો નથી. એટલે એ

વખતે પ્રદેશોનો પણ સંક્રમ તો છે જ. તો યશનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશ સંક્રમ એ વખતે કહેવો જોઈએ ને, કારણ કે સર્વાપવર્તના દ્વારા સૌથી વધુ પ્રદેશો એ વખતે નીચેના નિષેકોમાં આવે છે. ૮ માના છઠ્ઠા ભાગે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ કાળે જેટલા પ્રદેશોનો સંક્રમ થાય છે એના કરતાં 'ય આ પ્રદેશોનો જથ્થો અધિક હોય છે.

ઉત્તર-૩૨ જ્યારે દલિક એક પ્રકૃતિમાંથી અન્ય પ્રકૃતિમાં જાય ત્યારે જ 'પ્રદેશસંક્રમ' કહેવાની વિવક્ષા ગ્રન્થોમાં કરી છે, માત્ર અન્યનિષેક કે અન્ય રસસ્પર્શકમાં જાય ત્યારે નહીં. એટલે કે પ્રકૃતિસંક્રમ થતો હોય તો જ પ્રદેશસંક્રમ કહેવાય છે, અન્યથા નહીં. એટલે તો (૧) 'જં દતિયમનપગં ણિજ્જહં સો સંકમો પપસસ' આ પ્રમાણે 'દલિકોને અન્યપ્રકૃતિમાં લઈ જવા એ પ્રદેશસંક્રમ છે' એવી એની વ્યાખ્યા આપી છે. (૨) સાઘાદિ પ્રજ્ઞાણામાં મૂળપ્રકૃતિના પ્રદેશસંક્રમનો નિષેધ ક્યો છે. તેથી, ૧૩ મા ગુણઠાણે પ્રકૃતિસંક્રમ ન હોવાથી, પ્રદેશસંક્રમ પણ ન હોવાના કારણે ત્યારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ કહ્યો નથી.

પ્રશ્ન - ૩૩ ૧લે ગુણઠાણે રહેલ પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચ આખા ભવ દરમ્યાન મનુષ્યદ્વિક બાંધે નહીં એવું બને ?

ઉત્તર-૩૩ કમ્મપયડીવૃત્તિમાં મનુષ્યદ્વિક જથ્થાના પ્રદેશસંક્રમના અધિકારમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે કે : તેઉકાય- વાઉકાયમાં મનુષ્યદ્વિક ઉવેલી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયમાં પુનઃબાંધી પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિયમાં જાય, ત્યાં બાંધ્યા વિના ૭મી નરકમાં જઈ પાછો પર્યાપ્ત પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં આવે. ત્યાં પણ બાંધ્યા વિના તેઉકાય- વાઉકાયમાં ઉવેલતાં દ્વિચરમખંડના ચરમપ્રભેદે જથ્થાના પ્રદેશસંક્રમ મળે. એટલે આના પરથી જણાય છે કે તિર્યચ પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવ આખા ભવ દરમ્યાન મનુષ્ય દ્વિક ન બાંધે એ સંભવિત છે. જ્યારે છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યચ વગેરેને ૨૧-૨૬ ના ઉદયસ્થાને મનુષ્યદ્વિક વિનાનું ૭ નું સત્તાસ્થાન માન્યું છે (નામકર્મની ૯૨ પ્રકૃતિઓની ગણતરી પ્રમાણે), પણ ૨૮ના ઉદયસ્થાને નથી માન્યું. એટલે કે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થાય ત્યાં સુધીમાં મનુષ્યદ્વિક અવશ્ય બાંધી જ દે એમ માન્યું છે. છઠ્ઠા કર્મગ્રન્થના આ મતે જથ્થાના પ્રદેશસંક્રમના સ્વામી તરીકે તેઉકાય-વાઉકાયમાં ઉવેલી સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અલ્પકાળ માટે બાંધી પુનઃ તેઉકાય- વાઉકાયમાં દીર્ઘકાલીન ઉવેલના કરે ત્યારે દ્વિચરમખંડના ચરમપ્રભેદે જથ્થાના પ્રદેશસંક્રમ જાણવો.

પ્રશ્ન-૩૪ અનુદયવાળીનામ પ્રકૃતિનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમથી ઉદયપ્રાપ્ત કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સજ્જાતીય પ્રકૃતિમાં જ જાય કે નામની ઉદયપ્રાપ્ત સર્વ પ્રકૃતિઓમાં પણ જાય ?
 ઉત્તર-૩૪ નામની ઉદયપ્રાપ્ત સર્વપ્રકૃતિઓમાં જાય એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. નરકગતિના જથ્થા પ્રદેશોદયના સ્વામી તરીકે યોગ્યપ્રક્રિયા કરીને નરકમાં ગયેલા સર્વપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયેલા જીવને કહ્યો છે, અને એમાં કારણ તરીકે એ દર્શાવ્યું છે કે પર્યાપ્ત જીવને કેટલાંક કર્મો વિપાકોદયમાં આવવાથી એનો સ્તિબુક્કસંક્રમ થતો નથી. નહીંતર એનો સ્તિબુક્કસંક્રમ થઈને દલિક નરકગતિમાં પણ આવવાથી પ્રદેશોદય જથ્થા ન રહેત. આ સ્તિબુક્કસંક્રમથી અન્યાન્ય પ્રકૃતિઓનું દલિક અધિકૃત પ્રકૃતિમાં ન આવી જાય એ માટે અનેક પ્રકૃતિઓના જથ્થા પ્રદેશોદય સ્વામિત્વ અધિકારમાં સર્વ પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત જીવ લેવાનું કહ્યું છે. આના પરથી જાણાય છે કે સ્તિબુક્કસંક્રમનો વિષય બનેલું દલિક નામકર્મની ઉદયપ્રાપ્ત સર્વપ્રકૃતિઓમાં જાય છે, પણ અનુદયપ્રાપ્ત ગતિનામકર્મનું દલિક ફક્ત ઉદયપ્રાપ્ત ગતિનામકર્મમાં જ જાય એવું નહીં. આ જ પ્રમાણે જાતિનામકર્મ વગેરેમાં જાણવું.

પ્રશ્ન-૩૫ સ્તિબુક્કસંક્રમ ક્યારે કર્મ પ્રકૃતિનો કયા નિષેકમાં થાય ?

ઉત્તર-૩૫ વિપાકોદય વગરની પ્રકૃતિઓના ઉદયસમયમાં રહેલા દલિકોનો વિપાકોદયવાળી સજ્જાતીય પ્રકૃતિઓમાં ઉદયસમયમાં સ્તિબુક્કસંક્રમ થાય છે એમ કર્મપ્રકૃતિ સંક્રમકરણમાં અને સપ્તતિકા ભાષ્યની વૃત્તિમાં જાણાવેલું છે. કેટલાક આચાર્યો એમ કહે છે કે “ ઉદયસમયની ઉપરના એક નિષેકમાં રહેલાં દલિકોનો ઉદયસમયમાં સ્તિબુક્કસંક્રમ થાય છે. ” આ વાત વ્યવહારન્યાનુસારે જાણવી. પણ કર્મપ્રકૃતિ વગેરે સાથે વિરોધ હોવાથી આ મત પ્રધાન નથી એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૩૬ આનુપૂર્વી સંક્રમ શરુ થાય ત્યારથી હાસ્યાદિ ૬ પુરુષ વેદ માં સંક્રમે છે કે નહીં ?

ઉત્તર-૩૬ સ્ત્રીવેદ ઉપશાંત કે સ્ત્રીજા થઈ જાય ત્યારથી પુ. વેદની પતદ્વગ્નહતા નષ્ટ થાય છે એવું ન જાણાવતાં પુ. વેદના બંધવિચ્છેદ પૂર્વે સમયન્યૂન બે આવલિકાએ એ પતદ્વગ્નહતાનો નાશ કહ્યો છે. અને તેથી જ ઉપશમશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ ઉપશાંત થયે સાતમાં ૨૦ નું અને પાંચમાં ૧૮ નું સંક્રમસ્થાન બતાડયું છે, તેમજ ક્ષપકશ્રેણિમાં સ્ત્રીવેદ સ્ત્રીજા થયે પાંચમાં ૧૦ નું સંક્રમસ્થાન દેખાડયું છે. આનાથી જાણાય છે કે આનુપૂર્વી સંક્રમમાં પણ પુ. વેદમાં હાસ્યાદિ ૬ સંક્રમે છે. એ જો ન સંક્રમતા હોત તો સ્ત્રીવેદનો સંક્રમવિચ્છેદ થયે પુ. વેદની પતદ્વગ્નહતા નષ્ટ થઈ જાત

અને તેથી ઉપશમશ્રેણિમાં ૨૦ અને ૧૮ નું સંક્રમસ્થાન અનુક્રમે ૬ માં અને ૪ માં કહેત તેમજ ક્ષપકશ્રેણિમાં ૧૦ નું સંક્રમસ્થાન ૪ ના પતદ્વગ્નસ્થાનમાં કહેત.

તેમ છતાં, પુ. વેદના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાના સ્વામી તરીકે, કમ્મપયડી મૂળ, ચૂર્ણિ અને પંચસંગ્રહમાં, ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમનો જે સ્વામી હોય તે જીવને, જે સમયે સ્ત્રીવેદ સર્વસંક્રમથી પુ.વેદમાં સંક્રમે તે સમયે કહેલ છે. જો આનુપૂર્વી સંક્રમથી હાસ્યાદિ ૬ પાણ પુ. વેદમાં સંક્રમતા હોત તો, જે સમયે હાસ્યાદિ ૬ નો પુ. વેદમાં ચરમપ્રક્ષેપ થાય તે સમયે કહેત, પાણ કહેલ નથી. તેથી જાણાય છે કે હાસ્યાદિ ૬ પુ. વેદમાં સંક્રમતા નથી, કિન્તુ સંજવલન ક્રોધમાં જ સંક્રમે છે એવો કષાયપ્રાભૂત, તેની ચૂર્ણિ અને સત્તરિચૂર્ણિનો જે મત છે તેનું આનાથી સૂચન છે. આ મતે સ્ત્રીવેદ ક્ષીણ કે ઉપશાંત થાય ત્યારથી પુરુષવેદની પતદ્વગ્નહતાનો નાશ જાણવો.

આ બે મતમાં તત્ત્વ કેવલીગમ્ય છે.

પ્રશ્ન-૩૭ ઉદ્વેલના સંક્રમમાં એક- એક ખંડ P/a નો જ હોય ?

ઉત્તર-૩૭ P/a કાળમાં થનારી ઉદ્વેલનાના ખંડો P/aના જ હોય છે. પાણ અનિવૃત્તિકરણે અંતર્મુદૂર્ત કાળ માત્રમાં જે ઉવેલના થઈ જતી હોય છે તેના એક એક ખંડો P/s ના પાણ હોય છે. એ જ વખતે સ્થિતિઘાત જે થતો હોય છે તેના ખંડો પાણ P/s ના હોય છે. ઉદ્વેલના સંક્રમની પ્રરૂપણામાં અંતરોપનિધામાં દલિકોની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર ખંડ જે વિશેષાધિક- વિશેષાધિક કહેતો છે તે પાણ P/a કાલીન ઉદ્વેલના માટે જાણવું. અંતર્મુદૂર્ત કાલીન ઉદ્વેલનામાં તો અસંગુણ- અસંગુણ જાણવું. કેમકે P/s જેટલા ખંડમાં દ્વિગુણવૃદ્ધિના અસંગુણનો આવી જવાથી અનંતર ખંડના દરેક નિષેકો પૂર્વખંડના તે તે નિષેકો કરતાં અસંગુણ- અસંગુણ દલિકો ધરાવતાં હોવાથી આખો ખંડ પાણ અસંગુણ દલિકો ધરાવે છે. અંતર્મુદૂર્તકાલીન આ ઉવેલનામાં ઉવેલાતા ખંડો તે તે કાળે સ્થિતિઘાતથી ઉકેરાતા જે ખંડો હોય છે તે જ હોય છે એમ માનવું યોગ્ય છે, અન્યથા શ્રેણિમાં એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિસત્તા બાદ સ્થિતિઘાતને અનુસારે જે સાન્તર સ્થિતિસ્થાનો કલાં છે તેમાં આંતરામાં વચ્ચે વચ્ચે પાણ ઉદ્વેલનાના કારણે મળતાં અન્યાન્ય સ્થિતિસત્તાસ્થાનો માનવા પડે. તેથી સ્થિતિઘાતમાં તે તે કાળે P/s, P/a વગેરે આયામવાળા જે જે ખંડો હોય છે તે તે જ ઉદ્વેલનામાં પાણ જાણવા.

અથવા તો સ્થિતિઘાત અને ઉદ્વેલના બન્ને પ્રવર્તવાની યોગ્યતા હોય ત્યારે જે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૯૨

પ્રક્રિયા ચાલે છે એનો જ, પાંચ અપૂર્વમાંના એક સ્થિતિઘાતને પણ પ્રવર્તમાન માનવાનો હોવાથી સ્થિતિઘાત તરીકે ઉલ્લેખ થતો હોય. (કારણ કે સ્થિતિખંડોનો નાશ તો થાય છે જ) અને અન્યપ્રકૃતિમાં પણ દલિક જતું હોવાથી એનો જ ઉદ્વેલના તરીકે ઉલ્લેખ થતો હોય. વળી આ વાત સ્થિતિઘાત અને ઉદ્વેલના બન્નેની પ્રવૃત્તિ જણાવી હોય ત્યાં જ જાણવી. એ સિવાય તો આ બે સ્વતંત્ર જ છે, કારણકે ઉદ્વેલના અમુક પ્રકૃતિઓમાં જ થાય છે જ્યારે સ્થિતિઘાત આયુષ્ય સિવાયની સર્વપ્રકૃતિઓમાં થાય છે.

સ્થિતિઘાત વખતે કોઈપણ પ્રદેશસંક્રમ ચાલુ હોય તો એ સંક્રમના કારણે ઉકરાતા ખંડનું દલિક પરપ્રકૃતિમાં પણ જાય છે. પ્રદેશસંક્રમ ચાલુ ન હોય ત્યારે માત્ર સ્વસ્થાનમાં જ પડે છે. જેમકે અગ્યારમા વગેરે ગુણઠાણે ઉદ્વેલના સંક્રમથી દલિક સ્વસ્થાન અને પરસ્થાન બન્નેમાં જાય છે. ચરમખંડ વખતે માત્ર સ્વસ્થાનમાં જાય છે. સ્થિતિઘાત અને ઉદ્વેલના સંક્રમનો આટલો તફાવત જાણવો.

પ્રશ્ન-૩૮ સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં કેટલા પ્રકારના પ્રદેશસંક્રમો સંભવે છે ?

ઉત્તર-૩૮ સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં ૩ પ્રકારના પ્રદેશસંક્રમો સંભવે છે. મિથ્યાત્વે ગયેલા સમ્યક્ત્વીને પ્રથમ અંતર્મુર્ત્તમાં યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે. (તેથી જ સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ યથાપ્રવૃત્તસંક્રમથી હોવો કહ્યો છે.) ત્યારબાદ ઉદ્વેલના સંક્રમ હોય છે. અને ઉદ્વેલનામાં ચરમખંડના ચરમપ્રભેદે સર્વસંક્રમ હોય છે. ઉદ્વેલનામાં ચરમખંડને ખાલી કરતી વખતે તો ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્યગુણ-અસંખ્યગુણ દલિક મિથ્યાત્વમાં પડે છે એટલે એની ગુણસંક્રમ તરીકે વિવક્ષા કરવી હોય તો ગુણસંક્રમ પણ કહી શકાય.

પ્રશ્ન-૩૯ સમ્યક્ત્વથી મિથ્યાત્વે ગયેલા જીવને સમ્યક્ત્વ અને મિશ્ર મોહનીયનો ઉદ્વેલનાસંક્રમ મિથ્યાત્વના પ્રથમસમયથી જ પ્રવર્તે છે કે અંતર્મુર્ત્ત બાદ ? જો અંતર્મુર્ત્ત બાદ પ્રવર્તતો હોય તો પહેલાં અંતર્મુર્ત્તમાં તે બેનો કયો સંક્રમ પ્રવર્તે છે ?

ઉત્તર-૩૯ જેમ અવિરતબનેલાને આહારકસપ્તકનો અંતર્મુર્ત્ત બાદ ઉદ્વેલનાસંક્રમ પ્રવર્તે છે તેમ અહીં પણ અંતર્મુર્ત્ત બાદ ઉદ્વેલનાસંક્રમ જાણવો. પ્રથમઅંતર્મુર્ત્તમાં તે બેનો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે એવું કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિના ટીપ્પણમાં શ્રી મુનિચન્દ્રસૂરિમહારાજે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક સહેતુક કહ્યું છે. કષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં

સમ્યક્ત્વમોહનીયના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમસ્વામીના નિરૂપણમાં સ્પષ્ટરૂપે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમજાણાવ્યો છે. સંક્રમકરણગ્રન્થમાં સ્વર્ગસ્થ પૂજ્યપાદ પ્રેમસૂરીશ્વરજી મહારાજાએ યથાપ્રવૃત્તસંક્રમનું જે ખંડન કર્યું છે તે અંગે તેઓ શ્રીમદે સ્વયં જ સ્વજીવનના પ્રાન્તભાગે, શાસ્ત્રાન્તરો જોવાથી સમ્યક્ત્વ જ્ઞાત થવાના કારણે, પોતાના અનાભોગને જાહેર કરીને છબ્રસ્થતાપ્રયુક્ત સ્વપ્રમાદનું નિરાકરણ કર્યું હતું. માટે સંક્રમકરણગ્રન્થમાં તે ખંડનના સ્થાને કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિની ટીપ્પણનો પાઠ મૂકવો.

પ્રશ્ન-૪૦ પુ. વેદમાં ક્યા ક્યા પ્રદેશસંક્રમો સંભવે છે ?

ઉત્તર-૪૦ વિધ્યાતસંક્રમ તો હોતો નથી.. કારણ કે સવેદી અવસ્થામાં સર્વત્ર બંધયોગ્યતા હોવાથી સામાન્યથી યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે. અવેદી અવસ્થામાં યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે એમ ઉપશમનાકરણચૂર્ણિમાં કહ્યું છે. ‘અવેયગો જં તં સમરૂણ દુઆવલિયવંધં અણુવસંતં તં અસંખેજ્જગુણસેદોણુવસામિજ્જતિ પરપગતિણ પુણ અહાપવત્સંકમેણં સંકામેતિ ।

પ્રથમાદિગુણકારણે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે.

અન્યવેદની જેમ પુ. વેદનો પાણનવમા ગુણકારણે ઉદ્વેલનાસંક્રમ કહ્યો છે. આ કઈ રીતે સંભવે એ સમજવું આવશ્યક છે, કારણકે ઉદ્વેલનાસંક્રમમાં પરપ્રકૃતિમાં જે દલિક પડે છે તે તો (અસંખ્યકાળચક્ર ભાગહારવાળું હોવાથી) ઘણું જ ઓછું હોય છે. યથાપ્રવૃત્ત સંક્રમથી પડતું દલિક (P/a ભાગહારવાળું હોવાથી) એના કરતાં અસંખ્ય ગુણ હોય છે. એટલે જ્યાં સુધી બંધવિચ્છેદ થયો નથી ત્યાં સુધી યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોવાથી ઉદ્વેલનાશી રીતે ? બંધવિચ્છેદ બાદ તો ઉપર કહ્યા પ્રમાણે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે. વળી પુ. વેદોદયાઙ્ક જીવને તો ચરમબંધ અને ચરમખંડનો ચરમપ્રભેષ એક સાથે જ થાય છે. એટલે ત્યારબાદ તો ઉદ્વેલના હોવાનો સંભવ જ નથી. એટલે કદાચ એવું હોય કે ઘાત્યમાનખંડમાંથી ઉદ્વેલના અને અઘાત્યમાનસ્થિતિઓમાંથી યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ ચાલુ હોય. અથવા.. પુ. વેદોદયાઙ્ક જીવ જે સ્થાને સ્ત્રીવેદનો સત્તાવિચ્છેદ કરે છે તે સ્થાને, અન્યવેદોદયાઙ્ક જીવને વેદોદયવિચ્છેદ અને પુ.વેદબંધવિચ્છેદ થાય છે. અને ત્યારબાદ (સમયન્યૂન બે આવલિકાએ નહીં, કિન્તુ) અંતર્મુદૂર્તે હાસ્યાદિ ૬ સાથે પુ. વેદનો સત્તાવિચ્છેદ થાય છે. આ અંતર્મુદૂર્તકાળમાં એનો ઉદ્વેલનાસંક્રમ સંભવી શકે. જો કે ઉદ્વેલનાસંક્રમ યોગ્ય કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રકૃતિઓમાં સંજવ૦ ત્રિકનો પણ સમાવેશ કરાયો છે. આ ૩ ને તો, કોઈપણકથાઓદયાડૂઠ જીવ હોય, બંધવિચ્છેદ બાદ સમયન્યૂન બે આવલિકાએ જ સત્તાવિચ્છેદ કે ઉપશાંતતા હોવાથી, અને એ કાળ દરમ્યાન તો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોવાથી ઉદ્વેલનાસંક્રમ ઉપર કહ્યા મુજબ ઘટાવવો પડે કે અઘાત્યમાનખંડમાંથી યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ અને ઘાત્યમાન ખંડમાંથી ઉદ્વેલનાસંક્રમ હોય છે. વસ્તુતત્વ કેવલિગમ્યમ્

હવે પુ૦ વેદનો ગુણસંક્રમ હોય કે નહીં તે વિચારીએ-

ગુણસંક્રમયોગ્ય પ્રકૃતિઓમાંપુ૦વેદની ગણતરી કરવામાંઆવીનથી. વળી ગુણસંક્રમ અશુભ અબધ્યમાનનો થતો હોવાથી બંધવિચ્છેદ ન થાય ત્યાં સુધી તો ગુણસંક્રમ હોતો નથી, અને બંધવિચ્છેદ બાદ સમયન્યૂન ૨ આવલિકામાં તો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે. તેમજ એ વખતે તો માત્ર નવું બંધાયેલું દલિક સત્તામાં હોય છે જે ઘણું અલ્પ હોવા થી ગુણસંક્રમ થઈ શકતો નથી. એટલે પુ૦ વેદનો ગુણસંક્રમ સંભવતો નથી.

તેમ છતાં, છકા કર્મગ્રન્થની ૬૭ મી ગાથાની વૃત્તિમાં જણાવ્યું છે કે સમયન્યૂન બે આવલિકામાં બંધાયેલ દલિકને એટલા જ કાળમાં ગુણસંક્રમ દ્વારા ભય કરે છે. આગળ કહ્યા મુજબ, અન્યવેદોદયાડૂઠ જીવને બંધવિચ્છેદ બાદ પણ પુ૦ વેદની અંતર્મુદૂર્ત સુધી સત્તા રહે છે તેમજ એ દલિક પ્રાચીન હોય છે. એટલે એ જીવો ને એ અંતર્મુદૂર્તમાં ગુણસંક્રમ હોવો સંભવિત લાગે છે. એમ, ઉદ્વેલનામાં પણ ચરમખંડનું દલિક સંજવ૦ ક્રોધમાં અસંખ્યગુણ - અસંખ્યગુણ ગુણકારે સંક્રમાવે છે, એટલે પુ. વેદની ઉદ્વેલનાની અપેક્ષાએ ચરમખંડને ખાલી કરવામાં ગુણસંક્રમની વિવક્ષા કરી શકાય છે. વસ્તુતત્વ બહુશ્રુતગમ્ય છે.

હવે પુ૦ વેદના સર્વસંક્રમની વિચારણા-

સર્વસંક્રમના નિરૂપણ માટે આ પ્રમાણે કહ્યું છે : ઉદ્વેલનાસંક્રમની પ્રરૂપણામાં જ ભેગી સર્વસંક્રમની પ્રરૂપણા કરી છે. ઉદ્વેલના સંક્રમના ચરમખંડને ખાલી કરતાં કરતાં ચરમસમયે જે સંક્રમ થાય તેને સર્વસંક્રમ તરીકે જણાવેલ છે. ‘જા પગતી અણ્ણં પગિંતિં સંકમમાણા ણિલ્લેવા હોતિ તીસે જો ચરિમો સંછોમ્મો સો કસિણસંકમો ભવતિ’ અન્ય પ્રકૃતિમાં સંક્રમવા દ્વારા જે નિર્લેપ થતી હોય તેનો જે ચરમપ્રસેપ હોય તે સર્વસંક્રમ કહેવાય છે. એટલે સર્વસંક્રમમાં બે વાત જણાય છે- ઉદ્વેલનાના

ચરમખંડમાં અસંખ્ય ગુણકારે થતા સંક્રમના છેડે સર્વસંક્રમ હોય છે, અને એ થયા બાદ ઉદયાવલિકા સિવાયનું દલિક સત્તાગત રહેતું નથી.. આ ‘ સર્વસંક્રમ’ તરીકે ક્રૂ છે.

હવે પુ.. વેદ માટે વિચારીએ....

સંજ્ઞામાયાના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ માટે કમ્મપયડીચૂર્ણિમાં આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે-एवं मायाए वि कसिणो= सव्वसंकमो अप्पप्पणो, जहा पुरिसवेदस्स ॥ ८७॥ એટલે પુ૦ વેદનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ પણ ‘સર્વસંક્રમ’થી હોય છે એવું જણાય છે. એટલે કે ગુણિતકર્મા શ ક્ષપક પુ. વેદના ચરમબંધસમયે ચરમખંડનો જે ચરમપ્રક્ષેપ સંજ્ઞા૦ ક્રોધમાં કરે છે તેનો ‘ સર્વસંક્રમ’ તરીકે ઉલ્લેખ થયો કહેવાય. જો કે ‘ એ પ્રક્ષેપ થયે પુરુષવેદની ઉદયાવલિકા સિવાયનું દલિક તો શેષ રહેવું જોઈએ જ નહીં’ એવું અહીં છે નહીં, કારણ કે સમયન્યૂન બે આવલિકાબદ્ધ બધું દલિક અવશિષ્ટ હોય છે. એટલે આને ઉપચારથી ‘સર્વસંક્રમ’ રૂપે કહ્યો લાગે છે. વળી પુ.વેદના જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ માટે ચૂર્ણિમાં આમ જણાવ્યું છે કે“પुरिसकोहमाणमायासंजलणाणं ‘घोलमाणेणति जहण्णजोगिणा चरिमबद्धस्स’ ति खपणाए अब्भुट्ठियस्स अप्पप्पणो चरिमसमयवद्धस्स सगअंतिमे ति अप्पप्पणो चरिमसमए छोभे सव्वसंकमेणं जहण्णतो पदेससंकमो होतिति ॥ ” એટલે કે બંધવિચ્છેદથી સમયન્યૂન બે આવલિકાકાબના અંતિમસમયે જે ચરમસંક્રમ થાય છે એને અહીં સર્વસંક્રમ તરીકે જણાવેલ છે. ‘ સર્વપ્રદેશો સંક્રમી જાય છે માટે સર્વસંક્રમ’ એમ વ્યુત્પત્તિથી આને સર્વસંક્રમ તરીકે કહેલ હોય એવું લાગે છે. એટલે કે બંધવિચ્છેદકાળે ચરમખંડનો જે ચરમપ્રક્ષેપ થાય એ અને ત્યારબાદ સમયન્યૂનબે આવલિકાના ચરમસમયે જે (ચરમસમયબદ્ધ દલિકના એક અસંખ્યમા ભાગના અવશિષ્ટ દલિકોનો) ચરમસંક્રમ થાય એ આ બન્નેનો સર્વસંક્રમ તરીકે ઉલ્લેખ છે.. તો શું બે વાર સર્વસંક્રમ થાય ? આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.. પણ, સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે આ જે સંક્રમ થાય છે એ ઉદ્વેલનાના ચરમખંડના ચરમપ્રક્ષેપ સ્વરૂપ ન હોવાથી પ્રદેશસંક્રમના ભેદ તરીકે જે સર્વસંક્રમ કહ્યો છે તદ્દપ આ સંક્રમ નથી, તેમ છતાં, સર્વ અવશિષ્ટ દલિકોનો સંક્રમ થઈ જતો હોવાથી ઉપચારથી એનો ‘ સર્વસંક્રમ’ તરીકે ઉલ્લેખ કર્યો હોય એમ લાગે છે.

પ્રશ્ન-જા પુ. વેદનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ કોને હોય ?

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉત્તર-૪૧ કમ્મપયડીચૂર્ણિમાં, ઉપર કલ્હા મુજબ ક્ષપકને સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ હોવો કલ્હો છે. પણ કપાયપ્રાભૂતચૂર્ણિમાં ઉપશમશ્રેણિમાં જઘન્ય યોગે ચરમસમયબદ્ધ દલિકનો સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે જે ચરમસંક્રમ થાય તેને જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ કલ્હો છે. આમ કહેવાનું કારણ એવું લાગે છે કે, ચરમબંધે જઘન્ય યોગે જે બંધાયેલ હોય તે બંધાવલિકા બાદ ક્ષપકને માત્ર સંક્રમ જ પામે છે. જ્યારે ઉપશામકને એમાંથી કેટલું ક દલિક ઉપશાંત થાય છે અને શેષ દલિક સંક્રમે છે. (સમયન્યૂન બે આવલિકામાં ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય ગુણ- અસંખ્યગુણ દલિક ઉપશાંત થાય છે અને પરપ્રકૃતિમાં યથાપ્રવૃત્તસંક્રમથી સંક્રમે છે.) એટલે ઉપશામકને, સંક્રમ પામતું દલિક ઓછું હોવું પ્રતીત થાય છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

પ્રશ્ન-૪૨ ગુણિતકર્મા શ અને ક્ષપિતકર્મા શ ની પ્રક્રિયા પરથી કઈ કઈ વાતો તારવી શકાય છે ?

ઉત્તર-૪૨ અનાદિ મિથ્યાત્વી જીવોને, સામાન્યથી, આયુષ્ય સિવાયની કોઈપણ પ્રકૃતિનું તે તે સમયે જે દલિક બંધાયું હોય તેમાંનું કેટલુંક દલિક તો, તે તે સમયથી ઉત્કૃષ્ટથી ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ સુધી આત્મા પર રહે છે. એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય વગેરે કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ ૩૦ કો. કો. વગેરે હોવા છતાં વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલા દલિકોમાંથી બંધાવલિકા બાદ અપવર્તના - ઉદીરણ વગેરે દ્વારા દલિકો ઉદય પામીને ભોગવાઈ જવાનો પ્રારંભ થાય છે. ઉત્તરોત્તર સમયે એ ભોગવાતું જાય છે. તેમ જ નવા નવા બંધને અનુસરીને, એ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલું કેટલુંક દલિક, ઉદવર્તના પણ પામતું રહે છે. એમ ઉદવર્તના પામતાં પામતાં એ આત્મા પર ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ સુધી રહે છે. બંધસમયથી ૭૦ કો. કો. + ૧ મા સમયે કોઈ દલિક આત્મા પર રહ્યું હોતું નથી. આમ સ્થિતિબંધ જુદો- જુદો હોવા છતાં આત્મા પર રહેવાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ બંધા માટે એક સરખો ૭૦ કો. કો. છે. જો આવું ન હોય, તો મિથ્યાત્વમોહનીય માટે ભલે ત્રસકાયસ્થિતિન્યૂન ૭૦ કો. કો. સુધી બાંપર્યાંપૃથ્વીં વગેરેમાં રહેવાનું જણાવ્યું, પણ જ્ઞાનાં વગેરે માટે એવું ન જણાવત. કિન્તુ ત્રસકાયસ્થિતિન્યૂન ૩૦ કો. કો. સાગરોપમ વગેરેની પ્રક્રિયા જ સ્થાવરભવોની બતાવત, કારણકે એ પૂર્વે સૂક્ષ્મ હોય કે બાદર, પર્યાં હોય કે અપર્યાં હોય કોઈ ફેર પડવાનો નથી, કારણ કે એ વખતનું કોઈ દલિક જ આત્મા પર રહી શકવાનું

નથી. પણ બધા કર્મો માટે ૭૦ કો. કો.ની પ્રક્રિયા બતાવી છે એ જણાવે છે કે સાતેય કર્મના દલિકો ૭૦ કો. કો. સુધી આત્મા પર રહી શકે છે. માટે જ ૭૦ કો. કો. ને કર્મસ્થિતિ કહેવાય છે. (જો કે અન્યગ્રન્થકારનો મત એવો છે કે જ્ઞાનાં ૩૦ કો. કો. કષાયમોહનીય ૪૦ કો. કો. સાગરોપમ વગેરે કાળ સુધી જ આત્મા પર રહી શકે. તેઓના મતે ગુણિતકર્માશની પ્રક્રિયામાં જ્ઞાનાં ૧૦ માટે ત્રસકાયસ્થિતિન્યૂન ૩૦ કો. કો. સુધી સ્થાવરભવોમાં રહેવાનું વિધાન સમજવું. એમ અન્ય કર્મો માટે યથાસંભવ જાણવું.

વળી, જેમ કોઈ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ દલિક આત્મા પર ૭૦ કો. કો. સુધી રહી શકે છે તેમ જઘન્યથી એ વિવક્ષિતસમયપ્રબલ કેટલુંક દલિક P/a ન્યૂન ૭૦ કો. કો. જેટલો કાળ સુધી આત્મા પર અવશ્ય રહે જ છે. એટલે કે કો'ક સમય એવો પણ હોય કે જે સમયે બંધાયેલું બધું દલિક P/a ન્યૂન ૭૦ કો. કો. પહેલાં જ ક્ષીણ થઈ જાય, એટલા કાળ સુધી એમાંનું કોઈ દલિક પહોંચે નહીં - આવું ક્યારેય બનતું નથી.

ત્રસકાયસ્થિતિ સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમ છે, એટલે સતત આનાથી અધિક કાળ માટે કોઈ જીવ ત્રસપણામાં રહી શકતો નથી એમ સમજાય છે. પણ સાથે આ પણ સમજાય છે કે કોઈ જીવ ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ સંસારમાં પરિભ્રમણ કરે તો એ સંપૂર્ણ કાળ દરમ્યાન એ સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમથી અધિક ત્રસમાં રહી શકે નહીં. એટલે કે આંતરે- આંતરે સ્થાવરમાં જઈ ને જે ત્રસમાં જયા કરે, એનો પણ ત્રસમાં રહેવાનો કુલ કાળ સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમથી અધિક ન હોય. જો એનાથી અધિક સંભવતો હોત, તો, ગુણિતકર્માશની પ્રક્રિયામાં, છેલ્લા સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમ સિવાયનો પૂર્વનો બધો કાળ જે સ્થાવરમાં વીતાવવાનો જણાવ્યો છે તે ન જણાવતાં સ્થાવરપણાના આંતરે- આંતરે ત્રસમાં વીતાવવાનો જણાવ્યો હોત. પણ જણાવ્યો નથી. તેથી જણાય છે કે, ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ કાળ માટે કોઈ જીવનું સંસારભ્રમણ થાય તો તેમાં ત્રસપણું વધુમાં વધુ સાંતર કે નિરંતર બધું મળીને સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમ કાળ માટે જ હોય છે, એનાથી અધિક કાળ માટે નહીં.

સંક્લેશમાં ઉદ્વર્તના વધુ થાય છે એનાથી જણાય છે કે કષાયો પંપનું કાર્ય કરે છે. કર્મદલિકોને ઉપર-ઉપરના સ્થિતિનિષેકોમાં ધકેલે છે. એટલે જ તો, પ્રકૃતિ શુભ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

હોય કે અશુભ, કષાય જેમ વધુ, તેમ સ્થિતિબંધ અધિક થાય છે. વિશુદ્ધિમાં સ્થિતિની અપવર્તના અને ઉદીરાણા અધિક થાય છે એ પાણ આ વાતનું સૂચન કરે છે.

પ્રશ્ન-૪૩ સ્ત્રીવેદના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ અધિકારમાં વચ્ચે યુગલિક ભવ લીધો છે એમાં એ કારણ આપ્યું છે કે એને નપુંડ વેદનો બંધ ન હોવાથી સંખ્યાતબહુભાગ કાળ સુધી સ્ત્રીવેદ જ બંધાયા કરે છે. જો દેવભવ લેવામાં આવે તો સંખ્યાતબહુભાગ કાળ માટે નપું.વેદ જ બંધાવાથી સ્ત્રીવેદ સંખ્યાતમા ભાગના કાળ માટે જ બંધાવાથી યુગલિકમાં થતી પુષ્ટિ કરતાં સંખ્યાતમા ભાગ જેટલી જ પુષ્ટિ થાય. પાણ આની સામે એમ ન કહી શકાય કે- યુગલિકના ઉત્કૃષ્ટ યોગ કરતાં દેવનો ઉત્કૃષ્ટ યોગ અસંખ્યગુણ હોવાથી સંખ્યાતમા ભાગના કાળમાં પાણ અસંખ્યગુણ પુષ્ટિ થઈ શકશે.

ઉત્તર- ૪૩ આના સમાધાન માટે આવું વિચારી શકાય કે યુગલિક કરતાં દેવ વગેરેનો યોગ અસંખ્યગુણ જે કહ્યો છે તે ઉત્કૃષ્ટ યોગ માટે હોય, સામાન્ય રીતે સરખો યોગ હોય.. અથવા.. જેમ સ્ત્રીવેદ બંધાય છે તેમ એનો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ પાણ ચાલુ હોય છે. યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ યોગને અનુસરે છે. તેથી દેવાદિ ભવમાં વધારે યોગથી જેમ સ્ત્રીવેદ વધુ પુષ્ટ થાય છે એમ અન્યવેદ બંધકાળે એ યથાપ્રવૃત્તસંક્રમથી સંક્રમી પાણ વધુ જાય છે, તેથી એકંદરે યુગલિક જેવી પુષ્ટિ ન થાય.. આ કે આવું અન્ય કોઈ કારણ હશે કે જેથી યુગલિકભવ કહ્યો છે. અન્ય એક મતે તો યુગલિકને પાણ ઉત્કૃષ્ટ યોગ માનેલ છે. એટલે એ મતે આ પ્રશ્ન જ રહેતો નથી.

પ્રશ્ન- ૪૪ પુ. વેદના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમમાં નપું. અને સ્ત્રીવેદને પુષ્ટ કરવાનું શા માટે કહ્યું છે? એના કરતાં એટલો કાળ સમ્યક્ત્વ પળાવી પુ. વેદને જ પુષ્ટ કરવાનું શા માટે નહીં? ?

ઉત્તર-૪૪ નપું.વેદ અને સ્ત્રીવેદમાં જે દલિકોની પુષ્ટિ થઈ હોય છે એનો અસંખ્યબહુભાગ તો ભપકાગ્રેણીમાં ગુણ-સર્વસંક્રમ દ્વારા પુ. વેદને જ મળવાનો હોય છે, એટલે આ બે વેદને પુષ્ટ કરવામાં પાણ એટલી કોઈ મોટી હાનિ નથી.. જ્યારે પુંડવેદને જ પુષ્ટ કરવા સમ્યક્ત્વ જાળવી રાખવામાં આવેતો, સમ્યક્ત્વકાળ માં મિથ્યાત્વી કરતાં વિશુદ્ધિ હોવાથી (૧) અપવર્તના- ઉદીરાણા વધુ થાય છે અને ઉદવર્તના ઓછી થાય છે, તેથી વધુ દલિકો ખપી જાય.. અને (૨) સ્થિતિબંધ ઓછો થવાથી નીચે નીચેના નિષેકો વધુ પુષ્ટ બને જે સ્વ-સ્વઉદયકાળે ભોગવાઈ જવાથી

એટલી હાનિ વધુ થાય. આવા કોઈ કારણે સ્ત્રીવેદ- નપુંઠ વેદની પણ પુષ્ટિ બતાવી હોય.

પ્રશ્ન-૪૫ મનુષ્યદ્વિકના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમના અધિકારમાં ૭મી નરકમાં અંતર્મુર્ત્તિન્યૂન ૩૩ સાગરોપમ માટે સમ્યક્ત્વ પાળવાનું કહ્યું છે, તો એના કરતાં અનુત્તરમાં પૂર્ણ ૩૩ સાગરોપમ માટે શા માટે ન કહ્યું ?

ઉત્તર-૪૫ અનુત્તરદેવના યોગ કરતાં નારકીનો યોગ અસંખ્યગુણ હોવાના કારણે તેમજ અનુત્તરદેવને અત્યંત વિશુદ્ધિ હોવાથી- કષાયોની મંદતા હોવાથી ઉદ્વર્તનના ઓછી થાય અને અપવર્તના વધારે થાય. આ કારણે ૭ મી નરકનો ભવ લીધો હોય. તેમ છતાં, આ પ્રશ્ન તો ઊભો જ રહે છે કે, તો પછી પ્રથમસંઘયાણ માટે પણ આવું શા માટે ન કહ્યું ? એની પણ ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશ સત્તા મનુષ્યદ્વિકની જેમ ૭ મી નરકમાં સમ્યંકના ચરમસમયે જ બતાવેલી છે. તો બંધાવલિકા બાદ ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ કેમ કહ્યો નથી ? આનું રહસ્ય કેવલી ભગવંતો જાણે છે.

પ્રશ્ન- ૪૬ પ્રથમસંઘયાણનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ કોને હોય છે ?

ઉત્તર- ૪૬ કર્મપ્રકૃતિમાં પંચેન્દ્રજાતિ વગેરેની સાથે આ પ્રકૃતિને પણ ભેગીગણી ૩૬ પ્રકૃતિનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ ઉપશમશ્રેણિ માંડયા વિનાના સ્પિતકર્માશને સ્પષ્ટશ્રેણિમાં ૮ મા ગુણઠાણાની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે કહેલો છે. પંચસંઘ્રહની મૂળટીકામાં પ્રથમસંઘયાણનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ સ્પષ્ટશ્રેણિ પર ચડતાં પહેલાં જે પ્રથમગુણઠાણે ચરમબંધ થાય ત્યારે કહ્યો છે.

અહીં વિચારતાં એમ જણાય છે કે, પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે ૩૫ શુભપ્રકૃતિઓ તો શ્રેણિમાં બંધાતી હોવાથી ગુણસંક્રમથી પુષ્ટ થઈ જવાના કારણે એનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ ન મળે. તેથી ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ કર્યો એ બરાબર છે. કિન્તુ પ્રથમસંઘયાણ તો શ્રેણિમાં બંધાતું ન હોવાથી એ ગુણસંક્રમથી પુષ્ટ થવાનો પ્રશ્ન જ રહેતો નથી, ઉપરથી ગુણશ્રેણિ દ્વારા કેટલું ય નિર્જરી જવાનું છે, તો એના અધિકારમાં ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાનો પણ સમાવેશ હોવો જોઈએ.

વળી પંચસંઘ્રહમાં જે ચરમબંધે જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ કહ્યો છે એ અંગે પણ આવો વિચાર આવે છે કે, ત્યારે તો બંધયોગ્યતા હોવાથી યથાપ્રવૃત્ત સંક્રમ થશે, જ્યારે ત્યારબાદ બંધયોગ્યતા નીકળી જવાથી વિધ્યાતસંક્રમ મળવાથી જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ મળશે... એટલે તર્કથી વિચારતાં આવું યોગ્ય લાગે છે કે ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સહિત ક્ષપિતકર્માશ જીવ ક્ષપકશ્રેણિ પર આરૂઢ થાજ ત્યારે ૧૦ માના ચરમસમયે એનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ મળે. વિધ્યાતસંક્રમની વિવક્ષા ૭ મા ગુણઠાણા સુધી જ છે એવું જો માનવાનું હોય તો, ૭ માના ચરમસમયે એનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ મળે એમ વિચારતાં લાગે છે. તત્ત્વં બહુશ્રુતગમ્યમ્.

પ્રશ્ન- ૪૭ ઉદ્યોતનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ કોણ કરે છે ?

ઉત્તર- ૪૭ ૪ પલ્યોપમ અધિક ૧૬૩ સાગરોપમ સુધી ભવપ્રત્યય કે ગુણપ્રત્યય વડે તિર્યંચદ્વિક અને ઉદ્યોતનો અબંધક ક્ષપિતકર્માશ ક્ષપકશ્રેણિ મડિ ત્યારે ૭ મા ગુણઠાણાના (યથાપ્રવૃત્તકરણના) ચરમસમયે એનો જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ હોય આ પ્રમાણે ક્રમ્મપયડી અને પંચસંપ્રહમાં જણાવેલ છે.

તિર્યંચદ્વિક અશુભ હોવાથી, ત્યાર બાદ એનો ગુણસંક્રમ મળવાથી જઘન્ય મળે નહીં, તેથી એ બેનો ૭ માના અંતે કહેવો તો સ્પષ્ટ જ છે. પણ ઉદ્યોત તો શુભપ્રકૃતિ છે, અને ગુણસંક્રમ અશુભઅબધ્યમાનનો જ હોય છે, એટલે એનો ગુણસંક્રમ થવાનો ન હોવાથી ૭ માના જ ચરમ સમયે કહી દેવાની શીજરૂ ? ઊલટું શ્રેણિમાં ગુણશ્રેણિથી અધિક દલિક ખપી જવાથી જઘન્ય મળવાની શક્યતા રહે. “ ૭ માના ચરમસમયે વિધ્યાતસંક્રમ થાય છે. અને ત્યાર બાદ તો વિધ્યાતસંક્રમની વિવક્ષા નથી, તેથી ત્યારબાદ એનો જઘન્ય ન મળે ” આવું કહી શકાય છે, તેમ છતાં, એક પ્રશ્ન રહે છે કે ઉદ્દવેલનાસંક્રમમાં દ્વિચરમખંડના ચરમપ્રસેપે જેટલું દલિક પરમાં સંક્રમે છે તે વિધ્યાતસંક્રમથી સંક્રમતા દલિકોના અસંખ્યમા ભાગે હોય છે. કારણ કે એનો ભાગહાર વિધ્યાતસંક્રમના ભાગહારથી અસંખ્યગુણ છે. તેથી ઉક્ત જીવને ઉદ્દવેલનામાં દ્વિચરમખંડના ચરમપ્રસેપે જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ મળે એવું વિચારતાં લાગે છે. અથવા, દ્વિચરમખંડના ચરમપ્રસેપે જે દલિકો પરમાં સંક્રમે છે તેનો ભાગહાર વિધ્યાતસંક્રમના ભાગહારથી અસંખ્યગુણ હોય છે આવું જે કહ્યું છે તે એકેન્દ્રિય વગેરેમાં વૈક્રિય વગેરેની થતી P/a કાલીન ઉદ્દવેલના માટે હોય, ૯ મા ગુણઠાણા વગેરેએ અંતર્મુર્ત કાલીન જે ઉદ્દવેલના થાય છે એમાં એ ભાગહાર વિધ્યાતના ભાગહારથી અલ્પ હોવાના કારણે વધુ દલિક સંક્રમનું હોવાથી જઘન્ય ન મળતું હોય. વળી શ્રેણિમાં વિધ્યાતની વિવક્ષા ન હોય. (અન્યથા ૮ માના અંતસમયે વિધ્યાતથી જઘન્ય મળી શકે). તેથી ૭ માના ચરમસમયે જે જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ કહ્યો છે તે સંગત ઠરે છે. (ષટ્ ખંડાગમમાં

વિધ્યાતસંક્રમ સાતમા ગુણઠાણા સુધી જ કલ્પો છે અને શ્રેણિમાં પ્રશસ્ત અભ્યમાન પ્રકૃતિઓનો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ કલ્પો છે.) તત્વ કેવલિગમ્યમ. આતપ માટે પણ આવી વિચારણા થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન- ૪૮ હાસ્ય, રતિ, ભય અને જુગુપ્સાનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ કોને હોય ?

ઉત્તર- ૪૮ લપિતકર્માશ લપકને ૮ મા ગુણઠાણાના અંતસમયે (બંધવિચ્છેદ) જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ હોવો કલ્પો છે. ૮ મા ગુણઠાણાની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે કેમ કલ્પો નથી એ સમજાતું નથી. આશય એ છે કે પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે શુભ પ્રકૃતિઓનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ ૮ માની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે જે કલ્પો છે તે આ કારણથી કે આ બધ્યમાન પ્રકૃતિઓમાં ૮ માના પ્રથમ સમયથી જ અશુભ અભ્યમાન પ્રકૃતિઓ ગુણસંક્રમથી આવવા માંડવાથી એ પુષ્ટ થવા મડિ છે જેથી સંક્રમાવલિકા બાદ એમાંથી પણ દલિકોનો સંક્રમ થવાથી જઘન્ય મળી શકે નહીં. આ જ દલીલ પ્રસ્તુતમાં પણ કામ કરે છે, માટે હાસ્યાદિ ૪ નો પણ ૮ માની પ્રથમાવલિકાના અંતસમયે જઘન્ય પ્રદેશસંક્રમ કલ્પો તર્કથી ઉચિત લાગે છે. આ જ રીતે નિદ્રાદ્વિક માટે પણ પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે યોગ્ય લાગે છે. તત્વ કેવલિગમ્ય છે.

પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે પ્રકૃતિઓ માટે ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાનો નિષેધ કર્યો છે તે હાસ્યાદિ માટે આવશ્યક નથી.. કારણકે પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે તો શુભ હોવાથી બંધવિચ્છેદ બાદ પણ એનો ગુણસંક્રમ ન હોવાથી ગુણસંક્રમ દ્વારા થનાર પ્રચુર પ્રદેશહાનિ થાય નહીં. જ્યારે બંધકાળ દરમ્યાન અન્ય અશુભપ્રકૃતિઓના ગુણસંક્રમથી એ પુષ્ટ થાય છે. પણ હાસ્યાદિ તો અશુભ હોવાથી એનો ગુણસંક્રમ થવાથી એની પ્રચુર પ્રદેશહાનિ થાય છે. જો કે ૮ મા ગુણઠાણાનો કાળ નવમાના કાળ કરતાં સંખ્યાતગુણ છે, એટલે ગુણસંક્રમથી અન્યપ્રકૃતિનું આવનાર દલિક સંખ્યાતગુણ કાળ માટે આવે છે અને એનું દલિક ગુણસંક્રમથી પુઠ વેદાદિમાં જે જાય છે તે સંખ્યાતગુણહીનકાળ માટે જાય છે, એટલે આવક-જાવકમાંથી કોણ વધે એનો નિર્ણય કરવો આવશ્યક છે. જાવકનો કાળ સંખ્યાતગુણહીન હોવા છતાં વિશુદ્ધિ અનંતગુણ-અનંતગુણ વધતી જતી હોવાથી ગુણસંક્રમ અધિક દલિકોનો થવાથી જાવક જ વધુ હોય છે. એટલે જ હાસ્યાદિ ૬ ની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તાના અધિકારમાં ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ કહી નથી, જ્યારે જઘન્યપ્રદેશસત્તાના અધિકારમાં કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

તે કહી છે.

પ્રશ્ન-૪૬ સંજવ૦ ત્રિકના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમાધિકારમાં સપકશ્રેણિ માંડતા પૂર્વે એ જીવે ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડી હોય કે ન માંડી હોય ?

ઉત્તર-૪૬ કમ્મપયડી અને કવાયપ્રાભૃત્યૂર્ણિ આ બે માંથી એકેય માં ઉપશમશ્રેણિ માંડવાની વાત કરી નથી. એટલે જણાય છે કે ઉપશમશ્રેણિ માંડ્યા વિના સપકશ્રેણિ માંડનાર જીવ લેવો યોગ્ય છે.

શંકા- ઉપશમશ્રેણિમાં સંજવ૦ ક્રોધનો બંધ જ્યાં સુધી પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી એમાં અપ્રત્યા૦ પ્રત્યા૦ ક્રોધ વગેરે ગુણસંક્રમથી સંક્રમી સંજવ૦ ક્રોધને પુષ્ટ કરે છે. બંધવિચ્છેદ થયા બાદ તો માત્ર નૂતનબદ્ધ દલિક જ સમયન્યૂન બે આવલિકા જેટલા કાળ માટે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમથી સંજવ૦ માનમાં સંક્રમે છે. એટલે હાસ્યાદિ ૬ નું દલિક ગુણસંક્રમથી અધિક સંક્રમી જવાથી એમાં જેમ ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ કર્યો છે એ રીતે અહીં કરવાની જરૂર રહેતી નથી, કારણકે સંજવલન ક્રોધનો ગુણસંક્રમ થતો નથી. ‘‘ ભલે ગુણસંક્રમ નથી, પણ ગુણશ્રેણિથી તો ઘણું દલિક નિર્જરી જવાથી દલિકોની પુષ્ટિ નહીં મળે ને ? ’’ એવી દલીલ કરવાની પણ જરૂર નથી, કારણકે એક તો સંજવલન માનાદિના ઉદયે ઉપશમશ્રેણિ માંડાવીશું, એટલે અંતરકરણક્રિયા બાદ સંજવલન ક્રોધની તો માત્ર એક જ ઉદયાવલિકા ગુણશ્રેણિથી નિર્જરશે. એ પૂર્વે પણ (૮ મા, ૯ મા ગુણઠાણે) ગુણશ્રેણિથી જેટલું દલિક નિર્જર્યું હશે, એના કરતાં ગુણસંક્રમથી આવનાર દલિક તો અધિક હોય જ છે. આ વાત એના પરથી પણ જાણી શકાય છે કે પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરેમાં ૮ મા ગુણઠાણાના છકા ભાગ સુધી ગુણસંક્રમથી દલિક આવે છે, બંધવિચ્છેદ બાદ પોતાનો ગુણસંક્રમ અન્યમાં થતો નથી, ગુણશ્રેણિથી દલિકોની નિર્જરા ૮ માથી ૧૧ મા સુધી થાય છે, તેમ છતાં એના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ-ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા અધિકારમાં ૪ વાર ઉપશમ શ્રેણિ માંડવાનું કહ્યું છે. જો ઉપશમશ્રેણિ દ્વારા એનું દલિક વધવાને બદલે ઘટતું હોત તો ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાનું કહેત નહીં. તેથી ૯ માના અમુક ભાગ સુધી જ ગુણશ્રેણિનિર્જરાવાળા સંજવલન ક્રોધના દલિક જથ્થામાં તો ઉપશમશ્રેણિથી વૃદ્ધિ જ થાય છે એ નિશ્ચિત છે. તો ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાની વાત કહેવી જ જોઈએ ને.

સમાધાન- તમારી વાત સાચી છે, ઉપશમશ્રેણિથી સંજવલન ક્રોધનું દલિક તો વધે

જ છે. સંજવલન ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ જે પોતાના ચરમખંડના ચરમપ્રસેપે થાય છે તે પહેલાં એમાં મધ્યમ ૮ ક્ષાયોનું પ્રચુર દલિક આવી ગયું હોય છે. એમ નપું/ સ્ત્રીવેદનું સંચિત થયેલું અસંખ્યબહુભાગ દલિક પુ.વેદમાં આવે છે. હાસ્યાદિ ૬ નું સંચિત થયેલ દલિક જો આનુપૂર્વી સંક્રમ કાળે પણ પુ.વેદમાં આવતું હોય તો એના દ્વારા, અને અન્યથા સીધું જ સંજવલન ક્રોધમાં અસંખ્યબહુભાગપણે આવે છે. પુ.વેદનું પોતાનું, અને ગુણસંક્રમ-સર્વસંક્રમથી આવેલ આ નપું.વેદાદિનું બધું દ્રવ્ય અસંખ્યબહુભાગપણે સર્વસંક્રમ દ્વારા સંજવલન ક્રોધમાં જ આવે છે, એટલે કે નવે નોકષાયનું અસંખ્યબહુભાગ દલિક અને ૮ ક્ષાયોનું સંખ્યાતમા ભાગનું દલિક છેવટે સંજવલન ક્રોધમાં જ આવવાનું હોય છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિ ન માંડી હોય તો નોકષાય વગેરેનું દલિક સંજવલન ક્રોધને ન મળતાં, પોત પોતાના સ્થાને જ રહે તો પણ, ભપકશ્રેણિમાં છેવટે એ બધું સંજવલન ક્રોધને મળી જ જવાનું હોવાથી એ રીતે સંજવલન ક્રોધને કોઈ નુકશાન નથી. હોલદું, ઉપશમશ્રેણિ મડિ તો નવ નોકષાય, ૮ ક્ષાય અને સંજવલન ક્રોધ... આ બધાની ગુણશ્રેણિ થવાથી આ બધાનું પ્રચુર દલિક નિર્જરી જવાથી, ઓછું થઈ જવાના કારણે ભપકશ્રેણિમાં સંજવલન ક્રોધનો એટલો દલિક જથ્થો મળી શકે નહીં. આ જ રીતે સંજવલન ક્રોધનું દલિક છેવટે સંજવલન માનને મળતું હોવાથી અને સંજવલન માનનું દલિક છેવટે સંજવલન માયાને મળતું હોવાથી સંજવલન ક્રોધ, માન અને માયા ત્રણેયના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ માટે ઉપશમશ્રેણિ માંડવાનો નિષેધ જાણવો.

શંકા- આ રીતે તો સંજવલન માયાનું મોટાભાગનું દલિક પણ છેવટે સર્વસંક્રમ દ્વારા સંજવલન લોભને જ મળે છે, તો એના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ માટે જ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાની વાત શા માટે કરી ?

સમાધાન- તમારી વાત સાચી છે, સંજવલન માયાનું પણ અસંખ્યબહુભાગ દલિક સંજવલન લોભને જ મળી જાય છે. પણ, આનુપૂર્વી સંક્રમ હોવાના કારણે સંજવલન લોભનો એ વખતે સંક્રમ હોતો નથી. એનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ તો અંતરકરણક્રિયા પૂર્ણ થવાના ચરમસમયે હોય છે. ત્યાં સુધીમાં તો સંજવલન માયા વગેરે કોઈ એનામાં સર્વથા સંક્રમ્યા હોતા નથી, માત્ર યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ દ્વારા થોડા ગ્રણાં સંક્રમ્યા હોય છે. તેથી ઉપશમશ્રેણિ માંડવાથી ગુણશ્રેણિ દ્વારા આ અન્ય પ્રકૃતિઓનું દલિક ઓછું થઈ જાય તો પણ સંજવલન લોભને કોઈ વિશેષ ફેર પડતો નથી. ઉપરથી

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ચારવાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાથી એ પોતે ૮ ક્ષાય વગેરેના ગુણસંક્રમ દ્વારા પુષ્ટ થયેલું હોય છે, જેથી પોતાના ચરમસંક્રમે એનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ મળી શકે છે. જો સંજ્વલન માયાનો સર્વસંક્રમ થયા બાદ સંજ્વલન લોભનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ મળવાનો હોત તો જરૂર, સંજ્વલન ત્રિકની જેમ સંજ્વલન લોભ માટે પણ ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ કરત. હા, સંજ્વલન લોભની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા માટે એવું છે જ કે સંજ્વલન માયાનો સર્વસંક્રમ થયે એની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા થાય છે. એટલે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તાના અધિકાર માટે ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ ક્યો જ છે.

વળી આ સંજ્વલન લોભના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ અધિકારમાં ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ જે માંડવાની છે તે (જો શક્ય હોય તો) ચારે વાર અન્યક્ષાયોદયે મડિલી જાણવી. એટલે સંજ્વલન લોભની પ્રથમસ્થિતિ એક આવલિકા માત્ર થવાથી ગુણશ્રેણિથી એનું દલિક બહુ નિર્જરી જાય નહીં.

પ્રશ્ન- ૫૦ શાતાવેદનીયનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ કોણ છે ?

ઉત્તર-૫૦ ૭ મી નરકમાં ગુણિતકર્મા શ થઈ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચમાં પ્રથમ સમયથી દીર્ઘકાળ સુધી શાતા બાંધી પછી અશાતા બંધની પ્રથમાવલિકાના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ હોવો કલ્પો છે. આમાં ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવાની વાત કેમ નથી કહી તે સમજાતું નથી. જો ઉપશમશ્રેણિ મડિ તો અશાતાનો ગુણસંક્રમ થવાથી શાતા ઘણી પુષ્ટ થાય. પછી પડીને છકે આવે ત્યારે અશાતા બંધની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ મળી શકે. ઉપશમશ્રેણિથી શાતાવેદનીય પુષ્ટ થાય છે માટે તો શાતાની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા માટે ૪ વાર ઉપશમ શ્રેણિ માંડવાનું કલ્પું છે અને શાતાના જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ માટે ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ ક્યો છે. એટલે તત્ત્વં કેવલિગમ્યં.....

ઉચ્ચગોત્ર માટે ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડી પછી પડી મિથ્યાત્વે જવાનું કલ્પું. (કારણકે ૪ થા વગેરે ગુણકાણે નીચનો બંધ ન હોવાથી ઉચ્ચનો સંક્રમ હોતો નથી.) પછી ક્ષપકશ્રેણિ માંડવા માટે પાછું ઉપર ચડવાનું હોય એ પૂર્વે ૧ લે ગુણકાણે જે રહેલું પડે છે એમાં અનેકવાર વારાફરતી ઉચ્ચ-નીચનો બંધ થયા કરે છે. એમાંથી, ઉપશમશ્રેણિથી પડતાં પડતાં ૪ થા ગુણકાણા સુધી આવે ત્યાં સુધી તો માત્ર ઉચ્ચ બંધાતું હોવાથી અને નીચ એમાં સંક્રમતું હોવાથી ઉચ્ચગોત્ર પુષ્ટ જ થાય છે. ચારબાદ બીજે કે પહેલે ગુણકાણે જે પ્રથમવાર નીચનો બંધ શરુ કરે એની

બંધાવલિકાના ચરમસમયે ઉચ્ચનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ નથી કહ્યો, કિન્તુ હવે સપકશ્રેણિ માંડી શીઘ્ર સિદ્ધ થવાનો હોય અને એ માટે પાછો ઉપર ચડવા મારિ ત્યારે ૧ લે ગુણઠાણે નીચનો જે ચરમબંધ કરે એના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ કહ્યો છે. ૧ લે આવીને પ્રથમવાર નીચના બંધના બંધાવલિકાના અંત્યસમયે જે પ્રદેશસત્તા ઉચ્ચની હોય એના કરતાં આ ચરમ બંધના ચરમસમયે એ સત્તા ઓછી હોવા છતાં એનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ જણાવ્યો છે એનાથી જણાય છે કે શીઘ્ર સિદ્ધ થનારના કર્મબંધો શિથિલ થવા માંડ્યા હોય છે અને તેથી એનો વધુ પ્રદેશસંક્રમ મળે છે.. આ પ્રમાણે શ્રીમુનિયન્દ્રસૂ. મહારાજે ટીપ્પણમાં ખુલાસો કર્યો છે. એટલે આ પણ પ્રશ્ન રહે છે કે શાતા માટે પણ ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ મંડાવી, પછી શીઘ્ર સિદ્ધ થનારને છોકે અશાતાના ચરમબંધના ચરમસમયે શાતાનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ કેમ ન કહ્યો ?

એમ ૪ દર્શનાવરણની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા અને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ અનુક્રમે ગુણિતકર્માશને ૭ મી નરકના ચરમસમયે અને ત્યારબાદ પંચેન્દ્રિય તિર્યચ ભવની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે કહેલ છે. આમાં પણ ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિમાંડી શીઘ્ર સપક થનારને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા અને સંક્રમ કેમ ન કહ્યા તે ખ્યાલમાં આવતું નથી. કારણકે તર્કથી વિચારીએ તો, ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિમાં અને સપકશ્રેણિમાં નિદાદિક્તુનું ગુણસંક્રમથી અને થીણાદિક્તુનું ગુણસંક્રમથી તેમજ સપકશ્રેણિમાં સર્વસંક્રમથી પ્રચુર દલિક બધ્યમાન આ ૪ દર્શનાવરણને મળ્યું હોય છે. કદાચ એમ કહી શકાય કે આ પાંચે'ય નિદ્રા સર્વઘાતી હોવાથી એનું કુલ દલિક પણ ચક્ષુદર્શના ૦ વગેરે કરતાં અનંતમા ભાગે જ હોવાથી આવનારું દલિક અનંતભાગનું આવે જ્યારે ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ અને સપકશ્રેણિની ગુણશ્રેણિથી નિર્જરી જનાર દલિક એના કરતાં અનંતગુણ હોય, માટે આ પ્રમાણે કહ્યું નથી. તો પણ કેવલદર્શના ૦ તો સર્વઘાતી હોવાથી એને તો ગુણસંક્રમાદિથી મળનાર દલિક જ ગુણશ્રેણિથી ખપી જનાર દલિક કરતાં અધિક હોવું જોઈએ, અને તેથી આ રીતે સપક થનારને એનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ મળવો તર્ક થી ભાસે છે.

આ બધી તર્ક થી થયેલી વિચારણા જાણવી. બાકી અતીન્દ્રિયતત્વો એવા હોય છે કે આપણા સ્થૂલતર્ક ક્યારેક એમાં કામ લાગતા હોતા નથી. જેમકે, જેમ પ્રદેશ વહેચણીમાં બંધવિચ્છેદ બાદ સર્વઘાતી પ્રકૃતિનું દલિક, દેશઘાતી પ્રકૃતિઓને અનંત

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

બહુભાગ મળે છે, જ્યારે અન્ય બંધ્યમાન સર્વધાતી પ્રકૃતિને એક અનંતમો ભાગ જ મળે છે, તેમ જો, સર્વધાતીનું સંક્રમતું દલિક સર્વધાતી પતદ્વગ્નને માત્ર અનંતમો ભાગ જ મળતું હોય તો કેવલદર્શનાંને મળતાં દલિક કરતાં ગુણશ્રેણિથી નિર્જરતું દલિક જ અધિક હોવું સંભવિત હોવાથી ત્રન્યોક્ત પડપાણા સંગત રહે છે.

પ્રશ્ન-૫૧ સંજવલન ક્રોધનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ કયા કયાયોદયે શ્રેણિ માંડનાર ને હોય ?

ઉત્તર-૫૧ સંજવલન માનાદિના ઉદયે શ્રેણિમાંડનારને હોય. જો સંજવલન ક્રોધના ઉદયે શ્રેણિ માંડી હોય તો એની પ્રથમસ્થિતિ અંતર્મુદ્ગર્ત પ્રમાણ થવાથી ગુણશ્રેણિ દ્વારા વધુ દલિક ખપી જવાના કારણે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ મળે નહીં. આ જ પ્રમાણે સંજવલન માન-માયા માટે માયા-લોભના ઉદયે શ્રેણિ જાણવી.

પ્રશ્ન-૫૨ પુઠ વેદના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ માટે કયા વેદોદયાઙ્ક શ્રેણિવાળો જીવ લેવો ?

ઉત્તર-૫૨ હાસ્યાદિ ૬ આનુપૂર્વી સંક્રમથી પુ. વેદમાં સંક્રમે છે અને નથી સંક્રમતા એવા બે મત છે એ પૂર્વે જોઈ ગયા.. જો સંક્રમે છે, એવો મત લઈએ તો પુ.વેદોદયાઙ્ક જીવ લેવો યોગ્ય લાગે છે, કારણ કે એને પુ. વેદનો બંધ દીર્ઘકાળ સુધી ચાલવાથી હાસ્યાદિ ૬ નું વધારે દલિક ગુણસંક્રમથી મળી શકે. આનુપૂર્વી સંક્રમ ચાલુ થયા બાદ હાસ્યાદિ ૬ પુ. વેદમાં નથી સંક્રમતા, કિન્તુ સંજવલન ક્રોધમાં જ સંક્રમે છે એવો જો મત લઈએ તો અન્યવેદોદયાઙ્ક જીવ લેવો. કારણ કે પુ. વેદોદયાઙ્કજીવને પાણ સ્ત્રીવેદનો સર્વસંક્રમ થયા બાદ પુ. વેદમાં કોઈ પ્રકૃતિ સંક્રમતી ન હોવાથી સંક્રમદ્વારા તો પુ. વેદ પુષ્ટ થશે નહીં. હા, હજુ અંતર્મુદ્ગર્ત કાળ સુધી પુ. વેદનો બંધ ચાલુ હોવાથી એ બંધથી પુષ્ટ થશે. પાણ સાથે, પુ. વેદની પ્રથમસ્થિતિ પાણ હજુ અંતર્મુદ્ગર્ત સુધી લંબાયેલી હોવાથી અને એ પ્રથમસ્થિતિમાં ગુણશ્રેણિરચના હોવાથી અસંખ્ય ગુણ દલિક નિર્જરી જશે. યાદ રાખવું જોઈએ કે બંધથી પ્રાપ્ત દલિક કરતાં ગુણશ્રેણિથી નિર્જરતું દલિક અસંખ્યગુણ હોય છે અને એના કરતાં પાણ ગુણસંક્રમથી પ્રાપ્ત થતું દલિક અસંખ્યગુણ હોય છે (જો પ્રાપ્ત થતું હોય તો). અન્યવેદોદયાઙ્ક જીવને તો સ્ત્રીવેદ સંક્રમી જાય ત્યાં સુધી જ વેદની પ્રથમસ્થિતિ હોવાથી ત્યાર બાદ ગુણશ્રેણિ નિર્જરાથી દલિકહાનિ થતી નથી. માટે આ મતે અન્યવેદોદયાઙ્ક જીવને પુ. વેદની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા અને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ મળે

એમ લાગે છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્યમ

પ્રશ્ન-૫૩ પરાધાતુ પંચેન્દ્રિય જાતિ વગેરે ૧૨ પ્રકૃતિઓના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસંક્રમ માટે સાધિક ૧૩૨ સાગરોપમ સુધી સમ્યક્ત્વ અવસ્થા જે બતાવી છે તેમાં ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિનો સમાવેશ ખરો કે નહીં ?

ઉત્તર-૫૩ હા, જ્યન્ય પ્રદેશસંક્રમ માટે ઉપશમશ્રેણિનો નિષેધ કર્યો છે એનાથી જાણાય છે કે ઉપશમશ્રેણિ દ્વારા આ શુભપ્રકૃતિઓ અન્ય અશુભપ્રકૃતિઓના ગુણસંક્રમથી પુષ્ટ થાય છે.

પ્રશ્ન-૫૪ ક્ષાયમોહનીય અને નોક્ષાયમોહનીયનો પરસ્પરસંક્રમ થાય ?

ઉત્તર-૫૪ નોક્ષાયોને અંધોત્કૃષ્ટ નથી કહ્યા પણ સંક્રમોત્કૃષ્ટ કહેલ છે. નોક્ષાયનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ૨૦ કો. કો. છે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા આવલિકાન્તૂન ૪૦ કો. કો. છે. એટલે ક્ષાયો તો નોક્ષાયોમાં સંક્રમે જ છે. વળી હાસ્યાદિ, શ્રેણિમાં સંજવલન ક્રોધ માં સંક્રમે છે એ તો સ્પષ્ટ જ છે. સામાન્યથી, ચારિત્રમોહનીયની સત્તાગત કોઈ પણ પ્રકૃતિ ચારિત્રમોહનીયની બધ્યમાન અધી પ્રકૃતિઓમાં સંક્રમે છે આવું શાસ્ત્રીય વિધાન છે. એટલે ક્ષાય-નોક્ષાયોનો પરસ્પરસંક્રમ થાય છે એ નિશ્ચિત છે.

શંકા-જો ક્ષાયોનું દલિક નોક્ષાયમાં જઈ શકે છે તો હાસ્યાદિનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશબંધ જે ૪ થી ૮ મા ગુણઠાણે કહ્યો છે તે માત્ર ૬, ૭, ૮ મા ગુણઠાણે જ ન કહેત ? કારણકે ત્યાં અપ્રત્યાઠ પ્રત્યાઠ ક્ષાય બંધાતા ન હોવાથી એના ભાગનું દલિક પણ હાસ્યાદિને મળવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ મળે ને.

સમાધાન- હાસ્યાદિનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશબંધ અવિરત સમ્યક્ત્વીને હોય છે એમ પંચસંપ્રવૃત્તિમાં કહેલ છે (જેનો અભિપ્રાય અગમ્ય છે). બન્ધશતકચૂર્ણિ અને કર્મબ્રન્ધવૃત્તિમાં ૪ થી ૮ ગુણઠાણે કહેલ છે. આ ગુણઠાણાઓએ મિથ્યાત્વ બંધાતું નથી. એટલે એના ભાગનું દલિક પણ ચારિત્રમોહને જ મળતું હોવાથી હાસ્યાદિને અધિક મળે. બીજે-ત્રીજે પણ મિથ્યાત્વ બંધાતું ન હોવા છતાં ઉત્કૃષ્ટ યોગ ન હોવાથી ૪ થી ૮ ગુણઠાણા કહ્યા છે. પણ આટલા માત્રથી ક્ષાયનો સંક્રમ નોક્ષાયમાં થતો નથી એવું માની લેવાની જરૂર નથી. બંધ વખતે દલિકોનું વિભાજન અને કોના ભાગનું દલિક કોને જાય એની વ્યવસ્થા કરતાં સંક્રમ દ્વારા કોનું દલિક કોને મળે એ વ્યવસ્થા જુદી છે. આ બેનું સાંકર્ય કરવું ન જોઈએ. એટલે કે અમુક

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રકૃતિના બંધવિચ્છેદ બાદ એ પ્રકૃતિનું દલિક જેને મળતું હોય એમાં જ એનો સંક્રમ પાણ થતો હોય, અને જેને ન મળે એમાં એનો સંક્રમ ન જ હોય આવું ન પડવું જોઈએ. અન્યથા, અપ્રમત્તપાણામાં આહારકશરીરનામકર્મ બાંધનારો પ્રમત્ત-ગુણકાણે આવે ત્યારે એ બાંધતો નથી, અને ત્યારે એના ભાગનું દલિક વૈ૦, તૈ૦ અને કાર્મણ શરીર નામકર્મને જ મળે છે, ગતિનામકર્મ વગેરેને મળતું નથી (કારણકે શરીરનામકર્મના ભાગે જે દલિક આવેલું હોય એમાંથી જ જેટલા ૩ કે ૪ શરીરનામકર્મો બંધાતા હોય તેના ભાગ પડે છે, નામકર્મને જે દલિક મળતું હોય એમાંથી જેટલી પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોય એટલા ભાગ પડે એમ નથી.) પાણ એટલા માત્રથી એવો નિયમ ન બાંધી લેવાય કે આહારકશરીરનામકર્મનો ગતિનામકર્મ વગેરેમાં સંક્રમ થતો નથી.

એમ બીજે વગેરે ગુણકાણે મિથ્યાત્વ બંધાતું ન હોવાથી એના ભાગનું દલિક ક્ષાય-નોક્ષાયને જ મળે છે, પાણ એટલા માત્રથી મિથ્યાત્વનો સંક્રમ ક્ષાય-નોક્ષાયમાં થઈ શકે એમ માની શકાતું નથી. એટલે સંક્રમ અંગેની વ્યવસ્થા અને બંધ વખતે દલિકવિભાજનની વ્યવસ્થાનું સાંકર્ય કરવું યોગ્ય નથી.

મોહનીયકર્મના ભાગે આવેલ દલિકના બે વિભાગ પડે છે. એક દર્શન મોહનીયને મળે છે. અને એક ચારિત્રમોહનીયને મળે છે. જ્યારે મિથ્યાત્વ બંધાતું ન હોય ત્યારે બધું જ ચારિત્રમોહનીયને મળે છે. હવે ચારિત્રમોહનીયને જે દલિક મળે છે તેના પાણ બે વિભાગ પડે છે. એક ક્ષાયને મળે છે એક નોક્ષાયને. (આ વિભાગ પડતી વખતે, ક્ષાયમોહનીયની કેટલી ઓછી-વત્તી પ્રકૃતિઓ બંધાય છે એની કોઈ ગણતરી હોતી નથી એ ખ્યાલમાં રાખવું.) ત્યારબાદ ક્ષાયને મળેલા દલિકમાંથી જેટલા ૧૬, ૧૨, ૮ વગેરે ક્ષાયો બંધાતા હોય એટલા વિભાગ પડે છે. એટલે ૧૬ ના બદલે ૧૨ બંધાય તો ૪ ક્ષાયો (અનંતા.) ન બંધાવાનો લાભ ૧૨ ને જ મળે છે, નોક્ષાયોને નહીં. એમ ૧૨ કે ૮ ના બદલે ૮ કે ૪ બંધાતા હોય તો ન બંધાતા અપ્રત્યાઠ-પ્રત્યાઠ ક્ષાયોના દલિકોનો લાભ બંધાતા ક્ષાયોને જ મળે છે, નોક્ષાયોને નહીં. એમ નોક્ષાયને જે ભાગ મળે છે એમાંથી એક વેદ, એક યુગલના બે ભાગ અને ભય-જુગુઠ એમ પાંચ બંધાતા હોય ત્યારે પાંચ ભાગ પડે છે. અને જ્યારે (નવમે ગુણકાણે) માત્ર વેદ બંધાય છે ત્યારે નોક્ષાયના ભાગનું બધું દલિક એ બધ્યમાન પુરુષ વેદને જ મળે છે. એ વખતે ૪ સંજ્વલન + પુરુષ વેદ એમ

મોહની ૫ પ્રકૃતિઓ બંધાતી હોવાથી મોહને મળતા દલિકના પાંચ ભાગ પડી પુ. વેદના ભાગે લગભગ પાંચમા ભાગનું દલિક આવે એવું નથી થતું, કિન્તુ મોહને પ્રાપ્ત દલિકના ક્ષાય-નોકષાય એમ બે જ ભાગ પડી પુ. વેદને લગભગ અડધા ભાગનું દલિક મળી જાય છે. અને સંજ્વલન ક્રોધાદિને લગભગ અડધામાંથી ચોથા ભાગનું દલિક મળે છે. માટે તો ઉત્કૃષ્ટ પદે પ્રદેશવહેંચણીમાં સંજ્વલન માન પછી પુ. વેદનો નંબર છે. અન્યથા પુ. વેદના બંધ વખતે મોહની ૫ પ્રકૃતિઓ બંધાય છે જ્યારે સંજ્વલન માનના બંધકાળે તો મોહની માત્ર ૩ પ્રકૃતિઓ બંધાવાની અવસ્થા પણ મળતી હોવાથી સંજ્વલન માનને લગભગ ત્રીજા ભાગનું દલિક મળે છે. જ્યારે પુ. વેદને (૫ પ્રકૃતિઓનો બંધ હોવા છતાં) લગભગ બીજા ભાગનું દલિક મળતું હોવાથી સંજ્વલન માન કરતાં એ વિશેષાધિક હોય છે.

એટલે, ક્ષાયો ૧૨, ૮, કે ૪ બંધાતા હોય, નોકષાયને (હાસ્યાદિને) મળતાં દલિકોમાં કોઈ ફેર પડતો ન હોવાથી હાસ્યાદિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશબંધ માત્ર ૬ થી ૮ ગુણઠાણે ન કહેતાં ૪ થી ૮ ગુણઠાણે કહ્યો છે. અને તો પણ, એટલા માત્રથી, ક્ષાય-નોકષાયનો પરસ્પર સંક્રમ હોતો નથી એવું માનવાની જરૂર નથી.

હા, ક્ષાય-નોકષાયોનો પરસ્પર સ્તિબુક્સંક્રમ હોતો નથી એમ આપણે ક્ષાયપ્રાભુતચૂર્ણિના અક્ષરો પરથી નિર્ણય કરી શકીએ છીએ. કઈ રીતે ? આ રીતે-

હાસ્ય, રતિ, અરતિ અને શોક આ ૪ નો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય ગુણિતકર્મા શક્તિપક્ષે ૮ માના ચરમસમયે કહ્યો છે, અને એ વખતે એને ભય, જુગું નો ઉદય હોવો ન જોઈએ એમ જણાવ્યું છે. આનું કારણ એ સ્પષ્ટ છે કે આ બેનો અનુદય હોય એટલે સ્તિબુક્સંક્રમથી એ બેનું દલિક હાસ્યાદિને મળવાથી હાસ્યાદિના ઉદય પામતા દલિકોનો જથ્થો વધે. એમ ભયના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માટે જુગું નો અને જુગું ના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માટે ભયનો અનુદય લેવાનું કહ્યું છે. એમ, અરતિ-શોકના જથ્થા પ્રદેશોદય માટે ભય- જુગુંનો પણ એ વખતે વિપાકોદય હોવો જોઈએ એમ જણાવ્યું છે. (હાસ્ય-રતિ-ભય-જુગું માટે આવી કોઈ વિશેષતા એટલા માટે નથી જણાવી કે એનો જથ્થા પ્રદેશોદય મૃત્યુપામીને દેવ થયેલ ઉપશાંત ક્ષાય જીવને દેવભવની પ્રથમાવલિકાના ચરમસમયે કહ્યો છે. એ વખતે ભય-જુગુંનો જો અનુદય હોય તો ઉદયાવલિ બહાર જ પ્રથમસ્થિતિ થઈ હોવાથી વિવક્ષિત સમયે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉદય પામનાર નિષેકમાં એનું કોઈ દલિક જ ન હોવાથી સ્તિબુક સંક્રમથી પણ હાસ્યાદિને કોઈ લાભ થઈ શકતો નથી.) આ બધાથી જણાય છે કે હાસ્યાદિ ૬ નો તો પરસ્પર સ્તિબુક સંક્રમ થાય છે(કારણકે ભય-જુગુઠ નો હાસ્યાદિમાં થાય તો હાસ્યાદિનો ભય-જુગુઠમાં ન થાય એમ માનવાને કોઈ કારણ નથી.) પણ અનંતા૦ ૪, અપ્રત્યા૦ ૪ અને પ્રત્યા૦ ૪ આ ૧૨ના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય વખતે ભય-જુગુઠ નો અનુદય લેવો એમ જણાવ્યું નથી કે અનંતા૦ ૪ ના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ભય-જુગુઠનો વિપાકોદય લેવો એમ જણાવ્યું નથી.(૪ સંજ્વ૦ ના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય વખતે આ ક્ષાની સત્તા જ હોતી નથી અને જઘન્યપ્રદેશોદય વખતે ભય-જુગુઠના ઉદય-અનુદયથી હાસ્યાદિના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ઉપર ક્ષુભે તેમ કોઈ ફેર પડવાનો હોતો નથી. માટે એની વિચારણા અહીં આવશ્યક નથી.) જો ભય-જુગુઠનું દલિક સ્તિબુકસંક્રમથી ક્ષાયોમાં જતું હોત તો ઉપર પ્રમાણે અનુદય-ઉદય અવશ્ય કહ્યા હોત.

માટે નિશ્ચિત થાય છે કે ક્ષાય-નોક્ષાયોનો પરસ્પર સ્તિબુકસંક્રમ હોતો નથી.(જો નોક્ષાયોનો ક્ષાયમાં નથી થતો, તો ક્ષાયોનો નોક્ષાયમાં માનવાને પણ કોઈ કારણ નથી.) આ જ કારણસર હવે એ પણ સમજાય છે કે શ્રેણિમાં સંજ્વ૦ ક્રોધાદિના ઉદયવિચ્છેદ બાદ પણ એક આવલિકા જેટલી પ્રથમસ્થિતિ અવશિષ્ટ હોય છે જ્યારે પુ. વેદના ઉદયવિચ્છેદ બાદ તે હોતી નથી. કારણ સ્પષ્ટ છે કે સંજ્વ૦ ક્રોધાદિની તો બાકી રહેલ પ્રથમસ્થિતિની એક આવલિકા સ્તિબુકસંક્રમથી સંજ્વ૦ માનાદિમાં સંક્રમી ખપી જાય, પણ પુ.વેદની જો એક આવલિકા પ્રથમસ્થિતિ શેષ રહી હોય તો એ કોનામાં સ્તિબુકસંક્રમથી સંક્રમી ખપે ? કારણકે એ સંજ્વ૦ ક્રોધાદિમાં તો સંક્રમી શક્તી નથી. માટે એની ૧ આવલિકા શેષ રહેતી નથી. પ્રથમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિકાલે મિથ્યાત્વમોહનીયનું જે અંતર થાય છે તેમાં મિથ્યાત્વમોહનીયની પ્રથમસ્થિતિ મિથ્યાત્વના ઉદયકાળ જેટલી જ થાય છે. પણ એક આવલિકા વધુ થતી નથી. આ વાત પણ આવા કારણની કલ્પનાનું સમર્થન કરે છે. કારણકે મિથ્યાત્વની એક આવલિકા બાકી રહે તો એ શેનામાં સ્તિબુકસંક્રમથી સંક્રમી ખપે ? કારણ કે મિથ્યાત્વમોહનીયનો ઉદયપ્રાપ્ત ચારિત્રમોહનીયમાં સ્તિબુકસંક્રમ હોતો નથી.

૧૧ી ક્ષાયપ્રાભુતયૂર્ણિમાં નપું.વેદના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે પણ ભય-જુગુઠના

ઉદય-અનુદયની વિવક્ષા કરી નથી. એનાથી એવું માનવું પડે કે હાસ્યાદિનું દલિક સ્તિબુક્સંક્રમથી જેમ કષાયમાં નથી જતું તેમ વેદમાં પણ જતું હોવું ન જોઈએ, અને તેથી વેદનું પણ તેમાં આવતું હોવું ન જોઈએ.

જો કે નવ નોકષાયોનો પરસ્પરસંક્રમ ન માનીએ તો એક પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે શ્રેણિમાં હમા ગુણઠાણાના પ્રારંભથી નોકષાયોમાંથી માત્ર એક વેદનો જ ઉદય હોય છે, હાસ્યાદિ હમાંથી એકે 'ય નો નહીં'. તો એ વખતે હાસ્યાદિનો સ્તિબુક્સંક્રમ શેમાં થાય ? થતો નથી એમ તો માની શકાતું નથી, કારણકે અંતરમાં ન પ્રવેશે ત્યાં સુધી પ્રદેશોદય ચાલુ જ હોય છે.

આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે એને દૂર કરવા નીચેના બે વિકલ્પો વિચારવા પડે છે. (૧) જ્યાં સુધી હાસ્યાદિ ૬ માંની કોઈપણ પ્રકૃતિ ઉદયમાં હોય ત્યાં સુધી એમાંની અનુદયવાળી પ્રકૃતિનો સ્તિબુક્સંક્રમ એ ઉદયવાળી પ્રકૃતિમાં જ થાય છે. વેદમાં નહીં. પણ જ્યારે એ હમાંની એકે 'ય નો ઉદય ન હોય ત્યારે એ ૬ નો સ્તિબુક્સંક્રમ ઉદયપ્રાપ્ત વેદમાં થાય છે. અથવા (૨) હાસ્યાદિ ૬ માંની અનુદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિનું દલિક સ્તિબુક્સંક્રમથી હંમેશા ઉદયપ્રાપ્ત વેદમાં પણ જાય જ છે. કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિમાં નપું.વેદના જઘન્યપ્રદેશોદય માટે 'એ વખતે ભય-જુગુન્નો ઉદય હોયો જોઈએ' એવું સ્પષ્ટ ભલે નથી કહ્યું, છતાં એ ઉપલક્ષણથી સમજી લેવાનું હોય.

આમાં ખરું તત્ત્વ બહુશ્રુતગમ્ય છે.

પ્રશ્ન-૫૫ મતિજ્ઞાનાવરણાદિ દેશઘાતી પ્રકૃતિઓનો કેવલજ્ઞાનાવરણાદિ સર્વઘાતી પ્રકૃતિઓમાં જે સંક્રમ થાય છે, તેમાં એના સર્વઘાતી સ્પર્શકો જ સંક્રમે કે દેશઘાતીસ્પર્શકો પણ ?

ઉત્તર-૫૫ બન્ને પ્રકારના સ્પર્શકો સંક્રમે છે. સત્તાગતદેશઘાતી સ્પર્શકોના દલિકના એક અનંતમા ભાગના દલિકોમાં રસઉદ્વર્તના થઈ એ સ્પર્શકો સર્વઘાતી બનીને સર્વઘાતી પ્રકૃતિમાં સંક્રમે છે. એમ સર્વઘાતી પ્રકૃતિના સર્વઘાતી સ્પર્શકો દેશઘાતી પ્રકૃતિમાં સર્વઘાતી સ્પર્શક તરીકે સંક્રમે છે. તેમ જ દેશઘાતી રૂપે થઈને પણ સંક્રમે છે. જો કે શ્રેણિમાં જ્યારથી મનઃ પર્યવ જ્ઞાનાં વગેરે બધી પ્રકૃતિઓનો દેશઘાતી રસ જ બંધાવા માટે છે ત્યારબાદ પણ કેવલજ્ઞાનાંનો સંક્રમ તો ચાલુ હોય છે. અને રસસંક્રમ તો પતદ્વગ્નપ્રકૃતિના બધ્યમાન રસ સુધી જ થાય છે, એટલે ત્યારથી કેવલજ્ઞાનાં ના સર્વઘાતી રસસ્પર્શકોની ભેગી અપવર્તના કરી એને દેશઘાતી

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

રસવાળા કરીને જ મતિજ્ઞાનાં વગેરેમાં સંક્રમાવે છે.

પ્રશ્ન-૫૬ ઉચ્ચગોત્રનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ કપક થવા પૂર્વે ૧લા ગુણઠાણે નીચેના ચરમ અંધે કહ્યો છે જે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ હોય છે. તો આના બદલે તેઉકાય-વાઉકાયમાં ઉચ્ચગોત્રની ઉદ્વેલનાના અંતે જે સર્વસંક્રમ કરે તેને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ તરીકે કેમ ન કહ્યો ?

ઉત્તર-૫૬ તેઉકાય- વાઉકાયમાં ગયેલ જીવ ઉચ્ચગોત્રની ઉવેલના P/a કાળે કરે છે. આટલા કાળ સુધી નીચેનીચેનાં પુષ્ટ નિષેકો તો ખપી-ખપીને નિર્જરી જ ગયા હોય છે. એટલે જ્યારે ‘સર્વસંક્રમ’ થાય છે ત્યારે શેષ રહેલું દલિક એટલું બધું ઓછું હોય છે કે જેથી ઉદયાવલિકા સિવાયનું એ બધું દલિક સંક્રમતું હોવા છતાં, યથાપ્રવૃત્તથી જે દલિક સંક્રમે એના કરતાં ઓછું હોય છે. સામાન્યથી, અંતર્મુઠમાં જે ઉદ્વેલના થતી હોય એના અંતે થતાં સર્વસંક્રમથી જ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસંક્રમ મળી શકે છે, P/a કાલીન ઉદ્વેલનાના અંતભાવી સર્વસંક્રમથી નહીં.

ઉદ્વર્તના-અપવર્તના કરાણ

પ્રશ્ન-૧ સ્થિતિબંધ, સ્થિતિસત્તા અને સ્થિતિકાળનો તફાવત શું છે?

ઉત્તર-૧ બંધ દ્વારા રચાતા સ્થિતિનિષેકોમાં, બંધસમયથી દૂરમાં દૂર જે નિષેક હોય તેનો કાળ સ્થિતિબંધ કહેવાય છે. વર્તમાનસમયથી દૂરમાં દૂર જે નિષેક બંધ યા સંક્રમથી રચાયેલો વિદ્યમાન હોય તેનો કાળ સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. કર્મદલિક આત્મા પર જેટલો કાળ રહે એને સ્થિતિકાળ કહેવાય છે.

અમુક જીવ વિવક્ષિત સમયે ૨૦ કો. કો. સાગરોં જેટલો નપું. વેદનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરે છે. આ બંધથી પ્રાપ્ત દલિકોથી જે નિષેકો રચાશે તેમાંનો છેલ્લો નિષેક ૨૦ કો. કો. સાગરોપમે ઉદયમાં આવી શકવાની યોગ્યતાવાળો હશે. ત્યારબાદ ઉદયમાં આવી શકે એવો કોઈ નિષેક બંધથી રચાતો નથી. માટે સ્થિતિબંધ ૨૦ કો. કો. સાગરો. કહેવાય છે. હવે, આ જ વિવક્ષિત સમયે કષાયમોહનીયનો ૪૦ કો. કો. સ્થિતિબંધ ક્યો છે. એટલે કે એનો છેલ્લો નિષેક ૪૦ કો. કો. સાગરોપમે ઉદયમાં આવી શકે એવો છે. બંધાવલિકા બાદ કષાયમોહનીયની આવલિકાન્યૂન ૪૦ કો. કો. સ્થિતિ જે વિદ્યમાન છે તે નપું. વેદમાં સંક્રમશે. એટલે હવે નપું. વેદની સ્થિતિપણ આવલિકાન્યૂન ૪૦ કો. કો. થશે. એટલે કે આવલિકાન્યૂન ૪૦ કો. કો. સુધીના નપું. વેદના નિષેકો પણ વિદ્યમાન મળશે. આ નપું. વેદની સ્થિતિસત્તા છે. વળી એ જ વિવક્ષિત સમયે બંધાયેલ દલિક ઉદ્વર્તના પામી પામીને પણ વધુમાંવધુ ૭૦ કો. કો. જેટલો કાળ જ આત્મા પર રહે છે એનાથી અધિક નહીં... માટે ૭૦ કો. કો. એ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ છે. એમ કોઈ દલિક વિવક્ષિત સમયે બંધાઈને ૨૦૦૦ વર્ષ અબાધાથી ઉપર ૨૦ કો. કો. સુધીના કોઈપણ નિષેકમાં ગોઠવાયું અને બંધાવલિકા બાદ ઉદીરાણાથી ઉદયસમયમાં પડી નિર્જર્ણ થયું તો એ સમયાધિક એક આવલિકા જેટલો કાળ માટે જ આત્મા પર રહ્યું હોવાથી એ દલિક માટે સ્થિતિકાળ સમયાધિક ૧ આવલિકા કહેવાય. આ સાંપરાયિક કર્મદલિકનો જઘન્ય સ્થિતિકાળ છે. સકષાયબંધથી આત્મા પર ચોટેલું કોઈ પણ દલિક સમયાધિક એક આવલિકા પૂર્વે તો આત્મા પરથી ઉખડી શકતું નથી જ. ૭૦ કો. કો. સાગરો. નો જે સાતે ય કર્મોનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ છે તે ‘કર્મસ્થિતિ’ કહેવાય છે.

પ્રશ્ન-૨ વિવક્ષિત સમયે થતા બંધની અબાધા સુધીમાં જે કર્મલક્ષ્ણોનો

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

સ્થિતિકાળ પૂર્ણ થઈ જાય છે એમાં ઉદ્વર્તના થતી નથી. જે કર્મલતાના બંધસમયથી ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ જેટલો સ્થિતિકાળ અબાધાની ઉપર એક સમયે પૂર્ણ થાય છે તે કર્મલતાના ઉદ્યાવલિકા બહાર રહેલા નિષેકમાંથી દલિકોની ઉદ્વર્તના થાય છે અને અબાધાની ઉપર જે આ જ કર્મલતાનો અંતિમ એક નિષેક ગયો છે તેમાં તે દલિકોનો નિષેપ થાય છે એમ જાણાવ્યું છે. અહીં પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે ઉદ્વર્તનામાં જથ્થા નિષેપ પણ આવલિકાનો અસંખ્યમો ભાગ છે, જે નિષેકોના દલિકોને આનાથી ઓછો નિષેપ જ મળવો શક્ય હોય તેમાંથી ઉદ્વર્તના થતી નથી. તો આ કર્મલતામાંથી પણ ઉદ્વર્તના થવી ન જોઈએ, કારણકે એક સમયથી અધિક નિષેપ શક્ય નથી.

ઉત્તર-૨ ધારો કે ૭૦૦૦૦ સમય = ૭૦ કો. કો. સાગરોપમ, ૭૦૦ સમય = ૭૦૦૦ વર્ષ અબાધા.. ૧૦ સમયની આવલિકા છે. જીવ ૬૯૯૦૧ મા સમયે પહોંચ્યો છે અને ત્યારે ૨૦ કો. કો. (૨૦૦૦૦) બંધ કરે છે. એટલે એ વખતે ૨૦૦૦ વર્ષ (૨૦૦ સમય) અબાધા છે. એટલે કે ૬૯૯૦૧ થી ૭૦૧૦૦ અબાધા છે. પ્રથમસમયબદ્ધ કર્મલતા ૭૦૦૦૦ મા સમયે પૂર્ણ થાય છે, એટલે એ અબાધાની ઉપર ગઈ નથી. એમ બીજાસમયબદ્ધ કર્મલતા ૭૦૦૦૧ મા સમયે પૂર્ણ થાય છે, એટલે એ પણ અબાધાની ઉપર ગઈ નથી. એમ યાવત્ ૧૦૦ મા સમયની કર્મલતા ૭૦૧૦૦ મા સમયે પૂર્ણ થાય છે, એટલે એ પણ અબાધાની ઉપર ગઈ નથી. એટલે આ ૧૦૦ લતાઓમાંથી તો ઉદ્વર્તના થતી નથી. હવે ૧૦૧ મા સમયે બંધાયેલી કર્મલતાનો છેડો ૭૦૧૦૧ મો સમય છે, એટલે કે એ કર્મલતાનો અંતિમ નિષેક અબાધાની ઉપર ગયો છે. તેથી એ કર્મલતાના ઉદ્યાવલિકાની (૬૯૯૦૧ થી ૬૯૯૧૦ સુધીના નિષેકોની) ઉપરના (૬૯૯૧૧ મા વગેરે) નિષેકમાંથી દલિકોની ઉદ્વર્તના થઈ ૭૦૧૦૧ મા નિષેકમાં નિષેપ થશે. ૭૦૧૦૨ મા નિષેક વગેરેમાં એ દલિકોનો નિષેપ થઈ શકતો નથી, કારણકે એ કર્મલતાના દલિકોનો ૭૦૦૦૦ કાળ પૂર્ણ થઈ જાય છે. એટલે તમારો પ્રશ્ન છે કે આ એક જ નિષેકમાં નિષેપ શક્ય ન હોવાથી (કારણકે જથ્થા નિષેપ પણ આવલિકાનો અસંખ્યમો ભાગ = ધારો કે ૨ તો હોવો જોઈએ) ૧૦૦ મા સમય સુધીની કર્મલતાઓની જેમ ૧૦૧ મા સમયે બદ્ધ કર્મલતામાંથી પણ ઉદ્વર્તના થવી ન જોઈએ. પણ આ તમારો પ્રશ્ન બરાબર નથી, કારણકે આ જથ્થા નિષેપ આવલિકા ÷ ૨ જે કલ્પો છે તે એક જ કર્મલતાના અમુક વિવક્ષિત નિષેકમાંથી

ઉપડેલા દલિક માટે નહી, પણ જુદા જુદા સમયે બહુ જુદી જુદી કર્મલતાઓના એ નંબરના નિષેકમાંથી ઉપડતા દલિક માટે. એટલે કે ઉદ્યાવલિકા બહારનો પ્રથમ (૬૯૯૧૧ મો) નિષેક જે છે એમાં જેમ ૧૦૧ મા સમયબહુ કર્મલતાના દલિકો છે એમ ૧ થી ૧૦૦ સમય બહુ દલિકો તેમજ ૧૦૨ વગેરે સમયે બહુ દલિકો પણ છે. ૬૯૯૧૧મા સમયે ઉદય પામવાની યોગ્યતાવાળા દલિકોનો સમૂહ એ ૬૯૯૧૧ મો નિષેક છે (અહી જુદાજુદા સમયે બંધાયેલી કર્મલતાઓના આ જ સમયે ઉદય પામનાર નિષેકોને એક જ નિષેક તરીકે ગણવાનો છે એ ખ્યાલમાં રાખવું)આ નિષેકમાં જે ૧ થી ૧૦૦ સમય સુધીમાં બંધાયેલા દલિકો છે તેની તો ઉદ્વર્તના થતી નથી. ૧૦૧ મા સમયે બહુ દલિકોની ઉદ્વર્તના થઈ ૭૦૧૦૧ મા નિષેકમાં નિલેપ થાય છે. એમ ૧૦૨ મા સમયે બહુ દલિકોની ઉદ્વર્તના થઈ ૭૦૧૦૧ અને ૭૦૧૦૨મા નિષેકમાં નિલેપ થાય છે. ૧૦૩ મા સમયની કર્મલતાની ઉદ્વર્તનાથી ૭૦૧૦૧ થી ૭૦૧૦૩ મા નિષેકમાં નિલેપ થાય છે. એમ ઉત્તરોત્તર જાણવું. એટલે ૬૯૯૧૧ મા નિષેકમાંથી જે ઉદ્વર્તના થાય છે તેનો નિલેપ કાંઈ એક જ નિષેકમાત્રમાં થાય છે એવું નથી કે જેથી એનો નિષેધ કરવો આવશ્યક બને.

પ્રશ્ન-૩ નિર્વાઘાતભાવિની સ્થિતિ અપવર્તનામાં જઘન્ય નિલેપ અને જઘન્ય અતિસ્થાપના કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર- ૩ ઉદ્યાવલિકા બહાર રહેલ સ્થિતિની જ્યારે અપવર્તના કરે છે ત્યારે એનો જઘન્ય નિલેપ સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા હોય છે અને આવલિકાનો શેષ ભાગ અતિસ્થાપના હોય છે. આવલિકાના સમયો ચોથા અસંખ્ય છે. એ કૃતયુગ્મ સંખ્યા હોવાથી ૪ વડે ભાજ્ય રકમ છે. તેથી આવલિકા બરાબર ધારો કે ૧૬ સમય (૪ વડે ભાજ્ય અને ૩ વડે ભાગતાં ૧ સમય શેષ વધે એવી કોઈ રકમ હોય) તો સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા= ૬ સમય જેટલો જઘન્ય નિલેપ મળે અને શેષ આવલિકા=૧૦ સમય= સમયન્યૂન આવલિકાના ૨/૩ ભાગ જેટલી જઘન્ય અતિસ્થાપના મળે. હવે આવલિકા બરાબર જો ૧૨ સમય (૪ અને ૩ બન્ને વડે નિ:શેષ ભાજ્ય હોય એવી રકમ) હોય તો સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા= ૫ સમય જેટલો જઘન્ય નિલેપ અને શેષ આવલિકા= ૨/૩ આવલિકા-૧= ૭ સમય જેટલી જઘન્ય અતિ. મળે.

કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમાં જઘન્ય અતિસ્થાપના જઘન્ય નિલેપ કરતાં ત્રણસમયન્યૂન દ્વિગુણ હોવી જણાવી છે. એટલે ચૂર્ણિકારના અભિપ્રાયે આવલિકાના સમયો ૪

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

અને ૩ બન્ને વડે નિઃશેષ ભાજ્ય હોય એવી રકમ છે. (જેથી જઘન્ય નિક્ષેપ ૫ સમય કરતાં ૭ સમયની અતિ ૩ સમયન્યૂન દ્વિગુણ (૧૦-૩= ૭) થાય. કષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં સમયન્યૂન આવલિકાના ૨/૩ ભાગ જેટલી અતિસ્થાપના અને સમયન્યૂન આવલિકાના ૧/૩ ભાગ કરતાં એક સમય અધિક જેટલો જઘન્ય નિક્ષેપ કહેલો છે. એટલે એના મતે આવલિકા=૧૬ સમય જેવી રકમ છે.

પ્રશ્ન-૪ ઉદ્વર્તના અને અપવર્તના કયા નિષેકમાંથી થતી હોય ત્યારે નિક્ષેપ અને અતિસ્થાપના બન્ને તુલ્ય મળે ?

ઉત્તર- ૪ નિર્વ્યાઘાતે ઉદ્વર્તનામાં સત્તાગતસ્થિતિના અગ્રભાગથી ૨ આવલિકા પૂર્વનો જે નિષેક હોય (એટલે ધારો કે ૧૦૦૦૦ સમય સ્થિતિસત્તા છે. ૪ સમયની આવલિકા છે તો ૯૯૯૨ મો નિષેક) તેમાંથી થતી ઉદ્વર્તનામાં (૯૯૯૩ થી ૯૯૯૬ મા નિષેક સ્વરૂપ) એક આવલિકા અતિસ્થાપના અને (૯૯૯૭ થી ૧૦૦૦૦ મા નિષેક સ્વરૂપ) એક આવલિકા નિક્ષેપ મળશે.

વ્યાઘાતભાવિની ઉદ્વર્તનામાં, સત્તાગત સ્થિતિ કરતાં આવલિકાના બે અસંખ્યમાં ભાગ જેટલી કે બે આવલિકા જેટલી અધિક સ્થિતિ બંધાતી હોય ત્યારે સત્તાગત ચરમનિષેકમાંથી થતી ઉદ્વર્તના માટે અતિસ્થાપના અને નિક્ષેપ તુલ્ય મળશે. (ધારોકે ૧૦૦૦૦ સમય સ્થિતિસત્તા છે. ૧૨ સમયની આવલિકા છે. ૩ સમય એ $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ છે. તો જ્યારે ૧૦૦૦૬ સમય સ્થિતિબંધ હશે ત્યારે ૧૦૦૦૦ મા નિષેકના દલિકો માટે ૧૦૦૦૧ થી ૧૦૦૦૩ સુધી ૩ સમયની અતિસ્થાપના અને ૧૦૦૦૪થી ૧૦૦૦૬ સુધી ૩ સમયનો નિક્ષેપ મળશે. એમ ૧૦૦૨૪ સમય સ્થિતિબંધ હશે ત્યારે ૧૦૦૦૧ થી ૧૦૦૧૨ સુધી ૧ આવલિકા અતિસ્થાપના અને ૧૦૦૧૩ થી ૧૦૦૨૪ સુધી ૧ આવલિકાનો નિક્ષેપ મળશે.

નિર્વ્યાઘાતે અપવર્તનામાં, ઉદયાવલિકા અને પછીની આવલિકાની ઉપરનો જે નિષેક હશે તેમાંથી થતી અપવર્તનામાં નિક્ષેપ અને અતિસ્થાપના તુલ્ય હોય છે. ૪ સમયની આવલિકા હોય તો ૯ મા નિષેક માટે ૮ થી ૫ નિષેક સ્વરૂપ એક આવલિકા અતિસ્થાપના અને ૪ થી ૧ (ઉદયસમય) સ્વરૂપ ઉદયાવલિકા એ નિક્ષેપ મળશે.

વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તનામાં, કોઈપણ નિષેક માટે આવો સંભવ છે કે નહીં તે વિચારીએ. ઉત્કૃષ્ટ અતિસ્થાપના સમયન્યૂન ઘાત્યમાનખંડ જેટલી જે કહી છે

તેનાથી જણાય છે કે એનું દલિક ધાત્યમાનખંડમાં પડતું નથી. ધાત્યમાનખંડની નીચે જ પડે છે. વળી, સ્થિતિઘાત વગેરેમાં ચરમખંડ, દ્વિચરમખંડ કરતાં મોટો હોય છે. તેથી દ્વિચરમ વગેરે કોઈપણ ખંડ ઉકેરાતો હોય ત્યારે એ ઉકેરાતા ખંડ કરતાં સત્તાગત નીચેની સ્થિતિઓ (કે જે નિલેપ બનવાની છે તે) જ વધુ રહેતી હોવાથી અતિસ્થાપના કરતાં નિલેપ જ વધુ મળે છે. હવે, ચરમખંડ જ્યારે ઉકેરાય છે ત્યારે અપવર્તનાથી દલિક એ ચરમખંડમાં તો પડતું નથી. વળી, પ્રાયઃ કોઈ ઉદયવતી પ્રકૃતિમાં માત્ર ઉદયાવલિકા બાકી રહે એ રીતે ચરમખંડ ઉકેરાતો હોય એવું મળતું નથી. બધામાં અંતર્મુ. સત્તા અવશિષ્ટ હોય ત્યારથી જ સ્થિતિઘાત બંધ પડી જાય છે. એટલે એ અંતર્મુ. સત્તા ચરમખંડની બહાર હોવાથી એમાં અપવર્તનાથી દલિક નિલેપ થાય છે, પણ ચરમખંડમાં ન થાય. જેમકે સમ્યક્ત્વમોહનીય, જ્ઞાના., ૧૪ સયોગીને ઉદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓમાં. વળી, ચરમખંડ કરતાં એ અવશિષ્ટ અંતર્મુર્ત્ત નાનું હોય છે. તેથી ચરમખંડના પ્રથમનિષેકથી, એ અવશિષ્ટ અંતર્મુર્ત્ત પ્રમાણ નિષેકો પછીનો જે નિષેક હશે તેની માટે અતિસ્થાપના અને નિલેપ તુલ્ય મળશે. કારણ કે પોતાની નીચે રહેલા (ચરમખંડના) નિષેકો અતિસ્થાપના તરીકે છૂટવાના છે અને અવશિષ્ટ અંતર્મુર્ત્ત પ્રમાણ બહારના નિષેકો નિલેપ બનવાના છે જે બન્ને તુલ્ય છે.

એક મત એવો છે કે ધાત્યમાન ખંડનું દલિક, એ ખંડને ઉકેરવા માટે જે અંતર્મુર્ત્ત કાળ લાગવાનો હોય તેના માત્ર ચરમસમયે જ એ ખંડમાં પડતું નથી. દ્વિચરમ વગેરે સમયોએ તો એક આવલિકા અતિસ્થાપના છોડી એ ધાત્યમાન ખંડમાં અને એની નીચેના નિષેકોમાં બંધ પડે છે. સમયન્યૂન ધાત્યમાનખંડ જેટલી ઉત્કૃષ્ટ અતિસ્થાપના જે કહી છે તે, તે તે ખંડને ઉકેરવાના માત્ર ચરમસમયે જ જાણવી. બાકીના સમયોમાં તો આવલિકા પ્રમાણ અતિસ્થાપના જ હોય છે. ઉપર, ચરમખંડના જે નિષેક માટે અતિસ્થાપના ને નિલેપ તુલ્ય કહ્યા છે એ જ નિષેક માટે, આ મતે પણ એ બે તુલ્ય મળશે, પણ એ ચરમખંડને ઉકેરવાના માત્ર ચરમસમયે મળશે, એ પૂર્વે નહીં.

પ્રશ્ન-૫ બંધનકરણમાં જે ડાયસ્થિતિ છે અને અપવર્તનામાં જે ડાયસ્થિતિ છે એ બન્ને એક જ છે કે ભિન્ન ?

ઉત્તર-૫ ભિન્ન છે. કારણકે બંધનકરણમાં જે ડાયસ્થિતિ કહી છે તે અંતઃ કો. કો. સાગરો. પ્રમાણ છે એવું ત્યાંના ૨૨ બોલના અલ્પબહુલ્ય પરથી જણાય છે. એ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

અસ્પષ્ટબુદ્ધિમાં ૧૭ મા નંબરે ડાયસ્થિતિ કહીને પછી ૧૮ મા નંબરે અંતઃ કો. કો.ને એના કરતાં સંખ્યાતગુણ કહેલ છે. વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તનામાં ઉત્કૃષ્ટ નિષ્લેપ દેશોનડાયસ્થિતિ કહ્યો છે અને ઉત્કૃષ્ટ નિષ્લેપ કરતાં સર્વકર્મસ્થિતિ વિશેષાધિક કહેલ છે. એટલે જણાય છે કે એ ડાયસ્થિતિ-અંતઃકો.કો.ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ- પ્રમાણ છે. માટે આ બન્ને ડાયસ્થિતિઓ જુદી છે. બંધનકરણમાં જે ડાયસ્થિતિ છે તે ઉપર ચડવા માટે છે જ્યારે વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તનામાં જે ડાયસ્થિતિની વાત છે તે નીચે ઉતરવા માટે છે. એટલે કે એવું જથ્થન્ય સ્થિતિસ્થાન કે જ્યાંથી જીવ અનંતર સમયે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસ્થાન સુધી પહોંચી શકે એને બંધનકરણમાં ડાયસ્થિતિ તરીકે કહેલ છે. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા ધરાવતો જીવ ઉત્કૃષ્ટથી જેટલા દીર્ઘતમઆયામવાળા સ્થિતિખંડને ઉકેરીને સીધો અંતઃ કો. કો.સત્તાવાળો થઈ જાય એ આયામને અપવર્તનામાં ડાયસ્થિતિ તરીકે કહેલ છે. (અપવર્તના સંબંધી ડાયસ્થિતિની આ વ્યાખ્યા પણ પંચસંગ્રહાનુસારે જાણવી, કેમ કે એમાં ઉત્કૃષ્ટ કંડ કનું પ્રમાણ ડાયસ્થિતિ જેટલું કહ્યું છે. કર્મપ્રકૃતિમાં એનું પ્રમાણ દેશોનડાયસ્થિતિ જેટલું કહ્યું હોવાથી જણાય છે કે એવો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિઘાત જ્યારે કરે ત્યારની સ્થિતિસત્તા જ એના મતે ડાયસ્થિતિ તરીકે અભિપ્રેત છે.) આમ બંધનકરણોક્ત ડાયસ્થિતિ અને અપવર્તનાકરણોક્ત ડાયસ્થિતિ જુદી જુદી છે. વળી સ્થિતિસત્તાની ઉત્કૃષ્ટવૃદ્ધિ કરતાં ઉત્કૃષ્ટ હાનિ અધિક હોય છે. તેથી બંધનકરણોક્ત બધા ડાયસ્થિતિ કરતાં અપવર્તનાધિકારની આ ડાયસ્થિતિ મોટી હોય છે એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૬ વ્યાઘાતભાવિની રસ અપવર્તનામાં રસઘાત કેટલો થાય છે ?

ઉત્તર-૬ સત્તાગત અનુભાગનો અનંતબહુભાગ રસ ખંડાય છે અને એક અનંતમો ભાગ રસ શેષ રહે છે. આવું એના પરથી જણાય છે કે કંડક કરતાં સર્વઅનુભાગ વિશેષાધિક કહેવામાં આવેલ છે.

પ્રશ્ન-૭ અનુભાગની અપવર્તનાના અસ્પષ્ટબુદ્ધિમાં, વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તનાના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ કંડક કરતાં ઉત્કૃષ્ટ નિષ્લેપને વિશેષાધિક કહ્યો છે. ધ્યાત્યમાન અનુભાગખંડ કે જે અનંતબહુભાગ રસસ્પર્શકોવાળો છે તેમાં નિષ્લેપ તો થતો નથી, અધ્યાત્યમાન રસ તો અનંતમો ભાગ જ છે, તો નિષ્લેપ વિશેષાધિક શી રીતે ?

ઉત્તર-૭ એ ઉત્કૃષ્ટનિષ્લેપ વિશેષાધિક જે કહ્યો છે તે નિર્વ્યાઘાતે અપવર્તનાનો ઉત્કૃષ્ટનિષ્લેપ છે. એમાં તો ચરમસ્પર્શકના દલિકોની અપવર્તના થઈ અતિસ્થાપનાગત

સ્પર્શકો છૂટી શેષ સઘળાં સ્પર્શકોમાં નિષેપ થાય છે, માટે એ ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગકંડકથી વિશેષાધિક મળવામાં કોઈ અસંગતિ નથી.

પ્રશ્ન-૮ સ્થિતિઅપવર્તનામાં ઉત્કૃષ્ટનિષેપ સમયાધિકબેઆવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ જેટલો કલ્પો છે. આનો અર્થ એ થાય કે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થયા બાદ બંધાવલિકા વીત્યે તરત અપવર્તના થાય છે અને એક અતિસ્થાપના આવલિકા તેમજ અપવર્તમાન ચરમનિષેક સિવાય સર્વત્ર નિષેપ થાય છે. તો શું ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થયા બાદ એક આવલિકા પછી તૂર્ત સ્થિતિઘાત થાય ?

ઉત્તર-૮ આ ઉત્કૃષ્ટ નિષેપ જે કલ્પો છે તે નિર્વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તનાનો છે અને એને બંધાવલિકા બાદ થવામાં કોઈ દોષ નથી. એટલે વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તના એક આવલિકા બાદ તૂર્ત થવા મડિ એવું આના પરથી ફલિત થતું નથી. ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કર્યા પછી અંતર્મુહૂર્ત સ્થિતિઘાત થઈ શકે, એક આવલિકાએ નહીં.

પ્રશ્ન-૯ સ્થિતિની ઉદ્વર્તના અપવર્તનાને અનુસારે જ રસની ઉદ્વર્તના અપવર્તના થાય એવો નિયમ ખરો ?

ઉત્તર - ૯ ટીકાકારોએ રસની ઉદ્વર્તના અપવર્તના માં આવો નિયમ માન્યો છે. અને તેથી જે સ્થિતિનિષેકો ઉદ્વર્ત્યમાન હોય તેમાંના દલિકોના રસસ્પર્શકની પણ ઉદ્વર્તના થાય અને, એ સ્થિતિનિષેકોના ઉદ્વર્તિત દલિકોનો જે સ્થિતિનિષેકોમાં નિષેપ થાય એ જ સ્થિતિનિષેકોમાં રહેલા દલિકોના રસસ્પર્શકોમાં ઉદ્વર્તિત રસસ્પર્શકનો નિષેપ થાય. એટલે ઉપરના આવલિકા + $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ જેટલાં સ્થિતિનિષેકોમાંથી સ્થિતિઉદ્વર્તના નથી થતી, તો એમાંથી રસઉદ્વર્તના પણ થતી નથી. મૂળકાર અને ચૂર્ણિકારે ઉપરના જે અનંતા રસસ્પર્શકોની ઉદ્વર્તનાનો નિષેધ કર્યો છે તે સ્પર્શકો આ નિષેકોમાં હોય છે એમ ટીકાકારોએ જણાવ્યું છે, અને તેથી એમાંથી ઉદ્વર્તના થતી નથી. એ જ રીતે નીચેના અનંતાસ્પર્શકોમાંથી અપવર્તના થતી નથી વગેરેનો અર્થ ટીકાકારોએ એવો કર્યો છે કે સત્તાગત પ્રથમસ્પર્શકથી લઈ અનંતા સ્પર્શકો ઉદયાવલિકામાં હોય છે, અને ઉદયાવલિકામાંથી જેમ સ્થિતિઅપવર્તના નથી તેમ રસઅપવર્તના નથી. ઉદયાવલિકાની ઉપર પ્રથમ સમયમાંથી સ્થિતિઅપવર્તના થઈ જેમ સમયાધિક $1/3$ આવલિકામાં નિષેપ થાય છે તેમ ઉદયાવલિકાબહારના એ પ્રથમનિષેકગત દલિકોના રસની અપવર્તના થઈ સમયાધિક $1/3$ આવલિકાના નિષેકોમાં જે રસસ્પર્શકો હોય તેમાં નિષેપ થાય છે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઈત્યાદિ. ટૂંકમાં, જે સ્થિતિનિષેકોમાંથી સ્થિતિની ઉદ્વર્તના કે અપવર્તના થાય એ જ સ્થિતિનિષેકોમાં રસની પણ ઉદ્વર્તના કે અપવર્તના થાય છે અને જે નિષેકોમાં ઉદ્વર્તિત કે અપવર્તિત દલિકોનો નિષેપ થાય છે એ જ નિષેક ગત રસમાં ઉદ્વર્તિત કે અપવર્તિત (રસયુક્ત) દલિકોનો નિષેપ થાય છે.

ટીકાકારોએ, આમ સંપૂર્ણતયા સ્થિતિની ઉદ્વર્તના અપવર્તનાને અનુસારે જ રસની ઉદ્વર્તના અપવર્તના શા માટે માન્યા છે એનો અભિપ્રાય જાણી શકાતો નથી, કારણકે આયો નિયમ માનવામાં નીચે મુજબના અનેક પ્રશ્નો ઊભા થાય છે.

ટીકાકારોએ આવું જે માન્યું છે એનો ફલિતાર્થ એ થાય છે કે ઉદયસમયના દલિકોમાં સત્તાગત જઘન્ય રસસ્પર્શકથી સ્પર્શકો રહેવા શરુ થયા છે... જેમ જેમ નિષેક ઉપર જઈએ તેમ તેમ ઉપર - ઉપરના સ્પર્શકો તે તે નિષેકમાં રહ્યા છે..યાવત ઉત્કૃષ્ટ તરફના રસસ્પર્શકો ચરમનિષેકમાં રહ્યા છે.

૧. સૌથી જઘન્ય રસસ્પર્શકમાં જેટલા દલિકો છે એના કરતાં બીજા સ્પર્શકમાં વિશેષહીન પ્રદેશો છે, એમ ઉત્તરોત્તર વિશેષહીન-વિશેષહીન પ્રદેશો છે. આવા અનંતા સ્પર્શકો જાય ત્યારે એક દ્વિગુણહાનિનું સ્થાન આવે આવા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનો પણ અનંત છે, પણ એના કરતાં એક દ્વિગુણહાનિસ્થાનના આંતરામાં રહેલા સ્થાનો અનંતગુણ હોય છે. અતિસ્થાપના અને જઘન્ય નિષેપ બન્નેમાં અનંતા દ્વિગુણહાનિના સ્થાનો હોય છે એવું અલ્પબહુત્વ પરથી જણાય છે. (કારણકે અલ્પબહુત્વમાં પ્રદેશની દ્વિગુણહાનિ વચ્ચેના અંતર કરતાં જઘન્ય નિષેપને અનંતગુણ અને એના કરતાં જઘન્ય અતિ૦ ને અનંતગુણ કહેલ છે.)

પ્રદેશની દ્વિગુણહાનિના અનંતા સ્થાનો જાય એનો અર્થ એ થાય કે અનંતગુણહાનિ થઈ ગઈ. (અનંતી વાર અડધા- અડધા થવાથી પરિણામ અનંતમો ભાગ જ રહે એ સ્પષ્ટ છે.) એટલે કે જે રસસ્પર્શકમાંથી દલિક ઉદ્વર્તના માટે ઉપડે છે એ, અતિસ્થાપનાને ઓળંગી પછી જે રસસ્પર્શક માં નિશ્ચિત થશે એ રસસ્પર્શકમાં ઉદ્વર્તના પામતા રસસ્પર્શક કરતાં અનંતભાગના જ દલિક હોવા જોઈએ. એ પૂર્વના સઘળાં સ્પર્શકો અતિસ્થાપના તરીકે ઓળંગાઈ જવા જોઈએ. હવે સ્થિતિનિષેકોનો વિચાર કરીએ. પ્રથમ નિષેકમાં સર્વથી અધિકપ્રદેશો હોય છે

જે ઉત્તરોત્તર નિષેકમાં વિશેષહીન-વિશેષહીન થાય છે. એમ P/a જતાં દ્વિગુણહીનનું સ્થાન આવે છે. આવા દ્વિગુણહીનના કુલ સ્થાનો પણ અસંખ્ય જ છે. એટલે કે પ્રથમનિષેક કરતાં ચરમનિષેકમાં પણ અસંખ્યમા ભાગના જ દલિકો હોય છે. એટલે કોઈપણ નિષેકમાં અનંતમા ભાગના દલિકો તો ન મળવાથી, દ્વિચરમસુધીના સઘળાં નિષેકો અતિસ્થાપનામાં જ ઓળંગાઈ જશે અને માત્ર ચરમનિષેકમાં જે અનંતાસ્પર્શકો રહ્યા હોય તેમાંના પ્રારંભિક અનંતાસ્પર્શકો છોડી પછીના સ્પર્શકોમાં નિષેપ થાય છે એવું માનવું પડે, જે યોગ્ય નથી. (જો કે, પ્રથમનિષેકથી લઈ ઉત્તરોત્તર દરેક નિષેકોમાં અનંતા અનંતા રસસ્પર્શકો રહ્યા છે. એમાંના પ્રથમસ્પર્શકથી એ જ નિષેકના અનંતા સ્પર્શકો બાદના સ્પર્શકોમાં દ્વિગુણહીન પ્રદેશો છે.. એ જ નિષેકમાં આવા દ્વિગુણહીનના અનંતા સ્પર્શકો આવી જાય છે. એ પછી બીજા નિષેકમાં પણ દ્વિગુણહીનના અનંતા સ્પર્શકો છે, અને છતાં, પ્રથમનિષેકના બધા સ્પર્શકોનું ભેગું દલિક, બીજા નિષેકના બધા સ્પર્શકોના ભેગા દલિક કરતાં વિશેષહીન જ થાય એ રીતે એ સ્પર્શકો ગોઠવાયા હોય એવું માની શકાય છે. તેથી આ આપત્તિ આપી શકાતી નથી, કેમકે આવલિકા પ્રમાણ નિષેકો પસાર થવાથી નિષેકગતકુલ દલિક વિશેષહીન જ થયું હોવા છતાં, તે તે નિષેકના જે સ્પર્શકમાંથી દલિક ઉપડે એ સ્પર્શકની અપેક્ષાએ અનંતગુણહીન દલિકવાળું સ્પર્શક સ્થિતિ ઉદ્વર્તનની અતિસ્થાપના સ્વરૂપ આવલિકા બાદના નિષેકમાંમળી શકે છે. એટલે એમાં નિષેપ પણ થઈ શકે છે. તેમ છતાં, આવલિકામાં અતિસ્થાપના પ્રમાણ અનંતારસસ્પર્શકો જો આવી ગયા છે, તો જઘન્ય નિષેપ કે જે એના કરતાં અનંતમા ભાગપ્રમાણ સ્પર્શકો જ છે તે તો એક જ નિષેકમાં આવી જવાથી આવલિકાના અસંખ્યમા ભાગ પ્રમાણ નિષેકગત સ્પર્શકોમાં જઘન્ય નિષેપ થાય છે એ વાત અસંગત રહે છે.)

(૨) અબાધાની ઉપરના નિષેકોમાંથી થતી સ્થિતિ ઉદ્વર્તના માટે અતિસ્થાપના એક આવલિકા હોય છે. અને તે તે નિષેકમાંથી થતી રસ ઉદ્વર્તના માટે પણ એ જ એક એક આવલિકા ગત સ્પર્શકોને અતિસ્થાપના તરીકે સ્વીકાર્યા છે. પણ ઉપર-ઉપરના આવલિકાગત સ્પર્શકોની સંખ્યા એક સરખી માની શકાતી ન હોવાથી અતિસ્થાપના તરીકે ઓળંગાતા સ્પર્શકોની સંખ્યા બદલાતી જશે જે અયોગ્ય છે, કારણકે કોઈપણ સ્પર્શકમાંથી થતી ઉદ્વર્તનામાટે અતિસ્થાપના તુલ્ય

જ હોવી કહી છે.

(૩) ઉપર ઉપરની સ્થિતિઓમાં ઊંચા-ઊંચા સ્પર્શકો હોય છે અને નીચે નીચેના સ્થિતિનિષેકોમાં નીચા-નીચા સ્પર્શકો હોય છે આવું જે માનવું પડે છે એમાં એ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે સ્થિતિનિષેકો તો, જેમ-જેમ સમય પસાર થાય છે તેમ-તેમ ઉપરના જ નિષેકો નીચે આવી જાય છે, તો એ વખતે એના સ્પર્શકોનો રસ સંપૂર્ણતયા શેનાથી હીન થઈ જાય ?

(૪) નિદ્રાદ્રિકનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ (કે જે સ્થિતિઅપવર્તના સ્વરૂપ છે તે) ૧૨માનો કાળ આવલિકાના અસંખ્યમા ભાગથી અધિક ૨ આવલિકા શેષ હોય ત્યારે કહ્યો છે, એટલે કે ત્યારબાદ એની સ્થિતિઅપવર્તના પણ હોતી નથી. જ્યારે જઘન્યરસસંક્રમ (કે જે રસઅપવર્તના સ્વરૂપ છે તે) સમયાધિકાવલિકાશેષે કહ્યો છે. એટલે, દ્વિચરમઆવલિકામાં તેમજ એ પૂર્વે આવલિકાના અસંખ્યમા ભાગ જેટલા કાળમાં રસઅપવર્તના હોય છે પણ સ્થિતિઅપવર્તના હોતી નથી.

(૫) રસની ઉદ્વર્તના અને અપવર્તનામાં જઘન્ય નિષેપ તુલ્ય કહ્યો છે જ્યારે સ્થિતિની ઉદ્વર્તના (આવલિકા/૮) અને અપવર્તના (સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા) માં તે ભિન્ન ભિન્ન કહ્યો છે.

(૬) અપૂર્વકરણે સ્થિતિઘાત-રસઘાત વગેરે અપૂર્વચાલુ થાય છે. એમાં પ્રથમરસઘાત થાય છે અને અનંતબહુભાગ રસ ખંડાઈ જાય છે. (આ વ્યાઘાતભાવિની રસઅપવર્તના જ હોય છે.) આ અનંતબહુભાગ રસ ઉપરના જેટલા સ્થિતિનિષેકોમાં હોય એનું પણ બધું દલિક ખાલી થઈ જવું જોઈએ, કારણકે આ નિષેકોમાં, અવશિષ્ટ રહેનાર અનંતમા ભાગના રસ સ્પર્શકો તો હોતા નથી. તેથી આ એક રસઘાત પૂર્ણ થાય એટલે એ રસસ્પર્શક વાળા નિષેકોની સ્થિતિ પણ હણાઈ જાય એમ માનવું પડે જે યોગ્ય નથી, કારણકે સ્થિતિઘાત તો, હજારો રસઘાત થાય ત્યારે થાય છે. એક રસઘાતમાં ઉપલો એક નિષેક પણ સંપૂર્ણતયા ખાલી થતો નથી.

માટે સ્થિતિને સાપેક્ષ રીતે રસની ઉદ્વર્તના અપવર્તના માનવા કરતાં સ્થિતિને નિરપેક્ષપણે જ એ માનવી યોગ્ય છે. એટલે કે, જુદીજુદી સ્થિતિપરિણામવાળા દલિકોના જથ્થા કંઈ જુદા જુદા આત્મપ્રદેશો પર હોય છે એવું ન હોવા છતાં જેમ નિષેકોની કલ્પના કરી એ જુદાજુદા માની સ્થિતિની ઉદ્વર્તના અપવર્તનાને

સમજીએ છીએ એ રીતે સ્થિતિનિરપેક્ષપણે રસના પાણ સ્પર્શકો ગોઠવી દેવા. એટલેકે જ્યન્ય રસવાળા જે કોઈ દલિકો આત્મા પર ચોટેલા હોય એ બધાનું એક જ સ્પર્શક (જે જ્યન્ય રસસ્પર્શક છે). (આ સ્પર્શકના દલિકો સ્થિતિની અપેક્ષાએ માત્ર ઉદયસમયમાં જ હોય એવું નથી કિન્તુ કોઈ ઉદયનિષેકમાં, કોઈ બીજા નિષેકમાં કોઈ ત્રીજા નિષેકમાં...એમ યાવત કેટલુંક દલિક સત્તાગત ચરમનિષેકમાં પાણ હોય છે. આ જ વાત સામાન્યથી, ઉત્ક્રુષ્ટ સુધીના દરેક સ્પર્શકો માટે જાણવી.) જ્યન્ય રસથી પછીના રસવાળા જે કોઈ દલિકો હોય તે બધાનું બીજું રસસ્પર્શક...(આ દલિકો પાણ તે તે દરેક આત્મપ્રદેશ પર અને તે તે દરેક નિષેકમાં હોય છે.) એમ યાવત ઉત્ક્રુષ્ટ રસ સુધીના અનંતા રસસ્પર્શકો જાણવા. આ સ્પર્શકોને ક્રમશઃ એકથી અનંતસુધીના નંબરો આપી દેવા.. પહેલા સ્પર્શકમાંથી દલિક ઉપડી ઉદ્વર્તના દ્વારા અનંતાસ્પર્શકોને છોડી પછીના બધ્યમાન દરેક સ્પર્શકમાં પડે છે. એમ બીજા સ્પર્શકમાંથી ઉપડેલું દલિક પાણ એટલા અનંતા સ્પર્શકોને અતિસ્થાપના તરીકે ઓળંગી પછીના સ્પર્શકોમાં પડે છે.. આમ ઉત્તરોત્તર સ્પર્શકો માટે જાણવું . ઉદ્વર્તિત થયેલ દલિકોને પડવા (નિલેપ) માટે પાણ ઓછામાં ઓછા અનંતા સ્પર્શકો તો જોઈએ જ છે, માટે ઉપરના (જ્યન્યનિલેપ+અતિસ્થાપના પ્રમાણ) અનંતા સ્પર્શકોમાંથી ઉદ્વર્તના થઈ શક્તી નથી. (પછી ભલે ને આ સ્પર્શકોનું દલિક ઉદયસમયથી લઈ ચરમનિષેક સુધીમાં ગમે ત્યાં હોય !) (તેમ છતાં આ જ ઉપરના સ્પર્શકોનું જે દલિક ઉપલા આવલિકા + $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ જેટલા નિષેકો અને ઉદયાવલિકાના નિષેકો સિવાયના નિષેકોમાં રહ્યું હોય છે તેમાંથી સ્થિતિઉદ્વર્તના તો થાય જ છે એ જાણવું. એમ ઉપરના આવલિકા + $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ જેટલા નિષેકોમાંથી સ્થિતિઉદ્વર્તના ન થતી હોવા છતાં, એ નિષેકોમાં ઉપરના અનંતારસસ્પર્શક સિવાયના નીચેના જે રસસ્પર્શકો રહ્યા હોય છે તેના દલિકની રસઉદ્વર્તના તો થાય જ છે.) આમ ઉપલા અનંતારસસ્પર્શકો સિવાયના દરેક રસસ્પર્શકમાંથી રસની ઉદ્વર્તના થાય છે. હા એ જ રસસ્પર્શકોનું ઉદયાવલિકામાં જે દલિક રહ્યું હોય તેની રસઉદ્વર્તના થતી નથી, કારણકે ઉદયાવલિકા સર્વકારણોને અયોગ્ય છે, પાણ એ જ રસસ્પર્શકોનું ઉદયાવલિકા બહાર જે દલિક રહ્યું હોય તેમાંના કેટલાક દલિકની રસઉદ્વર્તના થવામાં કોઈ હરકત લાગતી નથી.

શંકા- અભાધાગત દલિકોમાં પણ રસોદ્વર્તના ન થાય ને ?

સમાધાન-સ્થિતિઅભાધાગત નિષેકોમાં રહેલાં દલિકોના ઉદ્વર્તના યોગ્ય સ્પર્શકોની ઉદ્વર્તના માનવામાં કોઈ વાંધો જણાતો નથી. ઉદયાવલિકાની જેમ અભાધા કાંઈ સકલકરાણ અયોગ્ય નથી. જેમ ૧૦ માના ચરમસમયે વેદનીયકર્મ માત્ર ૧૨ મુહૂર્ત બંધાય છે. છતાં P/a પ્રમાણ સત્તાગતનિષેકોમાં રહેલ દલિકગત રસ ઉદ્વર્તના પામી બધ્યમાન ઉત્કૃષ્ટ રસ સુધીનો થાય છે. એટલે કે ઉપરના અબધ્યમાન સ્થિતિનિષેકોમાં રસ ઉદ્વર્તના થઈ શકે છે તો નીચેના અબધ્યમાન (= અભાધાગત) નિષેકોમાં બધ્યમાનરસ સુધી રસઉદ્વર્તના શા માટે ન થઈ શકે ?

આ જ પ્રમાણે, રસઅપવર્તના માટે પણ સ્થિતિનિરપેક્ષતા યથાસંભવ જાણવી. પ્રશ્ન- ૧૦ સ્થિતિઅપવર્તનામાં જઘન્યનિષેપ સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા જે કલ્પો છે તે ઉદયાવલિકાની બહારની પ્રથમ સ્થિતિમાંથી અપવર્તના થઈ ઉદયાવલિકામાં ઉદયસમય+૧/૩ આવલિકામાં દલિક જે પડે છે તે વખતે કલ્પો છે. પણ જે પ્રકૃતિઓ અનુદયવતી હોય, તેનું દલિક તો ઉદયાવલિકામાં પ્રવેશી શકતું નથી. એટલે એના દલિકોનો અપવર્તનાથી થતો નિષેપ ઉદયાવલિકાની બહાર જ થાય છે. તો એનો જઘન્યનિષેપ કેટલો હોય અને એ નિષેપ અપવર્ત્યમાન કયા નિષેક માટે હોય ? ઉત્તર- ૧૦ ઉદયસમય સુધી નિષેકો વિદ્યમાન હોય, પ્રકૃતિ અનુદયવતી હોય અને એની જઘન્ય સ્થિતિઅપવર્તના મળતી હોય તો એ કેટલી છે અને એ વખતે નિષેપ કેટલો ? વગેરે વિચારીને આ પ્રશ્નનો જવાબ મેળવી શકાય છે. આવી પ્રકૃતિઓ માત્ર બે જ છે નિદાદ્વિક. એનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ (જઘન્યસ્થિતિઅપવર્તના) બારમા ગુણકાણાની બે આવલિકા + $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ શેષ હોય ત્યારે કલ્પો છે, ત્યારબાદ એની અપવર્તના હોતી નથી. જો કે કમ્પયડી અને પંચસંગ્રહમાં આમાં તથાસ્વભાવને જ હેતુ કલ્પો છે. પણ એ તથાસ્વભાવનું વિશ્લેષણ કરીએ તો જણાય છે કે ઉદયાવલિકામાં તો દલિક પ્રવેશી શકતું ન હોવાથી એ છોડી, અન્ય એક આવલિકા અતિસ્થાપના માટે છોડી. એટલે બાકી રહેલ આવલિકા/૨ (અપવર્ત્યમાન સમયન્યૂન $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$) નિષેપ હશે. આનાથી ઓછો નિષેપ સંભવિત ન હોવાથી ત્યારબાદ અપવર્તના થતી ન હોય. તથાસ્વભાવની આ સમજણના અનુસારે પ્રસ્તુતમાં જો વિચારીએ, તો અનુદયવતીની ઉદયાવલિકામાં તો દલિક પ્રવેશ ન

હોવાથીએ છોડી જ દેવાની, ઉદયાવલિકાની ઉપરના પ્રારંભિક $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ જેટલા નિષેકોમાંજઘન્યનિષેપ હોય, ત્યારબાદની એક આવલિકા અતિસ્થાપના છોડવાની હોય, તો ત્યારપછીના નિષેકમાંથી અપવર્તના થાય. એટલે કે ઉદયસમયથી લઈ બે આવલિકા + $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ જેટલા સમયોના નિષેકો પછીનો જે નિષેક હોય તેમાંથી અપવર્તના થઈ શકે, એ પૂર્વના નિષેકોમાંથી નહીં અને આ નિષેકમાંથી જે અપવર્તના થાય છે તેની ૧ આવલિકા અતિસ્થાપના, અને $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ (જઘન્ય) નિષેપ હોય છે. એના પછીના નિષેકમાંથી જે અપવર્તના થાય એના માટે અતિસ્થાપના તો ૧ આવલિકા જ હોય છે, નિષેપ ૧ સમય વધે છે, એમ ઉત્તરોત્તર અતિસ્થાપના સરખી, નિષેપ ૧-૧ સમય વધારતા જવાનું, યાવત્ ચરમનિષેક સુધી. ચરમનિષેક માટે ઉત્કૃષ્ટ નિષેપ મળશે જે અનુદયવતી બંધોત્કૃષ્ટા માટે, (ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ-બંધાવલિકા-ઉદયાવલિકા-અતિસ્થાપના આવલિકા-સ્વસમય જેટલો એટલે કે) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ-સમયાધિક ૩ આવલિકા જેટલો હશે. અને જઘન્ય નિષેપ ઉદ્વર્તનાની જેમ અહીં પણ $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ મળશે. (સમયાધિક ૧/૩ આવલિકા જે જઘન્ય નિષેપ કહ્યો છે તે ઉદયવતી માટે જ હોય.) અને તો પછી, જેમ રસની ઉદ્વર્તના અપવર્તનામાં જઘન્ય નિષેપ તુલ્ય છે તેમ સ્થિતિની ઉદ્વર્તના અપવર્તનામાં પણ તે $\frac{\text{આવલિકા}}{a}$ પ્રમાણ તુલ્ય જ હોય. પ્રશ્ન-૧૧ સ્થિતિ કે રસની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના સત્તાગત દલિકોમાંથી કેટલા ભાગના દલિકોની થાય ?

ઉત્તર-૧૧ પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ જે અસંખ્ય તેટલામા ભાગના દલિકોની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના થાય છે એમ ક્ષાયપ્રાભૂતમાં જણાવેલું છે. સ્થિતિની અપવર્તના-ઉદ્વર્તનામાં તો એ સંગત છે જ, કેમકે એમાં અતિસ્થાપના તરીકે આવલિકાના કે અબાધાના નિષેકો જ વર્જવાના હોય છે. એટલે ઉદ્વર્તના કે અપવર્તના જે નિષેકોમાંથી થવાની હોય છે એ નિષેકોમાં સત્તાગત દલિકનું અસંખ્ય બહુભાગ દલિક રહ્યું હોવાથી એના એક અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકની ઉદ્વર્તના- અપવર્તના થવામાં કોઈ અસંગતિ રહેતી નથી.

પણ અનુભાગની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના માટે પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. પહેલાં અનુભાગ અપવર્તના માટે વિચારીએ. એનો જઘન્ય નિષેપ અનંતદ્વિગુણહાનિસ્થાનો આવી જાય એટલા અનંત રસસ્થાનો છે અને જઘન્ય અતિસ્થાપના પણ એટલી છે. એટલે

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

જથન્ય રસસ્પર્શકથી લઈને અનંત દ્વિગુણહાનિસ્થાનો આવી જાય ત્યાં સુધીમાંથી તો અપવર્તના થતી નથી. ત્યારબાદના સ્થાનોમાંથી અપવર્તના થાય છે. કિન્તુ જથન્યથી ઉત્કૃષ્ટ તરફ દલિક વિશેષહીન વિશેષહીન હોવાના કારણે, અને દલિકના અનંતદ્વિગુણહાનિસ્થાનો તો પસાર થઈ ગયા હોવાથી, અપવર્તનાનો વિષય બનેલા આ સ્થાનોમાં, સત્તાગત દલિકનું એક અનંતમા ભાગનું જ દલિક હોય છે. અનંતબહુભાગ દલિકો તો, પ્રારંભિક જે અનંતા સ્થાનો છૂટી જાયછે તેમાં જ રહ્યું હોય છે. એટલે રસાપવર્તના, સત્તાગત કુલ દલિકના એક અનંતમા ભાગના દલિકોની જ થાય છે એમ માનવું પડે છે. હા, એમ કહી શકાય કે, જે જે રસસ્થાનમાંથી અપવર્તના થઈ રહી છે તે તે સ્થાનમાં જેટલું દલિક રહ્યું હોય તેના અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકની અપવર્તના થાય છે. પણ કુલ દલિકના તો એક અનંતમા ભાગનું જ દલિક અપવર્તના પામે છે.

અનુભાગ ઉદ્વર્તના માટે ઉત્કૃષ્ટ તરફના અનંતદ્વિગુણહાનિવાળા અનંતા સ્થાનોને નિલેપ અને અતિસ્થાપના તરીકે છોડવાના હોવાથી એમાંથી ઉદ્વર્તના થતી નથી. પણ એ સ્થાનોમાં તો એક અનંતાભાગનું જ દલિક હોય છે, કારણકે એ પૂર્વે પણ દ્વિગુણહાનિવાળા અનંતાસ્થાનો હોય છે જે ઉદ્વર્તનાનો વિષય બને છે, માટે એમાંથી અસંખ્યાતમા ભાગનું દલિક ઉદ્વર્તના પામી શકે છે. તેમ છતાં, એક બીજો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે. જે જે સ્થાનમાંથી દલિક ઉપડે છે તે તે સ્થાનથી માંડીને અનંતાસ્થાનો (કે જેમાં દ્વિગુણહાનિના પણ અનંતા સ્થાનો આવી જાય એટલા અનંતાસ્થાનો) અતિસ્થાપના તરીકે છોડવા પડે છે. એટલે પતદ્મહ બનનાર સ્થાનોમાં તો બધું મળીને એક અનંતમા ભાગનું જ દલિક રહેલું હોય છે, તેથી ઉદ્વર્તનાથી જો એમાં અસંખ્યાતમા ભાગનું દલિક પડે તો તો દલિકોનો જે વિશેષહીન-વિશેષહીન ક્રમે ગોપુચ્છ ચાલતો હતો તે તૂટી જાય. એટલે એ ગોપુચ્છને જાળવી રાખવા માટે એમ માનવું આવશ્યક થઈ પડે છે કે ઉદ્વર્તનાથી એમાં અનંતમા ભાગનું જ દલિક પડે છે, અસંખ્યાતમા ભાગનું નહીં. અર્થાત્ સત્તાગત દલિકના અનંતમા ભાગના દલિકની જ રસઉદ્વર્તના થાય છે.

આમ, રસની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના બન્નેમાં અનંતમા ભાગનું જ દલિક વિષય બને છે એમ માનવાનું હોવાથી, સત્તાગત કુલ દલિકના અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકોની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના થવાનું જે કથન છે તે સ્થિતિની ઉદ્વર્તના-અપવર્તના અંગે

જ માનવું યોગ્ય લાગે છે.

અથવા, રસની ઉદ્વર્તનામાં પણ એ અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકની વાત માનવી હોય તો આવું હોય શકે કે ઉદ્વર્તના માટે અસંખ્યાતમા ભાગનું દલિક ઉપડે છે ખરું, પણ એમાંનું અનંતબહુભાગ દલિક પાછું એ જ સ્થાનોમાં પડે છે અને એક અનંતમા ભાગનુંજ દલિક ઉપરના સ્થાનોમાં પડે છે.

શંકા- જો ઉપડેલા દલિકોમાંનું અનંતબહુભાગ દલિક પાછું સ્વસ્થાનમાં જ પડવાનું હોય,તે ઉપર ન જવાનું હોય તો એને ઉપાડયુંજ ન કહેવાય..

સમાધાન-શ્રેણિમાં કિટ્ટીકરણ અધિકારમાં આ પ્રમાણે નિરૂપણ આવે છે કે સત્તાગતદલિકના એક અસંખ્યાતમા ભાગનું દલિક ઉપાડી તેના પણ એક અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલાં દલિકને કિટ્ટીઓ રૂપે બનાવે છે ને બાકીનું ઉપાડેલું દલિક પાછું સ્વસ્થાનમાં જ (સ્પર્ધકોમાં જ) નાંખે છે. આમાં, જેટલું દલિક કિટ્ટી રૂપે બને છે એના કરતાં અસંખ્યગુણ દલિક ઉપાડવાની જેમ વાત છે એમ પ્રસ્તુતમાં પણ હોય શકે છે.

રસની અપવર્તનામાં તો આ રીતે પણ કુલ દલિકનું અસંખ્યાતમા ભાગનું દલિક ઉપડે છે એમ કહી શકાય એવી કોઈ શક્યતા નથી. તેમ છતાં, આ બાબતમાં બીજી પણ એક નીચેની વાત નોંધનીય છે-

“અપૂર્વ સ્પર્ધકો કરવા માટે કે કિટ્ટીઓ કરવા માટે પૂર્વસ્પર્ધકગત દલિકોમાંથી અપવર્તનાના ભાગહારથી અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણ દલિકોનું મૂલ્ય કરીને તેમાંથી અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકોની કિટ્ટીઓ કરે છે, અને શેષ અસંખ્યબહુભાગ દલિકોને તો પાછા પૂર્વસ્પર્ધકોમાં જ નાંખે છે” આવી જે પ્રરૂપણ છે એમાંવિચાર કરીએ તો જણાય છે કે પૂર્વસ્પર્ધકોમાં સત્તાગત દલિકોનું અસંખ્યબહુભાગ દલિક તો શરુઆતના અસંખ્ય દ્વિગુણહાનિસ્થાનસુધીના સ્પર્ધકોમાં જ હોય છે. વળી અપૂર્વસ્પર્ધકકે કિટ્ટીઓ રૂપે નહીં પરિણમેલું અસંખ્યબહુભાગ દલિક પૂર્વસ્પર્ધકોમાં જ પાછું પડે છે. એટલે કે એ દલિક આ અસંખ્યદ્વિગુણહાનિ સુધીના સ્પર્ધકોમાંથી જ ક્યાંકથી ઉપડયું હતું અને તેટલામાં જ ક્યાંક પડે છે. તેથી રસઅપવર્તનામાં જઘન્ય અતિસ્થાપના પણ અનંતદ્વિગુણહાનિના સ્થાનોવાળી હોય એવું જે કહ્યું છે તે અહીં સંગત થતું નથી.(અથવા તો નીચેના અસંખ્યદ્વિગુણહાનિ સુધીના સ્થાનોમાંથીજ એ દલિક લીધું હતું અને પાછું એમાં જ પડે છે માટે અતિસ્થાપના

ન મળે.) વળી રસની ઉદવર્તના અને અપવર્તનાનો ભાગહાર ‘અનંત’ માનીએ (એટલે કે સત્તાગત દલિકોમાંથી અનંતમા ભાગનું દલિક જ ઉદવર્તિત કે અપવર્તિત થાય છે એવું માનીએ) તો પણ અપૂર્વસ્પર્શકોમાં કે કિટ્ટિઓમાં ગુણશ્રેણિ કરવા માટે અસંખ્યસમયપ્રબલ્લ દલિક (અસંખ્ય સમયોમાં બંધાય એટલું દલિક કે જે સત્તાગત કુલ દલિકના અસંખ્યાતમા ભાગ જેટલું જ હોય છે, અનંતમા ભાગ જેટલું નહીં. તે) આવશ્યક હોવાથી ભાગહાર ‘અસંખ્ય’જ માનવો પડે છે, અનંત નહીં એ ખ્યાલમાં રાખવું. માટે પૂર્વે અનંતદ્વિગુણહાનિસ્થાનોની અતિસ્થાપના વગેરે યુક્તિથી ‘રસની અપવર્તનામાં ભાગહાર અનંત છે’ એવું જે કલ્પ્યું હતું તે આ ગુણશ્રેણિ રચનાની પરિસ્થિતિમાં અસંગત રહે છે એ ખ્યાલમાં રાખવું. સાચું રહસ્ય તો બહુશ્રુતો જાણે છે.

ઉદીરણાકરણ

પ્રશ્ન-૧ ઉપઘાત, પ્રત્યેક અને સાધારણનામકર્મના ઉદીરક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૧ કર્મપ્રકૃતિ અને તેની ચૂર્ણિમાં શરીરસ્થ જીવોને આના ઉદીરક કહ્યા છે. એટલે કે ઉત્પત્તિસ્થાને આવે એ જ સમયથી એ શરીર પુદ્ગલોને મૂકણ કરવાનો પ્રારંભ કરે છે. એટલે ત્યારથી જ એ શરીરસ્થ થયા હોય છે અને ત્યારથી જ ઉદીરક હોય છે.

જ્યારે પંચસંગ્રહમાં, તેની વૃત્તિમાં અને કર્મપ્રકૃતિની વૃત્તિમાં શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્તા જીવોને ઉદીરક કહ્યા છે. આમ કેમ કહ્યું છે તે બહુશ્રુતગમ્ય છે, કારણકે આ પ્રકૃતિઓનો ઉદય ઉત્પત્તિસમયથી (શરીરસ્થ જીવોને) હોય છે. વળી આગળ ઉદયપ્રકરણમાં ઉદીરણા વગર પણ જે ૪૧ પ્રકૃતિઓમાં ઉદયની સંભાવના કહી છે એમાં આ પ્રકૃતિઓનો સમાવેશ નથી. માટે શરીરસ્થ જીવોને જો આનો ઉદય છે, તો ઉદીરણા પણ હોવી જોઈએ.

પ્રશ્ન-૨ નિદાદિકના ઉદીરક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૨ ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયેલ જીવ પછીના સમયથી આનો ઉદીરક હોય છે. તેમ છતાં ક્ષપક અને ક્ષીણમોહ જીવો આના ઉદીરક હોતા નથી, કારણ કે તેઓને આનો ઉદય પણ હોતો નથી. (કેવળીઓને તો આની સત્તા પણ હોતી નથી, માટે ઉદય-ઉદીરણા હોતા નથી.) આ પ્રમાણે કમ્મપયડીમાં કહ્યું છે. “ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત સઘળા જીવો આના ઉદીરક છે, માત્ર ક્ષીણમોહગુણકાણે ચરમઆવલિકામાં આની ઉદીરણા હોતી નથી” આ વાત કર્મસ્તવ વગેરેના મત્ત્યકારોએ ક્ષપક અને ક્ષીણમોહી જીવોને પણ આ બેનો ઉદય માન્યો છે, એ મતાનુસારે જાણવી.

આ બાબતમાં પંચસંગ્રહનો શું મત છે ? એવી શંકાનું સમાધાન એ છે કે જે મત કમ્મપયડીનો છે એ જ મત પંચસંગ્રહનો છે, જુદો નથી.

જો કે ‘મોતૂળ ધોણરાગં ઇંદિયપજ્જતગ્ગા ઉદોરંતિ’ આવા પંચસંગ્રહના ઉદીરણાકરણની ૧૯ મી ગાથાના પૂર્વાર્ધનો ‘ચરમાવલિકા સ્થિત ક્ષીણરાગને છોડી ઈન્દ્રિય પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત સઘળા જીવો નિદાદિક ની ઉદીરણા કરે છે’ આ પ્રમાણે અર્થ કરીને એક એવી માન્યતા પ્રચલિત થઈ છે કે નિદાદિકના ઉદય-ઉદીરણા ક્ષપક-ક્ષીણમોહીને હોવા પંચસંગ્રહકારને પણ માન્ય છે.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

આ માન્યતા યોગ્ય એટલા માટે નથી કે

(૧) જઘન્યસ્થિતિઉદીરણાના સ્વામી તરીકે કમ્મપયડીની જેમ પંચસંગ્રહમાં પણ ઉત્તસમુત્પત્તિક એકેન્દ્રિયને જ બતાવ્યો છે. જો બારમે ગુણકાણે ઉદીરણા માન્ય હોત તો બારમાની સમયાધિકાવલિકા શેષે ક્ષપકને બતાવત.

(૨) જઘન્ય અનુભાગઉદીરણાના સ્વામી તરીકે પણ કમ્મપયડીની જેમ ઉપશાંત મોહીને બતાવેલ છે. જો ક્ષીણમોહીને ઉદય-ઉદીરણા હોવા માન્ય હોત તો એને જ બતાવત.

(૩) ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદીરણાના સ્વામી તરીકે પણ કમ્મપયડીની જેમ ઉપશાંત મોહીને બતાવેલ છે, ક્ષીણમોહીને નહીં.

(૪) જઘન્યસ્થિતિઉદય તરીકે બારમાની ચરમાવલિકાના પ્રત્યેક સમયે ૧-૧ સ્થિતિનો ઉદય બતાવ્યો નથી.

ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિઉદીરણા વગેરેના સ્વામિત્વનું નિરૂપણ પણ સરખું છે, પણ એમાંથી બીજો કોઈ નિર્ણય મળી શકે એમ નથી.

કમ્મપયડીની જેમ ‘ઋણરાગાશ્વગં પરિચ્છજ્જ’ એવો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ ન હોવા માત્રથી ક્ષપકને છોડવા પંચસંગ્રહકારને અભિપ્રેત નથી એવું માની લેવું ન જોઈએ. તેઓએ ‘ઋણરાગં’ આવો જે શબ્દ વાપર્યો છે એની આ જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણાના સ્વામી વગેરે સાથે અસંગતિ ન થાય એવી ‘વ્યાખ્યાનતો વિશેષ પ્રતિપત્તિ’ ન્યાયે વિશિષ્ટવ્યાખ્યા કરી લેવી જોઈએ. એટલે કે ‘ઋણરાગં’ના ઉપલક્ષણથી ક્ષપક નો પણ સમાવેશ કરી દેવો યોગ્ય છે. તેથી મોત્તૂળ ઋણરાગં નો અર્થ ‘ક્ષપક અને ક્ષીણમોહીને છોડીને’ એમ કરવાથી કોઈ અસંગતિ રહેતી નથી.

બાકી તો કર્મસ્તવનો મત પંચસંગ્રહને અભિપ્રેત છે એમ માનવામાં પણ ‘ઋણરાગં’ નો અર્થ યથાશ્રુત ન લેતાં ‘ચરમાવલિકાસ્થિત ક્ષીણમોહી’ એમ વિશેષ તો કરવો જ પડે છે જે આગળના અધિકારો જોડે વિરુદ્ધ હોવાથી અયોગ્ય છે.

માટે, પંચસંગ્રહકાર પણ નિદ્રાદ્વિકના ઉદય-ઉદીરણા ક્ષપક તેમજ ક્ષીણમોહીને માનતા નથી એ નિશ્ચિત છે.

પંચસંગ્રહની વૃત્તિમાં ક્ષપક-ક્ષીણમોહીને નિદ્રાદ્વિકનો જે ઉદય કહ્યો છે તે, એ ઉદય માનનાર કર્મસ્તવના મતના ઉલ્લેખરૂપે જાણવો. કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિમાં ક્ષપકશ્રેણિની પ્રકાશામાં બારમાના દ્વિચરમસમયે વિરુદ્ધ બતાવ્યો છે. “તદો દુચરિમસમયે

णिद्वाપયલાणमुदयसंतवोच्छेदો” જો કે, અનુદયવતીપ્રકૃતિની જેમ જ નિદ્રાદિકનો પણ સત્તાવિચ્છેદ દ્વિચરમસમયે કહેલ છે.

પ્રશ્ન-૩ અસંજી પંચેન્દ્રિયને પ્રથમસંઘ૦ સંસ્થાનની ઉદીરણા હોય ?

ઉત્તર-૩ કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ વગેરે ગ્રન્થોમાં પર્યા૦ પંચે૦ અસંજીતિર્થ ચોને પણ છઠ્ઠે સંઘયાણ-સંસ્થાનના ઉદય-ઉદીરણા કહ્યા છે. પણ બૃહત્સંગ્રહણી વગેરે કેટલાક ગ્રન્થોમાં અસંજી જીવોને માત્ર છેલ્લું સંઘયાણ-સંસ્થાન જ માન્ય છે. એટલે તેઓના મતે આ જીવોને પ્રથમ પાંચ સંઘ૦ સંસ્થાનના ઉદય-ઉદીરણા હોતા નથી. એમ પંચસંગ્રહ અને કર્મપ્રકૃતિમાં ક્ષપકશ્રેણિની જેમ ઉપશમશ્રેણિ પણ પ્રથમ સંઘયાણીને જ હોવી માની છે. એટલે ઉપશમશ્રેણિમાં પણ આઠમા-નવમા વગેરે ગુણકાણે માત્ર પ્રથમ સંઘયાણનાં જ ઉદય-ઉદીરણા હોય છે. એટલે જ બીજા-ત્રીજા સંઘયાણનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય અગ્યારમા ગુણકાણાના પ્રથમ સમયે કરેલી ગુણશ્રેણિના શીર્ષે ન કહેતાં દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ અને અનંતાનુબંધી ચારની વિસંયોજના.. આ ત્રણની ગુણશ્રેણિઓનું શીર્ષ જ્યાં ભેગું થતું હોય તે નિષેકના ઉદયે કહ્યો છે. કિન્તુ કર્મસ્તવ વગેરે ગ્રન્થોમાં ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રથમ ૩ સંઘયાણ માન્યા છે. એટલે તેઓના મતે બીજા-ત્રીજા સંઘયાણની પણ ત્યાં ઉદીરણા માન્ય છે. આ મતે બીજા-ત્રીજા સંઘયાણનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય અગ્યારમા ગુણકાણે પ્રથમ સમયે કરેલી ગુણશ્રેણિના શીર્ષે જાણવો.

પ્રશ્ન-૪ દરેક મિથ્યાત્વીઓ મિથ્યાત્વમોહનીયના ઉદીરક હોય જ ?

ઉત્તર-૪ પ્રથમ (ઉપશમ) સમ્યક્ત્વ પામનાર મિથ્યાત્વીને પ્રથમસ્થિતિની ચરમ આવસિકામાં માત્ર ઉદય હોય છે, ઉદીરણા હોતી નથી. એટલે એ સિવાયના મિથ્યાત્વીઓ એના ઉદીરક જાણવા.

પણ આ રીતે અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોય અને ઉદીરણા ન હોય એવું મળતું નથી, કારણકે આ ગ્રન્થકારોના મતે અનંતાનુબંધીની ઉપશમના ન હોવાથી અંતર કરવાનું હોતું નથી. ઉપશમશ્રેણિ માંડનારો પણ અનંતાનુબંધીની તો વિસંયોજના જ કરે છે એવો તેઓનો મત છે. જેઓ ઉપશમશ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામવા માટે અનંતાનુબંધીની ઉપશમના પણ સ્વીકારે છે તેઓના મતે પણ તે ઉપશમના પ્રથમદ્વિતીય ગુણકાણે તો થતી નથી જ, અને ઉપર જ્યાં થાય છે ત્યાં અનંતાનુબંધીનો ઉદય હોતો નથી. આ પણ જાણવા યોગ્ય છે કે પ્રથમસમ્યક્ત્વ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કાળે દર્શનમોહનીયનો ઉપશમ અને અનંતાનુબંધીનો ક્ષયોપશમ હોય છે. શ્રેણિના ઉપશમસમ્યક્ત્વમાં એક મતે તો અનંતાનુબંધીની વિસંયોજના જ હોય છે, બીજે મતે વિસંયોજના કે ઉપશમના હોય છે. જો પ્રથમસમ્યક્ત્વ માટે અનંતાનુબંધીની ઉપશમના થતી હોત તો એમાં અંતર કરવું જ પડે, અને તો પછી મિથ્યાત્વની જેમ અનંતાનુબંધીની પણ પ્રથમસ્થિતિની ચરમઆવલિકામાં ઉદય હોવા છતાં ઉદીરણા ન મળે. અને તેથી ઉદય અધિકારમાં જે ઉદીરણા વગરના ઉદયવાળી ૪૧ પ્રકૃતિ ઓ ગણાવી છે તેમાં ૪ અનંતાં પણ ઉમેરી ૪૫ પ્રકૃતિઓ કહેત. વળી દેશોપશમનાના અધિકારમાં પ્રથમ ઉપશમસમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિકાળે અનિવૃત્તિકરણે મિથ્યાત્વની રૂપની જ દેશોપશમના કહી છે, ૨૧ ની નહીં. જો અનંતાંનો ઉપશમ થતો હોત તો એના માટે પણ અંતર અને અનિવૃત્તિકરણ આવશ્યક બનવાથી મિથ્યાત્વની જેમ એની પણ દેશોપશમનાવિરિઠ્ઠન થવાથી ૨૧ ની દેશોપશમના કહેવી પડત. વળી અનંતાંનો જઘન્યરસસંક્રમ તરીકે વિસંયોજક જીવ પુનઃ બાંધી બંધાવલિકા વીતે ત્યારે જે પ્રથમસમયે સંક્રમ કરે તે કહેલ છે. જો અનંતાંનો ઉપશમ થતો હોત તો ચરમસમયબદ્ધનો જે સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે સંક્રમ થાય તેને જઘન્યરસસંક્રમ તરીકે કહેત. કારણકે વિસંયોજકને પુનઃપ્રથમબંધે જે શુદ્ધિ હોય એના કરતાં આ ઉપશમકને ચરમબંધે અનંતગુણ વિશુદ્ધિ હોવાથી રસબંધ અનંતગુણહીન થયો હોય છે.

શંકા- મિથ્યાત્વમોહનીયનો તો ઉપશમ થાય છે એ નિશ્ચિત છે. તેમ છતાં, એના ચરમસમયબદ્ધ રસનો સમયોન બે આવલિકાના ચરમસમયે જે સંક્રમ થાય છે તેને એના જઘન્યરસસંક્રમ તરીકે કહેલ નથી. એટલે, અનંતાનુબંધીમાં પણ એ પ્રમાણે જઘન્યરસસંક્રમ ન કહ્યો હોવા પરથી એનો ઉપશમ થતો નથી એમ કહેવું ઉચિત નથી.

સમાધાન- આ શંકાબરાબર નથી. મિથ્યાત્વમોહનીય એ દર્શનમોહનીય છે જ્યારે અનંતાં એ ચારિત્રમોહનીય છે. જો અનંતાંનો ઉપશમ થતો હોત, તો એ સમયોન બે આવલિકાના ચરમસમયે, ચરમસમયબદ્ધ દલિક સિવાયનું બધું દલિક ઉપશાન્ત હોવાથી માત્ર એ સમયે બંધાયેલો જ રસ સંક્રમે, કારણકે ચારિત્રમોહનીયમાં ઉપશાન્ત દલિકોનું સંક્રમાણ હોતું નથી. પણ દર્શનમોહનીયમાં તો, ઉપશાન્ત દલિકોનું પણ સંક્રમાણ પ્રવર્તતું હોવાથી, સમયોન બે આવલિકાના ચરમસમયે,

ચરમસમયબદ્ધ દલિક સિવાયનું અન્ય બધું દલિક ઉપશાન્ત હોવા છતાં, એ દલિક પણ સંક્રમે જ છે. એટલે એ સંક્રમ્યમાણ દલિકોનો રસ ઘણો હોવાથી એ વખતે જઘન્યરસસંક્રમ મળી શકતો નથી. પણ અનંતા૦ જો ઉપશમ પામતું હોત તો ચરમસમયબદ્ધ સિવાયનું બધું દલિક ઉપશાન્ત થઈ ગયેલું હોવાથી સંક્રમનું ન હોવાના કારણે એ જ સમયે જઘન્ય રસસંક્રમ મળવો જ જોઈએ. પણ કહ્યો નથી, માટે જણાય છે કે પ્રથમસમ્યક્ત્વ પ્રાપ્તિમાં અનંતા૦નો ઉપશમ હોતો નથી.

પ્રશ્ન-૫ નારકીઓને અરતિ, શોક અને અશાતાનો નિરંતર ઉદય-ઉદીરણાકાળ ઉત્કૃષ્ટથી કેટલો હોય ?

ઉત્તર-૫ કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિમાં ઉદીરણાકરણમાં કેટલાક નારકીઓને સંપૂર્ણ ભવદરમ્યાન આ પ્રકૃતિઓના ઉદય-ઉદીરણા કહ્યા છે. આનાથી જણાય છે કે કેટલાક નારકોને ૩૩ સાગરોપમ સુધી આ ત્રણેનો નિરંતર ઉદય હોય છે. શ્રી જિનેશ્વરદેવોનાં કલ્યાણકોમાં, તેઓના કર્મો નિકાચિત હોવાથી ઉદય બદલાતો નથી, પણ રસોદયની મંદતા થતી હોવાની સંભાવના લાગે છે. ધવલાકારે પણ આ ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટ ઉદય-ઉદીરણા કાળ ૩૩ સાગરોપમ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન-૬ ઉત્તરવૈક્રિય કાળમાં કે આહારક શરીર કાળમાં ઔદારિકશરીર નામકર્મનો ઉદય હોય કે નહીં ?

ઉત્તર- ૬ કર્મપ્રકૃતિમાં ઉદીરણાકરણમાં પ્રકૃતિઉદીરણામાં ઔદારિકશરીર નામકર્મના ઉદીરક જીવો તરીકે દેવનારકોને છોડીને તેમજ ઉત્તરવૈક્રિય કે આહારકશરીરી જીવોને છોડીને શેષ સઘળા આહારી જીવોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તેથી એ અભિપ્રાયમુજબ જણાય છે કે ઉત્તરવૈક્રિય કાળમાં ઔદારિકનામકર્મનો ઉદય હોતો નથી અને તેથી ઔદારિકશરીર વડે ઔદારિક વર્ગણાગ્રહણરૂપ આહારનું ગ્રહણ પણ હોતું નથી. તેથી ઔદારિકનો માત્ર દેશપરિશાટ હોય છે પણ દેશસંઘાત અને પરિશાટ એ બન્ને હોતા નથી. પણ આગમગ્રન્થોમાં ઔદારિકદેશસંઘાતાદિના અંતરની પ્રરૂપણામાં કેવલ દેશપરિશાટ કહ્યો નથી. ઉત્તરવૈક્રિયાદિ કાળે જો ઔદારિક નામકર્મનો ઉદય ન હોય અને તેથી ઔદારિકપુદ્ગલોના ગ્રહણ રૂપ સંઘાત ન હોય તો એ ઉત્તરવૈક્રિયના અંતર્મુદૂર્ત કાળ દરમ્યાન નિરંતર ઔદારિકનો તો દેશપરિશાટ જ હોઈ દેશસંઘાતનું અંતર જઘન્યથી પણ અંતર્મુદૂર્ત કાળ મળવું જોઈએ, કેમકે મરણવ્યાઘાત વિના

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉત્તરવૈક્રિયનો કાળ જઘન્યથી પણ અંતર્મુદ્ધર્ત તો હોય જ છે. પણ આવું કોઈ અંતર કહું નથી. વળી સપ્તતિકા ભાષ્યની વૃત્તિમાં ઉત્તરવૈક્રિયકાળે ઔદારિકશરીરની અપેક્ષાએ ઔદારિકશરીર નામકર્મનો ઉદય પણ કહ્યો છે. શ્રી હીરપ્રશ્નમાં પણ ઔદારિકશરીર અને આહારકશરીરની વચમાં રહેલા આત્મપ્રદેશોનો આહાર ઔદારિકશરીરની નજીકમાં હોય તો ઔદાઁ સંબંધી આહાર અને આહારકશરીરની નજીકમાં રહેલ આત્મપ્રદેશોનો હોય તો આહારકશરીરસંબંધી આહાર હોય છે આવું યથાયોગ્ય હોવું જણાવ્યું છે.

આમ આ બાબતમાં એક કર્મપ્રકૃતિનો અને બીજો આગમનો એમ બે મત જાણવા. વળી આ અંગે ધવલાકાર તો કર્મપ્રકૃતિવૃત્તિના અનુસારે પ્રરૂપણ કરે છે એ ખ્યાલમાં રાખવું.

પ્રશ્ન-૭ આહારકના ઉદીરક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૭ ગ્રન્થમાં આહારકશરીરના વિકુર્ચક પ્રમત્ત સંયતોને ઉદીરક કહ્યા છે. છજે ગુણકાણે આહારકનો પ્રારંભ કરી આહારકશરીરની વિદ્યમાનતામાં જ જીવ ૭ મે જઈ શકે છે, માટે ૭મે એનો ઉદય માન્યો છે. તેથી ઉપલક્ષણથી ૭મે પણ આહારકની ઉદીરણા માનવી યોગ્ય લાગે છે.

પ્રશ્ન-૮ સાસ્વાદન ગુણકાણે મોહનીયકર્મના કેટલાં ઉદીરણાસ્થાનો હોય છે ?

ઉત્તર- ૮ પ્રસ્તુત ગ્રન્થમાં ૭, ૮, અને ૯ એમ ત્રણ ઉદીરણાસ્થાનો દર્શાવેલ છે. અનંતાનુઁના ઉદયથી જ બીજું ગુણકાણું પામી શકાય એ મત અહીં જાણવો. આ જ ગ્રન્થમાં સંક્રમકરણમાં જે ૧૨ થી ૨૨ ગાથાઓ છે એના પર ચૂર્ણિ નથી. પણ એ ગાથાના પદાર્થો પૂર્વની ગાથાની ચૂર્ણિમાં આવી ગયા છે. માટે આ ગાથાઓ ભાષ્યની છે એમ દીપ્પણમાં શ્રી મુનિચન્દ્ર સૂઝમહારાજે ખુલાસો કર્યો છે. ચૂર્ણિમાં તેમજ આમાંની ૧૬ મી ગાથામાં સાસ્વાદન ગુણકાણે ૨૧ નું સંક્રમસ્થાન પણ માન્યું છે. ‘અનંતાઁનો વિસંયોજક ઉપશમશ્રેણિથી પડતી વખતે અન્યકષાયોના તીવ્ર ઉદયે મિથ્યાત્વની જેમ સાસ્વાદન ગુણકાણે પણ આવી શકે છે ’ આવો જે મત છે તે મતે જ આ શક્ય બને છે, કારણ કે અનંતાઁનો વિસંયોજક ન હોય તો ૨૧ નું સંક્રમસ્થાન ન સંભવે. એટલે સંક્રમકરણમાં સમર્થિત આ મત અનુસારે વિચારીએ તો સાસ્વાદનની પ્રથમઆવલિકામાં અનંતાઁ કષાયોદય વિનાનું ૬ પ્રકૃતિનું ઉદીરણાસ્થાન પણ સંભવે છે. છતાં એ કષાયો તીવ્ર અનંતાનુબંધી જેવા

હોવાથી એને અનંતાનુબંધી તરીકે ગણીને છ ન બતાવતાં ૭ પ્રકૃતિ બતાવી છે.
પ્રશ્ન-૬ મિથ્યાત્વે આવેલ અનંતાં વિસંયોજકને બીજી આવલિકાના પ્રથમસમયથી અનંતાંની ઉદીરણા શી રીતે મળે ? કારણકે મિથ્યાત્વના પ્રથમસમયે જે નવું અનંતાં બંધાય છે તે તો અબાધાની ઉપર રહેલ હોવાથી હજુ ઉદય પણ પામ્યું નથી..

ઉત્તર-૬ જ્યારે અશાતાનો શાતામાં સંક્રમ થાય છે ત્યારે શાતાના સ્થિતિબંધ કરતાં ઉપરની સ્થિતિઓમાં રહેલ અશાતાની સ્થિતિઓમાં રહેલ દલિકો પોતાની સ્થિતિને જાળવી રાખીને શાતામાં સંક્રમે છે, ભલે ને શાતાના એ નિષેકોમાં કોઈ દલિકો ન પણ હોય. એમ મિથ્યાત્વના પ્રથમસમયે અબાધાની અંદરના નિષેકોમાં અનંતાંના દલિકો ન હોવા છતાં, ઉદયાવલિકાની ઉપરના એ નિષેકોમાં, એટલી જ સ્થિતિના અન્યકષાયોના નિષેકોનું દલિક પોતાની સ્થિતિને કાયમ રાખીને સંક્રમે છે. એટલે એક આવલિકા વીત્યા બાદ એ નિષેકો ઉદયમાં આવે છે અને તેથી ઉપર રહેલ નવું બંધાયેલ દલિક પણ ઉદીરણાકાળે એમાં આવી ઉદય પામી શકે છે.

પ્રશ્ન-૧૦ સાસ્વાદન ગુણકાણે એકેન્દ્રિયને નામકર્મનું ૫૧ વગેરે પ્રકૃતિનું અને વિક્લેન્દ્રિયને ૫૪ વગેરે પ્રકૃતિઓનું અને નારકીને ૪૨નું ઉદીરણાસ્થાન હોય ?

ઉત્તર-૧૦ ના, ન હોય. એકેન્દ્રિય અને વિક્લેન્દ્રિયને સાસ્વાદન ગુણકાણું પૂર્વભવનું જ હોય છે. વળી આ ગુણકાણાનો ઉત્કૃષ્ટ કાળ પણ ૬ આવલિકા છે. તેઓને શરીરપર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થતાં આના કરતાં વધુ કાળ (અંતર્મુદૂર્ત) લાગે છે અને ત્યારબાદ જ ૫૧ કે ૫૪ વગેરેનું ઉદીરણાસ્થાન હોય છે. એટલે જ્યારે સાસ્વાદન ગુણકાણું વિદ્યમાન હોય છે ત્યારે આ ઉદીરણાસ્થાનો નથી હોતા અને જ્યારે આ ઉદીરણાસ્થાનો હોય છે ત્યારે સાસ્વાદન ગુણકાણું રહ્યું હોતું નથી.

બીજું ગુણકાણું લઈને કોઈ નરકમાં જતું નથી, માટે વિગ્રહગતિમાં જ સંભવિત ૪૨નું ઉદીરણાસ્થાન નારકીને સાસ્વાદને મળતું નથી.

પ્રશ્ન-૧૧ ઉદ્યોતનામકર્મનો ઉદય તિર્યંચોને હોય છે. જ્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ દેવનારકોને હોય છે. તો એને ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ શી રીતે કહેવાય ?

ઉત્તર-૧૧ દેવોને ઉત્તરવૈકિયશરીરમાં ઉદ્યોતનો ઉદય હોય છે. એ વખતે તેનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ પણ થતો હોવાથી એ ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ છે. આ રીતે ઉત્તરવૈકિયશરીરી

તિર્થચ-મનુષ્યો વૈકિયદ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાંધે ત્યારે વૈવંદિક પણ આ રીતે ઉદય બંધોત્કૃષ્ટ મળે.

પ્રશ્ન-૧૨ અનુદય બંધોત્કૃષ્ટ પ્રકૃતિની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉદીરણ કેટલી થાય ?

ઉત્તર-૧૨ ટીકાકારોએ અંતર્મુર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી કહી છે જ્યારે ચૂર્ણિકારે બે આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી કહી છે.

એક જીવે માનવજન્મના ચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશમાં નરકગતિનો ૨૦ કો. કો. સાગરોપમ બંધ કર્યો. અને પછીના સમયે નરકમાં એ ઉત્પન્ન થયો. ત્યાં બંધાવલિકા વીત્યે ઉદયાવલિકા ઉપરની બધી સ્થિતિઓમાંથી ઉદીરણ થાય છે. માટે ચૂર્ણિકારે બે આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલી કહી છે.

ઈશાનાન્ત દેવ ભવચરમ સમયે ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશે એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય બંધ સાથે આતપનો ૨૦ કો. કો. બંધ કરી પછીના સમયે બાઠ પૃથ્વીકાય તરીકે ઉત્પન્ન થાય છે. ત્યાં બંધાવલિકા વીત્યે પણ આતપનો ઉદય થતો નથી, કારણકે શરીર પર્યાપ્તિએ પર્યાપ્ત થયા બાદ આતપનો ઉદય થાય છે. એટલે અંતર્મુર્ત્ત બાદ જ આતપના ઉદય ઉદીરણ થાય છે. તેથી એની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિઉદીરણ અંતર્મુર્ત્તન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી મળે છે.

ટીકાકારોએ આતપની જેમ નરકગતિ વગેરે સર્વે માટે અંતર્મુર્ત્તન્યૂન કરવાનું કહ્યું છે તે કયા અભિપ્રાયથી એ સમજાતું નથી. કારણકે એનાં તો પરભવપ્રથમસમયથી જ ઉદય-ઉદીરણ શરુ થઈ જાય છે. “પૂર્વભવના ચરમ અંતર્મુર્ત્તમાં ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ સંભવતો નથી. તેથી દ્વિચરમ અંતર્મુર્ત્તમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરી પછી ચરમઅંતર્મુર્ત્ત મધ્યમપરિણામી રહી પછી ભવાંતરમાં નરકમાં જાય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરણ થતી હોવાથી અંતર્મુર્ત્તન્યૂન કરવું પડે છે ” એમ કહી શકાતું નથી. કેમકે ‘ભવના ચરમસમયે પણ ઉત્કૃષ્ટ સંક્લેશ અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ સંભવે છે’ એ વાત ગુણિતકર્માશની પ્રક્રિયા પરથી સિદ્ધ છે.

પ્રશ્ન-૧૩ ૪ મધ્યમસંઘયાણની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરણ કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર-૧૩ આ ૪ પ્રકૃતિઓની ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટામાં ગણતરી કરીને એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદીરણ ૩ આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી બતાવી છે.

પણ, તર્કથી વિચાર કરવામાં આવે તો આ ૪ પ્રકૃતિઓ અનુદય સંક્રમોત્કૃષ્ટ જણાય છે. મધ્યમસંઘયાણમાં રહેલા જીવોને ઉત્કૃષ્ટસંક્લેશ ન હોવાથી નરકગતિ વગેરેનો

પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ હોતો નથી. પ્રથમસંઘયાણમાં રહેલ જીવ ઉત્કૃષ્ટસંકલેશે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી પછી મધ્યમસંઘયાણો બાંધે ત્યારે બે આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી સ્થિતિ એમાં સંક્રમાવી સંક્રમોત્કૃષ્ટ બને, પણ એ વખતે મધ્યમસંઘયાણનો ઉદય હોતો નથી.

કદાચ એમ કહીએ કે “પૂર્વભવમાં પ્રથમસંઘયાણમાં ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી પછી મધ્યમસંઘયાણવાળા ભવમાં જાય અને ત્યાં બંધાવલિકા વીત્યે, બધ્યમાન મધ્યમસંઘયાણમાં એને સંક્રમાવે તેથી ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ મળે..” પણ આવું કહી શકાતું નથી. કેમકે પૂર્વભવમાં પ્રથમસંઘયાણમાં ચરમસમયે જો ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ હોય તો નરકપ્રાયોગ્ય જ બંધ હોવાના કારણે એ વખતે સંઘયાણનો બંધ જ હોય નહીં. તેમજ પછીના ભવમાં એ નરકમાં જવાથી કોઈપણ સંઘયાણ હોય જ નહીં. કારણ કે સામાન્યથી, ભવાંતરમાં જેવી પરિસ્થિતિમાં જવાનો હોય તદનુરૂપ પ્રકૃતિઓનો પૂર્વભવમાં ચરમઅંતર્ભુમિમાં બંધ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશવાળો નિઃકૃષ્ટ સ્થાનમાં જાય. એટલે પછીના ભવે મધ્યમસંઘયાણ વાળો બનાવવો હોય તો પૂર્વભવમાં પ્રથમ સંઘયાણમાં ચરમ અંતર્ભુમિમાં મધ્યમસંઘયાણના બંધ પ્રાયોગ્ય મધ્યમ પરિણામ હોવા જોઈએ. ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ દ્વિચરમ અંતર્ભુમિમાં હોય, ત્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ બાંધે અને ચરમઅંતર્ભુમિમાં મધ્યમસંઘયાણ બાંધે ત્યારે સંક્રમથી ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા મળે, પણ ત્યારે એને પ્રથમસંઘયાણનો ઉદય હોય છે, મધ્યમસંઘયાણનો નહીં. તેથી મધ્યમ જ સંઘયાણો અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ લાગે છે. અને તેથી એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિઉદીરણા, અંતર્ભુમિ ન્યૂન ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ જેટલી મળવી જોઈએ.

શંકા- મનુંગતિને ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ કહી છે. એટલે કે નારકીનો ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ (૨૦ કો. કો.) કરી બંધાવલિકા વીત્યે એને એ વખતે બધ્યમાન મનુંગ ગતિમાં સંક્રમાવે તેથી મનુષ્યગતિની ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ સ્થિતિ આવલિકાન્યૂન ૨૦ કો. કો. મળે છે. સંક્રમાવલિકા બાદ એની ઉદયાવલિકાની બહારની સ્થિતિઓની ઉદીરણા થતી હોવાથી ત્રણ આવલિકાન્યૂન ૨૦ કો. કો. ની ઉદીરણા મળવી કહી છે. મનુષ્યગતિનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ ૧૫ કો. કો. છે. એટલે જણાય છે કે નરકગતિનો ૨૦ કો. કો. સ્થિતિબંધ કરવા યોગ્ય સંકલેશથી જીવ, એ બંધાયેલી ૨૦ કો. કો.ની બંધાવલિકા વીતે ત્યાં સુધીમાં તો પડીને ૧૫ કો. કો. કે તેની પણ અંદરના અધ્યવસાય સુધી પહોંચી શકે છે. (૨૦ કો. કો. કર્યા બાદ બીજા જ સમયે પણ એ કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કરી શક્તો હોવો જોઈએ.) જે એને ૨૦ કો. કો. થી ૧૫ કો. કો. સુધી પડવામાં અંતર્મું લાગે જ એવો નિયમ હોત તો એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા વગેરે માટે અંતર્મુંન્યૂન કરવાનું કહેત. એટલે આ રીતે જ, છેવટું સંઘયાણ ૨૦ કો. કો. બાંધીને એની બંધાવલિકા વીતે તે પહેલાં પાંચમા-ચોથા વગેરે સંઘયાણ પ્રાયોગ્ય ૧૮, ૧૬ કો. કો. વગેરેના બંધપ્રાયોગ્ય અધ્યવસાયમાં આવી એનો બંધ કરે, મૃત્યુ પામે, એ પાંચમું-ચોથું વગેરે વિવક્ષિત સંઘયાણ પામે તેમજ બાંધે અને ત્યાં પેલા ૨૦ કો. કો.ની બંધાવલિકા વીતવાથી એનો સંક્રમ થાય. આમ આ પ્રકૃતિઓ પણ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ મળી શકે છે ને ?

સમાધાન-૨૦ કો.કો. પરથી ૧૫ કો. કો. વગેરે ના બંધ પર આવી જવા માટે અંતર્મું લાગવાનો નિયમ નથી. એટલે મનુષ્યગતિ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ બની શકે છે. મનુષ્યગતિના ઉદયકાળે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શક્તો હોવાથી ભવપરાવર્તનની આવશ્યક્તા હોતી નથી. કિન્તુ મધ્યમ સંઘયાણના ઉદયકાળે તો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થતો નથી. એટલે જે સંઘયાણના (છેવટુંના) ઉદયકાળે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થાય તે સંઘયાણમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરાવી પછી વિવક્ષિત સંઘયાણનો ઉદય લેવા માટે ભવાંતરમાં જવાની આવશ્યક્તા રહે છે. ભવપરાવર્તન કરવાનું આવે, એટલે જે ભવમાં જવાનું હોય તત્પ્રાયોગ્યબંધ જ સામાન્યથી પૂર્વભવના ચરમઅંતર્મુંમાં હોય છે. તેથી દ્વિચરમઅંતર્મુંમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરે એની બંધાવલિકા વીતે એ પૂર્વે જ વિવક્ષિત સંઘયાણનો બંધ શરુ કરે અને બંધાવલિકા વીત્યે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ એમાં સંક્રમાવે પણ છે જ. તેથી જ એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા મેળવવા માટે અંતર્મુંન્યૂન કરવું પડતું નથી. પણ એના ઉદય-ઉદીરણ માટે તો બીજા ભવમાં જવાનું છે, અને તે માટે તો આ શરુ થયેલો વિવક્ષિત સંઘયાણનો બંધ ચરમઅંતર્મું ચાલવો જ જોઈએ. એ પહેલાં ભવાંતરમાં જઈ શકાતું નથી.

જો એ પહેલાં પણ જઈ શકાતું હોત તો સૂક્ષ્મત્રિકને પણ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ કહીને એના માટે પણ અંતર્મુંન્યૂન કરવાનું ન કહેત, કારણકે પૂર્વભવનું એક આવલિકા કરતાં ઓછું આયુષ્ય શેષ હોય ત્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી પછી શેષ આયુષ્ય દરમ્યાન સૂક્ષ્મત્રિક બાંધે, ત્યાં ઉત્પન્ન થાય અને ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધની બંધાવલિકા વીતે ત્યારે એને સંક્રમાવી સૂક્ષ્મત્રિકની પણ સંક્રમોત્કૃષ્ટસ્થિતિસત્તા કરે. એ વખતે સૂ.ત્રિકનો ઉદય તો છે જ. એટલે એ ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ બનશે. તેમજ સંક્રમાવલિકા

બાદ ઉદીરણા થવાથી ૩ આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ જેટલી ઉદીરણા મળ શે. પણ આમ ન બતાવતાં બાદર વગેરેના ઉદયવાળા પૂર્વભવના ચરમઅંતર્મુમાં પછીના ભવપ્રાયોગ્ય સૂત્રિકનો બંધ અને એ પૂર્વે જ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કલ્પો છે જે બંધાવલિકા વીત્યે સંક્રમવાથી અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટતા મળે છે.

આ જ રીતે મધ્યમસંઘયાણો માટે અનુદયસંક્રમોત્કૃષ્ટત્વ અને ઉદીરણા માટે અંતર્મુન્યૂન કરવું એ યોગ્ય લાગે છે.

જો કે આગળ સ્થિતિસત્તાના અધિકારમાં પણ આ ૪ સંઘયાણોને ઉદય સંક્રમોત્કૃષ્ટમાં ગણાવેલ છે. એટલે તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

મધ્યમ ૪ સંસ્થાનવાળા પ્રથમસંઘયાણવાળા હોય શકે છે અને તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી શક્તા હોવાથી એ ૪ તો ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટ છે જ.

પ્રશ્ન-૧૪ નરકગતિનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ સતત એક આવલિકા સુધી થઈ શકે ?

ઉત્તર-૧૪ હા, થઈ શકે, કારણકે એની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિઉદીરણા સતત ૧ આવલિકા સુધી મળે છે. ધારોકે ૪ સમયની આવલિકા અને ૨૦૦૦૦ સમય ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ છે. પ્રથમસમયે ૨૦૦૦૦ નો બંધ થયો. પાંચમા સમયે એની ઉદીરણા થશે. ૫ થી ૮ ઉદયાવલિકા છે. એટલે ૮ થી ૨૦૦૦૦ (એ આવલિકાન્યૂન ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ) જેટલી ઉદીરણા પાંચમા સમયે થશે. હવે બીજા સમયે જો ૨૦૦૦૦ નો બંધ ન થાય તો સત્તા ૨૦૦૦૦ મા નિષેકથી ઉપર ન જવાથી છક્કા સમયે ૧૦ થી ૨૦૦૦૦ ની ઉદીરણા મળે જે ઉત્કૃષ્ટ નથી. છક્કા સમયે પણ ઉત્કૃષ્ટ ઉદીરણા તો જ મળે જો બીજા સમયે ૨૦૦૦૦ નો બંધ થવાથી સત્તા ૨૦૦૦૧ ના સમય સુધી પહોંચી હોય. એમ સાતમા-આઠમા સમયે પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરણા તો જ મળે જો ત્રીજા-ચોથા સમયે પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થયો હોય. માટે ૧ થી ૪ સમય (= ૧ આવલિકા) સુધી સતત ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ મળે છે એમ માનવું આવશ્યક છે.

શંકા- અહીં, એક આવલિકાથી વધુ કાળ માટે સતત ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરણા કહી નથી એનો અર્થ એવો થાય કે સતત ૧ આવલિકાથી અધિક કાળ માટે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શક્તો નથી ?

સમાધાન- ના, એવો અર્થ કરવો યોગ્ય નથી. સતત ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ અંતર્મુ સુધી થઈ શકે છે. માટે તો મતિજ્ઞાનાવરણ વગેરેની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરણા સતત અંતર્મુ સુધી મળી શકે છે.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૧૪૦

શંકા- તો પછી નરકગતિની પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા સતત અંતર્મુઠ કેમ ન કરી ?

સમાધાન- એ સમજવા માટે ઉપરોક્ત અસત્કલ્પનાનો આધાર લઈએ. ધારો કે વિવક્ષિત જીવ ૧૦૦ માં સમયે મૃત્યુ પામ્યો, ૧૦૧ માં સમયે નારકીમાં ઉત્પન્ન થયો. ૧૦ સમયનું અંતર્મુઠ છે. સંકલેશના કારણે ૯૧ થી ૧૦૦ માં સમય સુધી પ્રતિસમય એણે ૨૦૦૦૦નો (ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિબંધ કર્યો છે. એટલે કે ૯૧ માં સમયબદ્ધ દલિક ૨૦૦૯૦ માં નિષેક સુધી પડ્યું છે, ૯૨ માં સમયબદ્ધ દલિક ૨૦૦૯૧ માં નિષેક સુધી પડ્યું છે... એમ યાવત ૧૦૦ માં સમયે બંધાયેલું દલિક ૨૦૦૯૯ માં નિષેક સુધી પડ્યું છે. ૧૦૧ માં સમયે નરકગતિનો ઉદય થઈ જાય છે અને હવે તેનો નવો બંધ હોતો નથી. વળી ૯૭ સુધીના સમયોમાં બદ્ધ દલિક કે જેની બંધાવલિકા વીતી ગઈ છે અને જે ૨૦૦૯૬ માં નિષેક સુધી ગોઠવાયેલું છે તેમાંથી ૧૦૧ થી ૧૦૪ સમયની ઉદયાવલિકા છોડી ૧૦૫ થી ૨૦૦૯૬ સુધીના નિષેકોમાંથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા થશે. એમ ૧૦૨ માં સમયે ૧૦૬ થી ૨૦૦૯૭ સુધીના નિષેકોમાંથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા થશે. યાવત પ્રથમાવલિકાના ચરમ સમયે (૧૦૪ માં સમયે) ૧૦૮ થી ૨૦૦૯૯ માં સુધીના નિષેકોમાંથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા થશે, કેમકે એ વખતે ૧૦૦ માં સમયે ૨૦૦૯૯ માં નિષેક સુધી બંધાયેલ દલિકની પણ બંધાવલિકા વીતી ગઈ છે. પણ, હવે ૧૦૫ માં સમયે ઉદયાવલિકા ૧૦૫ થી ૧૦૮ સમય સુધી હોવાથી અને ઉપલો ચરમનિષેક તો ૨૦૦૯૯ થી આગળ વધતો ન હોવાથી (કારણ કે ૧૦૧ માં વગેરે સમયે નરકગતિનો બંધ થયો નથી) ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા મળી શકતી નથી. ૧૦૧ ની પૂર્વના ૧૦૦ માં ૯૯ માં વગેરે સમયોએ ૯૬-૯૫ માં વગેરે સમયોએ બંધાયેલ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિની બંધાવલિકા વીતી ગઈ હોય છે પણ નરકગતિનો ઉદય ન હોવાથી ઉદીરાણા હોતી નથી. તેથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા તો માત્ર એક આવલિકા સુધી જ મળે છે.

જ્યારે મતિજ્ઞાનાવરણનો તો ઉદય ચાલુ જ હોય છે. એટલે ૯૧ માં સમયે બંધાયેલ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ૯૫ માં સમયે, ૯૨ માં સમયબદ્ધની ૯૬ માં સમયે.... એમ ૧૦૦ માં સમયે બંધાયેલની ૧૦૪ માં સમયે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા મળે છે. આમ ૯૧ થી ૧૦૦ સુધી (અંતર્મુઠ) એ સતત ઉત્કૃષ્ટબંધ થાય છે તો ૯૫ થી ૧૦૪ સમય (અંતર્મુઠ) સુધી એની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ઉદીરાણા પણ મળે છે.

શંકા - જો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ સતત અંતર્મુઠ સુધી થઈ શકે છે તો ઉત્કૃષ્ટસંકલેશ માત્ર બે જ સમય ટકે છે એવું બંધનકરણમાં શા માટે જણાવ્યું છે ?

સમાધાન - ઉત્કૃષ્ટસંકલેશસ્થાન પર જીવનું અવસ્થાન તો બેથી અધિક સમય હોતું જ નથી. પણ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ માત્ર ઉત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયસ્થાનથી જ થાય છે એવું નથી. ઉપરના અસંખ્યલોક પ્રમાણ રસાધ્યવસાયસ્થાનોથી ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શકે છે . આ અધ્યવસાયોમાંના અધ્યવસાયો પર જીવ અંતર્મુઠ સુધી સતત રહી સતત ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી શકે છે. એટલેકે ઉત્કૃષ્ટરસબંધના અધ્યવસાય પર જીવ ઉત્કૃષ્ટથી બે સમય માટે રહે છે જ્યારે ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધના અધ્યવસાય પર અંતર્મુઠ સુધી રહી શકે છે.

પ્રશ્ન-૧૫ જીવ પછીના ભવમાં જેવી (ગતિ વગેરે) પરિસ્થિતિમાં જવાનો હોય તેવો જ બંધ પૂર્વભવના ચરમ અંતર્મુઠમાં કરે છે. આ રીતે, પછીના ભવમાં ગયા પછી પણ પ્રથમ અંતર્મુઠ માટે, જો એ પ્રકૃતિઓનો બંધ શક્ય હોય તો, એ જ પ્રકૃતિઓ બાંધે એવો નિયમ છે ?

ઉત્તર-૧૫ ના, નથી. તિર્યંચગતિની જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણ માટે જે બતાવ્યું છે કે તેઉકાય વાઉકાયમાં ઉત્તસમુત્પત્તિક કરી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ માં આવી પ્રથમ દીર્ઘકાળ સુધી મનુષ્યગતિ બાંધી પછી તિર્યંચગતિ બાંધે તેની બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણ મળે. એમ પાંચ સંઘયાણોની જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણ માટે પણ એકેન્દ્રિયમાં જઘન્યસ્થિતિ સત્તા કરી પોતપોતાના ઉદયવાળા ભવમાં જઈ પ્રતિપક્ષી સંઘયાણો બાંધે, પછી સ્વબંધની બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણ હોય. આના પરથી જણાય છે કે તિર્યંચમાં જનાર મનુષ્યપ્રાયોગ્ય અને બીજા-ત્રીજા વગેરે સંઘયાણમાં જનાર ત્રીજા-ચોથા વગેરે સંઘયાણનો પ્રથમસમયથી બંધ કરી શકે છે.

પ્રશ્ન-૧૬ ઉત્તસમુત્પત્તિ ક્રિયા શું છે ?

ઉત્તર- ૧૬ સંજ્ઞીપાણામાં અંતઃ કો. કો. કે તેથી પણ વધુ સ્થિતિસત્તા વાળો થયેલો જીવ જ્યારે એકેન્દ્રિય વગેરે ભવોમાં જાય છે ત્યારે ત્યાં તે સ્થિતિસત્તાને ટકાવી શક્તો નથી. એટલે વ્યાઘાતભાવિની સ્થિતિઅપવર્તના વડે એ સ્થિતિને હણે છે. ઉત્કૃષ્ટરસ બાંધનાર મિથ્યાત્વી એ રસને જાળવી શક્તો ન હોવાથી અંતર્મુઠ માં વ્યાઘાતભાવિની રસાપવર્તના કરી હણી નાંખે છે. આ જેમ ગુણઅનિમિત્તક રસઘાત હોય છે તેમ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

પ્રસ્તુતમાં ગુણઅનિમિત્તક સ્થિતિઘાત જાણવો. બા૦એકે૦ જીવ આવા સ્થિતિઘાતો કરી કરીને જેટલી હણી શકે એટલી હણી નાંખે છે. હવે જે સત્તા શેષ રહી હોય છે એ પણ એકે૦ના જઘન્યસ્થિતિબંધ કરતાં તો અધિક જ હોય છે. હવે વધુ સ્થિતિઘાત (વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તના) થઈ શકે એમ હોતું નથી. જો આ સ્થિતિઘાતથી પ્રાપ્ત સ્થિતિને જ ઉત્તસમુત્પત્તિક સ્થિતિ કહેવાની હોય તો એકેન્દ્રિયમાં મળતી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા આના કરતાં ઓછી પણ સંભવે છે. કારણકે આ સ્થિતિસત્તા કરતાં હીન જ સ્થિતિબંધ જ્યાં સુધી થાય છે ત્યાં સુધી ઉપરથી સ્થિતિ વધતી નથી અને નીચેથી એક એક ઉદય પામતો જતો નિષેક ઓછો થતો જાય છે. ચરમસ્થિતિઘાત થયા બાદ આ રીતે ઉન્નૃષ્ટથી જેટલા સમય સુધી હીન સ્થિતિબંધ સંભવિત હોય એટલા સમય સુધી એ થાય છે અને તેથી એટલા સમયો સત્તામાંથી ઓર ઓછા થઈ જાય છે. હવે જે સત્તા રહી હોય છે તે ધ્રુવબંધી માટે સંભવિત જઘન્ય સત્તા હોય છે, અહીં સુધી પહોંચ્યા પછી જો હવે વિવક્ષિત પ્રકૃતિની પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓ બંધાય તો (સ્થિતિબંધ અધિક થવા છતાં) વિવક્ષિત પ્રકૃતિનો બંધ ન હોવાથી એ ઉપર વધતી નથી અને નીચે કપાતી જાય છે. એટલે પ્રતિપક્ષી પ્રકૃતિઓનો બંધ જેટલો કાળ થઈ શકે એટલા સમય ઓર વધુ એની સ્થિતિ કપાઈ જાય છે. આ વિવક્ષિત પ્રકૃતિની સંભવિત જઘન્ય સત્તા હોય છે. આ પછી તો એનો બંધ ચાલુ થઈ જવાથી બંધ/સંક્રમ દ્વારા એની સત્તા વધી જ જાય છે. પણ એ વધેલી સત્તાગત નિષેકોના દલિકને બંધાવલિકા-સંક્રમાવલિકા વીતવાની રાહ જોવાની હોય છે. અને એટલી વારમાં નીચેથી તો ઓર એક-એક સમય કપાતો જાય છે એટલે આવી પ્રકૃતિઓ માટે બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરાણા મળે છે.

પ્રશ્ન-૧૭ નામકર્મના બંધસ્થાનોનો વિચાર કરીએ તો જાણાય છે કે આતપ અને ઉદ્યોત બન્ને સાથે તો બંધાતા નથી. તો જેમ પાંચ સંઘયાણ વગેરે માટે પ્રતિપક્ષીપ્રકૃતિઓનો બંધ કહી પછી પોતાનો બંધ થાય તેની બંધાવલિકાના ચરમસમયે જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરાણા કહી છે એવું આતપ માટે ઉદ્યોતનો બંધ કહી શા માટે ન કહ્યું ?

ઉત્તર-૧૭ આવું નથી કહ્યું એનાથી જાણાય છે કે આ બે પ્રકૃતિઓ પરાવર્તમાન ભાવે ક્રમશઃ બંધાયા કરે એવું તો નથી જ. તેમ છતાં એ રીતે ક્રમશઃ ન જ બંધાય એનો નિષેધ પણ કરી શકાતો નથી. એટલે કદાચ એવું હોય કે આ બન્નેના ઉદયથી શૂન્ય

જીવો બંને બાંધી શક્તા હોય અને ઉદયવાળા જીવો બેમાંથી જેનો ઉદય હોય તે જ બાંધે. એટલે આતપના ઉદયવાળો ઉદ્યોત બાંધી શક્તો ન હોવાથી એનો બંધ કરવાનું કહ્યું ન હોય. આ પ્રમાણે ચૂર્ણિટીપ્પણમાં સમાધાન આપ્યું છે.

અથવા, ઉપરના ૧૬ મા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ધ્રુવબંધી પ્રકૃતિ માટે જે સંભવિત જથ્થા સત્તા કહી એટલી આતપની જથ્થા સત્તા, ચરમસ્થિતિયાત દ્વારા થયેલી સ્થિતિસત્તા કરતાં પણ અલ્પ સ્થિતિબંધ જ્યાં સુધી મળી શકે ત્યાં સુધી કરાવીને, મેળવી. હવે અલ્પસ્થિતિબંધ સંભવિત ન હોવાથી આતપના બંધનો જ અભાવ લેવાનો. આતપ કે ઉદ્યોત આ બેમાંથી એક બંધાવી જ જોઈએ એવો નિયમ નથી. એટલે ઉદ્યોત બંધાય કે ન બંધાય, કશો ફેર પડતો નથી. એટલે કે ‘ઉદ્યોતનો બંધ થાય કે ન થાય, આતપ ન બંધાવાના કાળમાં કોઈ ફેર પડતો ન હોવો જોઈએ.. અર્થાત્, હવે જ્યારે આતપનો બંધ શરુ થશે અને સત્તા વધવાની ચાલુ થશે, એ પૂર્વે ઉદ્યોત બંધાયેલું કે નહીં’ એ અકિચિત્કર રહે છે.’ માટે ઉદ્યોતનો બંધ થાય કે નહીં’ એ અંગે મન્યકારે કાંઈ જણાવ્યું ન હોય.

પ્રશ્ન-૧૮ તિર્યચગતિની જથ્થા સ્થિતિ ઉદીરણા માટે તેઉકાય વાઉકાયમાં જ ઉત્તસમુત્પત્તિક્રિયા કરવાનું શા માટે કહ્યું છે ? શું તેઉકાય-વાઉકાયમાં વધુ શુદ્ધિ હોય અને તેથી એ વધુ સત્તાને હાણી નાંખે છે ?

ઉત્તર-૧૮ ‘તેઉં વાઉં માં અન્ય બાદર એકેન્દ્રિયો કરતાં વધુ વિશુદ્ધિ હોવાથી એ વધુ સત્તાને ખાંડી નાંખે છે’ એવું માની શકાતું નથી. કેમકે જો એવું હોત તો, બાર ક્ષાય વગેરે માટે પણ, માત્ર તેઉ-વાઉંમાં જ ઉત્તસમુત્પત્તિક્રિયા કરવાનું કહેત. પણ કહ્યું નથી.

ટીપ્પણકારે એવું જણાવ્યું છે કે ઉત્તસમુત્પત્તિક્રિયા માટે વિશુદ્ધિ પણ આવશ્યક છે, માટે તો બાદર પર્યાપ્ત એકેન્દ્રિય લેવાનો કહ્યો છે, સૂક્ષ્મ કે અપર્યાપ્ત નહી. તેથી અન્ય એકેન્દ્રિયમાં જો ઉત્તસમુત્પત્તિક્રિયા કરાવી પછી સંજી પંચેન્દ્રિયમાં જવાનું હોય તો એ જીવો તથાવિધ વિશુદ્ધિવશાત્ મનુષ્યમાં જ ચાલ્યા જાય છે, પંચેન્દ્રિય તિર્યચમાં જાય નહીં. અને તેથી તિર્યચગતિના ઉદય-ઉદીરણા મળે નહીં. જ્યારે તેઉંવાઉં તો ગમે એટલી વિશુદ્ધિમાં પણ તિર્યચપ્રાયોચ જ બાંધે છે અને તિર્યચમાં જ જાય છે, માટે તિર્યચગતિ નામકર્મના ઉદય-ઉદીરણા મળી શકે છે. તેથી અહીં ‘તેઉં વાઉં ની વાત કરી છે.

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

બીજી રીતે કહેવું હોય તો, ચરમસ્થિતિઘાત દ્વારા જે જઘન્યસ્થિતિસત્તા મળે એનાથી ઓછો સ્થિતિબંધ કરવા માટે આવશ્યક વિશુદ્ધિમાં પૃથ્વીકાય વગેરે એકેન્દ્રિયજીવો મનુષ્યદ્વિક જ બાંધતા હોય, તિર્યચદ્વિક નહીં. અને તેથી, અધિક સ્થિતિબંધ કર્યા વગર સંજીમાં એણે જવાનું હોય તો એ મનુષ્યમાં જ જશે, કારણકે ચરમ અંતર્મુહૂર્તમાં વિશુદ્ધિવશાત્ મનુષ્યપ્રાયોગ્ય બંધ કર્યો છે. તિર્યચમાં ન જઈ શકવાથી તિર્યચગતિનામકર્મના ઉદય-ઉદીરણા જ મળે નહીં. તેઉં વાઉં ને તો ગમે એટલી વિશુદ્ધિ વધે, એ તિર્યચપ્રાયોગ્ય જ બાંધશે ને છેવટે તિર્યચમાં જ જશે, જેથી તિર્યચગતિનામકર્મના ઉદય-ઉદીરણા તેને મળી શકશે.

તેઉં વાઉં માંથી સંજી પંચેન્દ્રિયમાં જવાનું એટલા માટે કહ્યું છે કે એકેન્દ્રિય જીવ વગેરેને પ્રતિપક્ષભૂત મનુષ્યગતિ વગેરેનો જે બંધકાળ હોય છે તેના કરતાં સંજીપંચેન્દ્રિયને તે વધુ હોય છે. એટલે સંજીમાં ઉત્પત્તિસમયથી જ દીર્ઘકાળ સુધી તિર્યચદ્વિક ન બંધાવાથી ને સત્તા નીચેથી કપાતી જતી હોવાથી સત્તા ઓર ઓછી થાય છે. સંભવિત દીર્ઘકાળ સુધી મનુષ્યદ્વિક બાંધ્યા બાદ તિર્યચદ્વિક બાંધશે ત્યારે બંધાવણિકાના ચરમસમયે જઘન્ય સ્થિતિ ઉદીરણા મળશે.

તિર્યચગતિ માટેની વિચારણા નીચગોત્ર માટે પણ સમાન રીતે વિચારી શકાતી હોવાથી, નીચગોત્રની જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણા માટે પણ ક્તેઉં વાઉં માં ઉત્તસમુત્પત્તિક ક્રિયા સમજવી ઉચિત લાગે છે.

પ્રશ્ન-૧૯ મિશ્રમોહનીયની જઘન્ય સ્થિતિઉદીરણા માટેની સ્થિતિસત્તા P/a ન્યૂન સાગરોપમ જેટલી જે કરવાની હોય છે તે એકેન્દ્રિયમાં જ કરવાની શા માટે કહી ?

ઉત્તર-૧૯ કોઈપણ ભવમાં, સ્થિતિસત્તા ઘટતાં ઘટતાં જ્યારે સ્વપ્રાયોગ્ય જઘન્ય કરતાં પણ ઓછી થઈ જાય છે, ત્યારબાદ એ ઉદય-ઉદીરણા પ્રાયોગ્ય રહેતી નથી. ત્રસ પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા P/s ન્યૂન ૧૦૦૦ સાગરોપમ છે. એટલે ત્રસમાં જો સ્થિતિસત્તા ઘટાડવામાં આવી હોય તો આટલી ન્યૂન સત્તા થયા બાદ એ ઉદય-ઉદીરણા પામી જ શકે નહીં. એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા P/a ન્યૂન એક સાગરોપમ છે. એટલે એકેન્દ્રિયમાં સ્થિતિસત્તા ઘટાડવા દ્વારા આટલી થાય ત્યાં સુધી ઉદય-ઉદીરણા થઈ શકવાથી જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય-ઉદીરણા મળી શકે છે.

પ્રશ્ન-૨૦ નિદ્રાદ્વિક્તની જઘન્ય સ્થિતિ ઉદીરાણા કોને હોય ?

ઉત્તર-૨૦ બારકપાય વગેરેની જેમ એકેન્દ્રિયમાં હતસમું કરનારને હોવી મન્યકારે કહી છે. આ જ મુખ્ય મત છે. પણ જેઓ બારમા ગુણઠાણા સુધી નિદ્રાદ્વિક્તનો ઉદય માને છે તેઓના મતે જ્ઞાનાં ૧૪ ની જેમ ૧૨ મા ગુણઠાણાની સમયાધિક આવલિકાશેષે એકસમયની જઘન્યસ્થિતિઉદીરાણા મળે. એ મતે જઘન્ય અનુભાગ ઉદીરાણા પણ ત્યાં જ મળે, તેમજ જઘન્ય સ્થિતિઉદય પણ બારમાની ચરમ આવલિકામાં ૧-૧ સમય પ્રમાણ મળે.

પ્રશ્ન-૨૧ અનુભાગ ઉદીરાણામાં ઘાતીસંજ્ઞા-સ્થાનસંજ્ઞા પ્રરૂપણામાં માત્ર મનુન્તિં પ્રાયોગ્ય જે પ્રકૃતિઓ ગણી છે તેમાં આહાં ૭ અને જિનનામને ભેગી કેમ ગણી નથી ? કારણકે એ પણ માનવભવમાં જ ઉદય-ઉદીરાણા પામે છે ને !

ઉત્તર-૨૧- છતાં, બંધમાં એ દેવપ્રાયોગ્ય બંધ સાથે બંધાય છે માટે ‘માત્રમનુચ પ્રાયોગ્ય’ તરીકે એની ગણતરી કરી લાગતી નથી.

પ્રશ્ન-૨૨- જન્મથી અંધ વ્યક્તિને એકં, બેઈં અને તેઈં ની જેમ ચક્ષુદર્શનલબ્ધિનો સર્વથા અભાવ હોય ?

ઉત્તર-૨૨- ના. જો એમ હોત તો ચક્ષુદર્શનાવરણના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગોદીરાણા સ્વામી તરીકે સંક્ષિપ્ત તેઈંન્દ્રિયને ન કહેતાં એ જન્માંધને કહેત. તેઈંન્દ્રિય જીવને જે સ્વામી કહ્યો છે તેમાં ચૂર્ણિકારે કારણ દર્શાવ્યું છે કે જં લઘ્મમાણં ન લખતિ તં વઙ્ગં દોસેણં ભવતિં તિ કાઠં પ્રાપ્તિની વધુ નજદીક હોવા છતાં ન પામવું એ આવરણની પ્રબળતાનું સૂચક છે, માટે એકં બેઈંને સ્વામી તરીકે ન કહેતાં તેઈં ને કહ્યા છે. હવે જો સંજી પંચેંને પણ એ લબ્ધિ ન મળી હોય તો, એ તો સૌથી વધુ એની પ્રાપ્તિની યોગ્યતાવાળો હોવા છતાં વંચિત રહ્યો છે, વળી એનો સંકલેશ તો તેઈં કરતાં વધુ હોય જ ..એટલે એને સ્વામી કહેવો પડત. નથી કહ્યો, એ જણાવે છે કે એને ચક્ષુદર્શનાંતો ક્ષયોપાં હોય છે, અને તેથી ચક્ષુદર્શનલબ્ધિ તો હોય જ છે.

પ્રશ્ન-૨૩ - ઔદાં ૫ટકનો જઘન્ય અનુભાગોદીરક કોણ ?

ઉત્તર-૨૩ - અપર્યાં અસ્પાયુક્ સૂ. વાઉકાય જીવ ભવાદ્ય સમયે આ ૬ નો જઘન્ય અનુભાગોદીરક હોય છે. આમાં ભવાદ્યસમયે કહ્યું છે તેનાથી એ જાણવું કે એ જીવ ઋજુગતિ થી ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે. જો વિગ્રહગતિથી આવે તો પ્રથમસમયે હજુ

ઉત્પત્તિસ્થળે આવ્યો ન હોવાથી ઔદાઠ વગેરેના ઉદય-ઉદીરણા મળે નહીં. વળી ચૂર્ણિકારે, આદિતળૂં ડોળહં સુહુમો વાઝુ ય અપ્પાઝુ આવા મૂળની વ્યાખ્યા આ પ્રમાણે કરી છે : આદિતળૂં તિ ઉરાલિય વેઝવિયાળં જહાસંઘેળં 'સુહુમો વાયૂ ય' ઉરાલિયછક્કગરસ અપજ્જનગાં સુહુમો વાઝુકાઈઓ વેઝવિયછક્કગરસ પજ્જતગો લહ્હોએ વાયુ તિ વાયરવાધુ પઢિઓ ન સુહુમો ।

આમાં ચૂર્ણિકારે 'યથાસંખ્ય' એમ જે કહ્યું છે એના પર ભાર આપીને અને 'વાઝુકાઈઓ' એવા શબ્દના ઉપલક્ષણથી શેષ પૃથ્વીકાય વગેરે પણ લઈને આ રીતે ભાવાર્થ જાણવો યોગ્ય છે કે - ઔદાઠ વટ્કનો અપર્યાં સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અને વૈકિયવટ્કનો પર્યાં (ભાદર) વાઉકાય જઘન્ય રસોદીરક હોય છે. અન્યથા, ઔદાઠ માટે સૂં વાઉકાય જ કેમ ? પૃથ્વીકાય વગેરે કેમ નહીં ? એવો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે... વળી આ પ્રમાણે બધા એકેં ને લેવા ચૂર્ણિકારને અમાન્ય છે એવું તો નથી જ, કારણ કે આગળ ૭૭મી ગાથામાં 'પત્તેગમુરાલસમં' આની ચૂર્ણિ માં ચૂર્ણિકાર આ પ્રમાણે જણાવે છે - 'પત્તેગમુરાલસમંતિ પત્તેયસરોરસસ જહા ઉરાલિયસસ । તં ચ સુહુમો જહણિયાયા પજ્જતગણિવતોએ ઉવવળ્ળો પઢમસમએ આહારતો જહણ્ણાણુભાગુદોરગો । આમાં ઔદારિકનો અતિદેશ હોવા છતાં કોઈપણ સૂક્ષ્મ જીવને લીધો છે માત્ર વાઉકાયને નહીં'. એટલે નિશ્ચિત થાય છે કે ઔદાઠવટ્કની જઘન્ય રસોદીરણા ઋજુગતિથી આવેલા સૂં અપર્યાં કોઈપણ એકેન્દ્રિયને ભવપ્રથમસમયે હોય છે.

વળી 'પ્રત્યેક' અંગેના ચૂર્ણિના પાઠમાં જે 'જહણિયાયા પજ્જતગણિવતોએ' શબ્દ છે તેમાં 'પજ્જતગ' શબ્દની આગળનો 'અ' લહિયાથી ભૂલાઈ ગયો લાગે છે. કારણકે ઔદારિકનો અતિદેશ છે અને એમાં અપર્યાંનું ગ્રહણ છે. વળી અપર્યાં એકેં ને પણ પ્રત્યેકના ઉદય-ઉદીરણાનો અભાવ નથી. માટે 'પ્રત્યેક' પ્રકૃતિની જઘન્ય રસોદીરણાનો સ્વામી-અલ્પાયુષ્ક ઋજુગતિથી આવેલ અપર્યાં સૂં પ્રત્યેક એકેન્દ્રિયને ભવાદ્ય સમયે માનવો યોગ્ય લાગે છે. (અન્યત્ર અપર્યાપ્ત જીવને કહેલ છે.)

ઔદાઠ અંગોપાંગ-અપ્રથમસંઘયાણ વગેરેની જઘન્ય રસોદીરણા માટે પણ ઉપર પ્રમાણે ઋજુગતિથી ઉત્પન્ન થયેલ જીવો સમજવા.

પ્રશ્ન-૨૪- પ્રથમસંઘયાણનો જઘન્ય રસોદીરક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૨૪- કમ્મપયડી-પંચસંગ્રહમાં પર્યાં અસંજી પંચેં તિર્યં ચોને છએ

સંઘયાણ-સંસ્થાન માનેલ છે. એટલે આ ગ્રન્થોમાં શીઘ્રપર્યાપ્ત થનાર અલ્પાયુષ્ક અસંજીને ભવપ્રથમ અને આહારપ્રથમ સમયે (એટલે કે ઋજુગતિથી આવેલો હોય તેને) સ્વામી તરીકે કહેલ છે.

બૃહત્સંમ્રહણી વગેરે જે ગ્રન્થોમાં અસંજી જીવોને માત્ર છેલ્લાં સંઘયાણ-સંસ્થાન જ માન્યા છે... તેઓના મતે આ બેનો જઘન્ય રસોદીરક કોણ ? એ વિચારતાં એમ લાગે છે કે ઋજુગતિથી આવેલ અલ્પાયુષ્ક શીઘ્રપર્યાપ્ત થનાર મનુષ્ય પ્રથમસમયે જઘન્યરસોદીરક હોય. (આગળ જ સંઘયાણની જઘન્યરસોદીરણામાં ચૂર્ણિકારે જણાવ્યું છે કે મનુષ્યો તિર્યંચો કરતાં અલ્પબળી હોય છે. માટે અહીં પ્રથમસંઘયાણ માટે મનુષ્યો જ લેવા, પ્રથમસંસ્થાન માટે મનુષ્ય તિંબળનેની સંભાવના હોય શકે.) તત્ત્વં કેવલિગમ્યમ

પ્રશ્ન- ૨૫ સમ્યંમોહનીય અને જ સંજવંની જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણા કઈ શ્રેણિમાં મળે ?

ઉત્તર-૨૫ બન્ને શ્રેણિમાં મળે છે. ઉપશમશ્રેણિ માટે ઉપશમ સમ્યક્ત્વ પામવાનું હોય ત્યારે અંતર કર્યા બાદ પ્રથમસ્થિતિની સમયાધિક આવલિકાશેષે સમ્યંમોહની ૧ સમયની જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણા મળે છે. ક્ષપકશ્રેણિ માટે ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ પામતાં સમ્યંમોહની સમયાધિક આવલિકા સત્તા રહી હોય ત્યારે પણ જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણા ૧ સમયની મળે છે. આ જ રીતે બન્ને શ્રેણિમાં પોતપોતાની પ્રથમસ્થિતિ સમયાધિક આવલિકા શેષ હોય ત્યારે સંજવલન ક્ષાયોની ૧ સમયની સ્થિતિ ઉદીરણા મળે છે. ક્ષપકશ્રેણિમાં સંજવંલોભની દશમાગુણંની સમયાધિક આવલિકાશેષે પણ જઘન્યસ્થિતિ ઉદીરણા મળે છે.

પણ જઘન્ય અનુભાગ ઉદીરણા તો માત્ર ક્ષપકશ્રેણિમાં જ મળે છે તે જાણવું.

પ્રશ્ન-૨૬ આનુપૂર્વીનામકર્મના ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગોદીરક કોણ હોય છે. ?

ઉત્તર-૨૬ સંજીમાંથી સંજીમાં જતાં જીવને વિમ્રહગતિમાં જેટલા સંક્લેશ કે વિશુદ્ધિ સંભવે છે એટલા અન્ય જીવને સંભવતા નથી. સંજીમાંથી સંજીમાં જનાર જીવને વધુમાં વધુ ૨ વક્રગતિ અને ત્રીજા સમયે ઉત્પત્તિ હોય છે. ત્રીજા સમયે તો એ જીવ આહારી હોય છે. તેમ છતાં, ગ્રન્થકારે ત્રીજા સમયે આનુપૂર્વીની ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગ ઉદીરણા જણાવી છે. તેથી જો એમ માનીએ કે ત્રીજા સમયે જીવ આહારી બન્યો હોવા છતાં આનુપૂર્વીનો ઉદય હોય છે તો ઉત્પત્તિસ્થાને જે ૫૧,૫૨ ના ઉદય-ઉદીરણા સ્થાન માન્યા છે તે અસંગત બની જશે, કારણકે આનુપૂર્વી સહિત

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૫૨,૫૩ નું સ્થાન મળશે.

કદાચ, ત્રીજા સમયે ઉત્પત્તિસ્થાને જીવ પહોંચ્યો, અને ચોથા સમયે એણે આહાર ગ્રહણ કર્યો એમ વ્યવહારનયને આગળ કરીએ તો ગ્રન્થકારે આવા અભિપ્રાયથી કહ્યું હોય .

અન્યત્ર ગ્રન્થમાં બીજા સમયે ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગોદીરણા કહી છે. એટલે તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

પ્રશ્ન-૨૭ છેવટુ સંઘયાણનો જઘન્ય અનુભાગ ઉદીરક કોણ હોય છે. ?

ઉત્તર-૨૭ સંઘયાણ-સંસ્થાન પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓ છે. પુદ્ગલવિપાકી પ્રકૃતિઓની જઘન્ય અનુભાગઉદીરણા સામાન્યથી ભવપ્રથમસમયે હોય છે. વળી અશુભપ્રકૃતિની જઘન્ય અનુભાગઉદીરણા યથાસંભવ વિશુદ્ધિમાં થાય છે. નારકી સિવાયના ત્રણ આયુષ્ય શુભ હોવાથી, સામાન્યથી જેટલા દીર્ઘ એટલી વિશુદ્ધિ વધુ હોય છે. તેથી કમ્મપયડી ચૂર્ણિમાં છેવટા સંઘયાણના જઘન્ય અનુભાગોદીરક તરીકે બાર વર્ષાયુષ્ઠ ઋજુગતિથી ઉત્પન્ન થયેલ પ્રથમ સમયવર્તી બેઈન્દ્રિયને જણાવેલ છે.

કર્મપ્રકૃતિની બન્ને ટીકોઓમાં તેમજ પંચસંગ્રહની વૃત્તિઓમાં આના સ્વામી તરીકે બારમા વર્ષે વર્તમાન બેઈન્દ્રિયને જે કહ્યો છે તેનો અભિપ્રાય શું છે ? એ બહુશ્રુતો જાણે. અન્ય સંઘયાણ-સંસ્થાનના જઘન્યરસોદીરક તરીકે તો ત્યાં પણ ભવપ્રથમસમયવર્તી જીવ જ કહ્યા છે.

પ્રશ્ન-૨૮ અવધિદ્વિકનો જઘન્ય રસોદીરક કોણ છે ?

ઉત્તર-૨૮ અવધિલબ્ધિરહિત ચતુર્ગતિક મિથ્યાત્વી સંક્લિષ્ટ જીવને એનો સ્વામી કહ્યો છે. અસંજીમાંથી દેવ-નરકમાં ગયેલા જીવો અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં અવધિલબ્ધિ રહિત હોય છે. પણ એ વખતે સર્વસંક્લિષ્ટ અવસ્થા હોતી નથી. એ તો પર્યાપ્ત અવસ્થામાં જ હોય છે. તેથી, પર્યાપ્ત અવસ્થામાં પણ કેટલાક દેવ-નારકી અવધિશૂન્ય હોય છે એમ માનવું એ કે સામાન્યથી ચતુર્ગતિકનો ચૂર્ણિ-ટીકામાં ઉલ્લેખ હોવા છતાં સર્વસંક્લિષ્ટ મનુષ્યો તિર્યંચને જ એના સ્વામી માનવા એ યોગ્ય છે તે કેવલિગમ્ય છે.

પ્રશ્ન-૨૯ મિથ્યાઓનો જઘન્યરસોદીરક પછીના સમયે સંયમસહિત સમ્યક્ત્વ જે પામે છે તે ક્યું હોય છે ?

ઉત્તર-૨૯ તે ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય છે, જો પ્રથમ ઉપશમ સમ્યક્ત્વ અને તેની સાથે સંયમ પામતો હોય તો સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિની પૂર્વ આવલિકામાં (મિથ્યાત્વની પ્રથમ સ્થિતિની ચરમ આવલિકામાં) ઉદીરણા જ મળે નહીં. એટલે જ અહીં ક્ષાયોપશમ સમ્યક્ત્વ પામનાર લીધો છે, કારણકે સંયમપ્રાપ્તિ માટેની ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ-અનંતગુણ થતી વિશુદ્ધિ ઉપશમસમ્યં પામનાર કરતાં આની એક આવલિકા જેટલી વધુ કાળ માટે થઈ ગયેલી હોય છે. ઉપશમસમ્યં પામનાર, સંયમપ્રાપ્તિ માટેની એટલી વિશુદ્ધિએ પહોંચે (સંયમપ્રાપ્તિ પૂર્વ સમયે) ત્યારે મિથ્યાત્વની ઉદીરણા રહી હોતી નથી.

પ્રશ્ન-૩૦ મતિજ્ઞાનાં વગેરેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદીરણા માટે ‘શ્રુતકેવલી’ વગેરે વિશેષણની આવશ્યકતા નથી, તો અવધિદ્વિક માટે ‘અવધિલબ્ધિરહિત’ એવું વિશેષણ શા માટે ?

ઉત્તર-૩૦ શ્રેણિપૂર્વે પ્રમત્ત-અપ્રમત્ત ગુણકણો જો અવધિજ્ઞાન હોય તો, એની પ્રાપ્તિ અને જાળવણી માટે વધારે વિશુદ્ધિ આવશ્યક હોવાથી સંયમનિમિત્તક ગુણશ્રેણિથી વધુ દલિકોની નિર્જરા થઈ જાય છે. તેથી પછી શ્રેણિમાં ચરમ ઉદીરણાકાળે, સત્તાગત દલિકો અપેક્ષાએ ઓછા હોવાથી ઉદીરણા પાણ ઓછી મળે, ઉત્કૃષ્ટ ન મળે. માટે ‘અવધિલબ્ધિરહિત’ એવું વિશેષણ જોડ્યું છે આ પ્રમાણે ધવલામાં કહ્યું છે .

પ્રશ્ન-૩૧ અપ્રથમ સંઘયાણનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદીરક કોણ હોય છે ?

ઉત્તર-૩૧ સ્વપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ વાળો અપ્રમત્તસંયત હોય છે. અહીં ‘સ્વપ્રાયોગ્ય’ આવશ્યક છે, કારણકે સર્વોત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિવાળો અપ્રમત્તસંયત તો પ્રથમસંઘયાણમાં જ હોય છે. વળી જેઓબીજા-ત્રીજા સંઘયાણથી પાણ ઉપશમશ્રેણિ સ્વીકારે છે તેઓના મતે એ જ સંઘયાણની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદીરણા ૧૧ મા ગુણકણે જાણવી. (આમાં ‘સ્વપ્રાયોગ્ય ઉત્કૃષ્ટવિશુદ્ધિ’ એટલે કરણ સિવાય સ્વસ્થાન ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ એવો અર્થ જાણવો.)

પ્રશ્ન-૩૨ જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશોદીરણા આયોજિકા કરણ સુધી જ શા માટે હોય છે ?

ઉત્તર-૩૨ આયોજિકા કરણથી અયોગીનિમિત્તક ગુણશ્રેણિનો પ્રારંભ થાય છે. સયોગી ગુણશ્રેણિ કરતાં આ ગુણશ્રેણિ દલિકની અપેક્ષાએ અસંખ્યગુણ અને કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કાળની (આયામની) અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગની હોય છે. વળી ઉત્તરોત્તર સમયે અસંખ્ય ગુણ અસંખ્યગુણ દલિક લઈને એ રચાય છે. એટલે પરિણામોની વધુ વિશુદ્ધિ થઈ હોવાથી પ્રદેશોદીરાણા પણ અધિક થાય છે. માટે જિનનામકર્મની જઘન્ય પ્રદેશોદીરાણા આયોજિકા કરણ બાદ મળી શક્તી નથી.

પ્રશ્ન-૩૩ સમ્યં મોહનીયની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદીરાણા કોને હોય ?

ઉત્તર-૩૩ જેને જઘન્ય અનુભાગ ઉદીરાણા હોય તેને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદીરાણા હોય એ રીતે ઘાતીકર્મો માટે સામાન્યથી અતિદેશ કર્યો છે. ચૂર્ણિકારે વિવેચનમાં અન્ય દરેક પ્રકૃતિઓના સ્વામી દર્શાવ્યા છે. આનો સ્વામી દર્શાવ્યો જોવા મળતો નથી. કિન્તુ જઘન્ય અનુભાગ ઉદીરાણા જેમ ભાયિકસમ્યક્ત્વ પામતી વખતે સમયાધિક આવલિકા શેષે હોય છે તેમ આ પણ ત્યારે જ જાણવી.

શંકા- કૃતકરણ થયા બાદ તો જીવના પરિણામ સંક્લિષ્ટ કે વિશુદ્ધ બન્ને થઈ શકે છે. જ્યારે કૃતકરણ થવાના પૂર્વસમય સુધી તો સમ્યંમોહના સ્થિતિઘાત વગેરે ચાલુ હોવાથી એ અવશ્ય વિશુદ્ધમાન હોય છે. તેથી અનિવૃત્તિકરણના ચરમસમયે કે જ્યારે ચરમસ્થિતિઘાત થાય છે ત્યારે આ સમયાધિક આવલિકા શેષ કરતાં અધિક વિશુદ્ધિ હોવાથી ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદીરાણા કહેવી જોઈએ ને ?

સમાધાન- જેમ બારમા ગુણકાણાનો સંખ્યાતમો ભાગ બાકી હોય ત્યારથી સ્થિતિઘાત વગેરે બંધ પડી જાય છે. તેમ છતાં મતિજ્ઞાના વગેરેની ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદીરાણા એના પૂર્વ સમયે ન કહેતાં સમયાધિક આવલિકા શેષે જ કહી છે તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ જાણવું.

ઉપશમના કરણ

પ્રશ્ન-૧ પ્રથમ સમ્યક્ત્યોત્પાદનામાં કહેલ ઉપશમલબ્ધિ વગેરે શું છે ?

ઉત્તર-૧ ઉપશમાવવાની યોગ્યતા એ ઉપશમલબ્ધિ, ગુરુ ઉપદેશ પામવાની યોગ્યતા એ ઉપદેશલબ્ધિ અને અંતરંગકારણોની પ્રાપ્તિ એ પ્રાયોગ્યલબ્ધિ આવી ત્રણા ટીપ્પણકાર શ્રી મુનિચન્દ્ર સૂરિ મહારાજે આપેલ છે. આના પર વિચાર કરતાં એવું લાગે છે કે અર્ધપુદ્ગલપરાવર્ત કરતાં સંસારકાળ ઓછો રહેવો અને તેથી કર્મોની ભયોપશમ થવાની યોગ્યતા હોવી એ ઉપશમલબ્ધિ હશે. વિનય-જિજ્ઞાસા વગેરે પ્રજ્ઞાપનીયતા હોવી એ ઉપદેશલબ્ધિ હશે અને અંતરંગકારણભૂત અનુકંપા-અકામનિર્જરા-અંતઃ કો. કો. સ્થિતિસત્તા વગેરે પ્રાયોગ્યલબ્ધિ હશે.

પ્રશ્ન-૨ યથાપ્રવૃત્તકરણને પૂર્વપ્રવૃત્તકરણ શા માટે કહેવાય છે ?

ઉત્તર-૨ અપૂર્વકરણમાં સ્થિતિઘાત વગેરે જે અપૂર્વ ચીજો હોય છે તે એકે'ય યથાપ્રવૃત્તકરણમાં હોતી નથી. માત્ર પૂર્વે જ્યારેક સંસારકાળ દરમ્યાન પણ જેમ અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધિથી વધાતું હતું તેમ આમાં વધવાનું હોય છે. માટે આને પૂર્વપ્રવૃત્તકરણ પણ કહેવાય છે. આ અભવ્યને પણ વારંવાર થાય છે. તેમજ ગુણપ્રાપ્તિ વગર પણ આનાથી પાછું ફરી શકાય છે.

પ્રશ્ન-૩ ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામનારા જીવને મોહનીયકર્મની કેટલી ઉત્તરપ્રકૃતિઓની સત્તા હોય ?

ઉત્તર-૩ કાયોપશમિક સમ્યક્ત્વી ઉપશમશ્રેણિ માંડવા માટે જે ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામે છે તે શ્રેણિપ્રાયોગ્ય ઉપશમસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે. સંપૂર્ણ સંસારકાળ દરમ્યાન આ સમ્યક્ત્વ ચારથી અધિકવાર પામી શકાતું નથી. આ સિવાય જે ઉપશમસમ્યક્ત્વને જીવ પામે છે તે પ્રથમસમ્યક્ત્વ કહેવાય છે, મિથ્યાત્વી જીવો આ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ માટે કરણ કરે છે. આ સમ્યક્ત્વ ભવચક્ર દરમ્યાન અનેક વાર પામી શકાય છે.

શ્રેણિનું ઉપશમસમ્યક્ત્વ પામનાર જીવને મોહનીયની ૨૮ કે ૨૪ પ્રકૃતિઓની નિયમા સત્તા હોય છે. પ્રથમસમ્યક્ત્વ પામનાર જીવને મોહનીયની ૨૬ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય. મતાંતરે ૨૭ કે ૨૮ ની પણ સત્તા હોય છે. અનાદિ મિથ્યાત્વીને કે સમ્ય૦ અને મિશ્રની ઉવેલના કરી ચૂકેલા સાદિ મિથ્યાત્વીને ૨૬ની સત્તા હોય છે. માત્ર

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૧૫૨

સમ્યં ની ઉવેલના કરી ચૂકેલા સાદિ મિથ્યાત્વીને ૨૭ ની સત્તા હોય છે. મિથ્યાત્વે ગયા બાદ સમ્યંની સંપૂર્ણ ઉવેલના નથી થઈ, કિન્તુ એટલા પ્રમાણમાં થઈ ગઈ છે કે જેથી એનો ઉદય થઈને ક્ષાયોપશમિક સમ્યં પામી શકાય નહીં, આવા જીવને પ્રથમસમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિના કરણકાળે ૨૮ની સત્તા હોય છે. (આવા જીવે પણ, પૂર્વે આહારક દ્વિક બાંધેલ હોય તો પણ, એ તો સમ્યક્ત્વમોહનીયની ઉદય અયોગ્ય અવસ્થા આવવા પૂર્વે જ સંપૂર્ણ ઉવેલાઈ ગઈ હોય છે. તેથી આહારક દ્વિકની નિયમા અસત્તા હોય છે. એકંવગેરેમાં દેવદ્વિક વગેરેને ઉવેલીને આવનાર જીવ ઉપશમસમ્યં પામવાનો પ્રારંભ કરવા પૂર્વે જ એ પ્રકૃતિઓને બાંધી ચૂક્યો હોય છે. માટે એની સત્તા અવશ્ય હોય જ છે.)

પ્રશ્ન-૪ મિથ્યાત્વગુણઠાણેથી જે જીવો ૩ કરણપૂર્વક સમ્યં દેશવિરતિ કે સર્વવિરતિ પામે છે તે ત્રણે પ્રકારના જીવોને અનિવૃત્તિકરણમાં અધ્યવસાયો એક સરખા જ હોય કે જુદા જુદા ?

ઉત્તર-૪ આ ત્રણે પ્રકારના જીવોને અનિવૃત્તિકરણમાં અધ્યવસાયો ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ વિશુદ્ધ હોય છે. માટેસ્તો ત્રણેયનો સ્થિતિબંધ પણ તુલ્ય નથી હોતો કિન્તુ ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણહીન સંખ્યાતગુણહીન હોય છે. માટે જણાય છે કે તેઓના અધ્યવસાયો પણ જુદા જુદા હોય છે. અનિવૃત્તિકરણમાં મુક્તાવલિ આકારે અધ્યવસાયો હોવા જે કહ્યા છે તે, તે તે ગુણઠાણને અભિમુખ જીવોના અનિવૃત્તિકરણ માટે જ જાણવા. એટલે કે ત્રણે અનિવૃત્તિકરણની ત્રણ જુદી જુદી મુક્તાવલિ જાણવી, પણ એક નહીં.

પ્રશ્ન-૫ સંખ્યાતાવર્ષ આયુ વાળા સંજીવંચે.તિર્યંચો ને અપર્યાં અવસ્થામાં ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોય કે નહિ ? સમ્યંને લઈને યુગલિક સિવાયના અન્ય તિર્યંચોમાં ઉત્પન્ન થઈ શકાય કે નહિ ?

ઉત્તર-૫ કર્મગ્રન્થિકોના અભિપ્રાયે યુગલકતિર્યંચોને અપર્યાં અવસ્થામાં મોહની ૨૨ ની સત્તાવાળું કૃતકરણસંબંધી ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ કે ક્ષાયિક સમ્યં હોય છે. પણ ઉપશમસમ્યં હોતું નથી કે મોહની ૨૪ કે ૨૮ ની સત્તાવાળું ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. સંખ્યાતવર્ષાયુષ્ક તિર્યંચોમાં તો અપર્યાં અવસ્થામાં આ ત્રણેમાંથી એક સમ્યક્ત્વ હોતું નથી. છદ્મ કર્મગ્રન્થમાં “તિર્યંચોને નામના ૨૮ ના બંધ સ્થાને ૨૧, ૨૬, ૨૮, ૨૯ અને (ઉદ્યોત સહિતનું) ૩૦ આ પાંચ ઉદયસ્થાનો

શાયિકસમ્યક્ત્વી કે મોહનીયની રર ની સત્તાવાળા પૂર્વબ્રહ્મયુષ્ક વેદકસમ્યક્ત્વી ને હોય છે " એવું જાણાવ્યું છે. ૩૧ નું તથા (ઉદ્યોત રહિત) ૩૦ નું ઉદયસ્થાન તો પર્યાં અવસ્થામાં હોય છે, માટે તેમાં ત્રણે સમ્યં ઘટી શકે છે. પણ પ્રસ્તુતમાં તેનો અધિકાર નથી.

સિદ્ધાન્તનો અભિપ્રાય એવો જાણવા મળ્યો છે કે સમ્યક્ત્વને સાથે લઈને જીવ સંખ્યેય વર્ષ આયુષ્યવાળા તિર્યંચોમાં પણ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે.

પ્રશ્ન-૬ અપૂર્વકરણના ચરમસમય સુધી જે સ્થિતિખંડોનો ઘાત થાય છે તેઓમાં રહેલા નિકાયિત દલિકોનું શું થાય છે ?

ઉત્તર-૬ જેમ અપૂર્વકરણમાં અંતે સત્તાગતસર્વદલિકોની નિકાયના નીકળી જાય છે, એટલે કે નિકાયિતદલિકોનું નિકાયિતપણું ચાલ્યું જાય છે તેમ અપૂર્વકરણના ચરમસમય સુધી ઘાત્યમાન સ્થિતિખંડોમાં રહેલા દલિકોનું નિકાયિતપણું પણ તે તે સ્થિતિઘાતના હેતુભૂત પરિણામોથી દૂર થઈ જાય છે. અથવા તો એવું માનવું કે તે સ્થિતિખંડોમાં પહેલેથી જ નિકાયિત દલિકો હતા જ નહિ. આ બેમાંથી એક વિકલ્પે સમાધાન કરવું.

પ્રશ્ન-૭ દર્શનત્રિકની ઉપશમના થયા પછી ક્યા કરણો પ્રવર્તે છે અને ક્યા પ્રવર્તતા નથી ?

ઉત્તર-૭ કોઈ પણ મોહનીયપ્રકૃતિનો સર્વોપશમ થયા પછી તેનો બન્ય હોતો નથી, તેમ પ્રસ્તુતમાં પણ સમજવું. એટલે કે દર્શનમોહનીયમાં બંધનકરણ પ્રવર્તતું નથી. મિથ્યાત્વનો મિશ્ર અને સમ્યક્ત્વમાં તેમજ મિશ્રનો સમ્યક્ત્વમાં સંક્રમ હોય છે. એમાં મિથ્યાત્વ અને મિશ્રનો પ્રકૃતિ-રસ-પ્રદેશ એમ ત્રણે પ્રકારનો સંક્રમ હોય છે. અન્યપ્રકૃતિની સમાનસ્થિતિમાં સંક્રમવા રૂપ સ્થિતિસંક્રમ હોય છે. અપવર્તનારૂપ સ્થિતિસંક્રમ પ્રાયઃ હોતો નથી, પણ બહુશ્રુતો પાસેથી તેનો નિર્ણય કરવો. ઉદ્વર્તના, ઉદીરણા, દેશોપશમના, નિધત્તિ, નિકાયના અને ઉદય હોતા નથી. સત્તા તો હોય છે. સમ્યક્ત્વમોહનીયમાં તો માત્ર અપવર્તના જ હોય છે, અને તે પણ રસની જાણવી. સ્થિતિની અપવર્તના તો પ્રાયઃ હોતી નથી.

પ્રશ્ન-૮ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ માટેના યથાપ્રવૃત્તકરણના પણ અંતર્મુંડ પહેલાંથી જ જીવ એવો વિશુદ્ધિવાળો બનતો જાય છે કે જેથી શાતા વગેરે પરાવર્તમાન શુભ

પ્રકૃતિઓ જ બાંધે છે. પ્રતિપક્ષી અશાતા વગેરે બાંધતો નથી. જ્યારે છક્ષા પ્રાયોગ્ય જથ્થા અંતઃકો. કો. સુધી અશાતા પણ પરાવર્તમાન ભાવે બંધાય છે. અને એની નીચે જ માત્ર શાતા બંધાય છે. તો શું સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ કાલીન વિશુદ્ધિ છક્ષા ગુણકાણા કરતાં અધિક હોય છે ?

ઉત્તર-૮ સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ પૂર્વના ચરમસમય મિથ્યાત્વીની વિશુદ્ધિ કરતાં પણ છક્ષા ગુણકાણાની જથ્થા વિશુદ્ધિ પણ અનંતગુણ જ હોય છે. તેમ છતાં જ્યારે ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધિ ન હોય અને મધ્યમ સ્થિર જેવા પરિણામ હોય ત્યારે શાતા અને અશાતા બન્ને પરાવર્તમાન ભાવે બંધાય છે. સમ્યક્ત્વપ્રાપ્તિ કરનાર મિથ્યાત્વી ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધિમાન હોવાથી અશાતા બંધાતી નથી. છક્ષા ગુણકાણો પણ જે અધ્યવસાયસ્થાનો પર (મધ્યમપરિણામના કારણે) પરાવર્તમાન ભાવે અશાતા પણ બંધાય છે એ જ અધ્યવસાયસ્થાનો જો અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધિમાન અવસ્થામાં આવે તો એ વખતે માત્ર શાતા જ બંધાય છે, અશાતા બંધાતી નથી. એટલે વિશુદ્ધિ તો સંયમીની જ અધિક હોવામાં કોઈ વાંધો નથી.

પ્રશ્ન-૯ પ્રથમસમ્યક્ત્વોત્પાદનામાં દર્શનમોહનીયને ઉપશાંત રહેવાનો કાળ કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર-૯ અંતર્મુહૂર્તપ્રમાણ હોય છે. કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિને અનુસરીને આ અંતર્મુહૂંતું પ્રમાણ આ મુજબ જાણવું.

સાધિક આવલિકા પ્રમાણ અંતર શેષ હોય ત્યારે, અંતરની એ ચરમ આવલિકામાં, બીજી સ્થિતિમાંથી ત્રણે પુંજનું દલિક લઈ ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે. અને એ ચરમઆવલિકાના પ્રથમસમયે અધ્યવસાયાનુસારે એક પુંજનો ઉદય થાય છે. આમ ત્રણ પુંજને ઉપશાંત રહેવાનો કાળ આવલિકાન્યૂન અંતર્મુહૂં જેટલો થયો.

જો એ જીવ સાસ્વાદન પામવાનો હોય તો અંતર ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા શેષ હોય ત્યારથી અનંતાનો ઉદય થઈ સાસ્વાદન પામે છે. પણ મિથ્યાત્વનો તો એ ૬ આવલિકા કાળ પસાર થયા પછી જ ઉદય થાય છે. એટલે એવા જીવને દર્શનમોહની ત્રણે પ્રકૃતિઓ અંતરનો જેટલો કાળ હોય એટલો કાળ ઉપશાંત રહે છે.

કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિની અપેક્ષાએ વિચારીએ તો દર્શનમોહ ઉપશાંત રહેવાનો કાળ અંતર કરતાં સંખ્યાતમા ભાગે હોય છે.

કષાયપ્રાભુતયૂર્ણિમાં પ્રથમ સમ્યક્ત્વાધિકારમાં આ પ્રમાણે અલ્પબલુત્વ આપેલું છે -

(૧) ઉપશામકના ચરમ રસઘાતનો કાળ	અલ્પ
(૨) અપૂર્વકરણે પ્રથમરસઘાતનો કાળ	V
(૩) ચરમસ્થિતિ ઘાતનો	S
(૪) ચરમ સ્થિતિઘાત કાલીન સ્થિતિબંધ કાળ	તુલ્ય
(૫) અંતરકરણ ક્રિયાકાળ	V
(૬) એ વખતેનો સ્થિતિબંધ કાળ	તુલ્ય
(૭) અપૂર્વકરણે પ્રથમ સ્થિતિઘાતનો કાળ	V
(૮) એ વખતે સ્થિતિબંધનો કાળ	તુલ્ય
(૯) મિથ્યાત્વમોહનો ગુણસંક્રમ કાળ	S
(૧૦) પ્રથમસમય ઉપશામકનું ગુણશ્રેણિ શીર્ષ (પ્રથમસમય ઉપશામસમ્યક્ત્વીને શેષકર્મોની ગુણશ્રેણિનું આ શીર્ષ જાણવું)	S
(૧૧) પ્રથમસ્થિતિ	S
(૧૨) ઉપશામક કાળ (મિથ્યાત્વને ઉપશમાવવાનો કાળ. સમયન્યૂન ૨ આવલિકા જેટલી અધિક્તા જાણવી.)	V
(૧૩) અનિવૃત્તિકરણ કાળ	S
(૧૪) અપૂર્વકરણ કાળ	S
(૧૫) (અપૂર્વકરણ પ્રથમસમયે) ગુણશ્રેણિનો આયામ	V
(૧૬) ઉપશાંત અબ્ધા (મિથ્યાત્વને ઉપશાંત રહેવાનો કાળ)	S
(૧૭) અંતર	S
(૧૮) જઘન્ય અબાધા (મિથ્યાત્વના ચરમબંધે)	S
(૧૯) ઉત્કૃષ્ટઅબાધા (અપૂર્વકરણે પ્રથમબંધે)	S
(૨૦) જઘન્યસ્થિતિખંડ (મિથ્યાત્વનો ચરમ સ્થિતિખંડ)	S
(૨૧) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિખંડ	S
(૨૨) જઘન્ય સ્થિતિબંધ	S
(૨૩) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ	S
(૨૪) જઘન્ય સ્થિતિસત્તા (પ્રથમસ્થિતિના ચરમસમયે)	S
(૨૫) ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા (અપૂર્વકરણ પ્રથમસમયે)	S

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

૧૫૬

આમાં ઉપશાંત અઢા કરતાં અંતરને સંખ્યાતગુણ કહેલ છે એટલે જણાય છે કે અંતરનો સંખ્યાતમો ભાગ પસાર થાય ત્યાં સુધી જ દર્શનમોહ ઉપશાંત રહે છે. એટલે કે ઉપશમસમ્યક્ત્વ ટકે છે. પછીના સમયે, જે પુંજનો ઉદય થવાનો હોય તેને ઉદયસમયથી અને શેષ બેને ઉદયાવલિકા બહારથી અંતરમાં ગોપુચ્છાકારે ગોઠવે છે. સાસ્વાદને જનારને આ ઉપશાંત અઢા જઘન્યથી ૧ સમય અને ઉત્કૃષ્ટથી ૬ આવલિકા જેટલો કાળ શેષ હોય ત્યારે અનંતાનો ઉદય થાય છે. આવો કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણનો અભિપ્રાય જાણવો. તત્ત્વ કેવલિગમ્યમ્ વળી અહીં ગુણશ્રેણિ આયામ કરતાં ઉપશાંત અઢાને સંખ્યાતગુણ કહેલ છે એટલે જણાય છે કે ઉપશમસમ્યક્ત્વના કાળનો સંખ્યાતમો ભાગ પસાર થઈ જાય ત્યાં સુધીમાં ગુણશ્રેણિશીર્ષ નિર્જીર્ણ થઈ જાય છે. તેથી મિથ્યાત્વે ગયા બાદ આ ગુણશ્રેણિ મળી શકે નહીં. જ્યારે કર્મપ્રકૃતિના ઉદયાધિકારની ૧૦મી ગાથામાં પ્રથમ ત્રણ ગુણશ્રેણિઓ મિથ્યાત્વે ગયેલાને પણ મળે છે એમ જણાવવા દ્વારા આ ગુણશ્રેણિની મિથ્યાત્વે ગયા બાદ પણ વિદ્યમાનતા જણાવી છે. તત્ત્વ કેવલિગમ્યમ્.

પ્રશ્ન-૧૦ અનંતાવિસંયોજનામાં ૨૪ ની સત્તા ક્યારે થાય ?

ઉત્તર-૧૦ અનંતાવિસંયોજનમાં અંતરકરણ હોતું નથી. અનિવૃત્તિકરણે ઉદ્વલનનાનુવિદ્ધ ગુણસંક્રમ હોય છે. અનિવૃત્તિકરણના ચરમસમયે ચરમખંડનો ચરમપ્રસેપ થાય છે. આ ચરમખંડનો ચરમપ્રસેપ ઉદયાવલિકાની ઉપરની સ્થિતિઓમાંથી થતો હોવાથી ઉદયાવલિકા ઉકરાતી નથી. એ સ્તિબુક્કસંક્રમથી ભોગવવાની રહે છે. એટલે અનિવૃત્તિકરણ પછી એ શેષ આવલિકાના ચરમસમયે ૨૪ ની સત્તા મળે એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે.

પ્રશ્ન-૧૧ દર્શનમોહક્ષપણા સંબંધી ગુણશ્રેણિની રચના ક્યારથી શરુ થાય અને ક્યાં સુધી ચાલે ?

ઉત્તર-૧૧ ક્ષપણા માટે અપૂર્વકરણ કરે તેના પ્રથમસમયથી ગુણશ્રેણિરચના ચાલુ થાય છે અને જીવ કૃતકરણ થાય (અનિવૃત્તિકરણ પૂર્ણ થાય) ત્યારબાદ પણ એકાંત વિશુદ્ધ્યમાનતાના અંતર્મુઠ સુધી એ ચાલે છે. (અનંતાવિસંયોજનામાં પણ આ જ પ્રમાણે જાણવું.) એકાંત વિશુદ્ધ્યમાનતાનો આ કાળ પૂર્ણ થયા પછી જ જીવ

શુભાશુભ કોઈપણ લેશ્યાવાળો થઈ શકે છે તેમજ અન્યગતિમાં જઈ શકે છે એમ જણાય છે.

પ્રશ્ન-૧૨ શ્રેણિમાં અંતર પડી ગયા પછીના સમયથી કયા ૭ અધિકારો પ્રવર્તે છે ?

ઉત્તર-૧૨ (૧) મોહનીયમાં આનુપૂર્વી સંક્રમ, (૨) સંજવલોભનો અસંક્રમ, (૩) બંધમાન કર્મોમાં ૬ આવલિકા બાદ ઉદીરણ, (૪) મોહનીયનો ૧ ઠા. બંધ અને ઉદય, (૫) નપુંસકવેદની ઉપશમના (ઠપણા) નો પ્રારંભ (૬) મોહનીયના સંખ્યાતવર્ષ બંધ-ઉદીરણ અને (૭) મોહનીયમાં નવો-નવો બંધ સંખ્યાતગુણહીન- શેષમાં અસંગુણહીન. આ પ્રમાણે ૭ અધિકારો કર્મપ્રકૃતિ ચૂર્ણિમાં દર્શાવ્યા છે.

પંચસંગ્રહમાં, મોહનીયના સંખ્યાતવર્ષબંધ અને સંખ્યાતવર્ષની ઉદીરણ આ બેને સ્વતંત્ર અધિકાર તરીકે જણાવેલ છે અને નવો નવો જે સંખ્યાતગુણહીનબંધ થાય છે તેને સ્વતંત્ર ગણાવેલ નથી. કષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં પણ ઉત્તરોત્તર સંખ્યાતગુણહીનબંધને જુદા અધિકાર તરીકે કહેલ નથી, કિન્તુ મોહનીયના ૧ ઠા. ઉદયને સ્વતંત્ર અધિકાર તરીકે જણાવેલ છે. તેમ છતાં, જ્યાં જેને સ્વતંત્ર અધિકાર તરીકે કહેલ નથી ત્યાં પણ તેનો અન્ય અધિકારમાં સમાવેશ તો કરી જ દીધો છે એટલે પદાર્થમાં કોઈ મતાન્તર નથી એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૧૩ દસમા ગુણઠાણે કેટલા અધ્યવસાયો હોય છે ?

ઉત્તર-૧૩ જેમ નવમા અનિવૃત્તિકરણગુણઠાણે મુક્તાવલિ સંસ્થિત અધ્યવસાયો હોવાથી અંતર્મુળના સમયપ્રમાણ જ અધ્યવસાયો હોય છે એમ અહીં પણ જાણવું. **શ્રી ભગવતીજ સૂત્ર**માં અંતર્મુળના સમયપ્રમાણ કહ્યા છે. કેટલાક આચાર્યોનું કહેવું એવું છે કે “ ઠપક, ઉપશમશ્રેણિ આરોહક અને ઉપશમશ્રેણિઅવરોહકને આ ગુણઠાણે ક્રમશઃ અનંતગુણ-અનંતગુણ સંકલેશ હોવાથી તેઓના અધ્યવસાયો ભિન્ન હોવા સંભવે છે. માટે દસમા ગુણઠાણના અંતર્મુળ કાળના સમયો કરતાં ત્રણગણા અધ્યવસાયો દસમા ગુણઠાણે હોય છે.

પ્રશ્ન-૧૪ ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણનો જથ્થો અને ઉત્કૃષ્ટકાળ કેટલો હોય ?

ઉત્તર-૧૪ ઉપશાન્તકષાય અવસ્થા સાદિ સ્થાન્ત છે. જથ્થોથી એક સમય માટે હોય છે. બીજે સમયે મૃત્યુ થવાથી ચોથે ગુણઠાણે જાય જ્યાં અવશ્ય ક્રોધાદિનો ઉદય હોવાથી સકષાય અવસ્થા હોય છે. ઉત્કૃષ્ટકાળ અંતર્મુળ હોય છે, કારણકે અગ્યારમા

ગુણઠાણાનો કાળ જ એટલો છે. આ એક મત કહ્યો.

બીજો મત એમ કહે છે કે જઘન્યથી પાણ અંતર્મુંકાળ હોય છે, કેમકે લોભને ઉપશમાવવા માટે પ્રવૃત્ત થયેલા જીવનું , ઉપશમક્રિયા પૂર્ણ થયા બાદ અંતર્મુંક પહેલાં મૃત્યુ થતું નથી એવો વૃદ્ધવાદ (પરંપરા પ્રાપ્ત સંપ્રદાય) છે. ઉત્કૃષ્ટથી તો આ મતે પાણ અંતર્મુંક કાળ જ છે જે જઘન્યકાળ કરતાં વિશેષાધિક છે. આવી વાત શ્રી જીવાભિગમમાં ૨૬૧ મા સૂત્રની વૃત્તિમાં દેખાડી છે. કાર્મગ્રન્થિકો તો પ્રથમ મતને જ સ્વીકારે છે એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૧૫ સ્થિતિબંધ, સ્થિતિઘાત અને રસઘાતનો કાલ જે અંતર્મુંક પ્રમાણ કહેવાય છે તે આવલિકા કરતાં નાનો છે કે માટો ?

ઉત્તર-૧૫ એક મુહૂર્તમાં ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકા હોય છે એવું પ્રતિપાદન શાસ્ત્રમાં મળે છે. એક આઠમા ગુણઠાણે પાણ ઉત્તરોત્તર સ્થિતિબંધમાં ઘટાડો પલ્યોપમના સંખ્યાતમા ભાગ જેટલો થાય છે. એટલેકે એક પલ્યોપમ જેટલો સ્થિતિબંધ ઘટાડવા માટે સંખ્યાતા સ્થિતિબંધ પસાર કરવા પડે છે. વળી, આઠમા ગુણઠાણાના પ્રથમ સમયે જેટલો સ્થિતિબંધ હોય છે તેના કરતાં તેના ચરમસમયે એ સંખ્યાતગુણહીન હોય છે. એટલે કે આઠમા ગુણઠાણાના અંતર્મુંક કાળમાં સંખ્યાતા સાગરોપમ જેટલો સ્થિતિબંધ ઘટાડવાનો હોય છે. એક એક સાગરોપમમાં દસ કોડા કોડી પલ્યોપમ હોવાથી અંતર્મુંક કાળમાં સંખ્યાતા કો. કો. પલ્યોપમ જેટલો સ્થિતિબંધ ઘટાડવાનો હોય છે. એટલેકે એના કરતાં પાણ સંખ્યાતગુણ અપૂર્વસ્થિતિબંધ પસાર કરવા આવશ્યક છે. હવે, એનો કાળ તો ૧૬૭૭૭૨૧૬ આવલિકા કરતાંય ઓછો જ છે. માટે જાણાય છે કે એક એક અપૂર્વસ્થિતિબંધ વગેરેનો કાળ આવલિકાના સંખ્યાતમા ભાગે હોય છે.

જયધવલાકાર વગેરે દિગંબર ગ્રન્થકારોએ એક મુહૂર્તમાં સંખ્યાતા કો. કો. આવલિકાઓ જે દેખાડી છે તેની અપેક્ષાએ આ સ્થિતિબંધ વગેરેનો કાળ સંખ્યાતી આવલિકા ઘટે છે. પૂર્વોક્ત આવલિકા અને આ આવલિકા એ બન્નેનું નામ સમાન હોવા છતાં આ આવલિકાનો કાળ પૂર્વોક્ત આવલિકાના કાળ કરતાં સંખ્યાતાકોડમા ભાગનો હોય છે એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૧૬ ઉપશમશ્રેણિમાં પુ.વેદનો ચરમબંધ ૧૬ વર્ષનો હોય છે ત્યારે સંજવ૦કષાયોનો બંધ કેટલો હોય છે ?

ઉત્તર-૧૬ ૩૨ વર્ષ હોય છે. જો કે કર્મપ્રકૃતિની ચૂર્ણિમાં આવી પંક્તિ છે કે જમિ સમતે છ નોકસાયા ઉવસંતા તમિ સમતે પુરિસવેયસ્સ ટિતિબન્ધો સોલસંવરિસાણિ, સંજલણાણં બંધો સંખેજ્જાણિ વાસસહસ્સાણિ । એટલે આને અનુસરીને તો સંજવ૦નો બંધ સંખ્યાતા હજાર વર્ષો હોવા જણાય છે. પરંતુ આ પાઠમાં લહિયાની ભૂલથી ‘સંજલણાણં બંધો’ આ શબ્દો પછી ‘વત્તીસં વરિસાણિ, નાણાવરણાદોણં’ આટલા શબ્દો રહી ગયા લાગે છે. આવું માનવાનું કારણ એ છે કે

(૧) આના પછીનો સંજવ૦નો બંધ અંતર્મુઁન્યૂન ૩૨ વર્ષનો કમ્મપયડી ચૂર્ણિમાં કહ્યો છે. (૨) વળી ઉપશમશ્રેણિની પ્રરૂપણામાં જ્યાં જ્યાં સ્થિતિબંધની પ્રરૂપણા કરી છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર જ્ઞાનાવરણીયાદિનો સ્થિતિબંધ પણ જણાવ્યો જ છે. એટલે અહીં જો ઉપરોક્ત લખાણ છૂટી ગયેલું ન માનીએ તો આ સ્થળે જ્ઞાનાવરણીયાદિનો સ્થિતિબંધ જણાવ્યો નથી એવું માનવું પડે જે યોગ્ય નથી. (૩) કષાયપ્રાભૂતચૂર્ણિમાં પુ. વેદના આ ચરમબંધે સંજવ૦નો બંધ ૩૨ વર્ષ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન-૧૭ અવેદીજીવ, સમયન્યૂન બે આવલિકામાં બંધાયેલા પુ.વેદના અનુપશાંત દલિકને એટલા જ કાળમાં અસંઁગુણ- અસંઁગુણ શ્રેણિએ ઉપશમાવે છે એવું જે કહ્યું છે તેનો અર્થ શું ?

ઉત્તર-૧૭ અવેદીપણાના પ્રથમસમયે પુ.વેદનું કુલ જેટલું દલિક ઉપશમાવે એના કરતાં એના પછીના સમયે અસં.ગુણ દલિક ઉપશમાવે. એના કરતાં એના પણ પછીના સમયે અસંઁગુણ દલિક ઉપશમાવે... આવો અર્થ અહીં સંગત લાગતો નથી, કારણકે અવેદીપણાના પ્રથમસમયે બે સમયન્યૂન બે આવલિકામાં બદ્ધ લતાઓનું દલિક ઉપશમનો વિષય બને છે, બીજા સમયે એના કરતાં એક ન્યૂન લતાનું દલિક ઉપશમનો વિષય બને છે. આમ ઉત્તરોત્તર ઉપશમનો વિષય બનનારી લતાઓ હીન-હીન થતી હોવાથી ઉત્તરોત્તર સમયે ઉપશાંત થતું કુલ દલિક અસંઁગુણ-અસંઁગુણ હોવું સંભવતું નથી. તેથી પ્રસ્તુતમાં અસંઁગુણશ્રેણિએ ઉપશમાવવાનું જે કહ્યું છે તેનો અર્થ એવો કરવો યોગ્ય લાગે છે કે તે તે વિવક્ષિત સમયે બદ્ધલતાની બંધાવલિકા વીત્યા બાદ પ્રથમસમયે જેટલું દલિક ઉપશમે એના કરતાં એ જ લતાનું એના પછીના સમયે અસંઁગુણ દલિક ઉપશમે. આમ યાવત્ એક આવલિકામાં એ લતા સંપૂર્ણઉપશાંત થઈ જાય ત્યાં સુધી જાણવું. તત્ત્વં કેવલિગમ્યં.

પ્રશ્ન-૧૮ પુ.વેદના બંધવિચ્છેદ બાદ એનું નવું બદ્ધ દલિક પરપ્રકૃતિમાં જે સંક્રમે કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

છે તેને ગુણસંક્રમ કેમ નથી કહ્યો ? કારણકે પુ.વેદ પાણ ત્યારે અશુભ અબધમાન છે.

ઉત્તર-૧૮ પુ.વેદના બંધવિચ્છેદબાદ, બે સમયન્યૂન બે આવલિકામાં બદ્ધ દલિક અનુપશાંત કે અક્ષીણ હોય છે જેને જીવ એટલા જ કાળમાં ઉપશમાવે છે કે સંક્રમદ્વારા ખપાવે છે. (ઉપશમશ્રેણિમાં પ્રતિસમય ઉપશમ અને સંક્રમ બન્ને થાય છે, ક્ષપકશ્રેણિમાં માત્ર સંક્રમ થાય છે.) એટલે, એકવાર એવી કલ્પના કરી લઈએ કે ઉપશમ થતો જ નથી અને બધું દલિક સંક્રમે છે, તો પાણ સામાન્યથી એમ કહી શકાય છે કે એ કાળ દરમ્યાન પ્રત્યેક સમયે ૧-૧ સમયપ્રબલ દલિક સંજવંકોધમાં સંક્રમે છે. કારણકે એ દલિકરાશિનો બંધકાળ અને સંક્રમકાળ સરખા છે. ગુણસંક્રમમાં તો પ્રત્યેકસમયે અસંઠસમયપ્રબલ દલિક સંક્રમવું જોઈએ. માટે આ ગુણસંક્રમ નથી. વળી બીજી રીતે પાણ વિચારીએ તો ગુણસંક્રમમાં ઉત્તરોત્તર અસંઠગુણ-અસંઠગુણ દલિક સંક્રમે છે જે અહીં સંભવિત નથી. પુ.વેદનો જે ચરમસંક્રમ થાય છે તે તેના ચરમસમયબલ દલિકનો જ અમુક ભાગ હોય છે, કેમકે દ્વિચરમસમયબલ વગેરે દલિક તો દ્વિચરમસંક્રમ વગેરે દ્વારા સંક્રમી ચૂક્યું હોય છે. પુ.વેદનો જે દ્વિચરમસંક્રમ થાય છે તેમાં દ્વિચરમસમયબલદલિકનો અવશિષ્ટભાગ અને ચરમસમયબલ દલિકનો અમુક ભાગ સંક્રમતો હોય છે. એટલે દ્વિચરમસંક્રમે સંક્રમતા દલિક કરતાં ચરમસંક્રમે સંક્રમતું દલિક અસંઠગુણ જ હોય એવું કહી શકાતું નથી. ઉપરથી પુ.વેદના દ્વિચરમબંધે યોગ ઘણો જ હોય અને ચરમબંધે યોગ સંભવિત જઘન્ય હોય તો દ્વિચરમસંક્રમે સંક્રમતા દલિક કરતાં ચરમસંક્રમે સંક્રમતું દલિક ઘણું જ ઓછું હોવું પાણ સંભવે છે. માટે તો પુ.વેદનો જઘન્યપ્રદેશસંક્રમ ચરમસંક્રમે કહ્યો છે. આમ ચરમસંક્રમ કરતાં દ્વિચરમસંક્રમમાં સંક્રાન્ત થતું દલિક અધિક હોવું જેમ સંભવે છે તેમ દ્વિચરમ કરતાં ત્રિચરમસંક્રમમાં પાણ તેમ સંભવે છે. આણું જ પૂર્વ-પૂર્વના સમયો માટે જાણવું. માટે એ ગુણસંક્રમ નથી.

સંક્રા - તો પછી એનો વિધ્યાતસંક્રમ કહેવો જોઈએ, યથાપ્રવૃત્ત તો નહીં જ, કેમકે હવે બંધવિચ્છેદ થઈ ગયો હોવાથી એની બંધયોગ્યતા રહી નથી.

સમાધાન- વિધ્યાતસંક્રમનો ભાગહાર અસંઠકાળચક્ર છે. એટલે જો પુ.વેદ વિધ્યાતસંક્રમથી સંક્રમતો હોય તો બે સમયન્યૂન બે આવલિકાકાળમાં એ સંપૂર્ણ તથા સંક્રમી ન શકવાથી એનો સત્તાવિચ્છેદ થઈ શકે નહીં. માટે બંધવિચ્છેદ બાદ

પણ એનો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ કહ્યો હોય એમ લાગે છે. આમ તો યથાપ્રવૃત્તસંક્રમનો ભાગહાર પણ P/a છે. પણ એ સામાન્યથી સંસારબદ્ધ દલિક માટે છે. અને સંસારબદ્ધ દલિકમાં સામાન્યથી કોઈપણ કાળે પૂર્વના P/a જેટલો સમયોમાં બંધાયેલું દલિક મુખ્યત્વે હોય છે, એ પૂર્વ બંધાયેલું દલિક બહુ જ હીન-હીનતર હોય છે. એટલે યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ માટે સામાન્યથી કહી શકાય કે પ્રતિસમય એક સમયપ્રબલ જેટલું દલિક સંક્રમે છે જે પ્રસ્તુતમાં સંગત હોવાથી પ્રસ્તુતમાં યથાપ્રવૃત્તસંક્રમ કહ્યો છે.

પ્રશ્ન-૧૬ ‘અનિવૃત્તિકરણે દેશોપશમના, નિઘ્નતિ અને નિકાયના અટકે છે’ આનો અર્થ શું ?

ઉત્તર-૧૬ હવે કર્મોમાં નવા દેશોપશમના વગેરે થતા નથી, અને જે દલિકોમાં પૂર્વે દેશોપશમના વગેરે પ્રવર્તેલા હોય તે પણ નાબુદ થાય છે. એટલે કે જે દલિકો દેશોપશાંત, નિઘ્ન કે નિકાયિત થયેલ હોય તે દલિકોમાંથી તે દેશોપશાંતતા વગેરે પરિણામ નીકળી જાય છે. એટલે હવે એ દલિકોના પણ સંક્રમ વગેરે સંભવિત બનવાથી ક્ષય થઈ શકે છે. અન્યથા નિકાયિત થયેલ દલિકોમાં તો અપવર્તના પણ લાગતી ન હોવાથી એ દલિકોનો સ્થિતિઘાત વગેરે કાંઈ થઈ શકે નહીં, અને તેથી નાશ પણ થઈ શકે નહીં. વળી એટલે જ આ કલ્પના પણ કરવી આવશ્યક લાગે છે કે અનિવૃત્તિકરણ પૂર્વે પણ સ્થિતિઘાત વગેરે દ્વારા ઘાત્યમાન ખંડના નિષેકોમાંના દલિકોમાંથી પણ આ પરિણામો નીકળી જતા હોવા જોઈએ.

વળી જઘન્યસ્થિતિદેશોપશમના ઉદ્વલ્લભ્યમાન ૨૩ પ્રકૃતિઓ માટે, જે ચરમ ઉવેલાતો ખંડ P/a પ્રમાણ હોય છે એટલી કહી છે તેમાં પણ આ પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે જ્યારે ચરમખંડ ઉવેલાવો શરુ થાય ત્યારે જ એટલી સત્તા હોવાથી ત્યારે જ જો એ દેશોપશમના થતી હોય તો દેશોપશાંત થયેલ દલિકોમાં હવે અંતર્મુઁસુધી સંક્રમ વગેરે કરણ લાગુ પડી ન શકવાથી એ ખંડ સર્વથા ખાલી જ નહીં થાય. એટલે દ્વિચરમ વગેરે ખંડ ઉવેલાતો હોય ત્યારે ઉપર મુજબ એની તો દેશોપશમના થતી ન હોવાથી આ ચરમખંડ જેટલી જઘન્ય દેશોપશમના એ વખતે થાય અને ચરમખંડ ઉવેલવાનો અવસર આવે ત્યારે એ પરિણામ નીકળી જાય એમ માનવું પડે. અથવા તો દેશોપશમના પરિણામને ટકવાનો જે જઘન્યકાળ હોય, ચરમખંડ ઉવેલાય એ પૂર્વે એટલા કાળ પહેલાં જ ચરમખંડમાં ચરમદેશોપશમના થઈ હોય જે ચરમખંડને

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉવેલતી વખતે સ્વકાળ પૂર્ણ થઈ ગયો હોવાથી ટક્તી નથી, અને તેથી ચરમખંડ ખાલી થઈ શકે છે. વળી એ ચરમ દેશોપશમના થવાના કાળે દ્વિચરમખંડ વગેરેમાં દેશોપશમના થતી નથી, કારણકે એ ખંડ તો ચરમખંડ કરતાં પહેલાં ઉવેલાઈ જતો હોવાથી ત્યાં સુધીમાં એના દલિકોનો દેશોપશમના પરિણામજો ટકી રહેતો એ ખંડ સંપૂર્ણ ખાલી ન થઈ શકવાની આપત્તિ આવે. એટલે જઘન્ય સ્થિતિદેશોપશમના તરીકે ચરમખંડની સ્થિતિઓ જે કહેલી છે તે સંગત થઈ જાય છે. તત્ત્વં કેવલિગમ્યમ પ્રશ્ન-૨૦ સૂક્ષ્મસંપરાયના પ્રથમસમયે જીવ કેટલી કિઠિઓને વેઠે છે ?

ઉત્તર-૨૦ કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિમાં આ પ્રમાણે પાઠ છપાયો છે કે ‘પદમસમય સુદુમરાગો ક્રિટ્ટોણં અસંખેજ્જભાગં વેયતિ.’ પણ આ પાઠમાં કંઈક અશુદ્ધિ લાગે છે. કારણ કે ચૂર્ણિકારે પોતે જ જણાવે છે કે ‘જાઓ પદમસમતે કયાતો તાસિં અગ્ગાતો અસંખેજ્જતિભાગં મોત્તૂણં..... સેસાતો ઉદોરેતિ ; કિટ્ટીકરણ અદ્ધાની પ્રપ્પણામાં એ જણાવાઈ ગયું છે કે પ્રથમસમયે જેટલી કિઠિઓ કરે છે તેના પછીના સમયે અસંખગુણહીન કિઠિઓ કરે છે. એમ ઉત્તરોત્તરસમયે અસંખગુણહીન-અસંખગુણહીન કિઠિઓ કરે છે. એટલે કુલ કિઠિઓ પ્રથમસમયકૃતકિઠિઓ કરતાં અસંખભાગ જેટલી જ વધુ હોય છે. અને પ્રથમસમયકૃતકિઠિઓમાંથી માત્ર અસંખો ભાગ છોડી શેષ તો સઘળી કિઠિઓનો ઉદય થવાનું ઉપરોક્ત પાઠમાં ચૂર્ણિકારે જણાવ્યું જ છે. માટે સઘળી કિઠિઓની પણ અસંખબુભાગ કિઠિઓ પ્રથમસમયે ઉદય પામે છે એવું ચૂર્ણિકારને પણ અભિપ્રેત છે જ. કષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં પણ અસંખબુભાગનો ઉદય દર્શાવ્યો છે.

પ્રશ્ન-૨૧ ઉપશમશ્રેણિના અનિવૃત્તિકરણમાં જે અધ્યવસાયો હોય તે જ શું ક્ષપકશ્રેણિના અનિવૃત્તિકરણમાં હોય કે બીજા હોય ?

ઉત્તર-૨૧ ઉપશામક જીવ અપૂર્વકરણે આવે ત્યારથી પોતાના અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ કરતાં વિશેષાધિક કાળની ગુણશ્રેણિ કરે છે. ક્ષપકજીવ પણ પોતાના અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ કરતાં વિશેષાધિક કાળની ગુણશ્રેણિ કરે છે. તેમ છતાં ઉપશામક જીવની ગુણશ્રેણિ કરતાં ક્ષપકજીવની ગુણશ્રેણિ કાળની અપેક્ષાએ સંખ્યાતમા ભાગની જ હોય છે. તેથી જણાય છે કે ઉપશામકના અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ કરતાં ક્ષપકનું અપૂર્વકરણ અને અનિવૃત્તિકરણ સંખ્યાતમા ભાગના જ હોય છે. તેથી ઉપશામકના અનિવૃત્તિકરણના અધ્યવસાયો અને

ક્ષપકના અનિવૃત્તિકરણના અધ્યવસાયો એક હોવા સંભવતા નથી. વળી ઉપશામક કરતાં ક્ષપકના સ્થિતિબંધ-રસબંધ વગેરેમાં પણ ઘણું તારતમ્ય હોય છે. માટે જણાય છે કે બન્નેના અનિવૃત્તિકરણના અધ્યવસાયો સમાન હોવા સંભવતા નથી પણ જુદા જ હોય છે. ક્ષાયપ્રાભુત્યૂર્ણિમાં પણ ઉપશામકના અનિવૃત્તિકરણની અપેક્ષાએ ક્ષપકનું અનિવૃત્તિકરણ સંખ્યાત્મક ભાગ પ્રમાણ જ હોવું સ્પષ્ટ અક્ષરો દ્વારા કહ્યું છે. માટે એ બેના અધ્યવસાયો જુદા જ હોય છે એ સ્વીકારવું.

પ્રશ્ન-૨૨ આયુષ્ય બાંધ્યા વગર જ જેઓ દર્શન મોહને ખપાવે છે તેઓ આગળ શું ક્ષપકશ્રેણિ અવશ્ય મારે જ છે કે કોઈ અટકે પણ ખરા ? જો અટકે તો પછી દેવાયુ બાંધે કે નહીં ?

ઉત્તર-૨૨ કર્મપ્રકૃતિયૂર્ણિમાં ઉપશામનાકરણમાં દર્શનમોહક્ષપણાધિકારમાં અંતે જણાવ્યું છે કે “ જો અબઙ્ગાયુષ્ક હોય તો ક્ષપકશ્રેણિ જ મારે છે. પણ તેમાં આટલો અપવાદ છે કે “ જો જિનનામની સત્તાવાળો ન હોય તો.” જો પૂર્વે જિનનામ નિકાચિત ન કર્યું હોય તો ક્ષપકશ્રેણિ મારે. પણ જો નિકાચિત કર્યું હોય તો અબઙ્ગાયુષ્ક હોય તો પણ તેને એ ભવમાં ક્ષપકશ્રેણિનો અસંભવ હોઈ એ અવશ્ય વિરામ પામે જ છે. એવો જીવ પછી કાલાન્તરે દેવાયુ પણ અવશ્ય બાંધે જ છે. તેથી જ ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વ માર્ગાણામાં ૪ થી ૭ ગુણકાણે દેવાયુબંધનું પણ પ્રતિપાદન છે.

આ પ્રતિપાદન ૪ ભવિક ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ છે એમ કહી શકાતું નથી, કેમકે ૪ ભવિક ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વી જીવો દેવાયુનો બંધ બીજા ભવમાં યુગલિકપાણામાં કરે છે જ્યાં ૫, ૬, ૭ ગુણકાણા હોતા નથી. વળી શ્રી દુષ્પસહસૂરિમ. વગેરે જેવા પાંચ ભવવાળા ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વીઓની અપેક્ષાએ એ પ્રતિપાદન છે એવું સમાધાન પણ કરવું યોગ્ય નથી, કેમકે એવા ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વી કાદાચિત્ક હોઈ તે ભાવને કેટલાક આચાર્યભગવંતો અપવાદરૂપ જ માને છે, વળી કેટલાક આચાર્યભગવંતો તો ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વીને ૪ થી વધુ ભવ હોય જ નહીં એવું માને છે. ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વમાર્ગાણામાં દેવાયુના જ્યેષ્ઠસ્થિતિબંધમાં જ્યેષ્ઠ અબાધા પણ નિકાચિત જિનનામકર્મવાળા જીવોની અપેક્ષાએ મળી શકે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વની માર્ગાણામાં દેવાયુબંધના પ્રતિપાદનનું સમાધાન પાંચભવિક ક્ષાયિક્ષમ્યક્ત્વીની અપેક્ષાએ કરવાનું હોય તો દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ

કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

કે ઉત્કૃષ્ટઅબાધા સંભવતી નથી. એમાં કારણ એ છે કે પાંચભવિક એ જીવ જે ત્રીજા ભવમાં ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ હોવા છતાં દેવાયુ બાંધવાનો હોય છે તેમાં એ પાંચમા આરા જેવા મોક્ષગમન અયોગ્ય કાળમાં હોય છે. એ વખતે પ્રથમસંઘચારુ ન હોઈ દેવાયુનો ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ થઈ શકતો નથી કે કોડપૂર્વનું આયુ ન હોઈ ઉત્કૃષ્ટ અબાધા સંભવતી નથી, ૪ ભવિક ક્ષાયિકસમ્યં જે બીજા ભવમાં દેવઆયુનો બંધ કરે છે તે યુગલિકકાળમાં હોઈ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કે ઉત્કૃષ્ટઅબાધા મળતાં નથી. આ બેની સંગતિ એ રીતે જ થઈ શકે કે પૂર્વકોડ આયુવાળા જીવે પોતાનું ૨/૩ આયુ પૂર્ણ થાય એ પૂર્વે જિનનામ નિકાચિત કર્યું, પછી ક્ષાયિકસમ્યં પામ્યો હોય અને પછી ૧/૩ આયુ શેષ હોય ત્યારે અનુત્તરનું ૩૩ સાગરોનું આયુ બાંધે.

અહીં નિકાચિતજિનનામકર્મના ઉપલક્ષણથી નિકાચિત ગણધરનામકર્મ વગેરેની પણ ગણતરી કરી લેવી એવી અમે સંભાવના કરીએ છીએ. એટલે કે અમને એવું લાગે છે કે જે જીવે ગણધરનામકર્મ વગેરે નિકાચિત કરી દીધા હોય તે જીવ અબજાયુષ્ક હોય અને ક્ષાયિકસમ્યં પામે તો એ પણ ત્યારે ક્ષપકશ્રેણિ માંડતો નથી પણ વિરામ પામે છે, અને ભવિષ્યમાં દેવાયુ પણ અવશ્ય બાંધે છે. આ બાબતમાં તત્ત્વની જાણકારી બહુશ્રુત પાસેથી મેળવવી.

પ્રશ્ન-૨૩ કેવલીસમુદ્ધાતના આઠ સમયોમાં કયા સમયે કેટલું ભેત્ર અવગાહિત હોય ? તેનો આકાર કેવો હોય ?

ઉત્તર-૨૩

સમય	આકાર	વ્યાપ્તભેત્ર
૧-૭	ઉપરનીચે ૧૪ રાજ...સ્વશરીર પ્રમાણ દંડ	લોક/અસં.
૨-૬	ઉપરનીચે લોકાન્ત સુધી-ઉત્તર-દક્ષિણકે	લોક/અસં.
	પૂર્વ-પશ્ચિમમાં લોકાન્ત સુધી. અન્યમાં સ્વશરીર પ્રમાણ..એવું કપાટ	
૩-૫	અન્યદિશામાં પણ સર્વત્ર લોકાન્ત સુધી લગભગ.....દેશોનલોક ૧૪ રાજલોકના જ આકાર જેવા આકારવાળો ઘન...	
૪	સંપૂર્ણલોક પુરુષનો આકાર	સર્વલોક
૮	સ્વશરીરસ્થ...	લોક/અસં.

આમાં ૩ જા અને ૫ મા સમયે લોકમાં રહેલા વિશ્રેણિસ્થ નિષ્કુટ વગેરેને છોડીને

શેષ સંપૂર્ણ લોક આત્મપ્રદેશોથી વ્યાપ્ત થઈ ગયો હોય છે. માટે વ્યાપ્તક્ષેત્ર દેશોનલોક હોય છે. આ વખતનો આકાર 'પ્રતર' કહેવાય છે. આ કેવલીસમુદ્ધાતમાં પહેલાં પાંચ સમયોમાં સમયે સમયે સ્થિતિઘાત રસઘાત હાજર હોવાથી કર્મોનું મંથન (મંડન) થતું હોય છે. તેથી એ પાંચ સમયોમાં મધ્યવર્તી એવા ત્રીજા સમયે 'મન્યાન કરે છે' એવો શાસ્ત્રમાં નિર્દેશ આવે છે. (રસઘાત સામાન્યથી અંતર્મુ. અંતર્મુ. કાળમાં થાય છે. પણ આ પાંચ સમયોમાં સમયે સમયે થાય છે. અને પછી પાછો અંતર્મુ. કાળે થાય છે. એ સમયે દ્વિતીયસમયના કપાટને ઘન કરે છે, એટલે કે તેના જેવા આકારવાળા ક્ષેત્રને વ્યાપીને આત્મપ્રદેશો રહે છે. (એટલે કે તેનો આકાર લગભગ લોકપુરુષ જેવો થઈ જાય છે.) ત્રીજા સમયની પ્રક્રિયામાં વપરાયેલા 'મન્યાન' શબ્દનો 'દહી' નું વલોણું કરનાર રવૈયો' એવો જે અર્થ કરવામાં આવે છે તે યોગ્ય નથી લાગતો, કેમકે એમાં તો માત્ર બે કપાટ જેટલું ક્ષેત્ર વ્યાપ્ત હોવાથી લોકના અસં. મા ભાગનું ક્ષેત્ર જ વ્યાપ્ત થાય, દેશોનલોક જેટલું નહિ. નિષ્કુટ વગેરે પ્રદેશો લોકના અસં. મા ભાગ જેટલા પ્રમાણવાળા હોય છે. તે પણ ૪ થે સમયે પૂરાઈ જવાથી સંપૂર્ણલોક આત્મપ્રદેશોથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. પાંચમા સમયે ત્રીજા સમયની જેમ દેશોનલોક, છઠ્ઠા સમયે બીજા સમયની જેમ કપાટ હોવાથી લોકનો અસં. મો ભાગ અને ૭ મા સમયે પ્રથમસમયની જેમ દંડાકાર થવાથી લોકનો અસં. મો ભાગ વ્યાપ્ત હોય છે. આઠમા સમયે સ્વશરીરસ્થ થઈ જાય છે.

આમાં સાતમા સમયે કપાટનું સંહારણ હોઈ પ્રશમરતિ વગેરે ગ્રન્થોમાં ઔદારિકમિશ્ર કાયયોગ હોવાનું પ્રતિપાદન છે જ્યારે દિગંબરો એ વખતે દંડાકાર હોઈ પ્રથમસમયવત્ ઔદા. કાયયોગ માને છે. આઠમા સમયે દંડનું સંહારણ થઈ જવાથી શરીરસ્થ થઈ જવા છતાં તેની સમુદ્ધાતના સમય તરીકે પરિગણના કરવી એ ન્યાય છે. દિગંબરો તેની સમુદ્ધાતના સમય તરીકે ગણતરી કરતાં નથી અને તેથી કેવલીસમુદ્ધાતને ૭ સમયનો જ માને છે. પણ એમાં પન્નવાણા વગેરે ગ્રન્થોનો વિરોધ થતો હોઈ એની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે. બહુશ્રુતોએ આ બાબતમાં શ્રુતાનુસારે યોગ્ય વિચાર કરવો.

પ્રશ્ન-૨૪ શુભપ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગદેશોપશમના કોને હોય છે ?

ઉત્તર-૨૪ સામાન્યથી એ અપૂર્વકરણો કહી છે. આના પર વિશેષ વિચાર કરીએ તો આવું લાગે છે કે શાતા, ઉચ્ચગોત્ર અને યશનામની ઉત્કૃષ્ટઅનુભાગદેશોપશમના કર્મપ્રકૃતિ - પ્રશ્નોત્તરી

ઉપશમશ્રેણિથી પડતા જીવને અપૂર્વકરણથી પ્રારંભી સમ્યજ્ઞાનથી રાખે (૧૩૨ સાગરો.) ત્યાં સુધી હોવી જોઈએ તેમજ મિથ્યાત્વે પણ ઘાત ન કરે ત્યાં સુધી હોવી જોઈએ અને શેષ શુભપ્રકૃતિઓની તે ક્ષપકને અપૂર્વકરણે ચરમબંધ થયા બાદ બંધાવલિકા વીત્યે હોવી જોઈએ. ઉક્ત ત્રણ પ્રકૃતિઓનો ઉત્કૃષ્ટઅનુભાગબંધ ક્ષપક ચરમબંધ કરે છે. પણ ત્યારબાદ ક્યારેય એની દેશોપશમના થતી નથી. ક્ષપકજીવને અનિવૃત્તિકરણ પૂર્વે દેશોપશમનાનો વિષય બને એવો આ ત્રણનો જે રસ બંધાય છે એના કરતાં સૂ.સંપરાયના ચરમસમયે ઉપશામકને અનંતગુણ રસ બંધાય છે. તેથી એ જીવ પડતી વખતે જ્યારે અપૂર્વકરણે આવે છે ત્યારે એ રસની ઉત્કૃષ્ટ અનુભાગદેશોપશમના થાય છે. દેવદ્વિક વગેરે અન્ય શુભપ્રકૃતિઓનો અનિવૃત્તિકરણે તો બંધ હોતો નથી. એટલે અપૂર્વકરણે બંધવિચ્છેદ સમયે જે રસ બંધાય તેની બંધાવલિકા બાદ અપૂર્વકરણે જ દેશોપશમના થાય છે. બંધવિચ્છેદ સમયે ઉપશામક કરતાં ક્ષપકને અનંતગુણ રસ બંધાતો હોવાથી આ પ્રકૃતિઓની ઉત્કૃષ્ટઅનુભાગ દેશોપશમના ક્ષપકને મળે છે.

ઉદ્યાધિકાર

પ્રશ્ન-૧ અનંતાનુબંધી વિસંયોજના વગેરેની ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ મિથ્યાત્વ કે મિશ્ર અવસ્થામાં મળી શકે?

ઉત્તર-૧ ના, એ શીર્ષ મિથ્યાત્વ મિશ્ર અવસ્થામાં મળે નહીં, કારણકે પ્રથમની ૩ (સમ્યક્ત્વોત્પાદ, દેશવિરતિ, સર્વવિરતિની) ગુણશ્રેણિઓ માટે જ મિથ્યાત્વે જઈ અપ્રશસ્તમરણથી મરી અન્યભવગમન હોયું કહ્યું છે.

શંકા- આ ૩ ગુણશ્રેણિઓ માટે જ આ જે કહ્યું છે અને શેષગુણશ્રેણિઓ માટે એનો જે નિષેધ કર્યો છે તે અપ્રશસ્તમરણ અંગે જાણવું. એટલેકે શેષ ગુણશ્રેણિઓનું શીર્ષ પણ ભોગવાઈને એ ગુણશ્રેણિઓ ક્ષીણ ન થઈ જાય ત્યાં સુધી અપ્રશસ્ત મરણ ન થાય. (છતાં યથાસંભવ પ્રશસ્તમરણ થઈ શકે છે.) પણ એ ગુણશ્રેણિઓ ક્ષીણ ન થાય ત્યાં સુધીમાં મિથ્યાત્વ કે મિશ્રે પણ જીવ ન જાય એવું શા માટે માનવું ?

સમાધાન- અનંતા.વિસંયોજના વગેરેની ગુણશ્રેણિઓ ક્ષીણ થયા પૂર્વે જેમ અપ્રશસ્ત મરણ થતું નથી તેમ મિથ્યાત્વ કે મિશ્ર ગુણકાણું પણ આવતું જ નથી. જો એ આવી શકતું હોત તો, મિથ્યાત્વે, મિશ્રના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદયના સ્વામિત્વના અધિકારમાં માત્ર દેશવિરતિ-સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિનો શીર્ષોદય ન કહેતાં, પાંચ સંઘયણની જેમ આ બે ગુણશ્રેણિના શીર્ષ સાથે અનંતાં જ વિસંયોજનાના ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ પણ જ્યાં મળે તે સ્થાન કહેત. પણ એ કહ્યું નથી. આથી જણાય છે કે અનંતાં વિસંયોજનાની ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયકાળે મિથ્યાત્વ કે મિશ્રનો ઉદય હોતો નથી. અનંતાં જ ની વિસંયોજના વગેરે થયા બાદ પણ અંતર્મુકાળ સુધી ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધ્યમાન અધ્યવસાયો હોય છે અને ત્યાં સુધી ગુણશ્રેણિરચના ચાલુ હોય છે. આમાં ચરમસમયે એની વિશુદ્ધિ એટલી બધી થઈ ગઈ હોય છે કે જેથી એ સમયે થયેલી ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ ઉદય પામે એ પહેલાં મિથ્યાત્વ કે મિશ્ર ગુણકાણે જ્યાં જેટલો સંક્લેશ આવી શકતો નથી.

પ્રશ્ન-૨ પ્રથમ ૩ ગુણશ્રેણિઓ અપ્રશસ્તમરણથી મરીને અન્યગતિમાં જનારને પણ હોય છે આવુંજે કહ્યું છે એમાં ત્રીજી ગુણશ્રેણિ તરિકિયથાપ્રવૃત્તસંયતગુણશ્રેણિ કહી છે. તો આ યથાપ્રવૃત્તસંયતગુણશ્રેણિ શું છે ?

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

ઉત્તર-૨ યથાપ્રવૃત્તકરણ અને અપૂર્વકરણ એ બે કરીને જે સમયે જીવ સર્વવિરતિ પામે છે એ જ સમયથી સર્વવિરતિનિમિત્તક ગુણશ્રેણિ રચનાનો પ્રારંભ થાય છે. વળી એ સમયથી અંતર્મુઠ સુધી હજુ પણ જીવ ઉત્તરોત્તર અનંતગુણ-અનંતગુણ વિશુદ્ધ્યમાન હોય છે. આ અંતર્મુઠ એકાંતવિશુદ્ધિનો કાળ છે, એમાં દલિકની અપેક્ષાએ ઉત્તરોત્તર સમયે અસંઠગુણ-અસંઠગુણ ગુણશ્રેણિ રચાય છે. ત્યારબાદ જીવ સ્વભાવસ્થ થાય છે. ત્યારથી પરિણામનિમિત્તક સ્થિતિઘાત-રસઘાત બંધ પડે છે. સર્વવિરતિનિમિત્તક ગુણશ્રેણિ કે જે કાળની અપેક્ષાએ અવસ્થિત અને દલિકોની અપેક્ષાએ સંક્લેશ-વિશુદ્ધિને અનુસારે ૪ પ્રકારની હાનિવૃદ્ધિવાળી હોય છે તે સંયમ જળવાઈ રહે ત્યાં સુધી ચાલુ રહે છે. આ ગુણશ્રેણિને યથાપ્રવૃત્તસંયતગુણશ્રેણિ કહે છે, એની વિદ્યમાનતામાં જીવ મિથ્યાત્વે જઈ શકે છે. પણ સંયમની પ્રારંભિક એકાંત વિશુદ્ધિ ગુણશ્રેણિ ક્ષીણ ન થાય ત્યાં સુધી તેવો સંક્લેશ આવતો ન હોવાથી જીવ મિથ્યાત્વે જતો નથી. આ જ વાત દેશવિરતિની ગુણશ્રેણિ માટે પણ જાણવી.

પ્રશ્ન-૩ ગુણિતકર્મા શ જીવ ઉપશમશ્રેણિમાં અંતરકરણક્રિયા ચાલુ કરવાના પૂર્વ સમયે મૃત્યુ પામી દેવલોકમાં ગયો. ત્યાં, અંતર્મુઠબાદ ગુણશ્રેણિશીર્ષોદય થાય ત્યારે હાસ્યાદિ ૬ નો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય જે કલ્પો છે તેમાં કોઈ વિશેષતા છે ?

ઉત્તર-૩ હા, હાસ્યાદિ ૪ નો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય જો કહેવો હોય તો એ વખતે ભય-જુગુપ્સાનો અનુદય લેવો. એમ ભયના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય માટે જુગુ.નો અને જુગુ.ના ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય માટે ભયનો અનુદય લેવો. આમ લેવાનું કારણ ? આ- દેવગતિના જથ્થા પ્રદેશોદય માટે કહ્યું છે કે એ વખતે ઉદ્યોતનો ઉદય હોવો જોઈએ, નહીતર ઉદ્યોતનું દલિક સ્તિબુક્સંક્રમથી દેવગતિનામકર્મમાં પણ આવવાથી દેવગતિનો જથ્થા પ્રદેશોદય ન મળે. એટલે પ્રસ્તુતમાં ભય-જુગુ.નો ઉદય ન હોય તો ગુણશ્રેણિશીર્ષે રહેલ એના પ્રચુર દલિકનો પણ હાસ્યાદિને સ્તિબુક્સંક્રમથી લાલ મળવાથી એનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય મળે.

ક્ષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં હાસ્યાદિ ૬નો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય ભપકને ૮ માના ચરમસમયે કલ્પો છે, અને, એમાં કારણ જયધવલાકારે એવું જણાવ્યું છે કે ઉપશામક કરતાં ભપકની ૮ મા ગુણકણો પણ વિશુદ્ધિ અનંતગુણ હોવાથી એની ગુણશ્રેણિરચનાથી અધિક દલિક ગોઠવાયું હોય છે. એમ ક્ષાયપ્રાભુતચૂર્ણિમાં ૮ ક્ષાયોનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય

ગુણિતકર્માશ જીવને દેશવિરતિ, સર્વવિરતિ તથા દર્શનમોહકપણા આ ૩ ગુણશ્રેણિઓના શીર્ષોદયે એ જીવ અસંયત થાય ત્યારે કલ્પો છે. જ્યારે કમ્મપયડીમાં હાસ્યાદિની જેમ ઉપશમશ્રેણિમાં કાળ કરી દેવ થયેલાને ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય કલ્પો છે. આમાં કારણ એ જણાય છે કે ઉક્ત ૩ ગુણશ્રેણિઓ કરતાં ઉપશામકની ગુણશ્રેણિમાં અસંગુણ દલિક હોવાથી ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય મળે. આ મતાંતરોજાણવા. તત્ત્વ કેવલિગમ્ય છે.

આ સ્તિબુક્કસંક્રમની ગણતરીને ધ્યાનમાં લઈ ને જ અરતિ-શોકના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે એ વખતે ભય-જુગુન્નો પણ વિપાકોદય હોય એ જાણવું. પણ આવી શરત હાસ્ય-રતિ-ભય-જુગુન્ના જઘન્ય પ્રદેશોદયના અધિકારમાં આવશ્યક નથી. એટલે કે હાસ્ય-રતિના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે ભય અને જુગુન્નો અને ભય-જુગુન્ના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે જુગુન્-ભયનો એ વખતે ઉદય હોય કે ન હોય તો કોઈ ફેર પડતો નથી. આનું કારણ એ છે કે એ પ્રકૃતિઓનો જઘન્ય પ્રદેશોદય, તેઓને ઉપશમાવીને દેવલોકે ગયેલ જીવને બીજી સ્થિતિમાંથી પ્રથમસ્થિતિ કરીને ઉદીરણોદય આવલિકાના ચરમસમયે હોય છે. આ વખતે જો અન્યપ્રકૃતિઓ ઉદયપ્રાપ્ત હોય તો તો સ્તિબુક્કસંક્રમથી તેનું દલિક અધિકૃત પ્રકૃતિમાં આવવાનો કોઈ પ્રશ્ન જ હોતો નથી, અને જો એ પ્રકૃતિઓ ઉદયપ્રાપ્ત ન હોય તો એની પ્રથમસ્થિતિ ઉદયાવલિકાની બહાર જ થઈ હોવાથી જઘન્ય પ્રદેશોદયકાળે ઉદય પામી શકે એવો કોઈ નિષેક જ ન હોવાથી સ્તિબુક્કસંક્રમ દ્વારા એનું દલિક અધિકૃત પ્રકૃતિમાં આવવાનો પ્રશ્ન હોતો નથી.

પ્રશ્ન-૪ ક્ત ઉદીરણોદય શું છે ?

ઉત્તર-૪ અંતરકરણના કારણે ઉદયાવલિકામાં જે કર્મનો સર્વથા અભાવ હોય તે કર્મની બીજી સ્થિતિમાંથી પરિણામવિશેષ દ્વારા અસંગુલોકના ભાગહારે દલિકો ઉદીરી ઉદયાવલિકામાં (ઉદયસમયે અધિક, પછી-પછીના નિષેકોમાં) ઉત્તરોત્તર વિશેષહીન-વિશેષહીન ગોઠવી એને અનુભવવા એ ઉદીરણોદય કહેવાય છે. આમાં, તે તે સ્થિતિમાં મૂળ દલિક કોઈ રહ્યું નહોતું જે સ્વાભાવિક રીતે ઉદયમાં આવે, માત્ર ઉદીરણાથી આવેલું દલિક જ હોય છે જે ઉદય પામે છે, માટે આને ઉદીરણોદય કહે છે.

પ્રશ્ન-૫ જો આ ઉદીરણોદયકાળે સાહજિક ઉદયપ્રાપ્ત દલિકનો ઉદય નથી હોતો,

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

તો 'આ વગર ઉદયે ઉઠીરણા થઈ' એમ નહીં કહેવાય ?

ઉત્તર-૫ 'વિપાકોદય વિના ઉઠીરણા ન થાય' એ નિયમ અંતરપૂરણ સિવાયની અવસ્થા માટે જાણવો. એટલે કે આ અવસ્થા સિવાય અન્યત્ર સર્વત્ર સહજ પ્રાપ્ત વિપાકોદયની સાથે જ ઉઠીરણા હોય છે.

પ્રશ્ન-૬ વાર્ણાદિ ૨૦ પુદ્ગલવિપાકી છે. તો કયા શરીરમાં કેટલી પ્રકૃતિઓનો વિપાક હોય છે ?

ઉત્તર-૬ શરીરવર્ગણાઓના પુદ્ગલોમાં વાર્ણાદિના જે વિભાગો હોય છે એની અપેક્ષાએ વિચાર કરીએ તો ઔદાઠ, વૈઠ અને આહારશરીરમાં તો વીસે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોય છે. તૈજસ અને કાર્મણ શરીરમાં ૫ વર્ણ, ૫ રસ અને બે ગંધનો ઉદય તો હોય જ છે. આઠ સ્પર્શમાંથી ભગવતીજના અભિપ્રાયે તૈજસસ્કંધોમાં (અને તેથી તૈજસશરીરમાં) આઠે ય સ્પર્શો અને કાર્મણસ્કંધમાં સ્નિગ્ધ, ક્ષ્ણ, શીત, ઉષ્ણ એમ ૪ સ્પર્શોનો ઉદય હોય છે. જ્યારે કર્મપ્રકૃતિની અને શતકની ચૂર્ણિની અપેક્ષાએ તૈજસ અને કાર્મણમાં મૂઢ-લઘુની સાથે સ્નિગ્ધ-ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ-શીત, રુક્ષ-ઉષ્ણ, અને રુક્ષ-શીત આ ૪ માંથી એક યુગલ એમ ૪ સ્પર્શો જણાવેલ છે. જો કે સ્કંધોમાં જે સ્પર્શ વગેરે હોય તે જ સ્પર્શાદિનો તે તે શરીરમાં ઉદય હોય એવો નિર્ણય કરવામાં પ્રશ્ન એ ઊભો થાય છે કે ચૂર્ણિની અપેક્ષાએ તૈઠકાંશરીરમાં ચાર જ સ્પર્શો હોવાથી અને કર્કશ-ગુરુ તો અસંભવિન જ હોવાથી વિગ્રહગતિમાં એનો ઉદય મળશે નહીં. અને તો પછી શું એ અધુરોદયી થઈ જાય ? ભગવતીજના મતે તૈજસ સ્કંધોમાં આઠેય સ્પર્શ હોવાથી આ પ્રશ્ન નથી. તેમ છતાં, તૈજસ સ્કંધોમાં ચાર સ્પર્શો જ હોય છે એવું પ્રતિપાદન એ કાર્મગ્રન્થિક એક મત છે જેને અનુસરીને કર્મપ્રકૃતિ અને શતકબન્નેની ચૂર્ણિમાં ચાર સ્પર્શો કહ્યા છે. પણ કાર્મગ્રન્થિક બીજો મત તૈજસ સ્કંધોમાં આઠે ય સ્પર્શો માને છે, અને એને અનુસરીને આવો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

શંકા- આવું શાના પરથી કહો છો ?

સમાધાન- જઘન્ય અનુભાગોઠીરણા સ્વામિત્ય અધિકારમાં ૭ મી ગાથા અને તેની ચૂર્ણિમાં કર્કશગુરુનો જઘન્ય રસોદય કેવલિસમુદ્યાતમાંથી પાછા ફરનારને મન્યાન કાળે કહ્યો છે કે જ્યારે ઔદારિકનો તો અનુદય હોય છે. વળી કાર્મણશરીરમાં તો આ બે સ્પર્શ છે જ નહીં.. માટે તૈજસશરીરમાં આ સ્પર્શો માનવા પડે છે. એના

પરથી આ જણાય છે.

પ્રશ્ન-૭ નરકગતિનો ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશોદય કોને હોય છે ?

ઉત્તર-૭ ચોથા ગુણકાણાવાળો પૂર્વબદ્ધ નરકાયુષ્ક જીવ દર્શનમોહ ક્ષપણા માટે અપૂર્વકરણાદિ કરે અને ગુણશ્રેણિરચના કરે. પછી દેશવિરતિ પામે અને ત્યારબાદ સર્વવિરતિ પામે. સર્વવિરતિની એકાન્તવૃદ્ધિવાળી ગુણશ્રેણિ રચનાની સમાપ્તિ બાદ-અંતર્મુહૂર્ત પછી સંક્લિષ્ટ થાય, મૃત્યુ પામે, નરકમાં જાય. ત્યાં ત્રણેની ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયે નરકગતિનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય એમ મન્થકાર મહર્ષિ એ જણાવેલ છે.

દર્શનમોહક્ષપણાસંબંધી ગુણશ્રેણિનો આયામ દેશ-સર્વવિરતિની ગુણશ્રેણિના આયામ કરતાં સંખ્યાતગુણહીન કલ્પો છે. એટલે અહીં પ્રશ્ન ખડો થાય છે કે પ્રથમ દર્શનમોહક્ષપણાની ગુણશ્રેણિ થતી હોય તો શેષ બે સાથે તેનું શીર્ષ ભેગું કર્ણ રીતે થઈ શકે ?

આનું એક સમાધાન એવું હોય શકે કે, દર્શનમોહક્ષપણાની ૭ મે ગુણકાણે જે ગુણશ્રેણિથાયતેનો આયામ સંયમની ગુણશ્રેણિના આયામ કરતાં સંખ્યાતગુણહીન હોય. પણ ચોથે ગુણકાણે જો ક્ષપણા થતી હોય તો એના ગુણશ્રેણિનો આયામ સંયમની ગુણશ્રેણિના આયામ કરતાં મોટો હોય જેથી એનું શીર્ષ ભેગું થઈ શકે. **અથવા**, પહેલાં ક્રમશઃ દેશ-સર્વવિરતિ પામી પછી મિથ્યાત્વે જાય. નરકાયુ બાંધે અને ત્યાર બાદ સમ્યક્ત્વ પામી દર્શનમોહક્ષપણા કરે. કરણોની સમાપ્તિ બાદ અંતર્મુહૂર્તે સંક્લિષ્ટ બને, મરે, નરકમાં જાય. ત્યાં ત્રણેની ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયે નરકગતિનામકર્મનો ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય હોય. (આમાં વચ્ચે મિથ્યાત્વે આવવાનું એટલા માટે કલ્પ કે કેટલાક આચાર્યોના મતે બદ્ધ નરકાયુ જીવ દેશ-સર્વવિરતિ અને બદ્ધ તિર્યંચાયુ જીવ સર્વવિરતિ પામી શક્તા નથી. આ વાત પંચસંગ્રહાન્તર્ગત સપ્તતિકામાં બતાવેલી છે.)

પ્રશ્ન-૮ ઉપશામકને ૧૦ મા ગુણકાણાના ચરમસમયે થયેલી ગુણશ્રેણિનો આયામ મોટો હોય કે ઉપશાંતમોહ ગુણકાણે થતી ગુણશ્રેણિનો ?

ઉત્તર-૮ ૧૧ ગુણશ્રેણિઓના આયામ(કાળ)ની પ્રરૂપણામાં ઉપશામકની ગુણશ્રેણિનો કાળ સંખ્યાતગુણ કલ્પો છે. પણ એ ઉપશામકની પ્રારંભકાલીન ગુણશ્રેણિના આયામની અપેક્ષાએ હોવો જોઈએ. ૧૦ માના ચરમસમયે જે

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

ગુણશ્રેણિનિષ્કેપ થાય છે તેનો આયામ તો ૧૧ મે થતી ગુણશ્રેણિ કરતાં ઓછો હોય છે. જો એ પણ સંખ્યાતગુણ હોત, તો નિદ્રાદ્વિક્ષના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય માટે અગ્યારમા ગુણઠાણના પ્રથમસમયે થતી ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયે ન કહેતાં, જ્યાં આ ૧૦ માના ચરમસમયે થયેલ શ્રેણિનું શીર્ષ હોય ત્યાં જ, ૧૧ માના જે સમયે થયેલી ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ આવે, તે ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયે કહેત. પણ એ કહું નથી. તેથી જાણાય છે કે ૧૧ મા ગુણઠાણે પ્રથમ સમયે થયેલ ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ જ્યાં આવે તેના કરતાં પહેલાં જ ૧૦ માના ચરમસમયની ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ આવી ગયું હોવું જોઈએ. માટે એનો આયામ ઓછો હોય છે.

આમ, ૧૧ મા ગુણઠાણના પ્રથમસમયે થયેલ ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ આવે એ પહેલાં જ ૧૦ માના ચરમસમયની ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ આવી ગયું હોય છે એવું આ નિદ્રાદ્વિક્ષના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદયના સ્થાન પરથી જેમ નિશ્ચિત થાય છે તેમ એ પણ નિશ્ચિત થાય છે કે માત્ર ૧૦ માના ચરમસમયની ગુણશ્રેણિનું જ નહીં, અત્યાર સુધી થયેલ દરેક ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ એ પહેલાં જ આવી જાય છે, પછી નહીં, અન્યથા એ શીર્ષ સાથે ૧૧ માના જે સમયની ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ આવે તે શીર્ષોદય કહેત. પણ આટલા માત્રથી ૮ મા વગેરે ગુણઠાણાએ જે ગુણશ્રેણિ થાય એનો આયામ પણ ૧૧ માની ગુણશ્રેણિના આયામ કરતાં નાનો જ હોય એમ માનવાની જરૂર નથી, એ તો સંખ્યાતગુણ જ હોય છે (જેના કારણે તો ઉપશામકની ગુણશ્રેણિને કાળની અપેક્ષાએ ઉપશાંતમોહની ગુણશ્રેણિ કરતાં સંખ્યાતગુણ કહેલ છે). પણ એ વખતે હજુ કાળ વીતવાનો ઘણો બાકી હોવાથી એ વખતની ગુણશ્રેણિઓનું શીર્ષ આ ૧૧ માના પ્રથમસમયની ગુણશ્રેણિ શીર્ષને આંબી શકતું નથી.

ધારો કે પહેલો સમય એ ૮ માનો પ્રથમ સમય છે. ૧૦૦૧ મો સમય એ ૧૧ માનો પ્રથમસમય છે અને એ વખતે ૧૦૦૧ થી ૧૦૧૦ મા નિષેક સુધી ગુણશ્રેણિ રચાય છે. ૧૦૧૦ મો નિષેક એ શીર્ષ છે. ૧ થી ૧૦૦૦ મા સમયસુધીમાં ૮, ૯ અને ૧૦ ગુણઠાણા પસાર થાય છે. આમાંના કોઈ પણ સમયે થતી ગુણશ્રેણિનું શીર્ષ ૧૦૧૦ મા સમય પૂર્વે જ આવી જાય છે. પ્રથમ સમયે ધારો કે ૧ થી ૧૦૦૫ મા નિષેક સુધીની ગુણશ્રેણિ થાય તો એનો આયામ ૧૦૦૫ સમયનો હોવા છતાં શીર્ષ (૧૦૦૫મો નિષેક) તો ૧૦૧૦ મા સમય પૂર્વે આવી જ જાય છે, આમ સર્વત્ર જાણવું.

પ્રશ્ન-૬ આહાં ઓ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કોને હોય છે ?

ઉત્તર-૯ આહારકશરીર બનાવી અપ્રમત્ત ગુણઠાણું પામે, ત્યારે અપ્રમત્તતાના પ્રથમસમયે કરેલી ગુણશ્રેણિના શીર્ષે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કહેલ છે. જેમ વિશુદ્ધિ વધે છે તેમ ગુણશ્રેણિથી પડતું દલિક વધે છે. એટલે પ્રમત્તતાથી વિશુદ્ધ્યમાન પરિણામે અપ્રમત્ત બન્યા પછી પણ જ્યાં સુધી વર્ધમાનવિશુદ્ધિ હોય તેના ચરમસમયે કરેલ ગુણશ્રેણિના શીર્ષોદયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશોદય કેમ નથી કહ્યો એ શોધી કાઢવાનો વિષય છે.

પ્રશ્ન-૧૦ અનંતાં ૪ ના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટેની પ્રક્રિયામાં છેવટે સાધિક ૧૩૨ સાગરોપમ સમ્યંપાળી મિથ્યાત્વે જાય છે ત્યાં મિથ્યાત્વના પ્રથમ સમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય ન કહેતાં પ્રથમ આવલિકાના ચરમસમયે કેમ કહ્યો ?

ઉત્તર-૧૦ સ્વાભાવિક નિષેકોની ગોપુચ્છાકાર રચનાના કારણે ઉત્તરોત્તર જે વિશેષહીનતા-વિશેષહીનતા દલિકોની થયેલી હોય છે તેના કારણે આવલિકાના ચરમનિષેકમાં થતી હાનિ-તેમજ અન્ય અનુદયપ્રાપ્ત જે પ્રકૃતિઓનું એ નિષેકનું દલિક સ્તિબ્રુકસંક્રમથી પોતાને મળવાનું હોય તે પ્રકૃતિઓના તે નિષેકની પણ ગોપુચ્છાકારના કારણે હાનિ... આવાં કારણોથી આવલિકાના ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો હોવો જોઈએ.

આનુપૂર્વી ઓ માટે વિગ્રહના ત્રીજા સમયે ન કહેતાં પ્રથમસમયે જઘન્ય પ્રદેશોદય કહ્યો છે એનાથી જણાય છે કે એમાં ગોપુચ્છના કારણે જે હાનિ થાય એના કરતાં, ઉત્પત્તિકાળની નજદીક થવાથી યોગવૃદ્ધિ કે વિશુદ્ધિ થતી હોય અને ઉદીરાણાથી અધિક દલિક પ્રાપ્ત થતું હોય તેથી ત્રીજો સમય ન કહ્યો હોય.

પ્રશ્ન-૧૧ નરકગતિના જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે પર્યાપ્ત થવાનો પ્રથમ સમય લીધો એના કરતાં ભવચરમસમય કેમ ન લીધો ? કારણકે નરકગતિ નામકર્મ બંધ કે સંક્રમથી પુષ્ટ થતું નથી અને સંપૂર્ણ આયુષ્ય દરમ્યાન ઉદય-ઉદીરાણા-અપવર્તનાથી ઘણું ભોગવાઈ ગયેલું હોય, ગોપુચ્છાકાર રચનાના કારણે એ ચરમસમયસંબંધી નિષેકમાં પણ દલિક ઘણું ઓછું હોય .

ઉત્તર-૧૧ જઘન્ય પ્રદેશોદય માટે, માત્ર, પોતાની જ પ્રદેશસત્તા કેટલી જઘન્ય થઈ છે એ જોવાનું હોતું નથી, (અન્યથા નરકગતિ માટે ભપિતકર્માશની પ્રક્રિયા વગેરે કહેવાના બદલે નરકગતિની ઉવેલના કરીને પછી અસંજીમાં અવ્યકાળ બાંધી નરકમાં જવાનું કથન કરત) કિન્તુ એ વખતે સ્તિબ્રુકસંક્રમથી પોતાને મળતા

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

૧૭૪

દલિકનો પણ વિચાર કરવાનો હોય છે. પ્રસ્તુતમાં, નરકગતિ બંધાતી ન હોવા છતાં, મનુષ્યગતિ વગેરે બંધાતી પ્રકૃતિઓ નરકના સંપૂર્ણ ભવ દરમ્યાન પાછી પુષ્ટ થઈ જાય અને એના પુષ્ટ નિષેકો સ્તિબુકસંક્રમથી નરકગતિમાં સંક્રમવાથી નરકગતિનો જથ્થા પ્રદેશોદય મળે નહીં, માટે પર્યાપ્તપણાનો પ્રથમસમય કલ્પો છે. અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સ્વર વગેરે જે પ્રકૃતિઓનો અનુદય હોય છે તેનું પણ દલિક મળતું હોવાથી જથ્થા પ્રદેશોદય મળતો નથી.

પ્રશ્ન-૧૨ ઔદાઞ્શરીર નામકર્મ વગેરેનો જથ્થા પ્રદેશોદય કોને હોય ?

ઉત્તર-૧૨ એકેન્દ્રિય જીવને યથાસંભવ આ પ્રકૃતિઓનો જથ્થા પ્રદેશોદય કહેલો છે. આમ કેમ કહેવું છે તે સમજાતું નથી, કારણકે વિચાર કરતાં ત્રસમાં એનો જથ્થા પ્રદેશોદય કહેવો યોગ્ય લાગે છે. એકેન્દ્રિયમાં અંગોપાંગ વગેરેનો ઉદય ન હોવાથી એનું પણ દલિક આ ઉદયવતી પ્રકૃતિઓને મળવાથી પ્રદેશોદય જથ્થા ન રહે. 'ત્રસમાં યોગ વધુ હોવાથી ઉદીરણાકરણથી વધુ દલિક આવવાના કારણે જથ્થા ન મળે' એમ કહી શકાતું નથી, કારણકે તો પછી મનુષ્યગતિ વગેરે માટે પર્યાપ્ત થવાના પ્રથમસમયે ન કહેતાં ભવપ્રથમ સમયે જ કહી દેત, કારણકે ત્યારે અપર્યાપ્તપણાના કારણે યોગ એકદમ ઓછો હોય છે. ઉદીરણાકરણના કારણે દલિકોનું થતું ઓછા-વત્તાપણું અસંખ્યા ભાગને અસર કરે છે. જ્યારે ઉદયપ્રાપ્ત પ્રકૃતિઓની સંખ્યાનું ઓછા-વત્તાપણું સંખ્યાતમા ભાગને અસર કરે છે. એક પણ પ્રકૃતિ ઉદયમાંથી ઓછી થાય એટલે એના ભાગનું એ નિષેકનું સઘળું દલિક અન્ય ઉદયપ્રાપ્ત સંખ્યાતી પ્રકૃતિઓને મળી જાય છે. એટલે વિવક્ષિતપ્રકૃતિને સંખ્યાતમો ભાગ મળી જાય છે જે ઉદીરણાના કારણે થતાં દલિક ફેરફારની અપેક્ષાએ ઘણું અધિક હોય છે. એટલે ઉદ્યોતના ઉદયવાળા સંજીવ્યેન્દ્રિયને, એ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિબંધ કરી ઘણી ઉદ્વર્તના કરે.. અને પછી બંધાવલિકાના ચરમસમયે ઉત્કૃષ્ટ સંકલેશ જથ્થા પ્રદેશોદય કહેવો યોગ્ય લાગે છે. સામાન્યથી, સંકલેશ જેમ વધુ તેમ પ્રદેશોદીરણા ઓછી હોય છે. બેઈન્દ્રિયને સંજીવ્યેન્દ્રિય જેટલો સંકલેશ ન હોવાથી સંજીવ્યેન્દ્રિયને તે કહેવાનો અભિપ્રાય છે.

પ્રશ્ન-૧૩ પર્યાપ્ત અસંજીવ્યેન્દ્રિય તિર્યંચોને ૬ સંઘરાણ, ૬ સંસ્થાન, બે ખગતિ, સ્થિરાદિ ૬ અને અસ્થિરાદિ ૬ એ ૨૬ પ્રકૃતિઓમાંથી કઈ કઈ પ્રકૃતિનો ઉદય હોય છે અને કઈ કઈ પ્રકૃતિનો ઉદય હોતો નથી ?

ઉત્તર-૧૩ છકા કર્મગ્રન્થની વૃત્તિ અને ચૂર્ણિમાં આ છવીશે પ્રકૃતિઓનો ઉદય હોવો કહ્યો છે. ૩૬ મી ગાથાની ચૂર્ણિમાં અને સપ્તતિકા ભાષ્યની ૧૪૭ મી ગાથાની વૃત્તિમાં આ વાત સ્પષ્ટપણે કહી છે. પણ કમ્પયડીમાં ઉદીરાણાકરણમાં પ્રકૃતિઉદીરાણાના અધિકારમાં સુભગ-આદેયની ઉદીરાણા માત્ર ગર્ભજેમાં હોવી જ કહી છે. સંમૂર્ચિમ જીવોને તો દુર્ભગ-અનાદેયની જ ઉદીરાણા કહી હોવાથી ઉદય પણ તે બેનો જ હોય છે. બાકીની બાવીશનો તો યથાયોગ્ય પ્રકૃતિઉદીરાણા અને પ્રદેશઉદીરાણાને અનુસારે અસંજીઓમાં પણ ઉદય હોવો કહ્યો છે તે ખ્યાલમાં રાખવું. જ્યારે સિદ્ધાન્તગ્રન્થોમાં અસંજીપંચેન્દ્રિય જીવોમાં, આમાંની અશુભ પ્રકૃતિઓનો જ ઉદય કહ્યો છે, શુભમાં માત્ર સુસ્વરનો ઉદય હોવો કહ્યો છે.

પ્રશ્ન-૧૪ સંજવ૦સોભના જઘન્યસ્થિતિઉદયનો સ્વામી કોણ હોય ?

ઉત્તર-૧૪ ગ્રન્થોમાં ક્ષપકશ્રેણિમાં દશમા ગુણઠાણાના ચરમસમયે રહેલા જીવને તેના સ્વામી તરીકે કહ્યો છે. જે કે આમ તો વિચાર કરવાથી જણાય છે કે જેમ એ સમયે અપવર્તના-ઉદીરાણા ન હોવાથી ઉદયસમયરૂપ માત્ર ૧ સમયનો સ્થિતિઉદય હોય છે તેમ એ જીવને દશમાની સંપૂર્ણ ચરમાવલિકામાં ઉદીરાણા કે અપવર્તના ન હોવાથી તે તે સમયે માત્ર એક એક ઉદયસમયનો જ સ્થિતિઉદય હોય છે. તેથી સંપૂર્ણ ચરમાવલિકા દરમ્યાન જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય હોય છે. તેથી કર્મપ્રકૃતિચૂર્ણિમાં ‘ચરમસમય’ એવો ઉલ્લેખ મળતો નથી. તેમ છતાં, ગ્રન્થોમાં જે ચરમસમયવર્તી જીવનો ઉલ્લેખ મળે છે તેમાં એવી વિવક્ષા સમજવી કે જઘન્ય સ્થિતિસત્તા વિશિષ્ટ જઘન્ય ઉદયની તેમાં વિવક્ષા છે. એવો વિશિષ્ટ જઘન્યસ્થિતિઉદય તો ચરમસમયે જ હોય છે, દ્વિચરમવગેરે સમયોએ તો સત્તા બે વગેરે સમયની હોવાથી જઘન્ય હોતી નથી. માટે ચરમસમયે સ્વામિત્વ હોવાનું કરેલું નિરૂપણ વિરુદ્ધ નથી એ જાણવું.

શંકા:- આ રીતે જઘન્ય સ્થિતિઉદય ક્ષપકની જેમ ઉપશામકને પણ ૧૦ મા ગુણઠાણાની ચરમઆવલિકામાં સંભવે તો છે ને ? કેમકે તેઓને પણ બે આવલિકા શેષ હોય ત્યારે આગાલવિચ્છેદ થયો હોવાથી અને ચરમાવલિકાશેષે ઉદીરાણા વિચ્છેદ થયો હોવાથી માત્ર ઉદયસમયરૂપ એક સ્થિતિનો જ ઉદય હોય છે. આની સામે એવી શંકા ન કરવી કે “જેમ વેદનીયકર્મમાં સાતમા ગુણઠાણે કે ઉપર ઉદીરાણા ન હોવા છતાં એક સમયનો સ્થિતિઉદય કહ્યો નથી, કેમકે ત્યારે પણ અપવર્તનાથી તો ઉપરની સ્થિતિઓનું દલિક ઉદયસમયમાં પણ આવી ઉદય કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

પામતું હોવાથી એ અપવર્ત્યમાન સ્થિતિઓનો પણ ઉદય હોય જ છે. આ જ રીતે સંજવંલોભમાં પણ આગાલવિચ્છેદ તથા ઉદીરણા વિચ્છેદ થયો હોવા છતાં બીજી સ્થિતિમાંથી અપવર્તનાથી દલિક આવતું હોય તો એ સ્થિતિઓ તો પણ ઉદય હોવાથી ઉપશામકને ચરમાવલિકામાં એક સમયનો જઘન્ય સ્થિતિઉદય શી રીતે મળે ?” આવી શંકા એટલા માટે ન કરવી કે બે આવલિકા શેષે જે આગાલવિચ્છેદ થાય છે તે માત્ર ઉદીરણાથી આવતા દલિકોના નિષેધને જ નથી જણાવતો, કિન્તુ બીજી સ્થિતિમાંથી અપવર્તનાથી આવતા દલિકોના નિષેધને પણ જણાવે છે. એટલે કે આગાલવિચ્છેદ થયે બીજી સ્થિતિમાંથી કોઈ દલિક પ્રથમસ્થિતિમાં આવતું નથી. ‘આગાલવિચ્છેદ’ થી આવી વાત ફલિત કરવી એ યોગ્ય પણ છે જ, કેમકે ગુણશ્રેણિ પણ આગાલવિચ્છેદ થાય ત્યારથી બંધ થઈ જાય છે. જો આગાલવિચ્છેદ બાદ પણ બીજી સ્થિતિમાંથી અપવર્તના દ્વારા દલિક આવવાનું ચાલુ હોય તો ગુણશ્રેણિ પણ ચાલુ રહેવી જોઈએ, કારણકે ગુણશ્રેણિચયના માટેનું દલિક મુખ્યત્વે અપવર્તનાથી જ આવતું હોય છે, અને એ તો હજુ ચાલુ જ છે. માટે નક્કી થાય છે કે ઉપશામકને પણ ૧૦ માની ચરમાવલિકા દરમ્યાન ઉદીરણાથી કે અપવર્તનાથી ઉપલી સ્થિતિમાંથી કોઈ દલિક આવતું હોતું નથી. અને તેથી તેને પણ માત્ર એક એક ઉદયસમયનો જ ઉદય હોય છે. તો જઘન્ય સ્થિતિઉદય તરીકે તેનો પણ ઉલ્લેખ કેમ ન કર્યો ?

સમાધાન:- તમારી વાત સાચી છે. પણ તેમ છતાં, ઉપર કહી ગયા મુજબ, જઘન્ય સ્થિતિસત્તા વિશિષ્ટ જઘન્ય સ્થિતિઉદયની અહીં વિવક્ષા હોવાથી ઉપશામકનો ઉલ્લેખ કર્યો ન હોય, કેમકે ઉપશામકને એ વખતે સ્થિતિઉદય એક સમયનો હોવા છતાં, સ્થિતિસત્તા અંતઃ કો.કો. સાગરોપમ હોવાથી જઘન્ય હોતી નથી.

શંકા:- આવું સમાધાન આપવું યોગ્ય નથી, કેમકે તો પછી મિથ્યાત્વની જઘન્ય સ્થિતિઉદયની પ્રજ્ઞાણામાં ઉપશમસમ્યક્ત્વાભિમુખ મિથ્યાત્વની સ્વામી તરીકે જે કલ્પો છે તે પણ કહી નહીં શકાય. એ જીવને મિથ્યાત્વમોહનીયની અંતઃ કો. કો. સાગરોપમ પ્રમાણ દ્વિતીયસ્થિતિ હાજર હોવા છતાં માત્ર એક સમયનો (ઉદયસમયનો) જ ઉદય હોવો જણાવી જઘન્ય સ્થિતિઉદયના સ્વામી તરીકે એનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. એ રીતે પ્રસ્તુતમાં સંજવંલોભની પણ ભલે ને દ્વિતીય સ્થિતિગત સ્થિતિસત્તા અંતઃ કો. કો. સાગરોપમ હોય, તો પણ દશમા ગુણકાણાની

ચરમવલિકામાં એક સમયનો ઉદય કહી જ શકાતો હોવાથી જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય શા માટે ન કહેવાય ?

સમાધાન:- સંજવલન લોભ અને મિથ્યાત્વમોહનીયમાં તક્ષાયત છે. સંજવલોભમાં એક સમયની સ્થિતિસત્તા (જઘન્ય સ્થિતિસત્તા) વિશિષ્ટ એક સમયનો ઉદય મળે છે. માટે તેની પ્રરૂપણામાં એવી વિવક્ષા કરી શકાય છે. મિથ્યાત્વમોહનીયમાં એક સમયની સ્થિતિસત્તા વિશિષ્ટ એક સમયનો સ્થિતિઉદય કોઈ જીવને મળવો સંભવિત નથી કે જેથી એને અંગે એવી વિવક્ષા કરી શકાય. એ પ્રકૃતિમાં તો એક સમયના ઉદય વખતે અવશ્ય અંતઃ ક્રો. ક્રો. સાગરોપમ સ્થિતિસત્તા દરેક જીવોને હોય છે, માટે જઘન્ય સ્થિતિસત્તાની ગણતરી વિના જ માત્ર જઘન્ય સ્થિતિ ઉદય તરીકે એક સમયનો ઉલ્લેખ છે. પણ સંજવલન લોભમાં ઉક્ત વિવક્ષા હોઈ ઉપશામકનો જઘન્ય સ્થિતિ ઉદયના સ્વામી તરીકે ઉલ્લેખ નથી.

તેમ છતાં, આવી વિવક્ષા હોવાનું સમાધાન જો જ્યતું ન હોય તો જઘન્ય સ્થિતિઉદયના સ્વામી તરીકે ક્ષપક જીવની જે પ્રરૂપણા કરી છે તેના ઉપલક્ષણથી ઉપશામકજીવને પણ તે સ્વામી તરીકે જાણી લેવો.

સત્તાધિકાર

પ્રશ્ન-૧ નરકદ્વિકની પ્રથમ ગુણઠાણે એકેન્દ્રિયમાં થતી ઉદ્વેલનામાં જે ચરમખંડ હોય છે તે, તેની નવમા ગુણઠાણે થતી ઉદ્વેલનાના ચરમખંડ કરતાં નાનો હોય છે કે મોટો ?

ઉત્તર-૧ મોટો હોય છે. કારણ કે નરકદ્વિકનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ ૯ મા ગુણઠાણે ચરમખંડનો જે ચરમપ્રસેપ થાય છે તેને ક્લ્લો છે, પ્રથમ ગુણઠાણે થતા ચરમપ્રસેપ ને નહીં.

પ્રશ્ન-૨ સંજવંકોધની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા કેટલી છે ?

ઉત્તર-૨ સંજવંકોધ વગેરે ૧૦ પ્રકૃતિની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમને તુલ્ય કહેલ છે. સંજવંકોધનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ અંતર્મુર્ત્તન્યૂન ૨ મહીના છે એટલે એની જઘન્ય સ્થિતિસત્તા પણ એટલી જાણવી. ક્ષપકને સંજવંકોધના ચરમબંધ ૨ મહીના સ્થિતિબંધ છે જેમાંથી અંતર્મુર્ત્ત પ્રમાણ અબાધા બાદ કરીએ એટલા નિષેકો બીજી સ્થિતિમાં રચાય છે. બંધાવલિકા વીત્યા પછીની આવલિકાના ચરમસમયે તો સંકામ્યમાણું સંક્રાન્ત ન્યાયે એની સત્તા વિચ્છિન્ન થઈ જાય છે. એટલે એ આવલિકાના દ્વિચરમસમયે (એટલે કે સમયન્યૂન બે આવલિકાના ચરમસમયે) એનો જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ અને જઘન્ય સ્થિતિસત્તા મળે છે. આ સમયે માત્ર ચરમસમયબદ્ધ નિષેકો જ બીજી સ્થિતિમાં વિદ્યમાન હોય છે અને સંક્રમ પામે છે. એટલે અબાધામાં તો કોઈ નિષેકો ન હોવાથી અંતર્મુર્ત્તન્યૂન બે મહીના જઘન્ય સ્થિતિસંક્રમ મળે છે.

શંકા:- ચરમબંધથી સમયન્યૂન બે આવલિકાએ પ્રસ્તુત (જઘન્ય સ્થિતિ સંક્રમ-સત્તા વાળો) સમય આવ્યો છે. એટલે એ વખતે સત્તાગત ચરમનિષેકની સ્થિતિ-સમયન્યૂન બે આવલિકાન્યૂન ૨ મહીના જેટલી હશે. તો પછી જઘન્ય સ્થિતિસત્તા તરફ અંતર્મુર્ત્તન્યૂન બે મહીના શા માટે કહો છો ? સમયન્યૂન ૨ આવલિકાન્યૂન ૨ મહીના કહેવા જોઈએ ને !

સમાધાન:- આ શંકા આણસમજથી થયેલ છે. ચરમનિષેકની સ્થિતિ તમે કહી છે તે બરાબર છે પણ નીચે અબાધા પ્રમાણ સ્થાનોમાં એક્ય નિષેક રચાયા ન હોવાથી એટલા સ્થાનો જેટલી સ્થિતિની પણ સત્તા કહી શકાતી નથી. એટલે જેમ,

અનુદયવતી પ્રકૃતિ માટે બેસમયસ્થિતિવાળો ચરમનિષેક એ એકસમયની જથ્થા સ્થિતિસત્તા કહેવાય છે. પણ પ્રથમ નિષેક (ઉદયસમય) ખાલી હોવાથી બે સમય સ્થિતિસત્તા નથી કહેવાતી તેમ અહીં નીચેના નિષેકો ખાલી હોવાથી એની સત્તા કહેવાતી નથી. માટે અંતર્મુદૂર્તન્યૂન ૨ મહીના જથ્થા સ્થિતિસત્તા હોય છે.

પ્રશ્ન-૩ દેવોને કઈ પ્રકૃતિઓની સત્તા અંતઃ કો.કો. કરતાં ન્યૂન હોય ?

ઉત્તર-૩ આહારક-૭, સમ્યક્ત્વમોહનીય અને મિશ્રમોહનીય ૩૫ ૯ ઉદવેલાતી પ્રકૃતિઓની સત્તા ઉદવલ્યમાન અવસ્થામાં, તેમજ અનંતાં ૪ની વિસંયોજના કરાતી અવસ્થામાં સ્થિતિસત્તા અંતઃ કો. કો.થી ન્યૂન હોય છે યાવત્ પલ્યોપમના અસંખ્યા ભાગ પ્રમાણ પણ હોય છે. વળી જે અસંજીજીવ વૈ ૦ ૧૧ ની સ્વબંધસમાનસત્તા કરીને ત્યાંથી સીધો દેવ કે નારકમાં ઉત્પન્ન થયો હોય તેને આ ૧૧ની જથ્થા સત્તા પલ્યોપમના સંખ્યાતભાગન્યૂન ૨૦૦૦/૭ સાગરોપમ જેટલી ભવચરમસમય સુધી મળે છે. અસંજીમાં બાંધેલી સત્તા દેવ-નરકભવમાં વધી શક્તી નથી, કેમ કે આ પ્રકૃતિઓનો તેઓને બંધ હોતો નથી, અને તેથી જ અન્યબધમાન અધિક સ્થિતિઓ પણ તેમાં સંક્રમતી નથી. આ સત્તા ભવનં વ્યંતર દેવોમાં તેમજ રત્નપ્રભાનારકીઓમાં જ જાણવી, અન્યત્ર નહિ, કેમકે જ્યોતિષક વગેરે દેવોમાં તેમજ રત્નપ્રભાની પાંચમી પ્રતરથી માંડીને ૭ મી નરક સુધી સંજી જીવો જ ઉત્પન્ન થાય છે, અસંજી નહિ. તેથી ત્યાં વૈ ૦ ૧૧ની અંતઃકો. કો.થી ન્યૂન સત્તા મળે જ નહિ.

પ્રશ્ન-૪ ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણે સાન કર્મોની જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કેટલી હોય છે ?

ઉત્તર-૪ કમ્મપયડીમાં આહારક દ્વિકની જથ્થા સ્થિતિ ઉદીરાણામાં હેતુ તરીકે ચાર વાર ઉપશમશ્રેણિ, એ પછી દર્શનસપ્તકની ભપણા, એ પછી ૩૩ સાગરોપમ આયુષ્યવાળા અનુત્તરમાં ઉત્પન્ન થવું એ દેખાડયું છે. આના પરથી જાણાય છે કે ચોથા ગુણઠાણાના જથ્થા કે ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિબંધ કરતાં વધુ સ્થિતિસત્તા ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણે હોવી જોઈએ. આમાં કારણ એ છે કે ચાર વાર ઉપશમશ્રેણિ માંડવામાં અને એ પછી દર્શનત્રિકની ભપણામાં સ્થિતિધાતો વડે સાતે કર્મોની પુષ્કળ સ્થિતિ ખાંડી નાખી હોય છે. વળી એ પછી ૩૩ સાગરોપમ જેટલો કાળ દેવલોકમાં પસાર કર્યો એટલે એટલી બીજી સ્થિતિ અલ્પ થઈ ગઈ. (આમાં કારણ એ છે કે ૪ થે કે

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

૧૮૦

ઉપરના ગુણઠાણે કોઈ જીવ જ્યારેય સત્તા કરતાં વધુ સ્થિતિબંધ કરતો નથી, પણ સંખ્યાતગુણાદીન જ કરે છે. તેથી સ્થિતિબંધથી સત્તા તો વધતી નથી, અને નીચેથી જેમ જેમ સમયો પસાર થાય છે તેમ તેમ સત્તા ઘટતી જાય છે.) એ પછી મનુષ્યમાં આવી સંયમ લઈ જ્યારે આહાં ૨ બાંધે ત્યારે નામના બધા કર્મોની સ્થિતિસત્તા અલ્પ થયેલી હોવાથી સંક્રમથી પણ આહાં ૨ની સત્તા અત્યંત દીર્ઘ તો થતી નથી. તેથી ઉદીરાણા પણ તેની અલ્પ થાય છે. અહીં, ઉપશમશ્રેણિથી પડીને ૪ થે ગુણઠાણે દીર્ઘકાળ રહેવાનું જે વિધાન છે તેના પરથી જણાય છે કે એટલો કાળ રહેવા છતાં પણ એ જીવ સત્તાને જ્યારે ય વધારતો નથી. એટલે કે ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણાથી જે સત્તા ઉત્તરોત્તર પણ ઘટતી ઘટતી આવે છે તેના કરતાં ૪ થે ગુણઠાણે પણ વધુ બંધ એ કરતો નથી. એટલે કે ઉપશાન્તમોહ ગુણઠાણે ૪ થા ગુણઠાણાના સ્થિતિબંધ કરતાં વધુ સ્થિતિસત્તા હોય છે.

વળી ઉપશમનાકરાણમાં ઉપશમશ્રેણિના અધિકારમાં ચૂર્ણિમાં તે તે સ્થાનોએ સ્થિતિબંધોના અલ્પબહુત્વ, દેશઘાતી કરાણ વગેરે દેખાડી પછી ત્યાં જ સત્તા તો બધે જ અંતઃકો. કો. સાગરોપમ હોવી દેખાડી છે, તેથી પછી પણ ૧૧ માં સુધી સર્વત્ર તેટલી સત્તા હોવી જાણવી. ટીકાકારોએ સ્થિતિબંધના અલ્પબહુત્વની જેમ સ્થિતિસત્તાનું પણ અલ્પબહુત્વ જે કહ્યું છે તે પંચસંપ્રહાનુસારી જાણવું, પણ ચૂર્ણિ અનુસારી નહિ. આ એક મતાન્તર તરીકે લાગે છે, તત્ત્વને બહુશ્રુતો જાણે. ક્ષાયપ્રાભુતની ચૂર્ણિ અને વૃત્તિમાં ઉપશાન્તમોહ સુધી અંતઃ કો. કો. સ્થિતિસત્તા હોવાનું પ્રતિપાદન છે એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૫ વાર્ણાદિ ૨૦ની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા કેટલી છે ?

ઉત્તર-૫ ચૂર્ણિકારે વીસે પ્રકૃતિઓને ઉદયબંધોત્કૃષ્ટા માની છે. એટલે દરેકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા ૨૦ કો. કો. છે. ટીકાકારોએ શુક્લવાર્ણ વગેરે ૧૩ પ્રકૃતિઓને ઉદયસંક્રમોત્કૃષ્ટા માની છે એટલે એમના મતે એની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા એક આવલિકાન્યૂન ૨૦ કો. કો. જાણવી. શેષ ૭ પ્રકૃતિઓને તો તેઓએ પણ ઉદયબંધોત્કૃષ્ટ માની હોવાથી ૨૦ કો. કો. પૂરી સત્તા જાણવી.

પ્રશ્ન-૬ મતિજ્ઞાનાવરાણવગેરેનો જથ્થા રસસંક્રમ ૧૨ માં ગુણઠાણાની સમયાધિક આવલિકા શેષે ૨ ઠા. રસનો કહ્યો છે. રસ અપવર્તના સ્વરૂપ આ સંક્રમ માત્ર ૧૨ માં ગુણઠાણાના ચરમસમયભાવી ચરમનિષેકમાં રહેલા દલિકોમાંથી થાય છે.

એટલે જણાય છે કે એ નિષેકમાં પણ બે ઠા. રસની સત્તા તો હોય છે જ. તો પછી બારમાના ચરમસમયે એની ૧ ઠા. રસની સત્તા બતાવી છે તે શી રીતે ?

ઉત્તર-૬ તમારી વાત સાચી છે. ચરમનિષેકમાં બે ઠા. રસ પણ હોય છે જ. પણ જ્યારે (૧૨માના ચરમસમયે) એનો ઉદય થાય છે ત્યારે એ બંધો રસ ઉદયમાં જેટલો રસ હોય તેટલો જ થઈને ઉદયમાં આવે છે. તેથી (જેમ પૂર્વસમય સુધી દેવગતિ વગેરે રૂપે રહેલી પ્રકૃતિ ઉદયસમયે ઉદયવતી મનુષ્યગતિ વગેરે રૂપ થઈને જ ઉદયમાં આવે છે, અને એની દેવગતિ રૂપે સત્તા મનાતી નથી તેમ) ઉપરના રસની એ સમયે સત્તા ગણાતી ન હોવાથી ૧ ઠા. રસની જ સત્તા હોય છે. દ્વિચરમસમય સુધી ૨ ઠા. રસ સત્તામાં કહેવાય અને ચરમસમયે ૧ ઠા. રસ સત્તામાં કહેવાય.

પ્રશ્ન-૭ જેમ ચોથે ગુણઠાણે અંતર્મુહૂર્તન્યૂન ૭૦ કો. કો. સ્થિતિસત્તા મળી શકે છે એમ છઠ્ઠે-સાતમે ગુણઠાણે મળે ?

ઉત્તર-૭ ના, નહીં મળે. કારણ કે આહારક દ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા અંતઃ કો. કો. જ બતાવી છે. અંતઃ કો. કો. થી વધારે સ્થિતિસત્તા સાથે જો સાતમે આવી શકાતું હોય તો આહારક દ્વિકની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સંક્રમદ્વારા ૨૦ કો. કો. બતાવી હોત.

પ્રશ્ન-૮ શ્રી તીર્થંકરદેવની કેવલી અવસ્થાનો જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટ કાળ કેટલો ?

ઉત્તર-૮ જથ્થાકાળ વર્ષપૃથક્ત્વ હોય છે. ઉત્કૃષ્ટકાળ દેશોનપૂર્વકોડ જાણવો. ક્રમ્મપયડીની ચૂર્ણિમાં જથ્થા પ્રદેશસત્તા સ્વામિત્વ અધિકારમાં આવો પાઠ છે કે અન્ને ભળાંતિ—તિત્થકરનામાને અપ્પહ્ધા બંધિયતિ અપ્પકાલં ચડરાસીતો વાસસહસસાણિ સાર્નારેગાણિ બંધિડુ કેવલી જાતો પુવ્વકાર્ણિદેસૂણં કેવલપરિયાગં અણુપાલિય અજોગિંકેવલિસસ ચરિમસમંતં વટ્ટમાણસસં સ્થિતિયકમ્માંગસસં જહન્નયં પદેસસંતં ” (અર્થ— સાધિક ૮૪૦૦૦ વર્ષ જેટલા અલ્પકાળ માટે જિનનામ બાંધી કેવલી થાય, દેશોનપૂર્વકોડ સુધી કેવલી પર્યાય પાળે. પછી અયોગીના ચરમસમયે રહેલા ભપિતકર્માશને જથ્થા પ્રદેશસત્તા હોય) આ પાઠથી એ પણ જણાય છે કે જિનનામની સત્તાવાળા જીવો નરકમાં પણ ૮૪૦૦૦ વર્ષથી ઓછી આયુષ્યમાં જતા નથી.

પ્રશ્ન-૯ બીજા વગેરે ગુણઠાણે અશુભપ્રકૃતિઓના ૩-૪ ઠાણિયા રસની સત્તા હોય ? જો ન હોય તો શા માટે ?

ઉત્તર-૯ એ સત્તા હોતી નથી, કારણ કે જીવ જ્યારે સમ્યક્ત્વ પામતો હોય છે ત્યારે

આયુષ્ય સિવાયના અશુભકર્મોના બે ઠાણિયા રસની જ સત્તા રહે છે, ઉપરના રસનો ઘાત થઈ ગયો હોય છે. અને સમ્યક્ત્વ પામ્યા બાદ એની હાજરીમાં અશુભપ્રકૃતિઓનો ત્રણ-ચાર ઠાણિયો રસ નવો પણ બંધાતો નથી. તેથી ચોથા વગેરે ગુણઠાણે તો ૩-૪ ઠા. રસની સત્તા હોતી નથી. બીજે ગુણઠાણે પણ ચોથે ગુણઠાણેથી જ જવાતું હોવાથી આ રસસત્તા હોતી નથી. તેથી જણાય છે કે બીજે તેમજ ચોથે વગેરે ગુણઠાણે અશુભપ્રકૃતિઓનો દ્વિસ્થાનિક રસ જ સત્તામાં હોય. ત્રીજા ગુણઠાણે પણ સંભવ નો દ્વિસ્થાનિક રસનો જ લાગે છે. પણ નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

આશય એ છે કે મિથ્યાત્વ ગયેલો સમ્યક્ત્વપાતિત જીવ સમ્યક્ત્વમોહનીયના પત્યોપમના અસંખ્યાનના ભાગ પ્રમાણ ઉદ્દેશનાકાળ કરતાં ઓછા કાળમાં સમ્યક્ત્વમોહનીયનો ઉદય થવાથી ચોથે ગુણઠાણે જાય ત્યારે કરણ કરતો ન હોવા છતાં એવી વિશુદ્ધિવાળો તો અવશ્ય હોય જ છે કે જેથી છેલ્લા અંતર્મુદૂર્તમાં બંધાયેલા પણ ત્રણ ચાર ઠાણિયા રસનો ઘાત થઈ દ્વિસ્થાનિક રસ જ શેષ રહે છે. પણ આ રીતે મિશ્રમોહનો ઉદય થવાથી ત્રીજે ગુણઠાણે જતો જીવ એવી વિશુદ્ધિવાળો અવશ્ય હોય જ એવો નિર્ણય જેના પરથી કરી શકાય તેવી કોઈ બિના શાસ્ત્રમાં કહેલી દેખાતી નથી. તેથી ૩-૪ ઠા. રસનો ઘાત થઈ જ ગયો હોય એવો પણ નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

જો કે, સમ્યક્ત્વની સંક્રમસ્થિતિ અંતર્મુદૂર્તન્યૂન ૭૦ કો. કો. બતાવી છે તેના પરથી, ચોથે ગુણઠાણે અંતર્મુદૂર્ત માટે અંતમુઠન્યૂન ૭૦ કો. કો. સ્થિતિસત્તા હોવી જણાય છે. અને આના પરથી એ પણ જણાય છે કે સ્થિતિઘાત કર્યા વગર પણ ચોથે જવાય છે. તો પણ, ચોથે ગુણઠાણે મિથ્યાત્વનો ઉત્કૃષ્ટ રસ જે બતાવ્યો નથી એ જણાવે છે કે ચોથે જતી વખતે રસઘાત તો થાય જ છે. વળી રસઘાત કરીને ઉપર ચઢે છે એવું જણાવતા શબ્દો પણ મળે છે.

શંકા:- પણ રસઘાત પ્રાયોગ્ય વિશુદ્ધિ જો છે, તો તેનાથી સ્થિતિઘાત પણ થઈ નહીં જાય ?

સમાધાન:- ના, અવશ્ય થઈ જાય એવું નથી. એમાં કારણ આ હોય કે સ્થિતિઘાતનો કાળ રસઘાતના કાળ કરતાં વધુ હોય અથવા સ્થિતિઘાતનો પ્રારંભ પાછળથી થતો હોય. તેથી ચોથે પહોંચતા પહેલાં રસઘાત અવશ્ય થઈ જાય છે,

જ્યારે સ્થિતિઘાત અવશ્ય થઈ જતો નથી. માટે ચોથે ગુણઠાણે સ્થિતિસત્તા અઘાતિત મળી શકે છે પણ રસસત્તા તો ઘાતિત જ મળે છે.

પંચલિંગી પ્રકારમાં ચોથા ગુણઠાણે અશુભપ્રકૃતિઓના ચાર ઠા. રસની સત્તા અને બંધનું જે પ્રતિપાદન છે તે બહુશ્રુતગમ્ય છે. કારણકે મિથ્યાદષ્ટિની ઉત્કૃષ્ટ વિશુદ્ધિ કરતાં પણ સમ્યગદષ્ટિની જઘન્ય વિશુદ્ધિ પણ અનંતગુણ હોવી શતક્રૂર્ણિ વગેરેમાં બતાવેલી છે. એમ સ્થિતિબંધ પણ ઉક્ત મિથ્યાત્વી કરતાં ઉક્ત સમ્યક્ત્વીનો સંખ્યાતગુણહીન કલ્પો છે. તેથી મિથ્યાત્વી પણ, સ્વપ્રાયોગ્ય કંઈક વિશુદ્ધિમાં જો અશુભનો બે ઠાણિયો રસ જ બાંધે છે તો તેના કરતાં અવશ્ય વધુ વિશુદ્ધિવાળા સમ્યક્ત્વીઓ તો એના કરતાં વધુ રસ બાંધે જ નહીં. માટે તત્ત્વ બહુશ્રુતગમ્ય છે. કષાયપ્રાભૂતવૃત્તિમાં સાસ્પાદનથી ઉપર અશુભના બે ઠાણિયા રસની જ સત્તા હોવી સ્પષ્ટ કહી છે.

પ્રશ્ન-૧૦ હાસ્ય, રતિ, ભય, જુગુબ્ધિ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સ્વામી કોણ છે ?

ઉત્તર-૧૦ ૭ મી નરકના ચરમસમયે રહેલા ગુણિતકર્માશ જીવને તેના સ્વામી તરીકે કલ્પો છે. અપૂર્વકરણ ગુણઠાણે આ પ્રકૃતિઓ ગુણસંક્રમથી પુષ્ટ થતી હોવા છતાં ગુણિતકર્માશ ભપકને અપૂર્વકરણના ચરમસમયે એના સ્વામી તરીકે નથી કલ્પો, એટલે જણાય છે કે ભપકને અપૂર્વકરણે ગુણસંક્રમદ્વારા દલિકોની જેટલી પુષ્ટિ થાય છે એના કરતાં અધિક દલિકો સમ્યક્ત્વોત્પાદ, સંયમ, અનંતા ૦ ૪ વિસંયોજના, દર્શનત્રિક ભપાણાની ગુણશ્રેણિ અને ભપકના આ આઠમા ગુણઠાણા સુધીની ગુણશ્રેણિ વગેરે વડે નિર્જરી જાય છે. તેથી ત્યાં સુધી પહોંચવામાં લાભ કરતાં હાનિ વધુ થાય છે.

પ્રશ્ન-૧૧ ૭ મી નરકમાં ત્રણે વેદ બાંધવાની યોગ્યતા છે એટલે નપું. વેદનો બંધ સંખ્યાતબહુભાગકાળ માટે થવાનો જ છે. ઈશાનદેવલોકમાં પણ એનો બંધ સંખ્યાતબહુભાગકાળ માટે જ થાય છે. તો અત્યંત દીર્ઘ આયુષ્યવાળી ૭ મી નારકમાં નપું. વેદનો કુલ બંધકાળ ઘણો વધારે મળવાથી એના જ અંતસમયે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા કેમ ન કહી ?

ઉત્તર-૧૧ ઈશાનમાં સંખ્યાતબહુભાગકાળ સ્થાવરબંધનો હોય છે અને એક સંખ્યાતમોભાગ ત્રસબંધનો હોય. સ્થાવરબંધકાળે તો માત્ર નપું. વેદ જ બંધાય

છે અને ત્રસબંધકાળમાંથી પણ કેટલોક કાળ નપું. વેદ બંધાય છે. તેથી ૭ મી નરકમાં શેષ બે વેદની અપેક્ષાએ નપું. વેદનો બંધકાળ જેટલા ગુણો અધિક હોય છે એના કરતાં ઈશાનદેવલોકમાં એ વધારે ગુણો અધિક મળે છે. વળી આ ઈશાનમાં આવેલ જીવ પણ એ પૂર્વે યથાયોગ્ય રીતે ૭ મી નરકમાં જઈ નપું. વેદને પુષ્ટ કરી આવેલ હોય છે એ તો સમજવાનું જ છે. અથવા તો ગુણિતકર્માશ પ્રક્રિયામાં સાધિક ૨૦૦૦ સાગરોપમની ત્રસકાયસ્થિતિમાં જેટલી વધુ વાર ઈશાનમાં જઈ શકે એટલી વધુ વાર ત્યાં મોકલી નપું. વેદની પુષ્ટિ કરવાનો અર્થ સમજવો જોઈએ. અને જો નપું. વેદ માટે આ અર્થ લેવાનો હોય તો સ્ત્રીવેદ માટે પણ જેટલી અધિકવાર P/a આયુષ્યવાળા યુગલિકમાં જઈ શકે એટલી અધિકવાર એમાં મોકલી સ્ત્રીવેદની પુષ્ટિ કરવાનો અર્થ સમજવો જોઈએ. આ યુગલિકકાળ દરમ્યાન સ્ત્રીવેદ અને પુ. વેદ પરાવર્તમાનભાવે બંધાયા કરે છે એમાં સ્ત્રીવેદબંધકાળ જેટલો દીર્ઘ સંભવે એટલો-એટલો દીર્ઘ લેવો તેમજ એ વખતે યથાસંભવ ઉત્કૃષ્ટ યોગ અને સંકલેશ જાણવા, જ્યારે પુ. વેદનો બંધકાળ યથાસંભવ નાનો લેવો અને એ વખતે યોગ તથા સંકલેશ યથાયોગ્ય ઓછામાં ઓછા લેવા, જેથી સ્ત્રીવેદની વધુને વધુ પુષ્ટિ થાય, પુ. વેદની ઓછી થાય.

પ્રશ્ન-૧૨ સંજવ૦ કોધાદિના ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા સ્વામીમાં કોઈ વિશેષતા છે ?
ઉત્તર-૧૨ હા, સંજવ૦ કોધની ઉત્કૃષ્ટપ્રદેશસત્તા માટે સંજવ૦માનાદિના ઉદયે શ્રેણિમાંડનાર ગુણિતકર્માશ જીવ લેવો, પણ સંજવ૦ કોધોદયે શ્રેણિ માંડનાર જીવ નહીં. અન્યથા સંજવલનકોધની પ્રથમસ્થિતિ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ યવાથી એ દલિક ક્ષીણ થઈ જાય. આ જ રીતે સંજવલનમાનાદિ માટે સંજવલન માયા વગેરેના ઉદયે શ્રેણિમાંડનાર જીવ લેવો. સંજવલનલોભ માટે માનોદયાફલ જીવ જાણવો. (આમાં કારણ એવું હોય શકે કે પ્રદેશસત્તામાં ક્રમ માન, કોધ, માયા, લોભ હોવાથી માનનું સ્વરૂપે દલિક ઓછું હોવાના કારણે એની સંભવિત દીર્ઘ પ્રથમસ્થિતિ (જે માનોદયાફલને જ મળે છે) દ્વારા પણ દલિક અન્યોદયાફલની અપેક્ષાએ ઓછું પળે છે.)

પ્રશ્ન-૧૩ સ્થિતિસત્તાસ્થાનોની પ્રજ્ઞાણામાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિસત્તા સ્થાનથી એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિસત્તાસ્થાન સુધીના નિરંતર સત્તાસ્થાનો બતાવ્યા છે તે કેવી રીતે સંભવે ? કેમકે એકેન્દ્રિય વગેરેના સ્થિતિબંધ વચ્ચે ઘણું અંતર હોય છે.

ઉત્તર-૧૩ સંજી૦ પંચેન્દ્રિયમાંથી એકેન્દ્રિય વગેરેમાં ગયેલો જીવ વ્યાઘાતભાવિની અપવર્તના વગેરે દ્વારા સ્થિતિસત્તાને ઘટાડી એકેન્દ્રિય વગેરે પ્રાયોગ્ય સ્થિતિસત્તા કરે છે. આ અપવર્તના વગેરે વખતે બધા જીવો એક સરખા જ સ્થિતિખંડોનો ઘાત કરીને સત્તા ઘટાડે એવું હોતું નથી.. નાના-મોટા સ્થિતિખંડોને ઉકેરીને સ્થિતિસત્તા ઘટાડે છે, એટલે બધા સત્તાસ્થાનો સંભવે છે. પણ એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાસ્થાન કરતાં ય ઓછી સ્થિતિસત્તા તો ક્ષપણાકાળે જ અનિવૃત્તિકરણે થાય છે. 'અનિવૃત્તિકરણે દરેક જીવોને એક સરખા પરિણામો હોવાથી (પ્રથમસ્થિતિખંડ સિવાય) એક સરખા સ્થિતિખંડોનો ઘાત થાય છે અને તે તે સ્થિતિખંડને ઉકેરવાનો કાળ પણ દરેક જીવો માટે સરખો હોય છે. એટલે નાના-મોટા સ્થિતિખંડો ઉકેરાઈને જુદા જુદા જીવોની અપેક્ષાએ નિરંતર દરેક સ્થિતિસત્તાસ્થાનો મળવા સંભવતા નથી. તે તે સ્થળે જ્યારે સ્થિતિખંડ સંપૂર્ણ ઉકેરાઈ જાય, એટલે દરેક જીવોને એટલું ગાબડું એકી સાથે પડી જ જાય છે.

પ્રશ્ન-૧૪ એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તા પછી સ્થિતિસત્તાસ્થાનમાં આ જે ગાબડું પડે છે તે કેટલું હોય છે ? P/s કે P/a ?

ઉત્તર-૧૪ આ ગાબડું P/s હોય છે એમ ચૂંલિમાં કહ્યું છે, જ્યારે ટીકાઓમાં એ P/a હોવું જણાવ્યું છે. પણ આ બેમાંથી એકે ય કથન ગલત નથી. ક્ષપણાની પ્રક્રિયાનો વિચાર કરવાથી આ જાણવા મળે છે. જ્યાં સુધી સ્થિતિસત્તા ૧ પલ્લોપમ જેટલી થતી નથી ત્યાં સુધી થતા સ્થિતિઘાતોનો આયામ P/s હોય છે. એટલે તે તે સ્થિતિઘાત કરતી વખતે જે અંતર્મુર્ત્ત લાગે એટલા નિરંતર સ્થિતિસત્તાસ્થાનો મળ્યા બાદ P/s નું સીધું આંતરું પડી જાય છે જ્યારે સ્થિતિસત્તા ૧ પલ્લોપમ થાય છે ત્યારથી જે સ્થિતિઘાત થાય છે તેમાં સત્તાગતસ્થિતિના સંખ્યાતબલુભાગ ખંડાઈ જાય છે. એટલે કે એક પલ્લોપમની સત્તા બાદના પ્રથમસ્થિતિખંડનો આયામ પલ્લોપમના સંખ્યાતબલુભાગ (દેશોન પલ્લોપમ) જેટલો હોય છે. એટલે એ ખંડ ઉકેરાતી વખતે દેશોન પલ્લોપમ જેટલું અંતર પડી જાય છે. ત્યારબાદ હજારો સ્થિતિઘાત પછી જે સ્થિતિઘાતો થાય છે તેનો આયામ P/a હોય છે, (અસંખ્યભાગ-અસંખ્યભાગ સત્તા જે એક-એક સ્થિતિઘાતમાં ખંડાઈ છે તે સ્થિતિઘાતોનો આયામ P/a- P/a જેટલો હોય છે.) એટલે એ સ્થિતિઘાતોથી P/a નું અંતર મળે છે. આમ એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જઘન્ય સ્થિતિસત્તાસ્થાન બાદ

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

સ્થિતિસત્તાસ્થાનોમાં આ ત્રણેય પ્રકારના આંતરા મળે છે. દેશોન પલ્લોપમનું ૧ વાર, P/s નું હજારોવાર અને P/a નું હજારોવાર આંતરું મળે છે એ જાણવું. વળી ત્યારબાદ કેટલાક કર્મોમાં સંખ્યાતા વર્ષ આયામવાળા અને છેવટે અંતર્ભુલ્લ આયામવાળા પણ સ્થિતિઘાતો થાય છે.. એટલે એ કર્મોમાં આટલું-આટલું આંતરું પણ મળે છે તે જાણવું.

વળી ઉપલક્ષણથી અહીં એ પણ જાણવા યોગ્ય છે કે સમ્યક્ત્વમોહનીય વગેરે જે પ્રકૃતિઓની અનિવૃત્તિકરણ વિના પણ ઉદ્વેલના થાય છે તે પ્રકૃતિઓના એકેન્દ્રિય પ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિસત્તાસ્થાન કરતાં નીચે પણ નિરંતર સત્તાસ્થાન મળવા જોઈએ. અનિવૃત્તિ કરણો બધા જીવોના એક સરખા પરિણામો હોવાથી દરેકને એક સરખા જ ઉદ્વેલના-સ્થિતિઘાતના ખંડો ઉકરાતા હોવાથી સમાન રીતે સાન્તર સ્થિતિસત્તાસ્થાનો મળે છે. પણ અનિવૃત્તિકરણસિવાયની અવસ્થામાં તો જીવોના વિચિત્ર પરિણામો હોય છે. અને તેથી તે તે સ્થાને જુદા જુદા જીવો જે ખંડોને ઉવેલે છે તે બધા જીવોને એક સરખા ન રહેતાં નાના-મોટાં આયામવાળા હોય છે. તેથી એક જીવને ઉવેલનાથી સ્થિતિસત્તાસ્થાનોમાં જે આંતરું મળે છે તેમાં બીજા જીવોને નિરંતર સ્થિતિસત્તાસ્થાનો મળી શકે છે. આમ થવાથી, તે તે ઉવેલાની પ્રકૃતિનો ઉવેલાતો ચરમખંડ જથ્થાથી જેટલા આયામવાળો હોય (સંભવિત જથ્થા P/a) એટલા સત્તાસ્થાનોને છોડીને શેષ તો બધા સત્તાસ્થાનો અને કજવાપેક્ષયા નિરંતર મળવા જ જોઈએ. ત્યારબાદ આ સંભવિત જથ્થા P/a સુધીમાં ભપકને જે રીતે સ્થિતિઘાત વગેરેથી સાન્તર-નિરંતર સત્તાસ્થાનો મળે એ રીતે શેષ સત્તાસ્થાનો જાણવા જોઈએ. જો કે ગ્રન્થકારે આ રીતે જાણાવ્યું નથી. એટલે એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિસત્તાસ્થાનથી નીચે પણ, સાન્તર-નિરંતર સત્તાસ્થાનો જ મળતા હોય તો, અનિવૃત્તિકરણ સિવાયની ઉવેલનામાં પણ, એકેન્દ્રિયપ્રાયોગ્ય જથ્થા સ્થિતિસત્તાસ્થાન પછી ઉવેલતા ખંડો બધા જીવોને એક સરખા જ હોય એમ માનવું યોગ્ય લાગે છે. સમ્યક્ત્વમોહનીય, મિશ્રમોહનીય, વૈ૦ ૧૧, આહા૦ ૭, મનુદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્ર આ ૨૩ પ્રકૃતિઓ માટે આ વાત જાણવી.

પ્રશ્ન-૧૫ ઉપરના પ્રશ્નનાં ઉત્તરમાં જે કહ્યું કે P/s, P/a વગેરે જે આયામનો સ્થિતિઘાતખંડ હોય તે પ્રમાણે વચ્ચે-વચ્ચે આંતરા મળે છે તે યોગ્ય લાગતું નથી, કારણ કે ભપકશ્રેણીમાં જથ્થા અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ P/s સ્થિતિખંડ જ કહ્યો છે..

ઉત્તર-૧૫ એ P/s પ્રમાણ જ જે સ્થિતિખંડો કહ્યા છે તે અપૂર્વકરણે ઉકરાતા ખંડો જાણવા. અનિવૃત્તિકરણે તો P/a વગેરે પ્રમાણ સ્થિતિખંડો પણ ઉકરાય છે. અન્યથા P/a સત્તા થઈ ગયા બાદ શું સ્થિતિઘાત અટકી જાય ? અને તો પછી કર્મ સર્વથા ક્ષીણ પણ શી રીતે થાય ?

પ્રશ્ન-૧૬ અનિવૃત્તિકરણે તે તે સ્થાને ઉકરાતા ખંડોનો આયામ દરેક જીવોને તુલ્ય જ હોય ?

ઉત્તર-૧૬ હા, સામાન્યથી એક જીવને અમુક ચોક્કસ સ્થાને જેટલો સ્થિતિખંડ ઉકરાતો હોય, એટલો જ અન્ય સર્વ જીવોને તે ચોક્કસ સ્થાને ઉકરાતો હોય છે. તેમ છતાં, અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમસ્થિતિખંડ જે ઉકરાય છે તે નાનો-મોટો પણ હોય શકે છે. કારણકે અપૂર્વકરણ પૂર્ણ થયે તે તે કર્મોની જે સ્થિતિસત્તા એક જીવને હોય છે, એટલી જ અન્યને પણ હોય એવું છે નહીં. અને તેથી અનિવૃત્તિકરણે પ્રથમ સ્થિતિઘાત એવી રીતે થાય છે કે જેથી એ સ્થિતિઘાત થયે બધા જીવોની સ્થિતિસત્તા એક સરખી થઈ જાય, અને ત્યાર બાદના સ્થિતિઘાતો એક સરખા થાય. એટલે આ પ્રથમ સ્થિતિઘાત વિષમ હોય છે. એમાં જઘન્ય કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક હોય છે તે જાણવું. તેમજ જુદા જુદા કષાયોદય અને જુદા જુદા વેદોદયથી શ્રેણિ માંડનારને અનિવૃત્તિકરણે બીજા સ્થિતિઘાતનો આયામ, એનો કાળ, અપૂર્વ સ્થિતિબંધ જુદા જુદા હોય છે. પણ તે તે ચોક્કસ કષાય અને વેદથી શ્રેણિ માંડનારા દરેક જીવોને તે તુલ્ય હોય છે.

પ્રશ્ન-૧૭ મિથ્યાત્વ વગેરે પણ ઉદ્વલ્યમાન પ્રકૃતિઓ છે. એના ચરમખંડના નિર્લેપ બાદ શેષ આવલિકાના જેમ સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ જુદા જુદા સ્પર્ધકો મળે છે તેમ વૈ૦ ૭ વગેરે ઉવેલાતી પ્રકૃતિઓમાં કેમ નથી મળતા ?

ઉત્તર-૧૭ વૈ૦ ૭ વગેરેની શેષ આવલિકામાં ગુણશ્રેણિ રચના હોતી નથી. તેથી ઉત્તરોત્તર નિષેકોનું દલિક વિશેષહીન-વિશેષહીન હોવાથી ચરમ એક નિષેકના દલિકોના વિવિધ જીવોના જે સત્તાસ્થાનો હોય છે તેના કરતાં ચરમ-દ્વિચરમ બે નિષેકના દલિકોના સત્તાસ્થાનો વચ્ચે અંતર પડતું નથી. અન્યાન્યજીવોના ઓછા-વત્તા દલિક હોવાના કારણે એ બધા નિરંતર થઈ જાય છે. એ જ રીતે આખી આવલિકા માટે અને યાવત્ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાસ્થાન સુધી નિરંતરસત્તાસ્થાનો મળે જ છે. તેથી એક જ સ્પર્ધક થાય છે. જ્યારે મિથ્યાત્વ વગેરેમાં ગુણશ્રેણિ રચના થઈ હોવાથી

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

ચરમનિષેક કરતાં દ્વિચરમનિષેકમાં અસંખ્યાતમા ભાગનું જ દલિક હોવાથી આંતરું ઘાણું હોય છે, જે ગુણિતના ચરમનિષેકના દલિકોની ગણતરી લેવા છતાં પૂરાતું નથી. તેથી એના સમયન્યૂન આવલિકા જેટલા અલગ-અલગ સ્પર્ધકો બને છે. નરક દ્વિકની પણ નવમા ગુણઠાણે ઉવેલના થયા બાદ શેષ આવલિકાના તે તે સમયે, ક્ષપિતકર્માશથી ગુણિતકર્માશ સુધીના જીવોને જે એકોત્તર વૃદ્ધિવાળા સત્તાસ્થાનોના સમૂહો મળે છે તે દરેક સમૂહો મિથ્યાત્વની જેમ પરસ્પર અંતરથી વિભાજિત હોય છે. તેમ છતાં, આ બેની એકેન્દ્રિયમાં જે ઉવેલના થઈ જઘન્ય સત્તાસ્થાન મળે છે ત્યાંથી લઈ ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તાસ્થાન સુધીના નિરંતર સત્તાસ્થાનો મળતા હોવાથી આ બેનું એક જ સ્પર્ધક છે. ૬ મા ગુણઠાણે શેષ આવલિકાના સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ ઉક્ત સમૂહો પણ આ સ્પર્ધકની જ અંતર્ગત હોય છે, અને એ સમૂહોની વચ્ચેના આંતર, આ સ્પર્ધકના અન્યાન્ય સત્તાસ્થાનોથી પૂરાયેલ જ હોય છે. તેથી ઉક્ત સમૂહોના અહીં જુદા જુદા સ્પર્ધકો ન કહેતાં આખું એક જ સ્પર્ધક કહેણું છે તે જાણવું. ચરમઆવલિકાના સમયન્યૂન આવલિકા પ્રમાણ વધારાના સ્પર્ધકો વાળી ધીણાદ્વિ વગેરે પ્રકૃતિઓમાં નરકદ્વિકનો પણ જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તે એક પ્રકારની વિશેષ વિવક્ષા જ જાણવી, વસ્તુતઃ એ સત્તાસ્થાનો આ એક સ્પર્ધકમાં જ સમાવિષ્ટ હોય છે. સમ્યક્ત્વ અને મિશ્રમોહનીયની પણ મિથ્યાત્વ અવસ્થામાં ઉવેલના થાય છે. ત્યાં ગુણશ્રેણિ હોતી નથી. માટે એક જ સ્પર્ધક બને છે. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ પામવાની પ્રક્રિયામાં સ્વ-સ્વના અંતભાગે જુદા જુદા સમયે મળતા ક્ષપિતકર્માશથી ગુણિતકર્માશના સત્તાસ્થાનોના સમૂહો પણ આ સ્પર્ધકમાં જ અંતર્ગત હોવાથી એના જુદા સ્પર્ધકો હોતા નથી.

પ્રશ્ન-૧૮ વૈક્રિયસપ્તક વગેરેના સ્પર્ધક કેટલા હોય છે ?

ઉત્તર-૧૮ ઉદ્વેલાતી ૨૩ પ્રકૃતિઓ તરીકે આનું કમ્મપયડીમાં એક સ્પર્ધક કહ્યું છે. પંચસંગ્રહમાં, ‘અણુદયતુલ્લં ઉવ્વલણિગાણ જાણિજ્જ દોહઉવ્વલણે’ આ પ્રમાણે જણાવ્યું છે. ‘અનુદયવતી પ્રકૃતિઓની જેમ ઉદ્વલનયોગ્ય ૨૩ પ્રકૃતિઓના એક આવલિકાના સમયપ્રમાણ સ્પર્ધકો મળે છે’ એમ વૃત્તિકારોએ વ્યાખ્યાન કર્યું છે. આવી પ્રપાણાનો અભિપ્રાય જાણી શકાતો નથી, કારણ કે ચિર ઉદ્વલનના અંતે વૈ૦ ૭ વગેરેની જે એક ઉદયાવલિકા શેષ રહી હોય છે તેના (અનુદયવતી હોવાથી) સમયન્યૂન આવલિકા જેટલા સ્પર્ધકો મળવા સંભવિત નથી. તે પણ એટલા માટે

કે એ આવલિકામાં ગુણશ્રેણિ રચના હોતી નથી. ઉત્તરોત્તર નિષેકમાં સામાન્ય રીત મુજબ ગોપુચ્છાકારે વિશેષહીન-વિશેષહીન દલિકો ગોઠવાયેલા હોય છે. તેથી ચરમનિષેકમાં ક્ષપિત૦થી ગુણિત૦ના જે નિરંતરસત્તાસ્થાનો હોય છે તેમાં જ ક્ષપિતને ચરમ-દ્વિચરમનિષેકથી જે સત્તાસ્થાન મળે તેનો સમાવેશ હોય છે. એ પ્રમાણે આગળ-આગળ જાણવું. તેથી આ બધીનું એક જ સ્પર્ધક મળવું યોગ્ય પાગે છે.

પ્રશ્ન-૧૬ મિથ્યાત્વની ચરમાવલિકાના ચરમનિષેકમાં ક્ષપિતકર્માશને જેટલું દલિક હોય તેના કરતાં ગુણિતકર્માશને કેટલું અધિક દલિક હોય ?

ઉત્તર-૧૬ અસંભાગ અધિક હોય. આયો નિર્ણય કરવામાં નીચેના ૩ કારણો જાણવા..(૧) ક્ષપિતકર્માશને ધારોકે ચરમનિષેકમાં ૧ અબજ દલિકો છે. તેથી, ગુણશ્રેણિ રચના હોવાના કારણે દ્વિચરમનિષેકમાં એના કરતાં અસંખ્યાતમા ભાગનું જ દલિક માનવું પડે. તેથી ધારોકે ૧૦ કરોડ દલિકો દ્વિચરમનિષેકોમાં છે. તેથી ક્ષપિતકર્માશ જીવને ત્રિચરમસમયે દ્વિચરમ અને ચરમ એમ બે નિષેક ભાવી દલિક તરીકે સત્તામાં ૧ અબજ ૧૦ કરોડ દલિક થશે. આ ત્રિચરમસમયે રહેલા બીજા સ્પર્ધકનું પ્રથમસત્તાસ્થાન છે. પ્રથમસ્પર્ધકનું ચરમસ્થાન અને બીજા સ્પર્ધકનું પ્રથમસ્થાન એકોત્તરવૃદ્ધિવાળા હોતા નથી. કિન્તુ બન્ને વચ્ચે ઘણું અંતર હોય છે. અન્યથા બે સ્પર્ધકો અલગ અલગ ન રહેતાં એક જ થઈ જાય. તેથી પ્રથમસ્પર્ધકનું ચરમસ્થાન કે જે ગુણિતકર્માશને ચરમનિષેકમાં રહેલા દલિકો સ્વરૂપ છે તેમાં બીજા સ્પર્ધકના પ્રથમસ્થાન સ્વરૂપ ક્ષપિતકર્માશના ત્રિચરમસમયભાવી સ્થાન કરતાં ઘણાં ઓછાં દલિકો હોવા જોઈએ. વળી બીજા સ્પર્ધકનું પ્રથમસ્થાન, પ્રથમસ્પર્ધકના પ્રથમસ્થાન કરતાં માત્ર અસંખ્યમાભાગ (૧૦ કરોડ) જેટલું જ વધારે છે. તેથી પ્રથમસ્પર્ધકનું ચરમસ્થાન તો એના કરતાં પણ ઓછું જ વધારે હોવું જોઈએ. તેથી (ગુણિતકર્માશનું દલિક) પ્રથમસ્થાન કરતાં અસંખ્યાતમો ભાગ જ અધિક હોય છે એ નિશ્ચિત થાય છે.

(૨) આ ચરમાવલિકામાં દર્શનમોહભાણાના અનિવૃત્તિકરણે થયેલી ગુણશ્રેણિ રચનાથી આવેલું દલિક જ મુખ્ય=અસંખ્યાતબહુભાગ હોય છે, કારણ કે સંયમ વગેરેની ગુણશ્રેણિથી આવેલ તેમજ ગુણશ્રેણિવિનાનું સાહજિક દલિક તો એના

અસંખ્યાતમા ભાગે જ હોય છે. વળી અનિવૃત્તિકારણમાં ક્ષપિતકર્માશ, ગુણિતકર્માશ કે કોઈપણ જીવને એક સરખા જ પરિણામો હોવાથી એની ગુણશ્રેણિથી જે દલિક રચાય છે તે દરેક જીવોને એક સરખું જ હોય છે. તેથી આ નિષેકમાં ક્ષપિત કરતાં ગુણિતને જે ફેર પડે છે તે અનિવૃત્તિની ગુણશ્રેણિના દલિક સિવાયના શેષ અસંખ્યાતમા ભાગના દલિકની અપેક્ષાએ જ ફેર પડે છે. અસંખ્યાતબહુભાગ દલિક તો બન્નેનું એક સરખું જ હોય છે. તેથી તે નિષેકોમાં ક્ષપિતકર્માશ કરતા ગુણિતકર્માશને અસંખ્યાતમાભાગ અધિક જ દલિક હોય છે.

(૩) કષાયપ્રાભુત યૂર્ણિમાં તે અસંખ્યાતમો ભાગ અધિક જણાવેલ છે.

પ્રશ્ન-૨૦ બારમા ગુણઠાણાનો સંખ્યાતમો ભાગ શેષ હોય છે ત્યારે મતિજ્ઞાનાવરણ વગેરેને સર્વાપવર્તના વડે અપવર્તી શેષ ભાગ જેટલી જ સ્થિતિસત્તા રાખે છે, અને તેથી ત્યારબાદ સ્થિતિઘાત હોતા નથી. તેથી આ શેષભાગના જેટલા સમયો હોય એટલા સ્પર્ધકો એના સ્વતંત્ર મળે છે. (તદુપરાંત એક સંસારકાળભાવી સ્પર્ધક.) એમ દશમા ગુણઠાણાનો જ્યારે સંખ્યાતમો ભાગ શેષ રહે છે ત્યારે સંજવંતોભની પણ સર્વાપવર્ત ના થાય છે અને સ્થિતિઘાત વગેરે બંધ પડી જાય છે. તો એના પણ એક મુખ્ય સ્પર્ધક ઉપરાંત, આ શેષભાગના સમયો જેટલા સ્પર્ધક કેમ બતાવ્યા નથી ?

ઉત્તર-૨૦ મતિજ્ઞાનાવરણ વગેરેની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા બારમાના ચરમસમયે આવે છે. ગુણશ્રેણિ રચના હોવાના કારણે, દ્વિચરમસમયભાવી જે ક્ષપિત૦થી ગુણિતકર્માશના સત્તાસ્થાનો હોય તેના કરતાં, આ નિરંતર ન મળતાં સાન્તર થઈ જાય છે, માટે સ્વતંત્ર સ્પર્ધક છે. એમ એ શેષ ભાગના પ્રત્યેક સમયના સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો જાણવા.

સંજવંતોભની જઘન્ય પ્રદેશસત્તા કે ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ૧૦ માના ચરમસમયે નથી. જઘન્ય પ્રદેશસત્તા ૭ માના ચરમસમયે અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ૯ મે ગુણઠાણે જ્યારે સંજવંતમાયા સર્વસંક્રમથી સંક્રમે ત્યારે હોય છે. આ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીનું એક જ સ્પર્ધક છે. એટલે દશમા ગુણઠાણાના શેષભાગમાં, પ્રતિસમય, ક્ષપિત૦થી ગુણિત૦ સુધીના જે સત્તાસ્થાનોના સમૂહો મળે છે, (જે સમૂહો પરસ્પર સાન્તર છે) તે બધા આ એક સ્પર્ધકની અંતર્ગત જ હોય છે, બહાર હોતા નથી.

સંજવ૦માયાનો સર્વસંક્રમ થયા બાદ સંજવ૦લોભના દલિકો ઘટવા જ માંડયાં હોય છે એટલે ઉત્કૃષ્ટની અંદર જ સત્તાસ્થાનો હોય છે. ૧૦ માના શેષભાગના જુદા-જુદા સમયોની અપેક્ષાએ સત્તાસ્થાનોમાં જે અંતર રહે છે, તે એ પૂર્વના સંસારકાળ દરમ્યાન સંભવિત સત્તાસ્થાનોથી પૂરાયેલું જ હોય છે, એટલે સર્વકાળનો વિચાર કરતાં વચ્ચે ક્યાંય અંતર મળતું ન હોવાથી એક જ સ્પર્શક મળે છે, એ જાણવું.

પ્રશ્ન-૨૧ અયોગિકિવલી ગુણકાણે સત્તા ધરાવનારી કઈ પ્રકૃતિઓના કેટલા સ્પર્શકો હોય છે ?

ઉત્તર-૨૧ ચૂર્ણિ અને ટીકામાં આ પ્રમાણે પ્રકાશ છે કે અનુદયવતી પ્રકૃતિઓના શૈલેશી અવસ્થાના સમય જેટલા અને ઉદયવતી પ્રકૃતિઓના એના કરતાં એક અધિક સ્પર્શક હોય છે. આમાં અનુદયવતી તરીકે વૈ૦ ૭ વગેરેની તેમજ ઉદયવતી તરીકે મનુષ્યગતિ વગેરેની બાદબાકી કરવાનું જણાવ્યું કેમ નથી એ સમજાતું નથી. આશય એ છે કે વૈ૦ ૭ અને દેવદ્વિકની જઘન્યપ્રદેશસત્તા ચિરઉદ્વલનનાના અંતે એક સ્થિતિશેષે હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રદેશસત્તા ૭ પૂર્વકોડ સુધી આ પ્રકૃતિઓને પુષ્ટ કરી ૩ પલ્લોપમ આયુવાળા યુગલિક થયેલાને એ ભવના ચરમસમયે હોય છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીના નિરંતર પ્રદેશસત્તાસ્થાનો મળતા હોવાથી આ આખું એક જ સ્પર્શક હોય છે. અયોગીગુણકાણે જે જુદા-જુદા સમયોએ સત્તાસ્થાનો હોય છે તે બધાનો આમાં જ સમાવેશ હોય છે, કારણ કે તેનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ તરીકે નિર્દેશ ન હોવાથી એ મધ્યમના જ સ્થાનો છે. તેથી માત્ર અયોગી ગુણકાણે મળતા જુદા-જુદા સ્થાનો વચ્ચે અંતર હોવા છતાં, આ એક જ સ્પર્શકની અંતર્ગત જે બીજા સંસારકાળભાવી સ્થાનો છે તેની સાથે ભેગો વિચાર કરતાં વચ્ચે ક્યાંય આંતરું પડતું નથી. માટે ભિન્ન સ્પર્શક મળતાં નથી, તેથી આ પ્રકૃતિઓનું એક જ સ્પર્શક મળવું યોગ્ય લાગે છે. આ જ રીતે આહા૦ ૭ નું પણ ઉદ્દેશાતી પ્રકૃતિઓને અનુસરીને એક જ સ્પર્શક હોવું જોઈએ, અયોગીના જુદા સ્પર્શકો નહીં.

યશનામકર્મની પ્રદેશસત્તાનું જઘન્ય યથાપ્રવૃત્તકારણના ચરમસમયે અને ઉત્કૃષ્ટ ૪ વાર ઉપશમશ્રેણિ કરી ભપક થનારને ૧૦ માના ચરમસમયે બતાવેલ છે. જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધી નિરંતર સ્થાનો મળે છે. (જે પ્રકૃતિના જઘન્ય તરીકે એક જ નિષેકનું દલિક કે એક જ ચરમસમય પ્રબલ દલિકનો અમુક ભાગ મળતો હોય, અને એ જઘન્યસ્થાન સહિત પૂર્વના સમયોમાં ગુણશ્રેણિ રચના હોય કે એક-એક સમય કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

અધિક પ્રબલ દલિકના અંશો સત્તામાં મળતા હોય તે પ્રકૃતિમાં જ સાન્તર સ્થાનો મળે છે. પણ જેના જઘન્ય તરીકે મળતા સ્થાનમાં સંસારકાળભાવી દલિકો ગુણશ્રેણિરચના સિવાય પણ ગોઠવાયેલા મળતા હોય તેમાં પ્રદેશબંધ - સંક્રમ - ઉદ્વર્તના- અપવર્તના-ઉદીરાણ વગેરેની વિચિત્ર પ્રક્રિયાઓ લાગુ પડતી હોવાથી અનેક જીવાપેક્ષયા બધા સ્થાનો નિરંતર જ મળે છે, સાન્તર મળતા નથી.) તેથી યશનામકર્મના ૧૪ મે ગુણઠાણે જે સત્તાસ્થાનો મળે છે તે બધા પણ આમાં સમાવિષ્ટ હોવાથી એનું એક જ સ્પર્ધક જાણવું ઉચિત છે.

એમ જિનનામકર્મનું જઘન્ય સ્થાન પ્રથમ બંધે છે અને ઉત્કૃષ્ટસ્થાન ચરમબંધે છે એટલે એનું પણ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ નિરંતરસ્થાનોનું એક જ સ્પર્ધક હોવું જોઈએ. (જઘન્ય યોગી ક્ષપિતકર્માશ જીવને પ્રથમસમયે બંધ-સંક્રમ દ્વારા જે સત્તાસ્થાન મળે ત્યારથી માંડીને ઉત્કૃષ્ટયોગી ગુણિતકર્માશને પ્રથમસમયે બંધ-સંક્રમ દ્વારા જે સત્તાસ્થાન મળે ત્યાં સુધીના સત્તાસ્થાનો અને ત્યાર પછી ઉત્તરોત્તર સમયે બંધ-સંક્રમ દ્વારા મળતા સત્તાસ્થાનો નિરંતર મળતા હોય એમ માનીને આ જાણવું. જો એ નિરંતર ન મળતા હોય તો જુદા-જુદા સ્પર્ધકો યા ઉપચરિત સ્પર્ધકો મળી શકે.) અયોગી અવસ્થામાં મળતા સત્તાસ્થાનોનો પણ આમાં સમાવેશ હોવાથી એ સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો તરીકે મળી શકે નહીં. હા, અયોગીને ચરમસમયે જઘન્ય પ્રદેશસત્તાસ્થાન માનવાનો જે મતાંતર છે તેને અનુસારે અયોગીના સમયો જેટલા સ્પર્ધકો મળી શકે, કારણ કે ગુણશ્રેણિથી રચાયેલા એક-બે-ત્રણ વગેરે નિષેકોનું દલિક સત્તામાં મળે છે.

મનુષ્યદ્વિક અને ઉચ્ચગોત્રનું ઉવેલાતી પ્રકૃતિઓ મુજબ ૧-૧ સ્પર્ધક જ જઘન્યથી ઉત્કૃષ્ટ સુધી નિરંતર મળે છે, એટલે અયોગી અવસ્થામાં એના પણ સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો હોવા ન જોઈએ. મનુષ્ય આયુષ્યકર્મમાં ગુણશ્રેણિ રચના હોતી નથી. તેમજ અન્ય આયુષ્યની પણ સ્પર્ધક અંગે કોઈ પ્રકૃપણા નથી. એટલે એના સ્પર્ધકો મળે કે નહીં તે કેવલિગમ્ય છે.

ટૂંકમાં, અયોગીગુણઠાણે ૯૫ પ્રકૃતિઓની સત્તા હોય છે એમાંથી મનુષ્યદ્વિક, દેવદ્વિક, વૈ ૭, આહા ૭, જિનનામ, યશ અને ઉચ્ચગોત્ર આ ૨૧ પ્રકૃતિઓની જઘન્યસત્તા અયોગીના ચરમસમયે મળતી નથી, માટે એના અયોગી ગુણઠાણે સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો મળે નહીં એમ લાગે છે. જિનનામ અયોગી ચરમસમયે જઘન્ય

માનવાના મતે એના સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો મળે. મનુષ્યઆયુ માટે પણ સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો મળી શકે એમ લાગતું નથી, છતાં એનો નિર્ણય થઈ શકતો નથી.

શેષ ૭૩ પ્રકૃતિઓની જથ્થા પ્રદેશસત્તા ઉદયવતીની અયોગીના ચરમસમયે અને અનુદયવતીની દ્વિચરમસમયે મળે છે, એમાં અયોગીના સંપૂર્ણકાળ દરમ્યાન ગુણશ્રેણિથી દલિકો ગોઠવાયેલા હોય છે, માટે ઉદયવતીમાં અયોગીના સમયો જેટલા તેમજ અનુદયવતીમાં એના કરતાં એક ન્યૂન સ્પર્ધકો મળે છે. તદુપરાંત, સયોગીના ચરમસમયભાવી સત્તાસ્થાન સહિતનું આસંસારકાળભાવી ૧-૧ સ્પર્ધક એ બન્નેમાં અધિક મળે છે.

મૂળગાથામાં સામાન્યથી જ શૈલેશીઅવસ્થામાં વિદ્યમાન પ્રકૃતિઓનો ઉલ્લેખ કર્યો હોવા છતાં, વ્યાખ્યાનતો વિશેષ પ્રતિપત્તિ: ન્યાયે આ પ્રમાણે સમજવું યોગ્ય લાગે છે. અજવા તો, સત્તાપ્રકરણની ૪૭ મી ગાથાનુસારે ઉદયવત્યમાન એવી નરકદ્વિકનું ૧-૧ જ સ્પર્ધક છે જેમાં જથ્થાથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીના નિરંતરસત્તાસ્થાનો સમાવિષ્ટ છે. એટલે ક્ષપણા કાળે અવશિષ્ટ રહેલ તેની ચરમઆવલિકામાં ગુણશ્રેણિ અને અનુદય હોવા છતાં એના સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો મળી શકતા નથી. તેમ છતાં થીણાભિન્નિક વગેરેની જેમ નરકદ્વિકના પણ એ આવલિકા સંબંધી સમયન્યૂન આવલિકા જેટલા સ્પર્ધકો ચૂર્ણિકારે કલા છે. એટલે ક્ષણાય છે કે ચૂર્ણિકારની આ એક પ્રકારની વિવક્ષાવિશેષ જ લાગે છે. એ જ રીતે પ્રસ્તુતમાં પણ વૈ૦ ૭ વગેરેના સ્વતંત્ર સ્પર્ધકો જે કલા છે એ એક પ્રકારની વિવક્ષા વિશેષથી જ કલા છે એમ સમજવું. (જો નરકદ્વિક માટે વિશેષ પ્રકારની વિવક્ષા કરી તો મિશ્રમોહનીય માટે કેમ ન કરી એ પ્રશ્ન પાછો ઊભો થાય જ છે. કારણ કે એનું પણ જથ્થાથી ઉત્કૃષ્ટ સુધીનું એ જ સ્પર્ધક હોવા છતાં, ક્ષપણાકાળે ચરમ અવશિષ્ટ આવલિકામાં ગુણશ્રેણિ અને અનુદય હોય જ છે.) એટલે છેવટે તત્ત્વ કેવલિગમ્યમ.....

તપાગચ્છીય આચાર્ય શ્રી પ્રેમ-ભુવ્નભાનુ-ધર્મજિત-જ્યશેખર સૂરીશ્વર મહારાજના શિષ્ય મુનિ અભયશેખર વિજયે કર્મપ્રકૃતિ-સંગ્રહણી મહાગ્રન્થના પદાર્થોની ગુજરાતીમાં કરેલી સંકલના (ભાગ ૧-૨) તથા તત્સમ્બલ પ્રશ્નોત્તરી (ભાગ-૩) સાનંદ સંપૂર્ણ થઈ (વિક્રમ સંવત્ ૨૦૪૮). છન્નસ્થતા અનાભોગ વગેરેના કારણે, પરમપવિત્ર શ્રી જિનાજ્ઞાથી વિપરીત જે કાંઈ પ્રતિપાદન થયું હોય તેનું મિચ્છામી દુક્કડમ. શુભં ભવતુ શ્રી શ્રમાણસંઘસ્ય.....

કર્મપ્રકૃતિ-પ્રશ્નોત્તરી

૧૯૪

